

GOVERNMENT OF INDIA

DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

• 46572

CALL No.

891 2905 / J.V.S

D.G A. 79.

- pradhā* (ou *apradhyā* ?) Baudh. p. 18,
v. *pradhī*
pradhvaṃs- BSS IV. 11, XIV. 13 s.
dhvaṃs- caus. moy. : obj. *hastau*
pranaṣṭasvāmika BDhS I. 18. 16
prapaṇant (ou *pravaṇant* ?) MP p. XXI
prapatīṣṇu JUB I. 48. 5 bis "forth-fly-
ing" (elastic ?)
prapatha BSS III. 13 etc. "saṃnikṛṣṭe
deśe" ou "ardhapathe"
prapad (?) MB II p. 71 : pour *pratipad* :
v. *prāp*-
prapā Zauberr. p. 47 n. 2 "pānīyaśālā"
prapāduna C-H "introduction (du roi
Soma)"
prapādya Zauberr. p. 12 n. 11 "après
voir introduit (la personne en ques-
tion) dans la maison"
prapū- MP II. 18. 38
prapūtaśakala VādhS II p. 164
prapyāna ŚBK p. 47 "caused to flow,
to give milk"
prapruth- PB p. 170 "to shake off" :
p. 495 "to begin snorting" (?)
praprotha PB p. 170 (sens ?)
praplāvana BSS XXI. 24. 25
prababhra Zauberei p. 93 épith. d'In-
dra (prob. "celui qui lance") et
v. *prav*°
*prabarha Ārs. p. XXI
prabāhuk BSS I. 16 etc., Baudh. p.
58 "sur le même plan, *samāna-
sthāne, samam*" : ĀpŚS XVI. 24. 2
"sur la même ligne, *dakṣiṇata
uttarataś ca*"
prabr̥k- Oertel JAOS XXVI p. 193
n. 1
prabharvi MP p. XIX : RV *mapharē*
prabhāsa Khila
prabhāsā MB II p. 69 pour *prabhāsa* (?)
prabhū- C-H caus. impér. 2me sg.
"fais que le Soma soit en suffi-
sance"
pramattarajju Zauberr. p. 132 n. 18
"corde d'huilier" (?)
pramad- BSS XII. 20, XVIII. 19 s.
maḍ : caus., with obj. *śīraḥ* (man-
dayati, mandayate) "khatrāyāṃ
śete, keśān vilikhate, ājyamīśreṇa
payasānakti śīraḥ"
pramad ou *pramada* VādhS VI p. 146
(sens ?)
pramanda Zauberr. p. 15 n. 11 et p.
182 prob. sorte d'onguent
pramayu ŚBK p. 54
pramātham BSS XVIII. 24, 45
pramud- Oertel s. *mud*- : with instr.
pramuṣ- Oertel s. *muṣ*- : with gen.
pramṛdita BSS XXII. 17, XXVI. 32
s. *mṛd*- "prapakvesu"
prameya JB p. 130 n. 7 "qui va mou-
rir" (?)
pramehana Kauś. p. LII "causing flow
of urine"
pramānāya VādhS IV p. 210 et (*pram-
nāya*) II p. 165 "pramṛdya, ayant
pétri" ; v. *samplomnāya*
pramṛkta, pramṛcya VādhS IV p. 166
"śrapayitrā"
prayatapāṇi Khila
prayatarāstra HirGS I. 14. 2 etc
"ayant mis des vêtements propres"
prayantrin Khila "offert"
prayan- Oertel s. *yan* with *stanam*
prayaranāya VādhS II p. 166 prob.
"servant à remuer, *prayaragāha*"
prayāṇa C-H "marche éventuelle vers
le terrain de sacrifice"

- prayāta* Oertel "that from which one has departed"; *prayāte vāstau* (TS) Oertel p. 221
- prayu-* Todteng. "*prayutya pātayati*" (dit du *caru*); ĀpŚS XXXI. 1. 33 "remuer (avec une cuiller)"
- prayuj-* ŚB IV. 5. 4 "*ūrdhvaṃ vikṣip-*"
- prayut* JŚS p. XXIX et 14 (nom propre ?); PB p. 3 (sens ?)
- prayuta* Johansson Festg. Jacobi p. 434
- prayutadhā* JUB I. 10. 4 etc. "hundred thousandfold"
- prayunvant* HirGS II. 9. 2 "noisy"
- prareka* BŚS X. 54 etc = *saṃpāta*
- pratrā* conj. pour *partvā*, q. v.
- pralalāta* BŚS X. 30 "*dakṣiṇāṃsasyot-tarato 'ntaḥśarkaram*"
- prali-* BŚS XXIII. 1 s. *li-* caus.
- prarakala* BŚS XV. 14 prob. adj. (sens ?)
- praracana* Baudh. p. 4 : PB p. XXVI, Hillebrandt Gott. Gel. Anz. 1903 p. 948 ; Winternitz WZKM XVII p. 290
- praracanakartṛ* PB p. XXIV prob. "composer of a Brāhmaṇa"; HirGS II. 20. 1 "author of the commentary"
- praracanakāra* Baudh. p. 3 prob. "le maître qui a fixé le rituel dans sa transmission orale"
- prarap-* Oertel s. *rap-* (construction) : BŚS VI. 2 s. *rap-* "to begin shaving"
- prarapana* VGS IV. 16 "a mantra for shaving"
- prarabhra* MS p. 190 et v. *prārabhira*, *prababhra*
- pravara* ĀpŚS XXIV. 5. 1 ; C-H ; Oertel (*pravaraṇi prar-*)
- pravaranūpūrcyena* ŚŚS VI. 9. 16
- pravargya* BŚS IX. 1, 6 "*pravargya-dravyam*"; Oertel (pour *pariṣṭya* KB); C-H : Rönnow Mond. Or. XXIII p. 125 sqq.
- pravargyasaṃbharaṇa* C-H p. 9 nom d'un rite
- pravargyodrāsana* C-H "bannissement du Pr."
- pravarta* BŚS XIII. 31 etc, Zauberei p. 112 "*kuṇḍalaṃ kuṇḍālāṃkāraṃ*"
- pravartam* ĀpŚS XI. 8. 2-3 absol. prob. "peu à peu"
- pravartikā* VadhS IV p. 166 sorte de gâteau de farine de forme ronde
- pravasathāhuti* BŚS XX. 23
- pravāta* BŚS IX. 3, X. 6 loc. "*uvāte*"
- pravātaka* ŚĀ XII. 5 "unsteady" (?) : Keith (transl. p. 67) propose *pravādaka* "scolding"
- pravāha* JUB III. 28. 3 "carrying forth"
- pravāhaṇa* VaiSS p. 34 n. 5 "dismissal, = *pariṣecana*"
- pravāhaṇī* VŚS I. 2. 3. 32 designation of a formula
- pravidānakalpa* BŚS XXIV. 32
- praviś-* ŚBK p. 60, Oertel ZII V p. 116 (construction)
- prar-* Oertel s. *vr-* v. *pravara*
- prarṃhaṇa* BŚS XXIII. 5
- prarṃjana* BŚS XXII. 2 "*avaṇe sthāpanam*"
- prar-* PB p. 43 moy. "to get curved" ; Caland AO II p. 30 "tomber" (TS)
- prarṭahoma* C-H "libation des élus"
- prarṭāhuti* BŚS VII. 9 etc.

- pravṛtta* BŚS XIV. 7 s. *vṛt*- "luṭhita"
pravṛttāśin BDhS III. 3. 9, 11
praveṇa BŚS XXVI. 5
pravṛāja BŚS XVIII. 44 subst. nt.
prasāsta ĀpDhS ed. Bühler p. VI
prasāstrīya C-H p. 105 "foyer du *mai-trāvaruṇa*"
praśṛta (Kauś.) à supprimer chez pw. (lire *prasṛta* "ce qui coule hors de, le suc"), cf. Caland ZDMG LIII p. 220
praśna VGS I. 1 one of the *Maitrāyaṇīya* *Parīśiṣṭas*
praśnita VādhS VI p. 129 prob. = *prahva*
praṣṭi BŚS XX. 13 etc. "*pradhāna-bhūtāhuti*", v. *praṣṭhī*
praṣṭivāhin BŚS XXII. 17
praṣṭhī Bandh. p. 64 adj. fém. : correction de Caland pour *praṣṭi*, q. v.
praṣṭhīla VādhS IV p. 205 (sens ?)
prasagḥ- VādhS IV p. 17 (impft. *prāsaḡhat*) "prendre pour soi"
prasajyapraṭiṣṭha Gelpke *Padārthaprakāśa* p. 43
prasatta (RV) var. de *prasakta*, Oertel Fests. Geiger p. 135
prasadaś MŚS p. 112, VŚS III. 2. 2. 3 "outside the *sadaś*"
prasarpaṇa C-H
prasulavīṣṛṣṭa ŚŚS XVII. 2. 9
prasali JŚS p. XXIX et 10 n. 4 prob. = *prasalavi*
prasava C-H
prasavi Negelein ZII VI p. 39
prasavī ĀpŚS XIV. 22. 1 = *prasavyam*
prasavya(m) Negelein loc. cit. p. 33; Todteng.; Caland *Lustratiegebr.* p. 290; Przyluski Fests. Winternitz p. 326
prasādh- KGS XXXI. 2 (*°sādhayate*)
prasāma JUB I. 15. 4 (sens ?)
prasuta BŚS¹ XI. 1 etc. subst. msc.; ŚB III. 1. 8
prasū- BŚS X. 36 etc. s. *sū*- (*sauti*) "*agnim prācibhiḥ saṃpracchādityati; anujānāti*"
prasū- MP p. XVIII "*prasavanaśilakḥ*"
prasūmaya BŚS V. 1, XXI. 1
prasṛ- JUB III. 29. 3 "to approach"
prasṛtacchandāś ŚB III. 7. 7 "*vistṛnām gāyatrīyādini chandāmsi yasmin*"; cf. Zauberei p. 44
prasṛti Zauberei p. 44 "cours régulier"
praseka BSS X. 50 etc. "*prasicyate vasor dhārānena*"
prasekam PiS p. XII absol. "pouring out"
prasodari VaiSS p. 87 n. 6 (nom propre)
praskandana C-H p. 29; BSS XXI. 17 etc.
prastaraparidhi BŚS IV. 10 etc. *divan-dya* nt.
prastarabarhuś C-H p. 64
prastarīkṛtya VaiSS IX. 5
prastāra PuS: *PañcavidhaS* ed. Simon p. 6
prastigh- (*°stīnnoti*) MS p. 194
prastu- Oertel s. *stu*- "to sing the *Prastāva*"
prastotāpratīhantārau ŚŚS XVII 14.6
prastha BŚS XXIII 5, XXVI. 24
prasthitahoma C-H p. 206
prasthī v. *praṣṭhī*
prasthāṇukā VādhS I p. 10, II p. 164 "*nīḍasya pūrvasyāṃ dīśi yot tur-*

- yakkāṣṭhanu*"
- prasruta* Caland Ind. Stud....Rapson p. 300 = *prattu*, q. v.
- praspaṣṭu* JB "visible"
- prasyan-hi* ŚBK p. 54 : *duḥṣṭam* M
- prāsrāvayisyāmāṇa* ŚBK p. 33 (double accent)
- prāsrāvya* ŚBK p. 33 (id.)
- prahan-* ŚBK p. 67 : with gen.
- prahāṇa* MŚS p. 102 (sens ?)
- prahuta* BŚS XXIV. 4 "homadāna-mātrātmanakāḥ karmaviśeṣaḥ"
- prā-* Oertel Festg. Jacobi p. 20 (*aprat*, *aprah*)
- prākṛta* ĀpŚS XX. 13. 2 prob. "non accompagné de mantras"
- prākṣaḥ* BŚS VI. 26 cf. *udakṣaḥ*
- prāgagrata* ŚŚS IV. 6. 8
- prājapavarga* HirGS II. 19. 3 "so that they end in the east"
- prāqubhuta* JB peut-être "qui promet", dans *ṛddhiprāqubhuta*
- prāqgrīva* Todteng.
- prāyadakṣiṇāśiras* Todteng. p. 40
- prāṅkyapṛṣṭha* Ārṣ. p. XXII nom d'un Ṣaḍaha
- prācīnakarṇa* BŚS v. *karṇa*
- prācīnapuṣkara* BŚS XX. 14, 16
- prācīnamātā* ĀpŚS X. 9. 11 (vêtement) ayant par devant la *māt* ? (= *daśā* ?) ; cf. Caland Aufs. ... Kuhn p. 71 (supprimer chez pw *prācīnamātrāvāsas*)
- prācīnamātra* VŚS I. 7. 3. 20
- prācīnāvavita* MŚS p. 59; ĀpŚS VIII 13. 15 var. *prācīnāvavita*)
- prācīnāvavītin* ŚBK p. 50 *prācīnāvītin* M
- prācyekāḍaśinī* BŚS XXX. 4
- prāñc* JUB I. 21. 4 "successive" (?)
- prāñ-* v. le suiv. et Caland ZDMG LI p. 133
- prāṇa* ĀpDhSed. Buhler p. VI ("nez"); AĀ ed. Keith p. 217, 226, 227; Oertel; Caland ZDMG LV p. 261 et LVI p. 556 (sens par rapport à *apāna*, q. v.)
- prāṇagraha* BŚS XXV. 17
- prāṇanilhava* ĀpŚS XIX. 13. 24 "appel des souffles" (?)
- prāṇamant* (MS) à supprimer chez pw., cf. Caland ZDMG LXXII p. 6
- prāṇasaṃhuta* JUB I. 10. 1 "connected with breath"
- prāṇasaṃmarśana* ŚŚS IV. 21. 20, VIII. 9. 8
- prāṇāyatana* ŚŚS IV. 14. 16
- prāṇakutī* BŚS XIV. 4 offerings with the formulas TS III. 1. 7. 1
- prātaranuvāka* C-H (et *prātaranuvākopākaraṇa* p. 130 "commandement de la Litanie du matin")
- prātaranavēka* ĀpŚS VI. 20. 1; Oertel ZII VIII p. 292 (sur l'échange *k* : *q*)
- prātaḥsāva* ŚBK p. 51 · °*sava* M
- prāduskr-* ŚB IV. 1. 6 (et cf. *prādur-bhū-* V. 4. 2, 5. 2) "purifier"
- prādeśa* ĀpŚS V. 6. 1; VGS XI. 16
- prādeśena* "ābhimukhyena, purastād ārabhya"
- prādhrvam* Vādhs VI p. 98 "d'après le précédent de, en se conformant à (+ dat.)"
- prāp-* Lüders S-B Berl. 1922 p. 236 (ChU IV. 9. 3 *prāpayati*, corriger en *prapad ati*)

- prāpya* VSS I. 2. 3. 35 prob. = *pratyetya*
- prāyaṇīyam* (scil. *havis*) ŚBK p. 41 : -*āḥ* (scil. *caru*) M; BSS XIV. 21
- prāyaṇīyeṣṭi* C-H "oblation introductive"
- prāyaṇīyodanīya* ŚBK p. 41 nt. msc. M (aussi l'inverse)
- prārj-* (*prārjati*) ŚBK p. 56
- prārpya* PB p. 250 (ex conj. pour *prārtha*) "to be put into motion"
- prāvabhra* Over JB p. 21 "recourbé". JB (aussi *pravabhra*) "penché en avant"
- prāvargika* BSS XX. 2 scil. *payah*
- prāvasā-* (*syati*) KS, cf. Schroeder ZDMG XLIX p. 170
- prāvr̥ṣṇa* VādhS IV p. 175 "période des pluies" ou "de la période des pluies"
- prāvepa* (MS) JB p. 157 n. 2 = *prākāśa*
- prāvepin* JB "pourvu de glaces métalliques" (?)
- prāśana* C-H
- prāśitrāharaṇa* Caland Verh. Akad. Amsterd., n. s., VI n° 2 (1905) p. 10
- prāśaṅgya* BSS XVIII. 35, XXVI. 11 "dvitīyāgreṣu yugeṣu ca yukta"
- prāśarpaka* MSS p. 117
- prāstakavaca* BSS XV. 7 = *paryastak*^o
- prāsthānika* KGS XXIII. 1
- prāśya* BSS XV. 29 s. *as-*, +*keśān* prob. = *viṇathya keśān*
- prīya* Venkatasubbiah Ved. Stud. I p. 22
- prī-* ĀpSS IV. 12. 3, Oertel ZII VIII p. 293 (*apiprem*)
- pru-* ŚBK p. 46, Oertel ZII V p. 111 (*aprosṭa*)
- pruṣ-* VādhS VI p. 203
- pruṣvā* v. *piṣvā*
- pre-* Oertel s. 1- : dans *prayataḥ* TS VI. 3. 3. 3
- preṅkhatva* AA I. 2. 3 "the fact of being a swing"
- preṅkhamiśra* ŚSS XVII. 7. 11. XVIII. 24. 14
- preṅkhashthānā* ŚSS XVII. 10. 11 etc.
- preṅkhāvaṭau* ŚSS XVII. 10. 2, 4
- pretaka* VaiDhS p. 86 dans *pretaka-qṛha* "maison où un cas de mort s'est produit"
- pretādhāna* Todteng. nom d'un rite
- pretvan* (KS: fém. *pretvarī* KS, PB), cf. Wackernagel Festg. Jacobi p. 9 lire *prertvan*, *prertvarī*, Caland AO V p. 252 et Over JB p. 38; v. *partvā* et *pretrvarīpāḥ*
- predhā* MS p. 192
- pretrvarīpāḥ* VSS I. 2. 1. 9 "she who protects the cows when they start for the meadows"
- preṣyāntevāsin* HirGS I. 22. 14 plur. "servants and pupils"
- praṇṣa* Scheftelowitz ZDMG LXXIII p. 42
- praṇṣakṛt* Zauberr. p. 73 n 4 prob. "aide du Brahman"
- praṇsavant* BSS X. 55 etc. "*nigadavān*"
- prokṣa* BSS XV. 26
- prokṣaṇa* VādhS IV p. 178
- prokṣaṇataḥ* BSS X. 10
- prokṣaṇādhāna* BSS IV. 5, XI. 3
- prodaka* BSS XVII. 31 "*bahūdaka*"
- prond-* VādhS II p. 159 "*proudan*"

prauha BŚS XXIV. 6 Baudh. p. 64
 "karmasāadhanah karaṇusādhano
 vā", instr. "pricuryeṇa"
plakṣatva MS p. 192
plākṣāray- MS p. 196
plāy- (pla + ī-) MS p. 196
plu- ŚBK p. 37 'pupluve, puplucve,
pluta : pupruve etc. M)

PH

pha PB p. 173 (sens ?)
phalaka C-H (aussi dans *phalakābhi-*
marśana p. 152 "attouchement
 des planches à pressurer", et *pha-*
lakopadhāna p. 102 "ajustage de
 ces planches")
phalataḥ Zauberr. p. 70 n. 9 prob.
 "sur le membre viril"
phalacr̥kṣaśākhā KhGS II. 2. 25
 "branch of a tree, on which there
 are fruits"
phaliṇa Venkatasubbiah Ind. Ant.
 LVI p. 136
phalīkaraṇa ĀpŚS I. 20. 11-12
phalīkaraṇahoma C-H p. 15
phalgā ŚBK p. 41
phāṇṭa Zauberr. p. 138 n. 7 "épaissi"
 (dit de plantes en infusion)
phālanī BDhS III. 1. 7, 2. 13
phālquna BŚS XXIV. 1 name of a
 plant
phālḡunapāca BŚS XVIII. 8, 9 "ma-
 de from...(a kind of wood)"
phālḡunī (du., scil. śalākau) Baudh.
 p. 63 "de Terminalia Arjuna"

F

baṇḥīyāṇis MS p. 198
baḡāboḡā HirGS II. 3. 7 'nom propre'
baḡkr- BŚS XIV. 30 "hṡayati"
badara ĀpŚS I. 14. 1, XIX. 2. 10
baddhākakṣya BDhS I. 8. 18
baddhayājīn SBK p. 55 (sens ?)
baddharatsī ŚBK p. 39
badva VādhS IV p. 25
badvan PB p. 2 "solid, firm" (?)
badhaka (vadhaka) Kauś. p. XLIV
 "kṡmimālaka"
bandhana Khila = vandhana RV
bandhu PB p. 542 nt. ("relation"); cf.
 Oertel DLZ 1932 p. 1446
babhrukarna BŚS XX. 25
barha, *barhas* Charpentier Brahman
 p. 63
barhirlavana BŚS XXIV. 7 "līyate
 'neneti...barhirlavanārtho mantrah"
barhirlāva (ou °lā) Baudh. p. 58, BŚS
 II. 19, XX. 3 : nom. ag. to *barhīr*
 lū-
barhiṣad Oertel pour *barhiḡsad*
barhiṣadukaraṇa C-H p. 15 nom
 d'un rite
barhiṣmant MŚS p. 173 "contenant le
 mot *barhiṣ*"
barhiṣ Pisani RC Lincei 6 VII (1931)
 p. 69 ; Charpentier Brahman p. 62
 et 74, VaiSS p. 236 (msc.)
balabhṛt MB II p. 65 nom d'un gar-
 dien d'Āgni
balasādh ibid. id.
balāḡapātra (ou *balāḡamapātra*) Kauś.
 p. LVII (sens ?)
balī Arbman Rudra p. 67
balivāhana JUB IV. 24. 9 "carrying

- tribute"
- balkaśa* BŚS XVII. 36 "*sukīṭṭa*"
- balkasa* ĀpŚS XIX. 4. 8 = *māsana*
- balbab*, *balbabo* Khila
- bahurāñjanam* BŚS IX. 11, Baudh. p. 59 "en dehors de l'emplacement oint de graisse"; cf. *antarāñjanam*
- bahurūpasatka* BŚS XXV. 28 "*dīkṣā-saṃvatsarād upasado yasya*"
- bahurūgatarāyu* Rudradatta ad ĀpŚS XII. 8. 8
- bahurūdhana* PuS
- bahurmālā* BDhS II. 6. 9
- bahurūloma* MS p. 198
- bahurūvīrāja* (scil. *agnyupasthānam*) BŚS XXIV. 33, v. *antarvīrāja*
- bahurūvāśravāṇa* MGS II. 12. 10 nom d'une divinité (?)
- bahurūśarkara* BŚS X. 25 abl. "bahur-agneḥ"
- bahurūśauca* BDhS I. 8. 4
- bahiṣpavamāna* C-H
- bahispandya* BŚS XXX. 2 "a square) lying outside the cords"
- bahiṣśūdasam* BŚS VII. 10, 11 adv.
- bahupakṣyanavāsa* VaiŚS I. 1
- bahulaśadhī* BŚS XXV. 5
- bahuvārṣin* ŚBK p. 55
- bāṇavant* BŚS X. 23 "(dhanur) bāṇa-sahitam"
- bādhi* - v. *bībhats* -
- bālaroga* Zauberr. p. 86 n. 11 "maladie (d'épuisement sexuel) héritée par les enfants" (?)
- bāśka* ĀpŚS var. de *baśkīha*, cf. Ved. Var. II p. 114
- bāsta* (ou *bāstava*) VaiŚS p. 42 "from the he-goat"
- bāhiṣpavamāniya* JŚS p. XXIX "rela-
- tif au Bahiṣpavamāna"
- bāhu* BŚS XXX. 1 design. of a measure
- bāhyatoloman* ŚŚS XVII. 3. 5
- bāhyasaviśeṣa* BŚS XXX. 14
- bindu* Wackernagel S-B Berl. 1918 p. 399
- bījavapaniya* KGS LXXI. 8
- bībhats* - ŚBK p. 60 (with acc.: abl. M); AĀ II. 3. 7 (*bībhatseta*)
- bībhatseya* Oertel JAOS XXIII p. 336 n. 8. cf. *dīdṛkṣeya*
- bṛh* - Charpentier Brahman p. 63, 65
- bṛhacchuras* BDhS I. 12. 8
- bṛhatī* ŚB I. 3. 8 "*pārśvāsthīni kīka-sāḥ*"
- bṛhatīśahasra* ŚŚS IX. 20. 29, XVIII. 21. 1
- bṛhatpr̥ṣṭha* BŚS XXV. 22
- bṛhaspatīśava* BŚS XVIII. 1 etc. name of an Ekāha
- bodha* MP p. XLV "of the Bodhāyana gotra" (?)
- baudhyavihāra* HirGS II. 9. 1 "distribution of Palāśa leaves (at different places)"
- madhna* Charpentier Brahman p. 61
- brahmacāryavānt* BŚS XXI. 1
- brahmacārīvāsas* HirGS I. 9. 10 "the upper garment which (he) has worn during (his) studentship"
- brahmajyātū* BŚS XV. 4
- brahmaṇa* MP p. XXIV pour *brāhmaṇa*
- brahmanasputra* MP II. 13. 12
- brahmatatama* AĀ ed. Keith. p. 231 "the most widely extended brahman" (pour *brahmatatatama*)
- brahmadeya* KGS XV. 1
- brahman* Charpentier Brahman (1932),

- passim
- brahmabandhu* Hauer *Vrātya* I p. 144
- brahmabhājana* BDhS II. 18. 27
- brahmamedha* Todteng. (aussi p. 179),
PiS p. XX "sacrifice par lequel on
porte le mort dans le monde de
Brahman"
- brahmayajñaniṣṭha* ŚĀ XIII. 1 "bent
on the Brahman offering"
- brahmavarcavṛt* BhārGS I. 1 (sens ?)
- brahmavarma* VādhS II p. 164 nom
d'un vers en *brahma varma māmā-
ntaram*, etc.
- brahmaśīr* ŚB I. 2. 9 nom de la Su-
brahmaṇyā comme *sāman*
- brahmāsandī* JUB IV. 24. 10 (ter)
"brahman-throne"
- brāhmaṇakāmyā* BDhS II. 18. 19
- brāhmaṇaja* BŚS XX. 1: a comp of
the same kind as *kalpaja*
- brāhmaṇabhakta* JUB I. 10. 1 "appor-
tioned to the Brāhmanas"
- brāhmaṇabhartṛka* AĀ V. 3. 2 "borne
by Brahmins"
- brāhmaṇavant* BŚS IV. 1 plur. "those
who follow the authority of the
Brāhmaṇa", XVI. 19 "mentioned
in the Brāhmaṇa"
- brāhmaṇavyākhyāta* HirGS I. 24. 7
"prescribed in the Brāhmaṇa"
- brāhmaṇasaṃpanna* BŚS XIV. 8 "brāh-
maṇa uktāḥ"
- brāhmaṇasaṃbhāṣa* HirGS I. 17. 6
etc. "who should speak (only) with
Brāhmaṇas"
- brāhmaṇācchamsīya* ŚBK p. 50. °sya M
- brāhmāghṛta* VaiSS III. 15 "butter
for obtaining speech"
- brāhmaudanika* BŚS X. 50
- °*bruvāṇa* Oertel: as second member of
a compound
- brū-* Oertel (construction with *iti*:
with acc. = "to say of someone");
AB transl. Keith p. 83, ŚĀ transl.
Keith p. XV (with gen.)
- bleṣka* ĀpŚS X. 19. 1
- BH
- bhaktāśana* VādhS I p. 10, II p. 164
"sakṛdāśanam" ou "yathālābhāśa-
nam"
- bhaktāśin* ibid. "sakṛdāśin" ou "havi-
rākāravrata"
- bhakti* PuS "subdivision d'un vers
mélodique, dont chacune consiste
au moins en un *parvan*"
- bhakṣaṇikāra* MS p. 199
- bhakṣaṇikṛta* BŚS XX. 21
- bhakṣānuvāka* BŚS XIV. 8 nom d'une
formule
- bhakṣitāpyāyita* ŚŚS VII. 7. 3
- bhūga* JB "membre viril" (?)
- bhagavant* v. *bhavant*
- bhūgālu* Charpentier Mond. Or. XXVI
p. 146
- bhūga* BŚS XVIII. 36, equivalent of
Āp. XII. 11
- bhaṇ-* MB I p. XXVIII (*bibhṛjāsi* ?);
ŚBK p. 46 (*abībhaṇan* · -uḥ M)
- bhūṇ-* MGS II. 15. 6a (*prabhajet*)
- bhadra* Oldenberg Nachr. Götting. 1918
p. 48
- bhadrapīṭha* KGS XVII. 1
- bhauḥ-* Oldenberg loc. cit. p. 51
- bhayedaka* BŚS IX. 18 "raktahṛṣṭaro-
mā meṣ dh, uṇjera iti prasādhak"
- bhṛandakesa* JUB I. 54. 2 (sens ?)

- bharatadvādaśāha* BŚS XVI. 32, XXVI. 20
- bharibhramam* VādhS IV p. 161 (sens ?
Lire *bharibhramam* ?)
- bharjana* ĀpŚS V. 14. 3a
- bhartṛsūkta* PiS p. XX name of certain mantras
- bhallākṣa* Lüders S-B Berl. 1916 p. 283
- bhavana* Wackernagel Nachr. Götting. 1931 p. 316
- bha(ga)vant* Oertel : with second person of verb
- bhaviṣṇu* MS p. 198
- bhasman* Over JB p. 21, JB "excrementa"
- bhasmara* BŚS XXIV. 14, Baudh. p. 64 adj. (scil. *ūṣāḥ*) "*bhasmarāśisa-dṛśatvena jale miśrīkaraṇe 'pi piṇḍīkaraṇayogyā ye ūṣaviśeṣāḥ*"
- bhāga* VaiSS p. 129 et 145 "*caturāṅgulamātra*"; Oertel (*bhāgam* omitted with *rad-*)
- bhāgaḍuh* BŚS XII. 15, Baudh. p. 63 nomin. *•dhuk* : equivalent to *bhāgaḍugha*
- bhāgalābhīn* BŚS XXVI. 1
- bhājana* dans *vratabhājana* BŚS XII. 17 etc.; dans *caṣālābhājana* XVIII. 21
- bhāraṇḍa* Todteng. nom d'un *sāman*
- bhāllaristoma* BŚS XVIII. 27
- bhāvanā* Oertel Apologetik p. 79
- bhāvant* JUB I. 43. 11 "possessing light"
- bhāvam* dans *sadṛgbhāvam* ŚBK p. 62; *•bhavam* M (absol. ?)
- bhāvita* BŚS IX. 1, X. 1 "*mṛdaṃ bhāvitāṃ kulālagrhe ghaṭādyarthatvena sajjitām*"
- bhāvukā* ŚBK p. 32 : *bhāvuka* M
- bhitti* ŚBK p. 40, 55 : *bhitti* M
- blud* JB "organe féminin" (?)
- bhid-* Zauberr. p. 187 (*bibhetti*)
- bhinnaka* MB II p. 73 = *bhinna*
- bhinnānta* ĀpŚS XVIII. 8. 19 "aux extrémités munies de franges (dit d'un vêtement)"
- bhiṣajya* (ex conj.) Zauberr. p. 68 n. 1 "(souffrance) à guérir"; Oertel Trans. Connect. Acad. XV p. 190 (*msc.*)
- bhī-* Oertel, Oertel ZII V p. 121 (with double abl.); Oertel Festg. Jacobi (*bheḥ, bhāḥ*)
- bhuñ* PB p. 78 prob. "membrum virile"
- bhuj-* Zauberr. p. 187 (*ṛibhuñkṣyamāṇa*); MB II p. 69 (*bhuñkṣīya*); ŚBK p. 63 (with instr.); JUB II. 10. 4 sqq. (*bhuñjati*)
- bhuvāṅga* VaiSS p. 77 et 88 "*bhuvamgam-*; *dvārapaṭṭikayoḥ*"
- bhuvanādi* JUB III. 17. 6 "creation, etc."
- bhū-* ŚBK p. 48, ZII V p. 112 (*bobhuvat* : *bobhavat* M)
- bhūta* Arbman Rudra p. 156
- bhūtapati* Arbman Rudra p. 166
- bhūtapinḍa* Todteng. nom d'un *pinḍa*
- bhūtabhūṣā* Arbman Rudra p. 178
- bhūtayajña* ibid. p. 193
- bhūtavidyā* ibid. p. 151
- bhūtuhān* JUB II. 3. 4, 11 "creature-slaying"
- bhūman* Oertel (fém.)
- bhūmaneṣṭhā* Khila
- bhūmikapāla* BŚS XXIV. 10
- bhūyam* dans *prastarabhūyam* BŚS XX. 24; dans *āvāpabhūyam* XXIV.

3 "āvāpatvam"
bhūrimāya Khila "riche en magies"
bhṛ- ŚBK p. 34 (*bibhrat*: *bibhrāt*);
 KapS p. 35. 1. 3 (*abhāriṣam*: *abhā-*
rṣam KS)
bhṛjjana ĀpŚS V. 14. 3a
bhṛmala Chowdhury
bhṛṣṭila VŚS I. 3. 1. 31 = *bhṛṣṭimat*
bhaikṣārthīn BDhS II. 18. 22
bhogyā ŚBK p. 32 (accent)
bhoja VaiSS p. 224 n. 5 nom de caste
bhauvanyava ĀpŚS XX. 6. 7 "récita-
 tion qui énumère les maîtres (Ma-
 nu, etc.)"
bhrad- v. *bharibhraham*
bhramaṇa C-H terme de musique litur-
 gique
bhraṣṭra ĀpŚS V. 14. 3a
bhrāś-, *bhlāś-* ŚBK p. 42, 55 = *bhrāj-*
bhrūṇa VaiSS p. 2 "ghorācārīka; soma-
 yājīn"
bhrūṇahanana BDhS III. 5. 5, 6. 1
bhrūmaka BŚS XXV. 8 "antareṇa
bhrūmake bhruvor madhye"

M

maṇs- JB (*avamāṇsate* ex corr. "mé-
 priser" ?)
maṇstah BŚS XXV. 32 "*kumbata ity*
asyārtho maṇstah"
maṁsyā (ou *amaṁsyā* ?) BŚS II. 5,
 Baudh. p. 18 (sens ?)
makkāra Over JB p. 21, JB "béle-
 ment du bouc"
makṣ- v. *majj-*
maṅgalavādyaghosaṃyukta C-H p. 142
maṅgīradāsakau MŚS, *maṅkīradāśa-*
kau ĀpŚS, *maṅgīradāsagau* VaitS

(ex corr.), cf. Ved. Var. II p. 31
majāka JB p. 287 n. 15 (sens ?)
majj- ĀpŚS VIII. 8. 15, XIII. 21. 1
 (*anupamakṣantau*), cf. Oertel ZII
 VIII p. 293
majjukā KGS LXII. 4
mañca BŚS XIX 10
maṭaci (ChU) Bagchi Ind. Hist. Qu.
 IX p. 253
maṭriya JB p. 248 n. 8 interj.
maṇikadeśa KhGS I. 5. 24 "place of
 the water-barrel"
maṇ(n)au Chowdhury
maṇḍacaravat BŚS VI. 5, Baudh. p.
 60 "*lāṅgalapāśavat*"
maṇḍapa KGS LXXI. 14
maṇḍalākāram BŚS XX. 13 absol.
maṇḍalāgāra HirGS II. 1. 3, 2. 2 "a
 round apartment"
maṇḍalīkṛta BŚS XXVI. 24
maṇḍaleṣṭakā BŚS X. 5, Baudh. p. 62
 "*uparīkṛtamaṇḍalā*" (*iṣṭakā*)
maṇḍākaka HirGS II. 7. 2 (sens ?)
matasnu BŚS IV. 8 etc., Baudh. p.
 41: du. -ū et -au, acc. sing. -um
mathitavya (KS) Oertel "should be
 churned"
madantī BŚS I. 4 sing. "the vessel for
 hot water"; cf. ĀpŚS I. 23. 6
madantiyācana C-H p. 62, 72 "service
 de l'eau bouillie"
madgu Otrebski Traitement des grou-
 pes du type ss (Wilno, 1932) p.
 45
madhukroḍa (ex conj.) Zauberr. p. 15
 n. 11, 95 n. 22 "beignet aumiel"
madhudhāna JUB I. 22. 1 "honey-vés-
 sel"
madhuparka C-H

- madhuputra* JUB I. 55. 1 "honey-son"
madhya BSS XVIII. 42, 43 a certain
 very high number
madhyamaparṇa, *madhyamapalāṣa*
 Caland ZDMG LIII p. 212 "la
 médiane des trois feuilles que porte
 le Palāṣa sur une même tige"
madhyamapiṇḍa ŚSS IV. 5. 8
madhyamarātra Oertel Trans. Connect.
 Acad. XV p. 162 n. 14: var. de
madhyarātra
madhyamaśīḥ Chowdhury
madhyastha VādhS VI p. 218 prob. =
vikṛti
madhyādhudevana ĀpSS V. 17. 1, 20.
 2 nom d'un feu "qui a en son
 milieu la planche à jouer"
madhvāgāra HirGS I. 17. 5
madhvālopa JUB I. 22. 8 "a bite of
 honey"
man- JB p. 51 n. 6, VādhS VI p. 126
 (suivi de l'absol.); JB s. *maṁs-*
 (*maṁsate*) v. *maṁs-*; Baudh. p. 43
 (*abhyamaṁsta*, mss. *amamsthād*);
 ŚĀ transl. Keith p. XV (with acc.);
 v. *mīmāṁs-*
manag ŚBK p. 68 = *manāk*: *iṣad* M
manarīhan GB p. 38: *anarhan* AB (?)
manaśśaṅkā dans *amanaśśaṅkam*
 VaiSS p. 5 "there is no apprehen-
 sion for his life"; dans *tallepagan-*
dhamanaśśaṅkā p. 215 "there is
 no longer fear for its stain and
 (foul) smell"
manasvant BSS XVIII. 10, XXVIII.
 11 dans *manasvatī āhutiḥ*
manasvinitamā VādhS VI p. 158 cf.
 TS *tejasvinitamā*
manā (RV) Chāṭṭopādhyāya Ind. Lin-
 guistics III p. 155
manāksamanta BSS XII. 15 "*iṣat*
saṁsprṣṭāntān"
manāgapanata BSS XVII. 28
manāgupatapta BSS V. 5 "*iṣad bhṛṣ-*
ṭāḥ"
manāgvarṣīyaḥ BSS VI. 10 "*iṣad*
uccatarām"
manāyī MS p. 197
manuṣya Rajavade Ann. Bhandark.
 IX p. 185
manojaras ŚBK p. 41: *java* M
manonetra JUB III. 32. 9 "having
 mind as its guide"
manoyukta JUB III. 5. 5 "yoked to
 mind" (?)
manoyuj VādhS VI p. 147
manorūpa JUB IV. 22. 13 "form of
 mind"
mantragaṇmānāta BSS XXVII. 1, 2
 "*mantraliṅgenāmāntāni*; *gaṇenā-*
mnātāni"
mantraghr̥ta BSS XXII. 8
mantrapr̥thaktra ŚSS I. 2. 24
mantravargam VSS II. 2. 5, 3 = *man-*
travarjam
mantrānādeśa KhGS II. 2. 16 loc.
 "if no mantra is indicated"
mantrānudīśam BSS XX. 26, XXII.
 9 adv.
mantrānupūrcyam BSS II. 6 adv.
 "*mantrakramaṇa*"
mantrānulokam BSS XX. 26, XXII.
 9 adv.
manth- Over JB p. 23 (*amimathīṣata*)
mantha dans *manthupratirūpa* Zau-
 berr. p. 60 n. 4 "disposé comme le
mantha (nom de faisceaux d'*udum-*
bara)"

- manthaśiras* Zauberr. p. 129 n. 10
peut-être "fosse où sont enterrées
les herbes qui conjurent la grêle"
- manthākaka* MP II. 16. 8
- manthigraha* C-H "puisage à l'aide
du *manthipātra* (ibid. p. 164)"
- manthīlava* KS var. de *mānthīlava*, cf.
Ved. Var. II p. 45, 280
- mandra* PuS nom d'un *svara*; = *nīcaṭṭh*
- manmanas* MP I. 3. 6
- mamatvin* Over JB p. 20, JB, JUB
I. 51. 3, 58. 8 "desirous to be
possessor"
- mayaskṛt* BŚS XV. 13, 14 "leather-
worker" (?)
- marāṇakāma* ŚSS XV. 10. 1
marāya BŚS XVIII. 48 name of an
Ekāha; cf. ĀpŚS XXII. 11. 14
- marāyagr̥ta* BŚS XVIII. 48 etc.
- marāyu* ĀpŚS XXII. 11. 14 nom
d'un sacrifice
- marīcī* JUB III. 35. 6 "ray"
- marūka* VaiSS p. 119 n. 1 dans *ardha-
marukākṛti*
- marutvatīyagrahagrahaṇa* C-H "les
deux *graha* pour Indra Marutvant"
- marutvatīyaśāstra* C-H "le *śāstra* d'I.
M."
- marutvatīyahoma* C-H p. 297
- marūka* SMB name or form of Agni,
cf. Ved. Var. II p. 47
- markaṭa* ŚB I. 6. 9
- martyāmṛta* JUB I. 25. 3 du. "the
mortal and immortal"
- maryā(h)* PB IV. 10. 1, VII. 4. 3, 5.
15 interj. ou particule
- malajñu* KGS II. 4
- malmalāyati* ŚBK p. 49
- malla* Over JB p. 72 (sens ?)
- malha* ĀpŚS XIX. 16. 7 "dont le fa-
non comporte une partie bombée"
- maṣṭana* dans *uttaramaṣṭanam* BŚS
XII. 14 "*upariroma*"
- masūsyā* ĀpŚS XX. 10. 5
- mastiṣka* (?) JB p. 16 n. 3 = *mastaka* (?)
- mahaduccastraparīṇāha* C-H p. 80
- mahas* Wackernagel S -B Berl. 1918
p. 404, PB p. 82 "merriment"
- mahākośa* BŚS XXVI. 8
- mahāgraha* BŚS XXV. 13
- mahāgrāma* JUB III. 13. 5 "owner
of a great village"
- mahācamasa* VādhS II p. 164 nom
d'une formule
- mahāciti* BŚS X. 27 "*mahācityartha-
dravyāṇi*"
- mahājajñu* BDhS III. 9. 21
- mahānasa* BŚS XV. 14
- mahānasika* BŚS XXVI. 1: equiva-
lent to *bhāgadugha*
- mahāniveśa* JUB III. 13. 5 "owner of
a great resting place"
- mahāparidhī* BŚS VI. 34 etc.
- mahāparitreṣṭi* BŚS XXVIII. 1
- mahāpāśa* BŚS XXVI. 12
- mahābrahma* (JB), Oertel "the five
great Brahman-priests"
- mahābhuṣaṇa* C-H "grand pressu-
rage"
- mahāmedha* VādhS I p. 10 prob. =
pitṛmedha
- mahāyajña* BŚS XIV. 8, XVII. 61
- mahāvāroha* (mss. *varāha*) ŚĀ XII. 8
"splinter"
- mahāvādya* GB p. 37 cf. *mahāvada*
- mahāvṛṣa* dans *kurumahāvṛṣa* plur.
ŚBK p. 55 nom(s) de peuple
- mahāvedīkaraṇa* C-H p. 74 "mensura-

- tion du maître-autel"
- mahāvaiśvadevagrahagrahaṇa* C-H p. 354 "puisage du Grand Vaiśvadevagraha"
- mahāvaiśvadevaśāstra* ibid. "premier śāstra du soir"
- mahārratatva* AĀ I. 1. 1, JB n° 166 "fait de porter le nom de Mahāvratā"
- mahārratay-* JB indic. prés. 3me sing. "le Grand boit !"
- mahāhana* BŚS XVII. 10 "yāvad viśpaṣṭa ātapo bhavati tāvat"
- mahiṣvaṇīsthā* Khila
- mahīyamāna* BŚS XI. 11 "pūjayanto 'nyo'nyam, anyena vā pūjyamānāḥ"
- mahumada* Kauś. p. LVII (comment.) "typical name for a Mussalman"
- mahendrejyā* BŚS XXIII. 17
- mā* ĀpŚS I. 4. 14, Oertel ZII V p. 107 et VIII p. 293, Caland AO II p. 29 (construction avec le subj.)
- māṇṣapippali* MP II. 21. 1
- māṇṣaśeṣa* HirGS II. 15. 13 "the rest of the meat"
- māṇṣābhāva* HirGS II. 13. 5 "absence de viande"
- māgadhavākya* BŚS XVIII. 25
- māṅgala* BŚS XXIV. 2 name of an ācārya (?)
- māṇaka* Kauś. p. LVII (comment.) name of a measure
- mātulapitṛśvaṣṭ* BDhS I. 2. 3, II. 4. 11
- mātr* ĀpŚS XIII. 19. 5 du. = *dyāvāpr-thivī* (?); X. 9. 11 = *daśā* (? Cf. *prācinamātā*)
- mātrk* TĀ var. de *mādrk*, cf. Ved.Var. II p. 20 et 41
- mātrkalpika* Kauś. p. LVIII prob. "one who practices the *mātrkalpa* (ibid., prob. title of some minor ritualistic treatise)"
- mātrā* Zauberei p. 17 prob. "frontière, = *antam*", cf. ibid. *ātmano mātrām āp-*
- mādhyandīnasavanīyanīrvāpa* C-H p. 238 "nouvel apprêt des gâteaux de pressurage"
- mādhyāvarṣa* HirGS II. 13. 3 "(Śrāddha) celebrated in the middle of the rainy season"
- māna* Todteng.; BŚS XVII. 31; ĀpŚS V. 21. 8 (poids)
- mānava* Rajavade Ann. Bhandark. IX p. 190
- mānasīna* VādhS IV p. 38 "spirituel"
- mānaskṛt* VādhS IV p. 184 peut-être "corroyeur"
- mānin(a)* VādhS IV p. 181 prob. "voiture à mesurer les grains"
- mānuṣa* Over JB p. 48 et 87 prob. nom de lieu; BŚS XXIV. 12 subst. nt.
- mānuṣanīkāśana* JUB III. 14. 7 "human-like"
- mānuṣyāhuti* GobhGS I p. VIII (composé ?)
- māndhuka* BŚS XIV. 18 (sens ?; ĀpŚS XVII. 14. 8
- māruta* BŚS XI. 10, XXV. 34 plur. "akṣasaṃgrahītārāḥ"; Baudh. p. 62 désignation des Vaiśva
- mārjana* C-H
- mārjālīya* C-H
- mārjālīyadeśa* ŚŚS X. 21. 11, XIII. 11. 3
- mārttika* BŚS XXIII. 18

- mārṣa* KGS XXIV. 9
māsara BSS XVII. 31, XXIII. 16
 “*kṣudrataṇḍulānāṃ śakalataṇḍu-
 lānāṃ srāvaṇam*”; ĀpSS XIX. 4.
 7-8
māśasava BSS XVIII. 3
māsārdhamāsa HirGS II.17.2 “months
 and fort-nights”
māsiprṣṭha BSS XVI. 15
māhānasa BSS XV. 25, fém. -ī
māhāvṛṣa JUB III. 40. 2 “king of the
 Mahāvṛṣas”
māhāvratika ŚSS XVI. 14. 2 etc.;
 BSS XXIII. 11
māhāsāmpada VādhS II p. 165 (ou
 *sāmpayodana ?)
māhena JB p. 313 plur. nom de tribu
māhendragraha C-H “puisage
 du graha de Mahendra”
mī- MS III. 8. 1 (92. 3) (*aminvata*,
 impft. moyen)
muc- Schefftelowitz ZII VI p. 95;
 Khila (*micchamāna* “agité”)
mitabhojin BDhS II. 2. 10
mith- ĀpSS XX. 18. 5 (*abhūmedhante*)
mithaḥsaṃsṛṣṭa ŚSS III. 4. 3
mithuna ĀpSS X. 25. 15 du. “une
 paire”; cf. Oertel ZII VIII p. 294
mithunīsambhavet VādhS IV p. 176
 “il doit accomplir le coït”
mudh- v. *mith-*
mīndāhuti C-H “rite expiatoire pour
 manquements éventuels”; BSS
 XXI. 24 etc.
mirmira BSS XVIII. 1
miśra BSS XIV. 13 “*buddhipūrvakaṃ
 pāpasamṣṛṣṭam*”
miśravāsas MP II. 13. 11
mī- Wackernagel Festg. Jacobi p. 1
 (RV *minavāma*, AV *minīt*)
mīḍhvāṇs Arbman Rudra p. 20
mīmāṇs- PB p. XXVIII (with dat.)
mukha Oertel (*mukham* omitted with
apigrah-)
mukhavāta HirGS I. 16. 4 “souffle
 émanant de la bouche”
mukhavimārjana ŚSS IV. 21. 21,
 VIII. 9. 8
mukhenādāyin BDhS III. 3. 9, 12
mukhyayoga MP I. 9. 7
muc- MGS I. 13. 15b (*mukṣīyamāṇa*):
 11. 12a (*muñcātu*)
muñcakulāya BSS II. 6 etc. “*kuṣīto
 muñcatūlah; iṣikatūlānīty anye*”
muṇḍamuṇḍa ŚĀ XIV. 1 “supreme
 tonsure”
mud- ŚBK p. 48 (*mumodayiṣan*);
 Oertel (with instr.)
munivrata KGS IV. 14
muśalāgramāṇi ŚĀ XII. 8 “amulet of
 the point of the mortar”
muṣ- ŚBK p. 46 (*amoṣiṣuḥ*)
muṣita KGS I. 18
muṣṭimātra AĀ I. 2. 4, V. 1. 3 “just
 one fist (above the ground)”
muhurdīkṣin JUB I. 39. 1 “who
 repeatedly consecrated”
mūjavant Arbman Rudra p. 42
mūtakārya BSS I. 2 “*dhānyanidhā-
 nārthaḥ tṛṇapuñjasaṃniveśaviśeṣo
 mūtaḥ, tadvat kāryaḥ*”
mūtakṛta BSS XXVI. 33
mūra, mūradera Chowdhury
mūrumūlopadhānā HirGS II. 2. 6
 “whose head rests on the widely
 spread root (of an Udumbara
 tree ?)”
mūrka Todteng. “*duṣṣīla*”

- mūlataḥpuṣkara* BŚS XX. 16
mūladeśa AĀ V. 1. 4 instr. "using the foot (of it)"
mṛgatīrtha C-H
mṛgākḥara BŚS XV. 8, XXIV. 10
mṛgāreṣṭi BŚS XXVIII. 1
mṛj- VādhS IV p. 20 l. 2 (*udamrāt*); p. 27 (*apāmṛkṣat*: ou de *mṛś-*? Sens?); Baudh. p. 43 (*marmṛjyate*)
*mṛḍa (2) dans *aṣṭāmṛḍa* et *upacāya-mṛḍa* à supprimer chez pw., cf. Schroeder ZDMG XLIX p. 164 [lire **prḍ(a)*]
mṛt- v. *mrit-*
mṛtavatsa BŚS XXIV. 31
mṛtāgnihotra Todteng. "Agnihotra des morts", nom d'un rite
mṛtodirīn (?) JB "qui ressuscite"
mṛtpiṇḍa BŚS XXVI. 27
mṛtyudevatya BŚS XXIV. 36
mṛtyumdhaya VGS XV. 11
mṛtyuvant VādhS IV p. 8 prob. "qui sort de l'existence terrestre"
mṛtyusava BŚS XVIII. 16 etc.
mṛtyusūkta PiS p. XX name of certain mantras in TĀ
mṛtyvantaka ŚSS XIV. 22. 4 du.
mṛd- Wackernagel Nachr. Götting. 1931 p. 326
mṛda- VādhS VI p. 170 peut-être "l'orge mûr"; PB p. 2 adj. "of clay" (?)
mṛś- ŚBK p. 48 (*marīmṛśāṃ cakrīre*): v. *mṛj-*
mṛśā ŚBK p. 32: *mṛśā* M
methī C-H
methyupahanana C-H p. 87 "fixage des chariots"
medha ŚBK p. 40 msc.: *medhas* M; ibid. *medhas*: *medha* msc. M
medhūlaka Zauberr. p. 22 n. 3
medhyas (ex corr., MS) Oertel: pour *medhas*
menāmenam JB (sens ? Cf. *dhurādhu-ram*)
meṣka ĀpŚS X. 19. 1
meṣkahata ibid. "mis à mort au moyen d'un collet" (pour *bleṣṭa* ?)
maitrāyaṇīyabrāhmaṇa BŚS XXX. 8
maitrāvaruṇagraha C-H "(puisage du) graha consacré à Mitra-Varuṇa"
moghā ŚBK p. 31: *mōgha* M
mauṇsta VādhS IV p. 210 nom d'un onguent (= *mausta*, q. v.); var. *maunāmsta*
mauñjibandhana BDhS I. 3. 6
mausta BŚS XV. 25, ĀpŚS XX. 15. 12 "a fragrant substance extracted from the *musta*"
maustaka ĀpŚS loc. cit. "id."
mrit- ŚBK p. 42 (*mṛtyati*, *mṛtyet*, *mṛtyeyuḥ*: *mṛityati* etc. M); cf. Oertel ZII V p. 106 (confusions avec *mṛt-*) et Oertel p. 241 (id.); v. *nir-mṛtuka* et *nirmrit-*
mruc- Baudh. p. 43 (*mruktāt*); v. *nir-mruka* et *vimruc-*
mléccha ŚBK p. 31: *mlecchā* M; Scheftelowitz ZII VI p. 100

Y

- yakā* Khila (cf. Pāṇ. VII. 3. 45)
yakṣa MB I p. XXX nt.; Hertel Feuerlehre p. 11; Charpentier Brahman p. 29; Venkatasubbiah Ved. Studies I p. 150
yaj- Over JB p. 78 (*yakṣāṃ cakre*):

- ŚBK p. 61 (with dat. of a person),
 cf. Oertel ZII V p. 117; ŚBK p.
 63 (with instr. or acc.), cf. Oertel
 ZII V p. 121; Oertel (with *iti*):
 Baudh. p. 43 (*ayākṣīt*); p. 44
 (*īyakṣyeta*)
yājamānādevātya ŚBK p. 33 (double
 accent)
yajamānabhāga C-H p. 15
yajamānayajāmṣika VādhS II p. 165
yajuryuj BŚS XI. 7, 9 : equivalent to
yajuryukta
yajūdara ŚĀ (III. 7) transl. Keith
 p. 20
yajña ŚB I. 5. 12 nt.
yajñatanu C-H p. 127
yajñadaivata VaiSS p. 87 n. 6 nt.
 (sens ?)
yajñaparibhojana BŚS XII. 5 “*yajño-*
pakaraṇam iṣṭyupayogyam darbhe-
dhmājyavṛthyādī”
yajñapātrya ŚBK p. 50 et 54 : °*pāt-*
riya M
yajñapuccha BŚS XXV. 26 etc.; C-H
yajñalopa PiS p. XX “disturbance of
 the sacrifice”
yajñavāstu BŚS XXVI. 7
yajñasamṛddhi BŚS I. 21
yajñasārathi C-H p. 127
yajñāyajñīyastotra C-H p. 368 “*stotra*
de la louange d'Agni”
yajñopacāra VādhS II p. 165 nom
 d'un vers (TB III. 5. 2. 1)
yajñopavīta Caland Lustratiegebr.
 p. 282
yataūccāra BŚS X. 30
yatarat katarac ca VādhS IV p. 12
 (*yatareṇo ha vā enayoh katareṇu*
ca “par l'une de ces deux choses”)
- yattaḥ* Khila (de *yad* + *taḥ*, cf. pkt.
jatto)
yatharṣi BhārGS I. 28
yathākarma BŚS XXIV. 12 “*karmā-*
nurūpyeṇa”
yathākrātu BŚS XIV. 4
yathāgavam PiS p. XIII “as (has been
 done with) the cow”
yathāgītā JUB I. 55. 13 “like the
gītā”
yathājyješṭham BŚS XXIV. 12 “*jyješ-*
ṭham anatikramya”
yathādharmeṇa ŚBK p. 64 : °*dhar-*
mam M
yathādhavitrām BŚS XXIII. 6
yathādhikaraṇam BŚS XXIV. 2 “*pra-*
tyadhikaraṇam, tādathyavyavas-
thayā”
yathādhikāmam VādhS IV p. 210 :
 lire °*krāmam* ?
yathādhuram C-H p. 144 “*dhur* con-
 tre *dhur*”
yathānirbhedam BŚS XXII. 18 “*ya-*
thā jāyante bhedenā tathā”
yathāntaram Zauberr. p. 14 n. 8 “de
 même qu'aux passages analogues”
 (?)
yathānyupta BŚS VII. 8 adj.; -*am*
 XXV. 19; ĀpŚS XIX. 14. 7
yathāparu Todteng. p. 158 prob.
 “d'après les régions du ciel”
yathāpuroḍāsam HirGS II. 14. 4 “like
 a P.”
yathāprakṛtiṃ BŚS XXIII. 18 (ou
 °*prakṛtam*)
yathāprayogam BŚS XXI. 1
yathābālam BdHS I. 11. 24
yathāmanas GB p. 36
yathāmnāyapraṇudhi BŚS XXIV. 1

- "*yathāmnāyasya prauḍhānaṁ kramāḥ*"
yathārtham GobhGS I p. XXIII
yathārśam MŚS p. 38 : conserver contre pw., cf. *yatharśi*
yathāvakāśam BŚS XX. 13 etc. ; ĀpŚS XIX. 14. 7
yathāvacanejitam ŚŚS IV. 4. 5
yathāvedam BŚS VII. 9 etc.
yathāśarkaram PiS p. XIII "as (has been done) with the ś."; BŚS X. 20 etc.
yathāśṛtam BŚS XXI. 5
yathāśraddhadakṣiṇa BŚS XXVI. 20
yathāsamuditam BŚS VIII. 6 "*samudītānurūpaṁ vilyādīnām*"
yathāsuṣṭhu PiS p. XIII "so as to make thoroughly smooth"; BŚS X. 17 etc.
yathāsūtram BŚS XXIV. 22, XXVII. 11
yatho etat Todteng.
yathoḍham BhārGS II. 8 "*āvāhana-kramaṇa*"
yathotpannena BŚS XXII. 1
yathopajñam BhārGS I. 28 "*yathopakramam*"
yathopapatti KGS XX. 2, XXIV. 3
yathopapadam HirGS I. 1. 21 (ex corr.), cf. Caland ZDMG LI p. 129
yathopapannena BŚS XXI. 4
yadabhihāra BŚS XXIV. 9
yadaśana BŚS VII. 15 etc. adj. "*yad upavasathīye 'ham bhuṅkte tad bhuṅkte*"
yadī Oertel : redundant
yad iti HirGS I. 14. 4 (?)
yaddevatya JUB I. 59. 12 "avec quelles divinités"
yadricī Over JB p. 22 : fém. de *yad-ryaṇe*
yadvideāṁs JUB IV. 6. 6, 7. 4 "connaissant quoi"
yanti (acc. plur. -īn) Caland Versl. Akad. Amsterd. 5 IV (1920) p. 480
yama C-H "note, = *svara*"
yamaka VGS I. 1 one of the Maitrāyaṇīya Pariśiṣṭas
yamaśva MS p. 190
yavapurīṣa BŚS XVIII. 21 adj.
yavabarhis BŚS XVIII. 21 adj.
yavāgū Przyluski BSL XXXI p. 47
yaviṣṭha Zauberei p. 49
yahu, yahvatī, yahrī Rajavade Ann. Bhandark. IX p. 152
yā- ŚBK p. 46 (*ayāsīt*)
yājuṣa BŚS XXII. 1 "*yājuṣasambhṛta*"
yātayāmnya JB "(chose) déjà utilisée" (?)
yātavya MS p. 191
yāma Oertel ("end")
yāmaka (KB), cf. AB transl. Keith p. 509
yāmya Oertel "connected with journeying"
yāyāvara ĀpŚS V. 3. 22 : nom d'une classe de Brāhmanes mariés ; BŚS XXIV. 31
yāyāvaratva BDhS III. 1. 4
yāyāvaradharmā BŚS XXIV. 31
yāvaccakram ĀpŚS V. 14. 6 (?) "de façon à former un tour entier (de roue)"
yāvaccakrakram ĀpŚS I. 6. 13, Caland ZDMG LXXII p. 4 "jusqu'au niveau du gravier" (rectifier chez pw.)

- yāvatisśāsīṣā* (ou *yāvati śāsīṣā* ?) VādhS IV p. 175 (sens ?)
- yāvatiḥ kṛyatīś ca* (*prajāḥ*) TB II. 7. 5. 1
- yāvattasam* Oertel (aussi TB KS)
- yāvatsiddha* BSS XIII. 1
- yāvadarthasaṃbhāṣin* BDhS I. 3. 23
- yāvadāvāsa* JUB II. 12. 6 "having as many abodes"
- yāvadāsa* ŚBK p. 55 "how much expecting" (double accent)
- yāvadgrahaṇam* PiS p. XII "as long as possible"
- yāvadrātra eva kṛyadrātre ca* ŚBK p. 42 "on whichever day"
- yu-* ŚBK p. 43 (*yuvita* : *yuvita* M); HirGS II. 12. 8 (*yūḍhvam*); Over JB p. 23 (*ayaṣīt*, *yuyāra*); VādhS II p. 153 (*yaṣīt*); VI p. 232 (*ayāvīt*)
- yuga* BSS XXX. 1 design. of a measure
- yugamātrāsamacaturāśra* C-H p. 75
- yugalāṅgala* BSS X. 24, XXII. 5 dvandva nt. sg. "*yugaṃ ca lāṅgalam ca*"
- yugaśara* MS p. 190
- yuj-* PB p. XXV (*yunaymi*), cf. Caland ZDMG LXXII p. 6
- yunjānavant* KB XXII. 1 "qui contient le mot : attelant"
- yudh-* Zauberr. p. 141 n. 7 (*yodhayati* "frapper (divers objets) les uns contre les autres")
- yuvati* Wackernagel Nachr. Götting. 1914. 20, 38
- yuvāyant* Khila (*yuvāyantam*, *yuvāyatī*)
- yūnabaddha* KGS IV. 4
- yūnarran* C-H p. 96 "mélodie" (?); PB p. 106 (sens ?)
- yūpavirohaṇīya* BSS XXIV. 18, Baudh. p. 64 : scil. *tvāṣṭrah paśuḥ* ("yūpavirohaṇe naimittikaḥ")
- yūpasyopasthānam* BSS XIV. 21 nom d'une formule
- yūpāraṇa* C-H; ŚBK p. 55
- yūpāraṇakarāṇa* C-H p. 94 "trou du poteau oriental"
- yūpāraṇīya* BSS VI. 22 etc.; C-H p. 74 nom d'un pieu servant à délimiter la *mahāvēdi* (scil. *śaṅku*); adj. "relatif au trou du poteau"
- yūs* BSS IV. 8 (instr. *yūṣṇā*, loc. *yūṣan*)
- yeḥ* JB p. 287 n. 16 (sens ?)
- yogakṣema* Oertel; Ray BSOS VII p. 133
- yogyakṛta* BSS VI. 15, 24 "*rahana-samartham*"; VSS I. 2. 4. 19 = *naddhayuga* ?
- yoni* Wackernagel KZ XLVI p. 266
- yonigotramantrāsambandha* HirGS II. 10. 2 "who are not connected with himself by consanguinity or by their Gotra or by the Mantras"
- yonorvan* JSS p. XXIX et 10 n. 2, PB p. 106 (sens ?). Cf. *yūnarran*
- yonyanuśaṃsana* ŚSS VII. 21. 5
- yoyupana* C-H p. 67; BSS XX. 9 : nom. act. to *yoyupyate*
- yaugandhanī* MP p. XLVI
- yaṣita* JB épith. de *giri* "montagne des femmes"
- yaṣmāka* ŚBK p. 42

R

rakṣ- Oertel "injure"

rakṣo'pahanana BŚS XX. 2

rakṣorāja MP II. 13. 11

raṅgopajirana BDhS II. 2. 13

racāya Vādhs IV p. 189 (sens ? Lire *aracāyam* (ci-) absol. "(empiler) à la façon de rais" ?)

rajasvala Charpentier Ind. Linguistics II p. 59

rajāśayā C-H p. 73 "qui gît dans l'espace" ou "dans l'argent", cf. MS p. 201

rajīyāms Over JB p. 72: compar. de *rju* et, en même temps, nom propre

rajodvāsā Caland ZDMG LIII p. 221 "chez laquelle les menstrues ont cessé d'apparaître"

rajoharaṇa dans *rajoharaṇabindu* (ex conj.) Zauberr. p. 26 n. 7 "goutte de pluie"

rajjudāma BŚS IX. 5 "rajjuś ca dāma ca"

rajjudravya BŚS IX. 15

raṇ- JB, Over JB p. 23 (*arāraṇyata*) *raṇa*, *raṇya*, *raṇva* Oldenberg Nachr. Götting. 1918 p. 59

rathakāra BŚS II. 16 etc.; ĀpŚS V. 3. 19

rathakṛtsa var. de **kṛtsna*, **grtsa*, cf. Ved. Var. II p. 28

rathacakracit BŚS XVII. 29 etc.

rathacakracit BŚS XXIII. 15

rathanālī (ou **nāḍī*) BŚS XIV. 17 etc.

rathamtara Oertel Trans. Connect. Acad. XV p. 170

rathamtaraprṣṭha BŚS XXV. 22

rathabhreṣa BŚS XI. 8 "rathavarikal-yam"

rathamadhya Khila

rathamukha BŚS XIV. 17 etc. "rathatundē"

rathayuga BŚS XX. 25: a measure, cf. *yuga*

rathavartmamātra BŚS XXIV. 24 "cakramārgasya vistārapramāṇam"

rathavāhana ŚBK p. 36: *vāhana* M

rathavāhana BŚS XI. 2 etc. "rathāārūḍho yābhyām śakaṭābhyām"

rathavāhanavāha BŚS XII. 19 "rathāvāhanaśakaṭasya dakṣiṇadhurī niryuktaḥ"

rathavimocanīya BŚS XI. 8, XII. 14

rathaspā Over JB p. 68 nom de rivière

rathākṣa BŚS XVII. 11 etc.: a measure, cf. *akṣa*

rathesā BŚS XX. 25: a measure, cf. *iṣā*

randhra BŚS XXV. 7: *prati randhram* "kaṭipradeśam prati"

rapasa JUB III. 2. 4, 15 "defective" (?)

rabh- Vādhs VI p. 135 (*rirīpsate*)

ram- Baudh. p. 42 (*viramyet*)

rayudhāraṇapīṇḍa Zauberr. p. 87 n. 5 peut-être "datura"

rarāṇī C-H; BŚS XI. 25 "bṛalīm toraṇasthānīyām vandanamālām": ĀpŚS XI. 8. 1; PB p. 2

rarāṇyā C-H; PB p. 2

raśanāpṛthaktra ŚŚS VI. 9. 4

rasayati Wackernagel S-B Berl. 1918 p. 387

rasābha v. *rāsabha*

rasyona Khila

rahasyeṣṭi BŚS XXVIII. 1

rākā BŚS XXIV. 20, 29 "uttarā paura-

- namāsi*"
- rāṅkava* Todteng. "*kṛṣṇājina*"
- rājagavī* Baudh. p. 64 ; Todteng. "go-
śreṣṭhā māṃsalatvādiguṇayuktā
gauḥ"
- rājagrha* BŚS XV. 3 plur. prob. "the
king's wives"
- rājanastotriya* AĀ V. 1. 5 "strophe of
the Rājana Sāman"
- rājapuruṣa* PiS p. XXIII "policeman"
- rājabandhava* HirGS II. 16. 8, MP p.
XXIV = *bāndhava*
- rājayakṣma* Zauberei p. 85 ; Zauberr.
p. 105 n. 6
- rājayajña* BŚS XXIV. 11 "*rājakar-
tryajñāḥ*"
- rājavykṣa* BŚS XXVIII. 13
- rājasūyagaṇa* BŚS XII. 10 du. nom
de formules (TS I. 8. 13f et g)
- rājāsandī* BŚS VI. 10, VIII. 19; C-H
- rājjudāla* BŚS XV. 14, XXVI. 10 etc.
- rātīkula* HirGS I. 7. 14 "house where
(they) are kindly disposed (towards
him)"
- rātrikarmin* BŚS XV. 19, 22
- rātribhṛt* BŚS X. 12, XXX. 7
- rātrisattra* BŚS XIV. 22 "*dvādaśāhād
ārabhya yāvat sahasrarātram*"
- rāddhikāma* AĀ I. 1. 1 "who desires
prosperity"
- rādh-* Oertel (with acc.) ; Baudh. p. 43
(*apārādhām*, aor.)
- rāntimant* AĀ I. 2. 1 "endowed with
the term *rānti*"
- rāma* BŚS IX. 12 etc. fém. "*ramaṇū-
yaiva grhītā na dharmāya, sūdrām*"
- rāvat* var. de *rāvaṭ* KS, cf. Ved. Var.
II p. 88, 296 et Oertel Festg.
Jacobi p. 19
- rāsi* ĀpŚS XXII. 11. 14, BŚS XVIII.
48 name of an Ekāha
- rāśīkrta* BŚS XVIII. 48 etc.
- rāṣṭrī* VādhS VI p. 206 "jument"
- rās-* Debrunner Fests. Winternitz p. 8
- rāsabha* BhārGS II. 5 "*samudraphe-
nam*" (lire *rasābha* ?)
- rāsnā* Wackernagel KZ XLVI p. 272
- rāsnāvatparigrīvin* BŚS VII. 6, Baudh.
p. 61 "*rāsnāvan mekhalayeva pari-
gatā grīvā yā, sā parigrīvā yasyā-
sti, tat parigrīvi*"
- rih-* ĀpŚS XII. 17. 3 (partic. *rehāṇa*)
- ruc* BŚS X. 54 plur. design. of the
offerings poured into the fire with
the three formulas TA V. 7. 6.
3-4d
- ruc-* ŚB III. 1. 15 (*udrukṭe* "*uttiṣṭhet*")
- ruçiṣyā* VGS XIII. 2
- ruj-* TS transl. Keith p. CLIII (with
gen. ?)
- rud-* ŚB p. XXXIV (*rudatī*)
- rudravīdhāna* VGS I. 1 one of the
Maitrāyaṇīya Pariśiṣṭas
- rudrāṇī* BhārGS III. 13 "*droṇī koṣṭha-
kā*"
- rudh-* ĀpŚS XXI. 22. 5 (*rundhyeran:*
rudhyeran Hir.) ; VādhS VI p. 110
(*nirudhyanti*)
- rup-* ĀpŚS III. 1. 2 (dans *mā rūrupā-
ma yajñasya: ropayet...yajñasya*),
cf. Oertel KZ LXI p. 139
- rucatha* MS p. 190
- ruh-* HirGS I. 17. 5 (*araukṣit* ?) ; MB
II p. 70 (*āroḁṣam*, aor.) ; Ghosh
Formations en *p* p. 100 (*ropayati*)
- rūpa* Oldenberg Nachr. Götting. 1918
p. 58, Ghosh op. cit. p. 26
- rūpadheya* Oertel = *rūpa*

rūpīya BŚS XV. 1
reku Wüst Fests. Geiger p. 191
renukakāra MS p. 193
retasyā ŚB II. 1. 1 "*prathamā dhūs tadānvayād ṛg api r.*"
retaḥsic BŚS X. 31 etc.
retodhṛk (?) VGS XIV. 13
retobhṛt MP I. 3. 14
revatyā Schroeder ZDMG XLIX p. 163
revant Wackernagel KZ XLIII p. 284
romanakha ŚŚS IV. 14. 4 plur.
romaśamara GB p. 37
roha PuS "élévation du ton; = *karṣaṇa*"
rauhiṣāṇa VādhS IV p. 170 épith. de *idhmah* "*rohiṣāṇāṇi rohitakarohitā-nāṇi mṛgyā vā prasiddhiḥ*"

L

lakṣaṇasaṃpanna VaiSS p. 67 n. 2
 "who is possessed of the auspicious marks on the body"
lakṣaṇin Zauberr. p. 127 n. 9 "*hastā-dilakṣaṇavedin*"; KGS XIV. 3
lakṣmaka JB "signe"
lakṣmaṇa BŚS XXX. 7 "marked"
lakṣmighnī MP p. XXVIII (-i- bref !)
lakṣmī Oldenberg Nachr. Götting. 1918 p. 46
lajj- Wackernagel Festg. Jacobi p. 13
lap- Oertel KZ LXI p. 137 (supprimer caus. moy. *lāpayate* chez pw. et Whitney), v. *lī-*
lapsugin JB, Over JB p. 21 = *lapsudin*
lambanastana MP II. 13. 12
lambastana HirGS II. 3. 7 "who have hanging breasts"
lavaṇaṃpḍicī Zauberr. p. 165 n. 38

prob. "petit morceau de sel"
lākṣā Zauberr. p. 88 (et *lākṣārakta*, ibid.) prob. "laque"
lāṅgaleṣā ŚŚS XIV. 40. 8
lāṅgalya BŚS XVIII. 20, 21 "destined for a *lāṅgala*"
lāja ĀpŚS XII. 4. 10
līṅgepsu ŚŚS XIV. 51. 8
lī- Oertel KZ LXI p. 137 (ChU *ālā-payiṣyathāḥ* tu aurais acquis fallacieusement de la considération, cf. Lüders S-B Berl. 1916 p. 292; JB [ā] *lāpayiṣyadhve*, *lilāpayiṣyasva*, *lāpayāmahai* (ex corr.) "tromper"; ŚBK p. 45 (*nilayāṇ cakre* : *nilīlye* M, cf. Oertel ZII V p. 106¹, p. 46 (*nyaleṣmahi*); Ghosh Formations en p p. 98 (*lāpayati*); v. *lelāy-*
lup- Caland WZKM VIII p. 369, PiS p. XIII, ĀpŚS XVII. 12. 8 (confusions avec *lubh-*, notamment *lopayate* = *lobhayati*, *saṃlobhya* = *saṃlupya*); Oertel KZ LXI p. 139 (JB *lopayāmahai* : lire *lāpayāmahai*)
lubh- v. *lup-*
lubhita dans *alubhita* ĀpŚS I. 4. 12. cf. Oertel ZII VIII p. 295
lū- VādhS II p. 152 (*loṣyan* pour *lavīṣyan*)
lelā dans instr. *lelayā* Oertel, JB, ŚBK p. 63 (qui envisage un adj. *lelayā* fém., *lelayam* nt.)
lelāy- Oertel (pft. *lelāya*, aussi KapS p. 45 l. 11; partic. *lelāyat* à supprimer chez Whitney etc.); VādhS VI p. 238 (*lelāyatī* "faire vaciller"; ĀpŚS II. 19. 11, VI. 9. 2 et Oertel ZII VIII p. 294 (*lelāyatī*, *lelāyat* : GobhGParīśS ed. Bloomfield

(ZDMG XXXV p. 553, *lelāyamāna*)
loka BŚS VI. 25: equivalent to *loṅa* =
loṣṭa, also TĀ VI. 7. 1
lokadvāra C-H p. 129 nom d'un
sāman
lokabādhin BŚS XXX. 6
lokāgnī BŚS XX. 26 etc.
lobhā Baudh. p. 18
loman ĀpŚS XI. 3. 1 plur.: dit des
herbes qui jonchent la Vēdi
lomaśaka BŚS XXIV. 23
loṣṭaciti Todteng. "empilement des
blocs de terre"; PiS p. XIII = *śma-*
śānakaraṇa
lohita ŚBK p. 37 (variations avec *ro-*
hita)
lohitavāsa BŚS XXIII. 1
lohitastoka JUB III. 9. 2 "drop of
blood"
lohitoṣṇīṣa BŚS XXIII. 1

V

vaṃśa ŚĀ transl. Keith p. 55 "spine"
vaṃśodvikṣaṇika KGS XII. 2
vaktra VGS VI. 32 "prosody or logic?"
vakrapakṣa BŚS XXX. 10 "*kuṭīlan*
pakṣau yasya"
vakraṅga BŚS XXX. 20 "*kuṭīlāṅgāni*
yasya"
vaghā Chowdhury p. 70
vaṅkṣṇā Todteng. du. "*vaṅkṣṇā*"
vac- Oertel (construction with *iti*);
Oertel JAOS XIX p. 122 n. 4 (in
sense of *nid-*)
vacana PañcavidhaS ed. Simon p. 14
= *vidhā* (t. techn.)
vacanalakṣaṇa ŚŚS XI. 1. 2
vajra ŚB III. 11. 1 un *abhicāra*

vaḍabā BŚS XXIV. 39
vaḍavā KS var. de *vaḍabā*, cf. Ved.
Var. II p. 114
vaṇḍaciti BŚS XVII. 24 etc., cf. *sa-*
vaṇḍa
vati VādhS VI p. 193 subst. (sens ?)
vatsajñu BŚS I. 2 "*śayitavatsajñu-*
sadṛśam"
vatsamithuna KhGS III. 1. 46, IV. 3.
16 du. "a male and a female calf"
vatsāpākaraṇa ŚŚS IV. 1. 2
vatse AĀ V. 3. 3 loc. "in youth"
vaḍ- Baudh. p. 43 (*upāvādit*, *upāvādi-*
ṣma, *upavādiṣṭa*); ŚBK p. 48 (*vira-*
diṣṭ: *vadet* M: *vāvadyate*: *vadati*
M); AĀ ed. Keith p. 231 (*vāvadi-*
ṣat): AB transl. Keith (diverses
formes); Oertel (with *iti*; with and
without *bhāgam*; equivalent to *vi-*
vaḍ- and *saṃvaḍ-*); Oertel Trans.
Connect. Acad. XV p. 187 (*vadati*
for *bhāgam vadati*)
vadvada MB II p. 68 "qui bafouille"
(?), cf. *gadgada*, "*durvācinah*"
vadh- Oertel (with *vācam* parallel to
prativadh- without *vācam*), Oertel
JAOS XIX p. 122 n. 1 (*avadhit*
for *vācam avadhīt*)
vadhatri ŚBK p. 32 (accent): *vādhā-*
tra M
vadhra BŚS XI. 1, XXII. 13, notam-
ment dans *vadhrair vyūtaḥ*
vadhraṅjali KhGS I. 3. 17, 20 "the
bride's joined hands"
van- Khila (*avīcanan*)
vanad Venkatasubbiah Ved. Stud. I
p. 209
vanapratiṣṭha BDhS III. 3. 19
vanarnṛpa BŚS XVIII. 28 (?)

vanaspatiprabhṛti ŚŚS XV. 1. 28
vaniṣṭu MS KS var. de *vaniṣṭhu*, cf.
 Ved. Var. II p. 49
vaniṣṭhusava BŚS XVIII. 40
vanuṣanti (acc. plur. nt. ?) MŚS p. 22
 "qui aspire à" (?)
vanuṣad KS, var. de *vanarṣad*, *vanasad*,
 cf. Ved. Var. II p. 303
vap- Baudh. p. 43 (*nyavāpsit*)
vapus Wackernagel Nachr. Götting.
 1931 p. 321; Oldenberg ibid. 1918
 p. 55
vam- ŚBK p. 44 (*vavāma* : *uvāma* M)
vamati (ou *vaman* ?) Baudh. p. 19
 "vomissement"
vamriyaḥ KapS p. 66 n. 1
vayas BŚS VI. 14, XI. 1 "*mūlyadva-*
ryāṇi yais tvāṇi gacchati somas
tāni vayāṇsi"
vayasāptah (ŚB "seized by old age")
 Oertel
vayase vayase namaḥ Arbman Rudra
 p. 100
vara VGS I. 38 "*aśvaṃ varaṃ vidyāt,*
gām ity eke"
varaka (pl.) VGS X. 7 "the bride-
 groom's party"
varaṇa (nom d'un bois) Zauberr. p. 80
 n. 30 et p. VIII, Todteng. p. 161
 (*ṛtvijām*) *varaṇam* C-H p. 5
varāhī VādhS VI p. 228 "truie"
varuṇanyaṅga ŚŚS XV. 13. 3
varuṇaparyatana JUB I. 10. 1 "hav-
 ing V. as an enclosure"
varuṇavāyvitama AĀ V. 3. 2 "to which
 Varuṇa and Vāyu most resort"
varuṇasava ŚBK p. 31 (accent): *savā
 M
varuṇā Todteng. plur.

varcas C-H ("santé")
varta Khila "arrondi"
vartman Hochzeitsr. p. 14 fém. (?);
vartmany abluḥomaḥ C-H "obla-
 tion à l'une des ornières"
varpas Ghosh Formations en *p* p. 28
varmasaṃnahanīya BŚS XV. 24
varṣapavitra AĀ V. 3. 2 "purified by
 the rains" ou "purifying by rains";
 JUB I. 10. 1 "having the rain as
 means of purification" (?)
varṣavardhana VaiSS p. 92 "rite to
 make increase the years 'of the
 child'; prob. = *varṣavṛddhu*"
varṣiṣṭhīyapraṣṭha Baudh. p. 63 "le
 plateau de V."
val- Khila (*valṣat*, var. *valiṣat*)
vala Hertel Himmelstore p. 19
valaṃkaraṇa MP I. 17. 5
valabhid BŚS XXIII. 19 name of an
 Ekāha
 *valiṣa dans *śatavaliṣa*, *sahasravaliṣū*
 (mss.) KapS p. 3 n. 5
valika KGS IX. 9
valg-, *valgu* Oldenberg Nachr. Götting.
 1918 p. 57
valmīkarapā ĀpŚS V. 1. 7d, cf. Oertel
 JAOS XXVIII. 88 et Caland
 WZKM XXIII p. 72
vaśa BŚS IV. 2, VI. 30 dans *hotur*
vaśaṃ yanti "śanair gacchanti";
 Oertel (*sve vaśe bhūte*; *vaśe satī*)
vaśaṃyama MB II p. 71 prob. "qui
 assujettit"
vaśū Pisani RC Lincei 6 IV (1928) p.
 349
vaśāvīdhānī VādhS IV p. 168 (entité
 féminine, sens ?)
vaṣaṭkarty C-H p. 190

- vaṣaṭkārāpatha* BŚS XVI. 9
vaṣaṭkṛta Oertel
vas- (*uchati*) Oertel Festg. Jacobi p. 19 (*avāt*, *avāt*) ; KapS p. 57 l. 10 (*vyautsat* mss. pour *vyaucchat*) ; Oertel p. 184 *uṣita* dans *vyuṣite* JB "after it has dawned"
vas- (*vasati*) Baudh. p. 43 (*avātsīt*) ; ŚB p. XXXIV (*vasante*) ; Lüders S-B Berl. 1922 p. 229 (*viratsyānu*) ; Oertel (*vas-* as auxiliary verb). KB XXV. 15 (dat. of the person with whom one lives)
vasatīvarī C-H
vasatīvarīkalāṣa BŚS XVI. 3, XXIX. 6
vasatīvarī-pariharāṇa et *sthāpana* C-H p. 120 "procession des eaux pernoctantes"
vasatīvaryādīhaviṇḍhāna-praveśana et *sādana* C-H p. 146 "fait d'apporter (et d'installer) les eaux dans le hangar aux chariots"
vasanta VādhS II p. 152 : instr. adverbial en -ā
vasavya Rajavade Ann. Bhandark. IX p. 259
vasiṣṭhakaśyapa HirGS II. 19. 4 du.
vasiṣṭhayaḥjña BŚS XVII. 54 : ŚBK p. 32 (accent oxyton : accent initial M)
vasu MB II p. 60 ("trésor") *fēm.* (?) ; Charpentier Brahman p. 29 et 55 ; Hertel Feuerlehre p. 115
vasūy-, *vasūyu* Rajavade Ann. Bhandarkar IX p. 256
vastī JB p. 123 n. 8 prob. "uterus" ; cf. Oertel : v. le suiv.
vastya TB dans *vājavastya*, var. de RV *vājapastya*, cf. Ved. Var. II p. 105 ; JB (ou *vasti* ?) "biens, propriété"
vasnikā Over JB p. 97 (ou *vasnika* ?) prob. dimin. de *vasna*
vasyāms etc. (RV) Rajavade Ann. Bhandark. IX p. 258
vasvī ibid. p. 260
vahala BŚS XXIV. 31 ("*gauḥ*) *yā kṛṣati*"
vahas BŚS II. 13, XV. 25 ("*vahasah kālā : prṣṭhe grīvāyāṃ vā*") ; Baudh. p. 58, ŚBK p. 40, JB p. 127 n. 1 "épaule, = *vaha*"
vā PuS : nom d'un stobha
vā ŚBK p. 77, VādhS I p. 9, AB transl. Keith p. 90, GobhGS I p. XXIV (emploi, notamment emploi de *vā...vā...*) ; AB transl. Keith p. 89, GobhGS loc. cit., AĀ ed. Keith p. 66 (= *vai* ou *eva*) ; ĀpŚS XXXI. 5. 3, Oertel ZII VIII p. 295 (= *ca*) ; ĀpŚS IX. 12. 11 (*vā* disjonctif de dvandva)
vā- (*vāti*) ŚBK p. 44 (*avāt*), cf. Oertel Festg. Jacobi p. 19
vākcittānukūla VaiDhS p. 74 "aimable dans ses paroles et ses pensées"
vākpatī MS p. 198
vākprabhūta JUB I. 10. 1 "superior by speech"
vāgarā JB, Over JB p. 22 prob. "corde, lacet", cf. *vāgurā*
vāgdevatya BŚS XXV. 8
vāgrisarya C-H
vāc Oertel (*vācam* omitted with *vyācakaḥ-* and with *prativadh-*) ; PañcavidhaS ed. Simon p. 14 (t. techn.)
vācamyama ŚB I. 5. 6 (et p. 194)

- "*vāgyamanavant*"
vācaṇiṇiyama HirGS I. 22. 10 "silent-ly" (with *ās-*)
vācoyama Oertel; BSS XXI. 9
vācoyamya GB p. 37 (mss.), Oertel : lire prob. *vācaṇiyama*; BSS XXVI. 12
vāja BSS XVIII. 51 name of an Ekāha
vājaṇeyika BSS XXII. 13, 14
vājaprasavīya BSS X. 54
vājaprasavya ŚBK p. 59 : °*prasavīya* M; MS p. 191
vājajājān BSS XVIII. 51
vāji KGS XL. 6, VGS IV. 19, Sam-skārakaustubha p. 115b "*lalāṭakaraṇāmūlasparśinī māleṇa keśapañkṭik*"
vājina C-H; VādhS VI p. 195 "retas"
vājiratna HirGS II. 19. 6 (nom propre)
vātajavas ŚBK p. 41 : °*java* M
vātadhrājis Khila, cf. *vātadhrājagati*
vātājira HirGS II. 8. 2 "wind-swift"; MP II. 18. 10
vātsabandha BSS XXV. 7
vātsīputra KGS XIX. 7
vāddhavr̥ṣṇa JB p. 316 (nom propre) : lire prob. *vāddhavr̥ṣṇa*, patronym. de *vāddhavr̥ṣṇa*, cf. Over JB p. 59
vānaprastha VaiDhS p. 10
vānyavatsā BSS XXIV. 31 (scil. *gauḥ*)
 "vane carati vatsā yasyā vānyāyā vatso yasyāḥ"
vānyā BSS XXIV. 31 (scil. *gauḥ*)
 "aparavatsena duhyate; vane caratīty anye"
 °*vāpam* Zauberr. p. 54 n. 1 absol. (dans *śāntaphalaśīlākṛtīloṣṭaval-mīkarāśīrvāpam*) "en semant..."
vāma Oldenberg Nachr. Götting. 1918 p. 60
vāmadvaryapṛṣṭhastotra C-H p. 314 "deuxième louange dorsale"
vāyarya (nt. plur.) C-H
vāyaryaindivāyave ŚSS XI. 7. 3
vāyasapuccha BSS XX. 16
vāyutā ŚBK p. 55
vāyupinḍa Todteng. nom d'un pinḍa
vāyubhākṣaṇa BDhS IV. 5. 7
vāristamba Kauś. p. LVI "name of a plant" (?)
vāruṇamārutau ŚSS XIV. 10. 9
vārttāvṛtti ĀpSS V. 3. 22 : type de Brāhmane marié, cf. VaiDhS p. 76 (aussi *vārttākavṛtti*)
vārtrāghna KGS XLVII. 9 : pour *vārtra*°
vārdḍhavr̥ṣṇa v. *vāddhavr̥ṣṇa*
vārdhaka (Utsarjanaprayoga) Schef-telowitz WZKM XXXV p. 61 "qui accroit"
vārdhr̥ivāla° ĀpSS XVIII. 10. 23 "cuir et crins"
vārṣasenya VādhS IV p. 170 "eau puisée avec la formule *vṛṣaseno 'si*"
vāla BSS XI. 1, 3 "*govālaṃ pavitraṃ sadaśam : ācikam ity anye*"
vālubandhana MP II. 16. 1
vālastukā (mss. *bāla-tukā*) Zauberr. p. 85 n. 8 "touffe de poil"
vāleya BSS II. 3 "*āṇādivālāvikra-yinḍh*" (prob. proper name ?)
vāva Baudh. p. 51, AB transl. Keith p. 89 Aā ed. Keith p. 66 (emploi)
vāv̥ivāla (KS) ĀpSS XVIII. 10. 23 : correspond à *vārdhr̥ivāla*, q. v.
vāśitā v. *vaśā*

- vāsativara* BSS XXI. 17 adj.
vāsātya Khila
vāsiṣṭhiya BSS XXIII. 7
vāsodaka PiS p. XXIII = *vāsa-udaka*
vāsodakṣiṇa BSS XIII. 1, XXIV. 29
vāstu Zauberei p. 79 "contrée sauvage", cf. Hopkins JAOS XXVI p. 61; Oertel (dans *vāstau prayāte*)
vāstupati HirGS I. 7. 21 = *vāstoṣpati*
vāstusavana (?) VaiSS p. 87 n. 1 "expiation of the house" (lire: *śama-na* ?)
vāstoṣpatīya BSS XXIV. 17 (scil. *homaḥ*)
vāstra MS p. 196; BSS XXIV. 5, Baudh. p. 64 "*vāstukam*: a wild herb"
vāstramaya Zauberei p. 78 = *vāstumaya* (rectifier la traduction chez pw.)
vāha BhārGS III. 13 du. "*dvārasthūṇayoh*"
vāhana VādhS IV p. 181 "attelage, *aśvataragardabhāḥ*"
vāhin BSS XXIV. 31 "*vāhinī (gauḥ)*: *vahāprṣṭhena vahatī* (sic)"
vi Oertel (à valeur privative): ĀpSS XIV. 1. 8 (distributive)
°viṃśati MGS p. XLI et XLIII (flexion)
viṃśatipada ŚSS XII. 17. 3
viṃśatipaśu ŚSS XVI. 15. 17
viṃśatirātra ŚSS XIII. 16. 2
viṃśatyakṣara ŚSS IX. 6. 1
vikaṅkatakāṣṭhanirmuta C-H p. 137
vikaṭa BSS XV. 37: equivalent to *dantura* ?
vikarṇu BSS XVII. 24 etc.
vikarṇī BSS X. 46, XXX. 6 name of a peculiar *īṣṭakā*
vikalpa PuS ("choix")
vikalpabhūta ŚSS I. 16. 14
vikira MB II p. 68 prob. "qui déchire"
vikūla VādhS VI p. 116 (sens ? Cf. pali *vikūla*)
vikṛ- Oertel s. *kr-* (emploi, notamment avec *ūdhaḥ* KS XXIII. 6)
vikṛta Zauberr. p. 50 n. 15 et p. 72 n. 18 dans *vikṛte* "s'il y a changement"
vikṛtivarā PuS p. 525 "ton intermédiaire"
vikramya BSS VIII. 16 s. *kram-* "*vikratu pādau kṛtvāgrataḥ prṣṭhataś ca*"
vikṣaṇ- MP p. XXII (mss. *vyakṣṇan*, *vyakṣaṇan*, *vyakṣiṇan* ?)
vikhura HirGS II. 3. 7 (sens ?)
vigarbha BSS XXII. 3 ("*garbhaśabdena ukhyo 'gnir ucyate*")
vigā- ("go") Oertel (with instr. and acc.); ("sing") v. le suiv.
vigīta ŚB II. 3. 11, 12 "*prthag gītāḥ*"; Oertel p. 329, ĀpSS XIII. 15. 9 "partly sung"
vigrāham BSS VII. 17, Baudh. p. 43 absol.: opp. *saṃtatam*
vicakṣaṇa C-H
vicarturam TB var. de RV *vitarturam*, cf. Ved. Var. II p. 84
vical- ĀpSS XVII. 17. 7 caus. = *vyāṇ-gayati*, q. v.
vicaṣṭi HirGS II. 16. 5: lire *vitṛṣṭi* ?
vici- C-H p. 43 prob. "mesurer (le soma)"; Lüders Würfelp. p. 44 (dans *kṛtaṇi vicinoti* "jeter le dé K", mais cf. Caland ZDMG LXII p. 127)
vicita BSS VI. 2 s. *ci-* "*adhvaryuṇā*

- khaṇḍaśo vibhaktam*"
- vich-* ou *vicchāy-* ĀpŚS XXI. 8. 7 (*ativichayanti* "conduire au-delà de"); ŚBK p. 43 (*ativichamāna* et *vichāyata* = *atīnayata*, *atyākurvanti* M; ici aussi *vichāyayati* ŚBM et *nyāvichāyati* TB, cf. ĀpŚS V. 8. 5); cf. Caland WZKM XXIII p. 70 et Aufs...Kuhn p. 72
- vi(c)chāy-* v. le précéd.; supprimer chez pw. *vichāyayati* (ŚB) et *nyāvichāyati* (TB) donnés comme appartenant à *chā-* "couper" et retablir ces mots s. *vich-*
- vicchinṣanti* BŚS VIII. 21, Baudh. p. 61 "*samāpayanti*; ne pas laisser de reste"
- vicchidvahas* (?) JB p. 126 n° 113 "dont les épaules sont déchirées", lire *vicchinna*° ?
- vichinna* Todteng. p. 90 "interrompu"
- vichinnāgni* Todteng. "dont le feu est interrompu" (dit de l'*āhitāgni*)
- vijan-* Oertel s. *jan-* pass. "is born" (?)
- vijanana* PiS p. XX. "act of bearing children"
- vijananakāla* HirGS II. 2. 8 loc. "when her confinement has come"
- vijavah* (plur. de *viju* ?) AĀ ed. Keith p. 188
- viṣṭā* (scil. *iṣṭiḥ*) BŚS XIII. 1
- viṣṇā* JB "moyen de reconnaître"
- viṣṇā-* BŚS XIV. 13, XVI. 13 s. *jñā-* desid. moy.
- vitataravṛtha* BŚS XV. 7; ŚŚS XVII. 5. 1
- vitārām* BŚS V. 12 adv. "*viprakṛṣṭa-tārām*"
- viṭaṣṭi* BŚS X. 50, Baudh. p. 62 "*pari-* *maṇḍalabilā agraḥīnā sruk*, nom d'un récipient rituel"
- vitūla* HirGS II. 7. 2 (nom propre ?); MP II. 16. 8
- vitṛṇṇī* BŚS XI. 1, XXII. 13 "*vrddha-pādā āsanti*"
- vitṛṭīya* BŚS XXVI. 25 adj.
- vitṛṭīyadeśa* ĀpŚS II. 1. 4, 6, 3. 11, V. 4. 5
- vitṛṣṭi* MP II. 16. 15-17 (= *vicaṣṭi* HirGS II. 16. 5) "soif" (?)
- vittā* MP p. XIX : pour *vyaktā* ?
- vitṛṅga* ŚBK p. 55 : *veṣka* M 'sens ? Autre leçon : *vipṛṅga*, cf. *anavapṛṅga* ?)
- vits-* BŚS VI. 12, XXI. 11 (*ativitsayanti*), autre forme de *vich-*, q. v.; cf. aussi Baudh. p. 60 et Caland WZKM XXIII p. 70
- vid-* (*vetti*) ŚBK p. 43 (*samvidrate* : *samvidre* M); p. 46 (*redīṣyati*), cf. Oertel ZII V p. 111; MS p. 196 (*vidām akran*); MP I. 3. 14 (*vetta-vai*); MP p. XXIV (*vidyun me* pour *vidyuh* ?); Baudh. p. 45 (suivi du gén.); Oertel (accompagné de *iti*); HirGS II. 12. 4 (*vindyāt* pour *vidyāt*)
- vid-* (*vindati*) TS II. 2. 8. 2 caus. "cause to obtain"
- vidatha* Bloomfield JAOS XLV p. 159
- vidigdha* JUB III. 14. 11bis "besmear-ed" (?)
- vidṛh-* BŚS XVIII. 13 s. *dṛh-*
- vidyādhipati* BDhS III. 6. 13
- vidviśavant* BhārGS I. 20
- vidhavana* BŚS XV. 15, 29 "fan"
- vidhā* PuS "portion d'un vers mélo-dique"; PañcavidhaS ed. Simon

- p. 12
vidhānī BŚS XIV. 13 adj. fém. “*ahnām subhikṣadurbhikṣabodhanūmittatrāt*”
vidhābhyāsam PiS p. XIII
vidhu VSS p. 100 n. 12 “fan” (corrupt); BŚS IX. 4 etc. “*chidraḥ ou chidram*”
vidhurāgni Todteng. = *naṣṭāgni*, *vi-chinnāgni*, q. v.
vidhṛtīloṣṭa Todteng., PiS p. XXI “clod of earth to serve as a separation”
vinata PuS: sorte de séquence mélodique
vinasṭi VādhS IV p. 40 nom d’une formule
vināda BŚS XXII. 17 “*vaṁśanāḍī*”, cf. ŚB *vināṭa*
vinārāśaṇṣa PB p. 241 et 332
vināla BŚS XVIII. 20: prob. the same as *vināda*
(pāpmano) vinidhayaḥ Baudh. p. 18, BŚS II. 8 nom de formules, “*viḥajya nidhāyante pāpmānuyair vā yeṣu vā*”
vinī- BŚS VIII. 1 s. *nī-* “*pūrvam eva mantram vīkṛtya nayanti*”; desid. act. XVIII. 45
vinīya EhārGS I. 28 + *keśān* = *viḥajya*
vinuttayablabhātī ŚŚS XIV. 8. 12 etc.
vip Wackernagel Nachr. Gotting. 1931 p. 315
vipakṣa BŚS XXIV. 16 loc. “*aparvakāle*”
vipat- ŚB I. 3. 22 (*vipatel*)
vipatha BŚS XII. 16 etc. “*bhannamārgaśakaṭam*”
vipathapatti (?) VādhS IV p. 187 “qui va en voiture *vipatha*”
viparikram- BŚS V. 13 etc., PB p. 159 “to change places” (rectifier chez pw.)
vipariṇīta ŚB III. 7. 11
viparidā- ŚBK p. 53 (°*dudīta*) “to surround oneself with”
vipariharant (HirŚS) C-H p. 207 = *vipariyont* ŚB IV. 2. 1. 15
viparitanāmadheya BŚS XXIV. 33 “*vyastanāmadheyatrāt prayatnavatā bhavitaryam*”
viparyāsam Baudh. p. 43 absol.
vipalīṅgayate ŚBK p. 52: *vipalyaṅgayate* M; *vipalyaiṅgayanta*: *vipalyāṅgayanta* M
vipā- JB s. *pā-* (°*pipīte*, °*apipīta* “séparer en buvant”; aussi p. 233 n° 173); cf. *pā-* et Caland ZDMG LXXII p. 1, Over JB p. 83
vipāna Rönnow Mond. Or. XXIII p. 165; PB p. 385 dans *andhaso vipānam* “the separate drinking of the liquid”
vipāśu (conj. de 1' AB, Weber) Oertel: à supprimer
vipiṣ- ŚBK p. 56 (*viṣeṣṭum*): *saṁpeṣṭum* M
viprīṅga ŚBK p. 55 v. *viteṇṅga*
vipre PB p. 3 (sens ?)
vipravīṣ- BŚS XXIV. 21 s. *viś-*
vipraś- Baudh. p. 53 “demander (ce qui de deux choses...)”
vipraśna VādhS II p. 165 “question disjonctive”
viprudḍhoma C-H p. 169
vipruṣ- BŚS XIV. 13 s. *pruṣ-* (*vipruṣita*)

- virādhā* BŚS XVIII. 48 name of an Ekāha
- virbhakta* GobhGPariśS ed. Bloomfield (ZDMG XXXV p. 563) "celui qui dispose le feu lors du partage"
- virbhaktadāya* BDhS I. 11. 10
- virbhakti* PB p. 62, Liebhich S-B Heid. 1919 XV p. 12 ("désinences"); BŚS III. 2 etc. nom de *mantra*
- virbhā* JB, v. *avibha*
- virbhūta*, *virbhūda* Charpentier Mond. Or. XXVI p. 161
- virbhṛj-* C-H p. 147 (sens ? Cf. *vimṛj*)
- virimate* (?) BŚS XVIII. 24
- virimathita* BŚS XIV. 29 s. *math-* "sā-nukarmārdhamathitām"
- virimathīkṛ-* BŚS XI. 11, Baudh. p. 62 (•*kurvate*) "asamañjasenācchin-danti"
- virimathīkṛtya* ĀpŚS XVIII. 7. 8 "après s'être disputés"
- vimāthya* JB "qu'il faut écraser"
- vimīta* Todteng. "hutte reposant sur pilotis"
- vimṛj* C-H p. 147, PB p. 3 (var. *virpṛc*, *virbhṛj*) sens ?
- vimocanīya* KGS LXXI. 9
- vimruc-* JB s. *mruc-* "se répandre en se couchant (dit du soleil)"
- viyā-* Baudh. p. 59 "*viridhaṃ yā-*"
- viyāvam* VādhS IV p. 212 "*viyutya viyutya, vivicya vivicya*"
- viyūṣka* PiS p. XXI "being without gravy"
- viyūs* BŚS IV. 8 "*prthaggyūṣam*"
- virapśa*, *virapśin*, *virapśate* Scheftelowitz ZII VI p. 108
- virājakrama* BŚS II. 18, XXIV. 33, v. ĀpŚS V. 18. 2 et le suiv. nom de *mantra*
- virātākrama* ĀpŚS loc. cit. "id."
- virāḍa* MŚS p. 44 = *virāja* ?
- virāma* PuS "césure en fin de *parvan*"
- virēbha*, *virēbham* absol. GB p. 39
- vilekhya* BŚS XXIV. 10 adj. "*vividhaṃ lekhitavyāni vinā kapālāḥ*"
- viloman* PB p. XXVII scil. *rātri* "which violates the proper order"
- vivatsā* BDhS I. 12. 10
- vivah-* JB p. 47 n. 5 "conclure un mariage" ou "échanger, confondre"
- vivācana* ŚBK p. 51 : *vivacana* M
- vivājina* BŚS V. 1 "*vigataṭvājīnām*", VŚS I. 6. 6. 28
- vivighnant* HirGS I. 12. 2 "dispersing"
- vivitti* (TB) Oertel Fests. Geiger p. 134 : pour *vivikṭi*
- vivivādhā* PB p. 56 "not being *vivādhā* = there would be no equilibrium"
- virṛt-* ŚĀ VII. 12 caus. "produce" or "distinguish"; ĀpŚS V. 5. 10 caus. "faire tourner en remuant (avec la cuiller)"
- virṛtta* BŚS IV. 6 (var. *virṛkta*) "*āvarttalakṣite pradeśe upākṛtayoṛ anyataran nihitam ādāya tasmin deśe*", cf. Baudh. p. 59 "le long de l'endroit où les cheveux forment un tournoiement" (?)
- virṛttacakra* HirGS II. 1. 3 "whose wheel does not roll back" (?) ; MP II. 11. 12, 13
- virṛttipratyaya* ŚŚS XII. 13. 6
- virṛh-* Zauberr. p. 108 n. 2 "arracher (en portant les fragments) dans des directions diverses"
- virṛha* JB, Over JB p. 50 "mutilé";

- cf. *vibarha*
viryāñc(a) C-H "qui embrasse"
viś- Over JB p. 23 (*aveśīt*); JB p. 236
 n. 9 (**veśīh* ?): ŚĀ transl. Keith p.
 XIV (*saṃveśyant*)
viś (viṭpati) Otrebski Traitement des
 groupes du type SS (1932) p. 48
viśaya BSS V. 2 etc. "*vedīm ca gār-*
hapatyam cāntarā viśayaḥ"; "the
 middle"
viśasana BSS XXIV. 7 scil. *mantraḥ*
 adj. "*viśasyate hṛṃsyate 'nena*
mantreṇa"
viśā- JB s. *śā-* (**śīyatām*, **śīyātai*)
 (sens ?)
viśākha (nt.) VSS I. 2. 1. 16 "the
 blades of grass that branch off"
viśākhā (et *aviśākhā*) VādhS II p. 165
 nom de deux broches
viśārūka BSS XXIV. 25 "*viśaraṇa-*
deśaḥ, chedanapradeśaḥ, mūlam";
 var. *viśātuka* (cf. Baudh. p. 64)
viśālayāpa BSS XV. 14, 37
viśālā (et *aviśālā*) VādhS II p. 165 v.
viśākhā
viśās- BSS IV 8 etc. s. *śās-* Baudh.
 p. 53, ĀpSS VII. 22. 5, Caland
 ZDMG LXXII p. 3 "to give differ-
 ent directions about something"
viśās- ĀpSS VII. 14. 13 "couper en
 morceaux"
viśāsana BSS XXVI. 12 "the giving
 of the different directions" (nom.
 act. to *viśāsti*)
viśiṣ- v. *vicchuṣanti*
viśiṣya (BSS) absol. de *viśās-*, q. v.
viśī- v. *viśā-*
viśīrṣan Khila "qui est sans tête"
viśīrṣas JB p. 304 (nomin. -āḥ)
viśva AĀ ed. Keith p. 55
viśvajidabhiḥ itau ŚSS XIII. 29. 25,
 XV. 11. 12
viśvadānu ĀpSS I. 6. 4, II. 1. 3, cf.
 Oertel ZII VIII p. 295
viśvarūpa BSS XXV. 21 (scil. *ṛcaḥ*);
 Rönnow Ind. Stud. to Rapson p.
 469
viśvalopa Zauberr. p. 41 n. 8 (propr.
 "ce qui efface le mal"), épithète
 des *samadh*, "*tṛṇaiḥ kuśādinā*";
 cf. BSS X. 4, XXI. 2, ĀpSS XIII.
 24. 16
viśvara (?) ou *viśravāsa* HirGS II. 3.
 7 nom propre
viśvasṛjām ayana BSS XXVI. 12, 24
viśvābhirakṣaṇa JUB IV. 4. 1 "all-
 defending"
viśaṇj- BSS XVII. 31 s. *saṇj-*, *viśa-*
janti "*śoṣayanti*"
viśada KGS LXIII. 18
viśabali MP II. 17. 4
viśama BSS XXIV. 39
viśayin GB p. 36: dérivé de *viśaya*
 "territoire"
viśā- Oertel s. *sā-*, v. *viśita*
viśākṣa Khila (var. *viśākṣu*)
viśāviśāram VādhS IV p. 205 (ou *piśā-*
piśāram ? Sens ?)
viśita Oertel, JB p. 78 n. 4 "à moitié
 couché 'dit du soleil'"
viśurat Baudh. p. 58 loc. sing. "à moi-
 tié"
viśūka VādhS II p. 165 "*karṇayor*
madhye"
viśūcī PB p. 247 nom d'une *idā*
viśūcīnaśūla BSS XVIII. 48 name of
 an Ekāha, cf. Baudh. p. 63
viśkambha C-H

- viṣkalī* VādhS II p. 165 prob. "queue"
- viṣṭambha* VādhS II p. 166 nom de formules rituelles
- viṣṭambhajambhuna* (?) ŚĀ XII. 4 (19) "overthrower of (their) supports"
- viṣṭāra* PB p. 24 prob. designation of the verse of the tristich sung in different rounds
- viṣṭutī* C-H
- viṣṭhā* JB p. 157, Over JB p. 22 (nécessité de faire des excréments)
- viṣṭhā-* JB p. 157 "faire des excréments"
- viṣṭhāvṛāja* ŚBK p. 55 (loc.): °vrājīn M
- viṣvagrāta* BŚS XXIV. 27
- viṣaṃsthitasaṃcara* BŚS VII. 11, XXV. 19 "asamāpte nirgamana-praveśanamārgah"
- viṣaṃkas-* VGS X. 17 dans "kṛtenāṃsena viṣaṃkaseyuh" "adhaḥkṛtena skandhenopalakṣitāḥ pratyāvraje-yuh"
- viṣamāpta* VŚS I. 1. 6. 8 "not quite finished"
- viṣamāruḥ-* BŚS XXVI. 12 s. ruḥ-caus. "prṥhak samāropya"
- viṣarjanī* ĀpŚS I. 23. 6 nom d'eaux rituelles
- viṣūrmika* BŚS III. 1, Baudh. p. 58 "kalāpāḥ"
- viṣṛj-* Oertel s. ṣṛj- (with and without *vrataṃ*; with *svādhyāyam*; variation of active and middle voices with *vācam*)
- viṣṛṣṭavāc* BŚS I. 3 etc.: opp. to *vācamyama*
- viṣraṃsikā* PiS p. XI, BŚS XXII. 16, XXIV. 8, ĀpŚS XVIII. 8. 17 name of a kind of plant
- viśrī-* MP p. XVI (*viśrayātai*)
- viḥaraṇaprabhṛti* AĀ V. 1. 1 adv. "after the carrying forth (of the fire)"
- viḥarya* BŚS XIV. 4, (plur.) XX. 1 nom de ṛc
- viḥāyas* Todteng.
- viḥr-* Caland Verh. Akad. Amsterd., n. s., VI n° 2 (1905) p. 10 "faire le viḥāra"
- viḥṛta* BŚS XV. 37 s. hṛ-: denoting a quality of the *ātreyā*
- vī-* BŚS VIII. 4 s. ī- "there is a difference"; Oertel s. ī- (with instr. and acc.)
- vī-* (5 vī- de pw.) BŚS XIV. 10 (avī-veran)
- vīkṣita* KGS XXV. 46
- vīṅkhayant* JUB I. 37. 4 "shaking"
- vīḍita* BŚS II. 13 etc. "dīḍha"
- vīndra* Oertel; Oertel Trans. Connect. Acad. XV p. 188
- vībarha* Zauberr. p. 85 n. 9 "fait de déchirer"
- vīr-* Oertel s. īr-, *vīryeta* (MS), corriger en *śīryeta* ou *diryeta* (?) Cf. Caland WZKM XVI p. 97)
- vīra.. paśu* Wackernagel KZ XLIII p. 297
- vīrya* dans *vīryaṇi kṛ-* PB p. 182 "to take the seed of the male up" (?)
- vīryāvant* Oertel Trans. Connect. Acad. XV p. 180
- vṛ-* ("choisir") VādhS VI p. 116 (*vṛn-vīta*)
- vṛ-* ("couvrir") Baudh. p. 43 (*apavṛ-thāḥ*)
- vṛkati* Wackernagel Nachr. Gotting

- 1914 p. 38
vrkala BŚS XVII. 39, 40 prob. = *vr-gala* ou *brgala* "a thin piece of wood, a splinter", cf. *vrkale* du. nt. ŚBK p. 55 (aussi *puroḍāśavṛ-kalam*); *brgala* M
vrj- ŚBK p. 44 (*avṛñjat* : *avṛñkta* M), cf. Oertel ZII V p. 106
vrt- VādhS VI p. 223 (**varivartete*); ŚBK p. 46 (**avṛtsi*, **avṛtsata*, **avavṛti*), cf. Oertel ZII V p. 109; Scheftelowitz ZII II p. 272 (*pravatsyant* KS, lire *pravartsyant* et supprimer s. *vas-* dans l'index de Simon)
vrttikṣiṇa BDhS II. 5. 19
vrttiprekṣa BŚS XXIV. 13 "*jīvanopāyam prekṣate*"
vrtra (? ex corr.) VŚS p. 120 n. 7 "ennemi"
vrthāgni BŚS XIII. 43 etc. "*lauki-kāgnih*", cf. Baudh. p. 63
vrthāśrama BŚS XXVI. 9 "*vrthāśramam agnihotrādi*"
vrddhi Oertel Apologetik p. 70 "mise au duel (ou au pluriel)"; BŚS VII. 5, VIII. 1 "*vrddhiliṅgo mantraḥ*"
vrddhija BŚS XXV. 30
vrddhivācana C-H nom d'un rite
vrddh PuS adj. = *vrddha*
vrddh- Oertel KZ LVIII p. 288 "être mis au duel (ou au pluriel)"
vrddheśvara PuS nom d'une séquence mélodique
vrddhra BŚS XXX. 2
vrnda Lüders KZ LII p. 106: nt. VādhS IV p. 211 "*śuṣkatṛṇapīṇ-ḍaḥ*"
vrṣ- Oertel (construction: fut. *vraṣṭā* MS)
vrṣa Lüders Würfelsp. p. 30
vrṣana BŚS IV. 5 etc. du. "the two blades of grass (or pieces of wood) used at the *agnimanthana*"
vrṣaṇaśvasya menā Oertel JAOS XXVI p. 176
vrṣadamśa PB p. 164
vrṣabha dans *vrṣabhoṣita* VaiSS p. 83 prob. a kind of herb
vrṣārava (var. *dṣārava*) Todteng., BŚS I. 6 etc. "*pāsāṇaḥ*"
vrṣṭi et *vrṣṭi* ŚBK p. 32 (accent)
vrṣṇiya VādhS VI p. 184 "sperme"
vrṣṇivāsasa BŚS XVIII. 16, 19
venīkāryā Baudh. p. 59 (scil. *mekhalā*)
 "à tresser, *triṇuṇā grathitā*"
veṇu ŚBK p. 31: *veṇu* M
veṇukāra VādhS IV p. 185 "qui fabrique des objets en bambou"
vedaprarava VŚS I. 2. 4. 4, 3. 2. 12 = *vedapralava*
veday- PiS p. XI dénom. de *veda* "broom" = *saṇmārṣṭi*
vedayoktre ŚŚS I. 15. 11
vedavikraya BDhS I. 9. 5
vedaśeṣa ŚŚS I. 15. 16
vedasnātaka VaiSS p. 94 n. 6 "who has taken the bath after completing the study of the Veda"
vedādihikāra VaiDhS p. 74 "fait d'être qualifié pour (lire) le Veda"
vedānta Todteng. nom de *sāman* (plur. nt.)
vedi VaiSS p. 17 n. 8 = *mekhalā*
vedyaṃsa ŚŚS XVII. 15. 2
vedyantasaṇmīta ŚŚS I. 4. 2
vedyupoṣaṇa C-H
velā BŚS II. 8 "*bhāvisthānam*"

- veva* Baudh. p. 51 (et *vaiva*), v. u
veśatva MS p. 191
veśmapatideva Oertel Trans. Connect. Acad. XV p. 197 "who has the master of his dwelling as his god" (JB)
veṣka Scheftelowitz ZII VI p. 113
veṣṭ- Over JB p. 23 (*aviveṣtan* caus., prév. *abhusam*²)
veṣṭay- Kauś. p. LVII dénom. de *veṣṭa*
veṣṭoka KS, à supprimer dans l'index de Simon, cf. Caland ZDMG LXXII p. 12
vehat BSS XVI. 24 etc.; Oertel (et v. *ukṣavehat*)
vehāyamānā ĀpSS XVIII. 21. 7 épith. d'une vache, sens ?
vai JSS p. XXVII, MGS p. XLIII, Oldenberg Altind. Prosa p. 18 et 21, BDhS I. 4. 2 etc., Baudh. p. 50 (emploi; notamment Baudh. dans *u vai, iti nvai*)
vaikhānasa VaiDhS p. 10 et 21
vaitānavarjam ŚSS IV. 15. 6
vaidadaśvi ŚSS XVI. 11. 8
vaidarva MP II. 17. 27
vaidha PañcavidhaS ed. Simon p. 12
vaimṛdha BSS XXVI. 8
vaiyāghraparicchada ŚSS XIV. 33. 20
vairanī ŚBK p. 55 du. (sens ?)
vairadeya (KS) Oertel "wergeld"
vairāgyasaṃskṛta ŚĀ XIII. 1 "made prepared for indifference to desire"
vairāja PuS nom du *nidhana ī*; BSS III. 14 adj. "with the *virāja-krama* formulas" et cf. XXII. 3 the *vairājīr dikṣāḥ*
vairājanyūṅkha ŚSS XII. 13. 4, 26. 11
varvāhana KGS XLVII. 1
vaiśantā ŚBK p. 40: *vaiśantī* M
vaiśyasava BSS XVIII. 3
vaiśravaṇa MB II p. 67 prob. = *yakṣa*; KGS XXI. 2, LIV. 20
vaiśvakarmaṇa BSS XIV. 9 nom de formules
vaiśvakarmanahoma C-H "libation de V."
vaiśvadevagrahagrahaṇa C-H "pui-sage du *graha* pour Tous les dieux"
vaiśvadevadyāvāpṛthivīyau ŚSS III. 12. 10
vaiśvadevabārhaspatyau ŚSS IX. 24. 7
vaiśvadevamārute ŚSS XI. 2. 8
vaiśvadevaśāstra C-H
vaiśvadevasūkta ŚSS XIII. 19. 13
vaiśvadevābhivṛyāhāra ŚSS XIV. 60. 3
vaiśvānaramāruta BSS X. 51, 52
vaiśvānarīyapārjanyā (*iṣṭi*) ŚSS III. 13. 3
vaiṣṭuta (*vasana*) C-H
vaiṣṇava VGS I. 1 one of the *Mait-rāyaṇīya* *Parīśiṣṭas*, a continuation of the *Śulvika*
vaiṣṇavadvītiya ŚSS II. 3. 14
vaiṣṇavī C-H p. 80 adj. fém.: nom d'une eau
vaiṣṇavya Wackernagel Nachr. Götting. 1914 p. 32
vaiśarjana C-H; BSS XXI. 15
vaiḥavi VSS I. 1. 2. 4, 25 etc. "a ṛk containing the word *viḥava*"
vyakṣara KB XXVII. 3 (sens ? Corrompu ?)
vyāṅgay- ĀpSS XVII. 17. 7 "secouer" (à rectifier chez pw.)
vyaticāram BSS XXV. 1 s. *car-*, Baudh. p. 43 "en alternant"

- vyatiṣakta* ĀpŚS XIV. 3. 4 "croisé",
v. °ṣañj-
vyatiṣaṅga ĀpŚS XIV. 6. 16
vyatiṣaṅgam BŚS XI. 3, Baudh. p. 43
absol.
vyatiṣañj- ĀpŚS XIV. 3. 4 = *vyatyā-*
saṃ pratiṣṇāti; ŚB II. 1. 8, 2. 9
vyatiṣicya BŚS X. 22 etc. s. *sic-*, avec
apaḥ "udakadhārāvvyavadhānaṃ
kṛtvā"
vyatyāveṣṭ- VādhS II p. 166 caus.
"vyatigamayyānte mūlam agreṇa
veṣṭayati"
vyatyāsam KGS XXX. 3, ĀpŚS XIV.
3. 4 absol.
vyatyūh- VādhS VI p. 235 "confon-
dre", *vyatyūḍha* "confondu"
vyatyūha VādhS VI p. 236 dans *loka*°
"confusion"
vyadh- Hochzeitsr. p. 15 (*udviddhet*);
Oertel Festg. Jacobi p. 19 (*vyavāt* ?
MS II. 13. 10: 161. 4)
vyan- BŚS X. 39 s. *an-* "prāṇyāpāniti
sa eva vyānaḥ"
vyapagam- BŚS II. 9 s. *gam-* "prthak
kurvanti, vyapagamanaṃ vyavac-
chedaḥ"
vyapariphant C-H p. 207 "sans fouler
le contour" (?)
vyabhimarśa BŚS XX. 8
vyabhimrś- BŚS XX. 5 s. *mrś-*
vyav- KS (à supprimer de l'index de
Simon), cf. Caland ZDMG LXXII
p. 12
vyavagrah- BŚS XXIII. 3 s. *grah-*
"vibhajya gṛhītāni"
vyavagrāham ŚŚS XVIII. 9. 6 absol.
vyavanī BŚS XI. 12 etc. s. *nī-*
vyavabhid- JB s. *bhid-* (*vibhūdāna*)
"se désunir" (?)
vyavaśat- BŚS XII. 1 caus. s. *śat-*,
partic. "vividhaṃ patayanti"
vyavasthitavikulpa Gelpke Padārtha-
prakāśa p. 30 "où deux possibilités
existent (suivant le cas)"
vyarahārāprāpaṇa BDhS II. 3. 36
vyavahr- BŚS XXIV. 12 s. *hr-* (obj.
ṇānu) "dadyāt"
vyavokṣ- VŚS II. 2. 3. 23
vyas- VādhS VI p. 132 (°*asyate*)
"écarter les jambes" (?)
vyastapuccha BŚS XXX. 10 "vistīr-
naṃ pucchaṃ yasya"
vyākṛ- KapS p. 59 n. 4 "to exchange
back"
vyākhyā Oertel s. *khyā-* (construction)
vyākhyāte- ibid. (ŚB) "when it had
been explained"
vyācakṣ- Oertel s. *cakṣ-* (with gen. ;
with and without *vācam*)
vyādhiplāya ŚŚS III. 4. 8
vyānayana C-H "mélange des eaux"
vyāpāta ĀpŚS XIV. 22. 13 prob. "sé-
paration"
vyābhram- PiS p. XII "(the smoke)
is dispersed in different directions"
vyāma Wackernagel KZ XLVI p. 269
vyāruh- ŚB XI. 2. 3. 1 caus. "to make
(them) ascend"
vyāvat- Ārṣ. p. XXI (aor. *vyāvivatat*)
vyāvap- BŚS VIII. 16 s. *vap-* "pr-
thak prthak dadāti"
vyāvṛjya ŚB II. 2. 12 avec *caturdhā*
"caturavanardāṃ kṛtvā"
vyāvṛtta ŚB IV. 4. 7 et p. 217 "virud-
dhāvṛttaḥ", "ayant les sinuosités
vers la gauche", cf. Caland Versl.
Akad. Amsterd. 4, II p. 290

- vyāsīc-* JUB I. 37. 5 (dans *avyāsikta*)
 “to pour out in different directions”
vyāsthā- BSS IX. 7 caus. s. *sthā-*,
 avec *disāḥ* “*dikṣu prādeśaṁ karoti*”
vyutprayam- BSS VI. 16, XI. 8 s. *yam-*
 “*vibhajya vibhajyotprayacchati*”
vyudac- PiS p. XIII (sens ? = *utsrj-* ?);
 BSS X. 25 s. *ac-*
vyudavasā- BSS XXVI. 12 s. *sā-*
 absol. “*prthag utarvasāya*”
vyudavasānīya ibid.
vyudi- ŚBK p. 56 “to rise on different
 places”; VādhS IV p. 186
 “s’avancer dans (telle) répartition”
vyudita VSS I. 4. 2. 9
vyuddiś- VGS XI. 16 *vyuddiśya*
 “*ūrdhvaṁ dadyāt*” VSS I. 1. 3. 14,
 15, cf. *vyutsic-*
vyunnī- BSS XII. 20 s. *nī-*, obj. *disāḥ*
vyupanidhā- BSS XXV. 16 s. *dhā-*
 “*samīpe sthāpayitrū*”
vyupāpat- JB s. *pat-* “voler de tous
 côtés”
vyupoh- VādhS II p. 159 “*prthag*
ātmanah samīpaṁ gamayati”
vyuṣi Oertel (“at dawn”)
vyūḍhadvādaśāha ŚB p. 209
vyūḍhnī PB p. 419, lire *dvyyūḍhnī*
vyūhya JB p. 46 “(marriage) qui doit
 être conclu”
vyrdh- Oertel s. *rdh-* (with gen.)
vyemāna Schroeder ZDMG XLIX p.
 169: supprimer 2 *vyoman* chez pw.
vyoman Wackernagel KZ XLVI p.
 269; Ārṣ. p. XXI nom de nombre
 élevé; et cf. le précéd.
vyomānta JUB I. 9. 5 etc. “a thou-
 sand billionfold” (propr. “end of
 the firmament”)
vrata Hauer Vratya I p. 179; ŚB II.
 3. 9 prob. “conséquence”, Oertel
 (om. with *visṛj-*)
vratagrahaṇa C-H p. 15 nom d’un
 rite
vratacarya JUB III. 3. 7 “performance
 of vows”
vratati BSS XXIV. 23 “*vallīpalāśaḥ*”
vrataduh BSS XXIII. 9 etc. (plur.
duhaḥ, acc. *dugham*, loc. *du-
 ghayoh*)
vratana C-H “repas maigre”; BSS VI.
 7 etc. nom. act. to *vratay-*
vratanamantra BSS s. *vratana*
vratanavelā BSS VI. 9
vratapayaḥśūdhana C-H “apprêt du
 mets maigre”
vrataśrapaṇa BSS VI. 6, XVI. 1 msc.
 “*anvāhāryapacane*”
vrataśrapanāyāra C-H “hutte affectée
 à la cuisson du mets maigre”
vratānucara VādhS IV p. 211
vratāpavarga ŚSS IV. 16. 1
vratāvṛtti BDhS II. 1. 25
vratopayoddhi JB p. 174 (cf. p. 177
 n. 8) “qui a réussi en goûtant le
 mets de jeûne” (?)
vratopayodhitara ibid. “qui a mieux
 réussi, etc.”, v. le précéd.
vratopāyanīya C-H; BSS II. 12 etc.
vratopeta ŚBK p. 55; BSS I. 1 etc.
vratya (Hauer) v. *vrata*
vratyavelā ŚSS III. 4. 10
vraska Charpentier Brahman p. 61
vrā Chowdhury; JB nom de plante (?)
vrāta, *vrātina*, *vrātya* Hauer Vratya
 I p. 181 et passim
vrātyadhana BSS XVIII. 25
vrātyastoma BSS XVIII. 24 etc.

- vriś* Wackernagel KZ XLIII p. 293
vrihikamsodana KhGS IV. 2. 1 "boiled milk-rice prepared of one Kamsa of rice"
vrihiśarāva HirGS II. 14. 3 "rice out of shallow cups"
vrihyāgrayana VŚS I. 2. 4. 18 "the *vrihi* grains that ripen first"
vreṣi v. *vriś*
vli- MS p. 190
vleṣka Scheftelowitz ZII VI p. 113
- Ś
- śamvatī* Khila "un vers contenant le mot *śam*"
śams- MŚS p. 105 (*śamsīmahi*, *atiśam-syāt*)
śakataparivahana C-H "procession du soma"
śakatayojana C-H "attelage des bêtes de trait"
śakatavimocana C-H "dételage"
śakadhūma Zauberr. p. 16 n. 13; p. 175 n. 8 "qui contient la fumée de la bouse de vache"
śakala ĀpŚS VII. 1. 17 peut-être "(les fissures de l') écorce" = *śalka*
śakalānta BŚS XVIII. 21: opp. to *svarvanta*
śakavali Khila = *śakabali*
śakunisādana VādhS IV p. 211
śakṛt, instr. *śakṛdā* Zauberr. p. 187 et cf. Caland ZDMG LIII p. 220
śakṛtpiṇḍa BŚS XXIV. 22
śakṛtsaḍ MP I. 13. 8
śagma Venkatasubbiah Ved. Stud. I p. 72
śaṅkudhāna Zauberr. p. 75 n. 10
śaṅkuṣṭha VādhS IV p. 204 (aussi dans *kṛṣṇājinaśaṅkuṣṭha*)
śaṅkhasvanādiyukta C-H p. 142
śaṅkhudhāna (?) v. *śaṅku*
śaṇḍikera MP II. 13. 8
śaṇḍeratha MP II. 13. 8
śata (?) BŚS XVIII. 8 etc.
śatakāṇḍa VādhS II p. 166 épith. de *darbha*
śatakrtvah ĀpŚS XX. 4. 6
śatakrṣṇalā (*iṣṭiḥ*) BŚS XXVI. 6
śatakratu Rajavade Words in Rgv. I (index)
śatapala BŚS XV. 15 etc. "weighing hundred palas"
śatarudriya Arbman Rudra p. 221
śada BŚS XVIII. 45 name of an Ekāha
śadana Khila "victorieux"
śapha Kretschmer KZ LV p. 75; BŚS IX. 5 etc. du. "*dirghakāṣṭhe paras-param śamśleṣite*"; ĀpŚS XV. 3. 17
śaphin MP II. 17. 13
śaphopayamana BŚS IX. 5, 9 sg. nt. et msc. pl. "*śaphau ca upayama-naṃ ca*"
śabdavikāra ŚŚS VI. 1. 3, 5
śabdavyṛddhi Oertel KZ LVIII p. 289
śam- Oertel (*śūmyate*, *śāmyamāna* GB VaitS)
śamanicamedhṛa PB p. 459 "having a not moving, hanging down *medhṛa* = precluded from sexual intercourse"
śamara GB p. 37 prob. "ouverture"
śamaratha BhārGS II. 29 (bis), BŚS XVI. 13 etc.: counterpart of *aśvaratha*, "a quiet chariot" (aussi KS XXXII. 3, DrāhŚS V. 4. 11)

śamī Todteng.

śamīgarbha ĀpŚS V. 1. 2 "(Aśvattha)
qui a poussé avec la *śamī*"

śamīlāja KGS XXV. 29

śamīlūna Kauś. p. LIV "one (whose
hair is) cut with (an instrument
made of) *śamī*-wood", cf. Zauberr.
p. 98 n. 1

śamīśamakavat VGS IV. 2 (sc. *uda-*
pātra)

śamīśamakaśyāmāka VGS XIV. 6
dvandva

śamīśamakā- Zauberr. p. 98 n. 2 dvan-
dva

śamuka KGS LXXII. 1

śamyā BŚS XXX. 1 etc. name of a
measure; C-H

śamyānyāsa BŚS XII. 17 etc.

śamyāparidhi BŚS XIV. 17, XXIII. 7
adj. "*śamyāḥ paridhayo 'smīn*",
cf. Baudh. p. 63

śamyāpravayādha BŚS XI. 7 etc. "*śam-*
yāprakṣepe"

śamyāvāsa VādHs IV p. 199 (var.
°pāsa p. 198)

śayanadeśa BhārGS III. 13 "*khaṭvāyā*
adhastāt"

śaraṇa KGS XI. 1

śarāva BŚS XXIV. 29 "*śarāvapra-*
mānaṃ taṇḍulādi puruṣapūtarū-
palakṣaṇam"

śarīravant BŚS XVII. 28 épith. de
yajus; JŚS p. XXVIII épith. de
gāyatram (*śarīra* "squelette"), cf.
aśarīra JUB III. 30. 2, 38. 10

śarīrasaṃsparsin BŚS XXIV. 19

śaro'ṅgāra VaiSS p. 29 "(fire) which
burns low" (?)

śaroniṣkāṣaṃ VŚS I. 7. 3. 8 "taking

away the foam of boiled rice"

śarkarā Todteng.

śarmavarūtha HirGS I. 4. 4 du. "guard
and protection"

śalālugrapsa HirGS II. 1. 3 "bunch of
unripe fruits"

śalmaliśarca BŚS XV. 33, XXVI. 11

śavacamū ŚŚS XIV. 22. 19

śavati (Nir.) Wackernagel KZ LXI
p. 198

śavapīṇḍa Todteng. nom d'un *piṇḍa*

śavartaka (var. -ku) Khila

śavānas BŚS XVIII. 36, XXIII. 18,
Baudh. p. 63 "char funèbre"

śaśvat AB transl. Keith p. 90, Oertel
Trans. Connect. Acad. XV p. 190
(emploi)

śaśvatparikupila HirGS I. 14. 2 (sens ?)

śaṣpa ĀpŚS XIX. 1. 1 plur. "*yavavirū-*
ḍhāḥ"; Scheftelowitz Festg. Jacobi
p. 27; Ghosh Formations en *p*
p. 34

śāstrā ŚBK p. 31: *śāstra* M

śāstradoha C-H p. 361

śāstrabhakti BŚS XXV. 21

śāstrayājyāḥ ŚŚS VII. 9. 7

śāstrādaṃ ŚŚS VII. 19. 6, VIII. 3. 5

śāstrānuvacanayoḥ du. ŚŚS VI. 1. 25

śāstrin BŚS XVI. 21, XXVI. 17

śāstvājapa C-H p. 361

śākajañjabha HirGS I. 10. 4 dvandva
du. de noms propres

śākapiṇḍi KGS XXII. 1

śākalahoma C-H

śākavṛṣa (var. *sāka* et °mṛṣa) Kauś.
p. LIV

śākhāpavitra ĀpŚS I. 6. 9, 14. 6

śādvala BhārGS IV. 5 "*bālatṛṇam,*
dūrvāṇi"

śāṇī, *śāṇicīra* KGS IV. 8, V. 9

śāṇḍikera HirGS II. 3. 7 nom propre

śāl Over JB p. 21 (*śādaḥ*, *śātsu*) = *śāda*

śāntaratha (MS) Caland WZKM XXIII p. 53

śānti, *śāntikarman* Todteng.

śāntimant JUB I. 43. 11 "tranquil"

śāmulaka BSS XXVI. 32

śāmulājina ibid.

śāmūla VādhS IV p. 40 (sens ?)

śāmūlaparna JUB I. 38. 4 du. "woolen shirt and leaf" (?)

śāmūlājina BSS XVIII. 25; JB p. 139 n° 125

śārī VādhS VI p. 185 "flèche"

śārdūlacarma VādhS IV p. 212 (finale thématique)

śāryāta Khila "descendant de Śar-yāta"

śāryātya JB "id."

śālagrāma Todteng. ("ammonite")

śālamukhīya C-H p. XLII "situé à l'orée de la *śālā*" : msc. (scil. *agni*) ibid.

śālā ŚBK p. 41 = *śālam* M; cf. *dīkṣita-śālā* ibid. : °*śālam* M

śālīna BSS XVIII. 8 etc. : ĀpSS V. 3. 22 type de Brāhmane marié, et v. le suiv.

śālinavṛtti VaiDhS p. 76 type de *grhastha*

śālmālimūla Todteng.

śās- ("couper") Oertel Festg. Jacobi p. 18 (*aśāt*)

śāsa BSS XXVI. 11

śāsahasta ŚSS XV. 24

śikya VaiDhS p. 88

śikhaṇḍāsthinī ŚBK p. 49 : -*sthe* M

śikhāsic Zauberr. p. 91 n. 4 sing. "chignon ou ourlet" (ou du. ?)

śitipadī Zauberr. p. 29 n. 7 adj. fém. "aux plumes blanches" (?) Dit d'une flèche)

śitimra HirGS II. 7. 2 (sens ?)

śini Khila prob. "cours d'eau"

śipada VādhS IV p. 3 (sens ?)

śipiviṣṭa BSS II. 3° *duścarmā*; *keśa-rahitaśīrāḥ*"; ĀpSS IX. 19. 12 (sens ?)

śipiviṣṭavant BSS XXV. 34

śiras (et *śirṣan*) ŚBK p. 38 (flexion)

śirasya ŚBK p. 55

śirokti (ex corr.) Todteng., cf. *śirṣakti*; texte *śirosi* (MGS): supprimer la conjecture *śirorti* chez pw.

śiromi (?) MGS: *śiromaṇi* ed. R. H. Sastri

śilpa Ghosh Formations en *p* p. 43; BSS XVI. 3 etc.; ĀpSS XXI. 17. 5-7

śilpavant BSS VI. 18

śiṣ- ŚB p. XXXIV (*atiśiṣyāt*): Baudh. p. 42 (du. *śiṇaṣṭaḥ*) et v. *vicchīṇ-ṣanti*

śī- ŚBK p. 43 (*śerate*, *aśayat*), cf. Oertel ZII V p. 106; Baudh. p. 42 (*śere*, *śaye*); JUB p. 259 (*śaye*)

śitikā, *śitikāvanti* Todteng.: épith. de la grenouille

śitikr- BSS I. 3 etc.

śitibhū- BSS XXVI. 9

śipatha, var. *śiyatha*, Baudh. p. 19 "besoin de dormir" (?); cf. BSS II. 5

śipāla Charpentier Mond. Or. XXVI p. 148

śiyathu Baudh. p. 35 (sens ?)

- śīrṣāṇi* C-H p. 28 "dossiers"
śīrṣṭa Khila
śuktya Zauberr. p. 24 n. 4 prob.
 "arrosé de sauce amère (*ām̐la*)"
śukragraha C-H nom d'un puisage
śukrajuhū VādhS IV p. 161
śukrāmanthihoma C-H p. 206 "oblation des deux grahas *śukra* et *manthin*"
śukla VādhS VI p. 180 prob. = *śukra*;
 Caland Versl. Akad. Amsterd. 4 XI p. 154
śugvant BSS X. 22 "*paritāpavant*"
śuc- MP p. XIX (*śoceṣṭa*); Baudh. p. 43 (*aśuśūcam*)
śucyadakṣī (MS III. 7. 4) Caland ZDMG LXXII p. 9: corriger *śucyakṣī*
śunṭhi BSS XXVIII. 13
śuddhāvarta ŚB IV. 4. 8 "*pradakṣiṇāvarta*"
śunam Venkatasubbiah Ved. Stud. I. p. 50
śunaskarnayajña BSS XXIV. 11, XXVI. 33
śunāsūrīya ŚBK p. 50: *śunāsīrya* M
śubh, *śubh-* Oldenberg Nachr. Götting. 1918 p. 55
śubhikā MP II. 8. 9, HirGS I. 11. 4 adj. fém. "beautiful"
śulkadeya KGS XVI. 1
śulba VaiSS p. 79 n. 3 prob. "copper plate"
śulbaka JB "corde"
śulbhī VādhS II p. 166 (sens ?)
śuṣkābhīṣava BSS XXV. 22
śūc- JB p. 144 n. 4 (*aśūcyat* ? Sens ?)
śūdraka JUB III. 9. 9 = *śūdra* (dimin.)
śūdragavi BSS XXIV. 31; Baudh. p. 64
śūdrārya ĀpŚS XXI. 18. 4, PB p. 82
 "an Ārya and a Śūdra"
śūrpaśakaṭe ŚSS IV. 14. 33
śūla (acc. pl. nt. *śūlā* ?) VādhS IV p. 168 peut-être "morceau"
śūlagava Arbman Rudra p. 111
śūlapādyā BSS XXX. 14 name of an *iṣṭakā*
śūlahasta MP II. 14. 1
śūlākṛta VādhS VI p. 239 "rôti à la broche"
śūlibhūta BSS XVII. 11 "*sthāṇubhūtāḥ*"
śṛta Oertel Trans. Connect. Acad. XV p. 193 (punning etymol.); ĀpŚS XII. 19. 4 prob. "renforcé"
śṛtaśīta ĀpŚS XII. 14. 12 "cuit et ensuite refroidi"
śṛtātāṅkya C-H; BSS VI. 34 etc.
śṛtātāṅkyagrahaṇa C-H p. 330 "addition du lait aigri"
śṛ- VādhS IV p. 201 (aor. *śarīḥ*)
śeṣābhāva ŚSS III. 20. 8
śaiṣṭha ŚBK p. 55
śomsāvom MSS p. 113, C-H cri rituel
śnuṣṭi ĀpŚS I. 3. 10, VSS I. 2. 1. 15
 "brin"; JB "id., d'où: rayon"
śnuṣṭimant JB "qui rayonne"
śnyaptra Wackernagel KZ XLVI p. 271
śmaśāna Todteng.
śmaśānacit BSS XVII. 30, XXX. 19
śmaśrumant BSS XXI. 12 "*kāncavān*"
śyā- ŚBK p. 43 (subj. *śyāyāt*)
śyāma Oertel (JB) désignation de la nuit
śyāmūla (ou *syā°* ?) ĀpŚS XX. 17. 9
 "vêtement de laine"
śyetikṛ- et *obhū-* PB p. 161 (corriger *śyetyā abhavan* ibid.); *śyetikṛta* ibid.

- śyena* BSS XVIII. 36 name of an Ekāha; ŚB III. 8. 1 name of an *abhicāra*; Ārṣ. p. XX adj.; Charpentier Mond. Or. XXVI p. 167
- śyenacit* BSS XVII. 28 etc.
- śyenājirau* ŚSS XIV. 22. 4
- śyenipṛṣatī* ŚSS XV. 14. 13
- śyaitanaudhase* ŚSS XII. 9. 17
- śraddhānīya* Over JB p. 21, JB "digne d'être cru"
- śraddhāya* JB absol. "ayant ajouté foi"
- śraddhopajña* BSS XXIV. 2 "śraddhā-rambhaḥ", cf. *kimupajña*
- śrapaṇa* BSS I. 8, Baudh. p. 57 nt. "śrāpyante havīṃṣy ebhūḥ, kāṣṭhāni"
- śramaṇa* BSS XVI. 30
- śrayaṇa* ĀpSS XIX. 1. 17 (texte: *śrapaṇa*, cf. Oertel ZII VIII p. 296) "ustensile servant à mélanger des ingrédients"
- śravaṇa* GB p. 37 nom d'un animal
- śravaṇāpakaṣa* HirGS II. 18. 2 "fortnight that precedes the Ś. full moon"; BhārGS III. 8 "id."
- śrā-* Ghosh Formations en *p* p. 95 (*śrapay-*); ŚBK p. 47 (*śrapayitavai*)
- śrāddhābhūmarśana* HirGS II. 14. 7 "fait de toucher de la façon prescrite pour la cérémonie *śrāddha*"
- śrita* JB "appuyé, soutenu"
- śritavant* KB XXVI. 15 "contenant le mot *śrita*"
- śriti* BSS XI. 1 etc. "*niśreṇī*"
- śrī-* ĀpSS XII. 19. 4, XIX. 1. 17, PB p. 166 "to strengthen", cf. Oldenberg Nachr. Götting. 1918 p. 41
- śrī* Oldenberg loc. cit. p. 35
- śrīṇana* MSS p. 187 (?) "mélange"
- śrīstoma* Ārṣ. p. XXI = *vācastoma*
- śru-* GobhGS I p. X (°*śravasi* ?); ŚBK p. 39 (partic. parf. act. *śuśrūṣām*, *śuśrūṣaḥ*); Oertel (with gen.)
- śrutapūrvin* Todteng. (sens ?)
- śrenigarta* BSS VI. 26 (sens ?)
- śreyāṃs*, *śreṣṭha* Oldenberg v. *śrī*
- śreṣṭhin* BSS X. 56, XII. 9 "pradhānaḥ"
- śraiyya* Khila
- śroṇideśa* ŚSS IV. 12. 1
- śrotriyaḡāra* HirGS I. 22. 4, 26. 20 "house of a Ś."
- ślakṣṇaka* BSS XII. 2
- ślīṣa* BSS XV. 1 (?)
- śvagrahaprāyaścitta* HirGS "expiation for attacks of the dog-demon (epilepsy)"
- śvac-* Wackernagel Festg. Jacobi p. 3 (*śaśvacai*)
- śvabhyaśa* Baudh. p. 18 (sens ?), BSS II. 5
- śvalomīnī* MP II. 13. 10, HirGS II. 3. 7 nom propre
- śvalkaśa* BSS II. 5, Baudh. p. 19: racine du Dhātup. *śvalk-* ?
- śvāṅkṣita* JB p. 214 n. 31 (sens ? Cf. Caland WZKM XXVIII p. 68)
- śvāvagrāta* BSS XIV. 9
- śvāvṛt* (?) HirGS II. 2. 4 (formule)
- śvatiṅga* (TS) cf. Ved. Var. II p. 188
- śvitna* Charpentier Mond. Or. XXVI p. 163
- śvitra* JB p. 238 n. 8 sorte de serpent
- śvetaka* BSS XIV. 29
- śvetamṛttika* VaiSS XII. 4
- śvaikṇa* ŚBK p. 36: *śvaikṇa* M

Ş

şaṭkāraṇa VGS I. 1 one of the *Maitrāyaṇīya* *Parīśiṣṭas*

şaṭtrīmśatī ĀpŚS XI. 4. 13

şaṭtrīmśatstoma ŚŚS XIV. 15. 2

şaṭputra JUB II. 5. 7 "having six sons"

şaḍaṁśvādāna C-H p. 153

şalakṣa ŚBK p. 31 : *şaḍakṣa* M

şaḍāhuta KGS XLVIII. 1

şaḍudyāma BŚS X. 12 "*şaḍ udyāmā yasya*"

şaḍupasatka BŚS XXV. 27

şaṣṭitriṇī śatāni ĀpŚS XVIII. 8. 7 = *triṇī şaṣṭīśatāni* ?

şaṣṭiprabhṛti ŚŚS VII. 15. 9

şaḷaśasu ŚBK p. 33 (accent)

şaḷaśataya BŚS XII. 8 épithète de *āpaḥ*

şaḷaśataryah āpaḥ Baudh. p. 62 : corrigé d'après le précéd. ? ("*şaḷaśadhā...saṁgrhītāḥ*")

şaḷaśasata JUB IV. 2. 11 (bis) "116"

şaḷaśin Khila

şaḷaśīprabhṛti ŚŚS VIII. 3. 7, 5. 1

şaḷaśimant ŞB III. 11. 4

şaḷaśyanta ŚŚS X. 2. 11, XVI. 14. 15

şaḍhā BŚS XXX. 3 (against *şaḍdhā* XXX. 19)

ştyā- v. *styā-*

şṭhevana ĀpDhS ed. Bühler p. VI

S

sa Baudh. p. 46 (explétif, notamment *sa yah, sa yadi*) : *Vādhs* I p. 9, II p. 153 (devant *yadi, yatra, yadā*

etc.) ; ŞB p. XXXV

saṁyat- Oertel s. *yat-* (with acc. of content)

saṁyavana BŚS XX. 8, nom. act. to *saṁyu-* "*udakapiṣṭayoh saṁyojanam*"

saṁyavanīya BŚS I. 8 "*piṣṭasamya-vanīyā āpaḥ : madantīḥ*"

saṁyāna BŚS XIV. 1

saṁyu- *Vādhs* VI p. 232 "chasser" ; ĀpŚS XVI. 4. 3 "resserrer"

saṁyojana BŚS XX. 26 dans *yūpa° et paśu°*

saṁrambhaṇa Zauberr. p. 29 n. 9 "(rites) qui provoquent un esprit d'attaque valeureuse" (rectifier pw.)
saṁrādh- ĀpŚS XIII. 1. 9 caus. prob. "répéter"

saṁlikh- BŚS XXIV. 18 caus. "*tak-şaṇādinā navikuryāt*"

saṁlup- PiS p. XIII caus. moy. = °*lubh-*

saṁlobhya ĀpŚS XVII. 12. 8 "ayant détruit" = *saṁlupya* KS XXI. 7

saṁvatsaragarbha BŚS XXVI. 20

saṁvatsaratama BŚS XXVI. 26, 27

saṁvatsaraprayoga ŚŚS III. 11. 16

saṁvatsarabhṛt BŚS X. 12, XXX. 7

saṁvatsarāvama BDhS I. 3. 3

saṁvatsariya MS p. 197

saṁvadana BŚS XX. 29

saṁvadānī (var. *saṁvadani*) BhārGS III. 13 "*kavāṭadeśa*"

saṁvartavāta HirGS I. 16. 11 "ornado"

saṁvastray- KGS I. 16

saṁvācana JB, Over JB p. 52 "entretien"

saṁvādābhijayana HirGS I. 15. 4

- “victory in disputes”
saṃvādīṭṭ PiS p. XXI “holding a colloquy”
saṃvicya Oertel s. *vic-* “having thoroughly shaken”
saṃvid ĀpŚS XXII. 1. 8 “créancier” (?)
saṃveśaniya BŚS XXVI. 13
saṃvyākhyā- BŚS XIV. 11 s. *khyā-*
sāṃvyādha ŚBK p. 32: -ā M
saṃśāna BŚS XX. 9. nom. act. to *saṃśyati*
saṃśrāva BŚS II. 3, Baudh. p. 58 nom d’un officiant
saṃśrī- Over JB p. 63 “fortifier”, cf. Oldenberg Nachr. Götting. 1918 p. 41
saṃśadām ayana BŚS XXVI. 21
saṃsava BŚS XIV. 27
saṃśādh- BŚS III. 11 s. *sādh-* caus. “*saṃśādhanam svasthānanayanam utthāpanam*”
saṃśrṣṭa Oertel nt. (sing. et plur.) “mixture” (KS, MS)
saṃskṛta Oertel Actes du XIeme Congrès Or. p. 228 “trvsting place” (JB)
saṃstuta BŚS XXIV. 12. *saṃstutata-maḥ* “*citutamah*”
saṃsthatā BŚS v. *udak°* and *udicīna°*
saṃsthā BŚS XII. 1 etc., *saṃsthām kṛ-* “*saṃsthāpayati*”; VādhS VI p. 185 (sens ?)
saṃsthānaviparyaya AĀ V. 2. 1 “changement de place”
saṃsthāraṣa BŚS XXIV. 1 “*yathā prārabdham samāpyate tathā kartavyam*”
saṃsthāvīkṛta ŚŚS XVI. 29. 4
saṃsthitayajus KGS XXXVI. 6
saṃsparśaka BŚS XXVI. 23
saṃsrava (var. *saṃsrāva*) Zauberr. p. 11 n. 8 “restes (des oblations)”
saṃsrāva var. de *saṃsrāva*, q. v.
saṃsrāvasyāpūdhānam BŚS XIV. 10 nom d’une formule
saṃsrāvāvanayana C-H p. 210 “oblation des résidus”
saṃsvāranyāyatā ŚŚS I. 1. 30
saṃhatakeśa KGS I. 3
saṃhā- Oertel s. *hā-* (with instr.)
saṃhr- BŚS XXIV. 21 s. *hr-* (not caus.), with obj. *lomāni*
sakakatha VādhS IV p. 15, 37, VI p. 122 prob. “joie, bonne humeur” (rac. *kak-* ?)
sakalapāṭhena (instr.) Baudh. p. 10 (“in extenso”)
sakṛdgadana AĀ V. 3. 3 “one saying”
saktuhoma C-H
sakthi ŚBK p. 39 (flexion)
sakṣa (dans *sakṣehi*, *sakṣemahi*) KapS p. 12 n. 6
sakṣāmakāṣa BŚS VI. 12 etc.
sakhikṛ- JB “rendre ami”
sakhyavīsarjana C-H
sakhyavīsarjana BŚS VIII. 18 “*tā-nunaptrasamayavimocanam*”
sagdhī JB (ex conj.: texte *saddhi*) “fait de (pouvoir) porter”
sagraha(m) Caland ZDMG LI p. 136 “avec la formule appelée *graha*”
sagh- JB (ex conj.: texte *sadh-*) “pouvoir porter” (*usaghnōt*, *saghnūyām*)
saṃkartana ŚBK p. 55 “cuttings”
saṃkalpa C-H p. 1, Todteng. (“intention”)
saṃkalpavīkṛta ŚŚS XIV. 11. 2
saṃkaṣ- ĀpŚS IX. 16. 1 “rassembler”

- en grattant”
- saṃkāś-* JB s. *cākaś-*, °*cākaśataḥ* “s’éciant l’un l’autre”; VādhS II p. 160 caus. “*īkṣayati*”
- saṃkṛṣ-* ĀpŚS var. de *saṃkaṣ-*, q. v. (aussi *saṃkuṣ-*, cf. Ved. Var. II p. 296)
- saṃkalp-* Zauberr. p. 144 n. 5 dans *asaṃkalpayan* prob. “sans formuler son intention” (rectifier pw.)
- saṃkrāma* KapS p. 75 l. 14: *saṃkrama* KS
- saṃkṣubhya* VādhS II p. 160 *avadānāni* (sens ?)
- saṃkḥud-* Oertel s. *kḥid-* “tore out” (ChU)
- saṃkhyānyāya* ŚŚS VI. 1. 11
- saṃkhyābhyāvartin* BŚS XXIV. 6 “*saṃkhyābhīmukhenāvartanaśīlam*”
- saṃgavakāla* BŚS XX. 1; Baudh. p. 64 (loc.): JUB IV. 10. 10, 13 loc. “at the time when the cows are driven together”
- saṃgāh-*, *saṃgāhana* PiS p. XXI, cf. Todteng. p. 75 “*apa upasprśanto gachanti*”)
- saṃgīta* VādhS IV p. 176, 207 “*prīyatama*”; ŚB II. 3. 11, 12 “*saṃhatyāpi gātavyāḥ*”
- saṃghāta* PuS “combinaison de deux ou plusieurs *parvan*”; Gelpke Padārthaprakāśa p. 45 (“liaison”); PañcavidhaS ed. Simon p. 14
- sac-* BŚS IV. 6 etc., Baudh. p. 59 med. “*aṅgulyā āsaṃjayati*, prendre en main” (avec acc.)
- sacā* ĀpŚS XIX. 2. 19 avec loc. “provenant de” (?), cf. Oertel ZII VIII p. 297
- sacchadīs* C-H p. 89
- sajanīya* BŚS XIV. 4
- sajūṣṭa* BŚS XXI. 18 etc. “accompanied by the formula *amuṣmaḥ tvā jūṣṭam*”
- sajyaṃ kṛ-* Zauberr. p. 124 n. 22 “tendre la corde, *dhanur āropayati*”
- sajyotiṣi* ŚB IV. 5. 4 “*naśyadavasthāpannena pūrvajyotiṣā sahiteṇa kālena*”
- saṃcaks-* VādhS IV p. 207 dans l’expression *athaitat karma saṃcaṣṭe*
- saṃcayanu* Todteng. “rassemblement (des ossements)”
- saṃcara* C-H
- saṃcarī* BŚS XXV. 20, XXVI. 24 subst. fém. et cf. *saṃcārī*
- saṃcārīn* BŚS XXVI. 23 “*pratyūpamāvaratate, pratyekam āvaratate*”
- saṃcārī* BŚS XVIII. 50: lire *saṃcarī* ?
- saṃcitāhuti* BŚS X. 37 etc.
- sañj-* ŚBK p. 46 (*saṃkṣyate*)
- sañjñaptāhuti* BŚS XI. 4, XV. 29
- sañjñā-* Baudh. p. 45 (with gen.). AB transl. Keith p. 83 (with dat. and loc.): BŚS XIII. 20 s. *jñā-* desid. med.
- sañjñānī* (scil. *iṣṭih*) BŚS XIII. 20: XVIII. 25
- sañjñāneṣṭi* BŚS XXIV. 3 etc.
- satoddharaṇa* KGS XXXI. 6
- sata* BŚS II. 13 etc. “*brhad bhūṇḍam, kumbham*”
- satānūnaptrin* BŚS XX. 16
- satkṣuragandhu* VādhS II p. 166 (sens ?)

- sattradharma* ŚŚS XI. 1. 6
sattray- JB "tenir session", cf. Over JB p. 24 où on lit *satrāy-*
sattrāhina ŚŚS VII. 15. 18, XI. 1. 1
satyabhūya Oertel p. 68 (ŚB)
satyahūta (?) MŚS p. 198
satrāsāha MP II. 8. 2
satvari ĀpŚS XIX. 2. 3 pour *śrtvari*, cf. Oertel ZII VIII p. 297
sad- MS p. 195 (*abhyutsādayām akah*); AĀ ed. Keith p. 56 (*upaniśasa-sāda*)
sadaḥkaraṇa C-H p. 97
sadadi MS p. 192
sadampuspā Zauberr. p. 133 n. 5 prob. = *sadāpuṣpā*
sadaśva BŚS XV. 1, 8
sadas C-H
sadasya BŚS II. 2 etc.; ĀpŚS X. 1. 10, XII. 23. 13; PB p. 116 adj. fém. épith. de *ārti* "injury in the assembly"
sadrghbhāva(m) ŚBK p. 51 et 62: *•bhava(m)* M (absol. ?)
sadrśagīti PuS p. 522
sādevātara ŚBK p. 33 (accent)
sadonirmāṇa C-H "emplacement du *sadas*"
saddhi Over JB p. 23 et v. *sagdhī*
sadyaskārya BŚS XVIII. 20
sadyaskāla BŚS XXIV. 16
sadyaskrī BŚS XVIII. 20 etc. name of an Ekāha
sadyastā BŚS XVIII. 20
sadyoyajña BŚS XX. 25
sadvadājyabhāga ŚŚS III. 12. 4
sadh- Over JB p. 23 et v. *sagh-*
sadhriṣu MS, var. de *sadhiṣu* VS KS, cf. Ved. Var. II p. 177
san- Oertel Festg. Jacobi p. 21 (*seṣam*); ĀpŚS V. 8. 4, Oertel ZII VIII p. 297 (*sanem*)
saniyācana C-H ("le sacrificant mendie")
sanivryādha ŚŚS XVI. 18. 14
sanīhāra C-H p. 25; BŚS VI. 7, XXI. 10
saṃtakṣan (?) HirGS II. 7. 2 "carpenter"
saṃtan- JB p. 137 n. 3 "mettre en oeuvre"
saṃtani or *-ī* BŚS III. 14 etc.
saṃtarām BŚS V. 12 "saṃnikṣṭata-rām"
saṃtarpaṇa BŚS XIV. 9 nom d'une formule
saṃtāna JB p. 137 n. 3 nom d'une formule; KGS XXV. 12, XLVII. 7
saṃtānārtha ŚŚS I. 1. 25, VI. 9. 10
saṃdaṃśa BŚS XVIII. 26 name of an Ekāha; ŚB III. 10, 1 un Abhicāra
saṃdaṃśānustoma ŚŚS XIV. 22. 4
saṃdānaniyojane VādhS IV p. 204 "saṃdānam(=raśanā) + niyojanam"
saṃdāva BŚS IX. 4, X. 7 *aśmasaṃdāvam* "aśmacūrṇam"
saṃdigdhapuroḍāsa BŚS XXIII. 4 "upacitapuroḍāśaḥ"
saṃdikṣita BŚS XXVI. 12 "saha dīkṣitāḥ"
saṃdhā- BŚS IX. 9 s. *dhā-* absol. "pāḍau samasya baddhvā"
saṃdhiti GB p. 36
saṃdhinīkṣira BŚS XXV. 2 "sāyaṃ-dugdhāyāḥ kṣīram"
saṃdhuvijñapanī AĀ III. 1. 5, ŚA

- VII. 13 "which indicates the union" *saptasaptinī* C-H
sandhistotra Oertel Trans. Connect. Acad. XV p. 170 "twilight-chant"
saṁdhyukṣa GB p. 39 (?)
saṁdhyopāsana BDhS I. 7. 1, II. 7. 1, 4
saṁnakhamātra BŚS XXIV. 25 "na-khayor muṣṭau parasparam asaṁsparśo yāvat tāvat"
sannavatī VŚS II. 1. 3. 16, 28 designation of certain verses
saṁnahana C-H p. 15 nom d'un rite
saṁnighrṣ- KGS XXXIV. 6
saṁnidhā- Oertel s. *dhā-* (with *saṁgrāma*); BŚS X. 31 s. *dhā-* pass. "lagṇā bhaveyuh"
saṁnipātāpradhānātva ŚŚS III. 20. 17
saṁnivap- ĀpŚS XVI. 15. 5
saṁnivapanīyā ŚŚS IX. 22. 6
saṁnivāpa ĀpŚS XIV. 22. 13; BŚS XV. 17
sap- Wackernagel KZ LXI p. 201: Hertel Mithra p. 188
sapatnāy- dénom. Over JB p. 24
sapatnighnī MP I. 16. 5
sapara ŚBK p. 55 (sens ? Connected with *saparyati* ?)
saparinātka VŚS I. 2. 4. 19
sapilaka BŚS XIV. 29 "sabudbudam", cf. *pilakāvanta*, *aṣṭāpīlaka*
sapūrnāpātraviṣṇukrama BŚS II. 19 etc.
saptagava PiS p. XIII
saptagu BŚS XXV. 4
saptadaśasāmīdhenīka BŚS XX. 18 etc.
saptadaśaikaviṁśe ŚŚS XV. 6. 2
saptapadābhū- MP p. XVII (?)
saptaha JB p. 52 n. 5 propr. "tueur de sept"
saptahotr C-H
saptaikamadhya PB p. 25 nom d'une *viṣṭuti*
saprareka BŚS XI. 11 etc. "aśeṣān"
saprāroha BŚS II. 6, 12
sabha JB "distinction; pourvu d'éclat ou de distinction"; PB p. 173 "possessed of light" (?)
sabhāga JB "lieu de séjour" (?) ou adj. "going for a discussion", cf. Caland WZKM XXVIII. p. 77 et Oertel
sabhāratā ŚBK p. 55 "the having-the-same-weight"
samakṇāṅguli ŚBK p. 36: *nyakṇāṅguli* M
samagrāṅguli BŚS XXV. 10
samac- BŚS XV. 16 s. *ac-*
samañjana C-H
samañjalay- VādhS IV p. 10 "prendre en mains (propr. dans son *añjali*)"
samanudru- BŚS XIV. 16, XX. 6 s. *dru-*
samanupad- ŚBK p. 56
samanuṣṣyārāja MP II. 5. 10
samanvāgam- VādhS VI p. 167
samanvānayana BŚS XX. 31, XXI. 15
samanvārabdhā Oertel, Caland ZDMG LIII p. 215: sens actif
samanvārabh- Caland loc. cit.
samapakṣapuccha BŚS X. 19
samabhivāsana BŚS III. 24, XXV. 16
samañbhūmi PiS p. XI "being on a level with the ground"
samayāviṣṭa BŚS XVII. 3, XXVI.

22, Oertel "*ardhāstamitāḥ*"
samayāhavanīya C-H p. 64
samarakṣip- BSS XXII. 14 (with
 obj. *āśvān*), ĀpŚS loc. cit. "id."
samarakṣī- ĀpŚS XVIII. 4. 16
 "mettre (le fouet) sur" (les chevaux)
samarakṣud- BSS XVIII. 41 s. *kṣud-*
 caus. (**kṣudāṃ cakāra*)
samarakṣepaṇa BSS XXII. 14
samavagrah- KapS p. 265 l. 10
samavadā- Oertel s. *dā-*, with *tanūḥ*
 "to divest oneself of...and put
 (them) together"
samaravic- (ex conj.) VādhS VI p.
 228 v. *pic-*
samavamī- (ex conj.) VādhS IV p. 210
samavalup- BSS IV. 7 etc. s. *lup-*
 "*ekikṛtya grhṇānaḥ*"
samavaśam- BSS IX. 12 etc. s. *śam-*
 caus. act. and med. "*nīdadhat; nīk-*
ṣipati"; VādhS II p. 166 (**śamas-*
va, śāmya) "déposer ensemble"
samavaśānta BSS XVIII. 25
samaśva HirGS II. 7. 2 (?)
samastahoma BSS XXIV. 31
samastopasthānaprabhṛti ŚSS VI.
 13. 12
samākṛ-, *samākṛta* VādhS II p. 160
samāketa Khila
samākhyā, *samākhyāna* C-H
samākhyābhakṣaṇa C-H p. 218
samāgam- BSS XVIII. 40 s. *gam-*
 désid.
samātānc- BSS XII. 5, XXIII. 9 s.
tānc-
samādhiṣitatama Ārṣ. p. XXII: su-
 perl. du verbal de *samādhā-*
samānacchandoma ŚSS XIII. 1. 8
samānabarhis BSS XIII. 1

samānabuddha JUB IV. 1. 1 (sens ?)
samānayanī BSS XXVI. 11
samānavasana MP II. 16. 12
samānasaṃkhyāna BSS XXV. 7 "*eka-*
saṃkhyānaḥ"
samānasvaru BSS XI. 4
samānāṃśin BSS XII. 15
samānta Zauberei p. 8: adj. verb. de
samam-
samāp- ŚB p. XXXIV (avec gén. *mṛ-*
tyoh)
samārambha BSS XXIV. 1 "*smara-*
nam"; Oertel Trans. Connect. Acad.
 XV p. 171 = *avyavacheda*
samārurukṣām (*cakruḥ*) ŚBK p. 33
 (accent)
samāvacchaḥ BSS XI. 13 "*samaṃ*
vibhajya"
samāvapamāna C-H p. 198
samāvṛt- BSS VI. 21, IX. 6 s. *vṛt-*
 "*nīdhāya*"
samāśliṣ- caus., *samāśleṣayitavya*
 Zauberei p. 128 (sens ?); BSS
 XIII. 26 s. *śliṣ-* caus.
samutī JB p. 130 n. 8, p. 92 n. 2
 "rencontre hostile" (?)
samutpula VGS VII. 7, a variant for
*pūla
samutprabhṛti ŚSS II. 13. 7
samutsaṃbarhis GB p. 37 "bois et her-
 bes rituelles" (?)
samidātana Khila "étendu avec le
 combustible"
samidūdhāna C-H p. 404 "fait de
 mettre du bois au feu"; ŚSS II.
 15. 3; VSS III. 2. 7. 43 designa-
 tion of a mantra
samiddū- (GobhGPariśS) Bloomfield
 ZDMG XXXV p. 537

samiddha MP p. XXIII, HirGS I. 4.

6 prob. pour *saṃrddha*

samiddhāra BŚS XVI. 7 etc.

samiddhārin BDhS I. 3. 31

samiddhoma VaiDhS p. 74 : pour *sa-middhahoma* ?

samudh Pisani RC Lincei 6. IV (1928) p. 365

samīṣṭayajus C-H p. 15 nom d'un rite

samīkṣ- BŚS VIII. 13 s. *īkṣ-* with instr.

samīkṣāya (dat. de but) ĀpŚS XV. 6. 13 "de façon que le *hotṛ* puisse le voir" (?)

samīṣ- JB s. *iṣ-* (*samīṣat*)

samutklp- Oertel Trans. Connect. Acad. XV p. 173 (JB) caus. "to shape (them) out from"

samutkram- BŚS IV. 7, XV. 31 s. *kram-*

samutpṛ- VādhS II p. 163 (*•pārayati*)

samudākṛta VādhS II p. 160

samudāyu- BŚS VI. 8 etc. s. *yu-* (*yauti*) "*miśrayitvā, saha kṛtvā*"

samudāyuta, samudāyutya ibid.

samudita JB s. *vad-* "discussion"

samudūh- JUB III. 19. 7 "to carry up together"

samude- JUB I. 35. 2 "to come together"

samudra Chakravarty Ind. Hist. Qu. VIII p. 353

samudrasaṃyāna BDhS I. 2. 4, II. 2. 2

samudrūḍha JUB III. 3. 1 "completely risen"

samudvānta GB p. 38

samupamantray- VādhS IV p. 16

moy. "inviter"

samupasad- BŚS VI. 30 caus. s. *sad-* "*ekatra samīpe sthāpayitvā*"

samullup- BŚS VI. 19, 21 s. *lup-* "*ākṛṣya: grhitvā*"

samuṣpalā Chowdhury

samūhya BŚS XVII. 29, XXX. 18 a manner of building the *agni*

saṃrtasoma Zauberei p. 50

saṃrddhatā JB "représentation complète"

saṃrddhi BŚS XXII. 1 nom d'un *mantra*

saṃrddh- ŚĀ I. 1 caus. "to unite"

saṃrṣ- ŚBK p. 56 (*saṃrṣet*, ex conj.)

samokāḥ Rajavade Ind. Hist. Qu. VI p. 639

samodaka BSS II. 13 "*yuktodakāḥ, samalavaṇaḥ*"

saṃpad- BŚS XVII. 31 s. *pad-* caus. "*mṛdūkaroti śaṣpādīny api prakṣipya*"; Hauer *Vrātya* I p. 98 (caus.)

saṃpannudeśa (avec *ekapāra*) VādhS VI p. 138

saṃparistṛ- HirGS II 8. 2, 17 2 "to strew on the entire surface around"

saṃpāta Zauberr. p. 11 n. 8 ("restes de l'oblation")

saṃpādyapādabhāga ŚŚS VII. 27. 9

saṃpāraṇi VādhS VI p. 147 = *saṃpārīṇi* AB

saṃpū- BŚS XVII. 33 s. *pū-* caus., *saṃpavayya* "*gālayitvā*"

saṃprakamp- Oertel s. *kamp-* (emploi)

saṃprakṛ- BŚS XV. 19, XXV. 2 s. *kṛ-*

saṃprachad- BŚS II. 7 etc s. *chad-*

saṃpratīyam- Oertel s. *yam-* (with

- stanam)
saṃpratyāhāram BŚS XXII. 5 absol.
saṃpradāyam Oertel ZII V p. 112 absol.
saṃpradhāvya BŚS VI. 2, 3 s. *dhāv-* "śodhayitvā"
saṃpradhūpya ŚBK p. 56
saṃpradhmā- (•*dhāmanti*) VādhS IV p. 208 (ex corr.) = *saṃdhū-*
saṃprabrū- JB s. *brū-* moy. "échan-
ger des communications"
saṃpramlā- BŚS VI. 2 s. *mlā-* "mṛ-
ditvā"
saṃprayu- BŚS II. 16 etc. s. *yu-*
(*yauti*) "miśrayati, āloḍayati"
VGS XVI. 7
saṃpralup- BŚS I. 21, XX. 15 s. *lup-*
"to take away" : VādhS VI p. 182
"enlever"
saṃpraś- Zauberei p. 50 prob. "s'en-
quérir auprès de"
saṃprasarpaṇa C-H p. 188 "marche
des officiants au Sadas"; BŚS
XIV. 8
saṃprasāraṇa PuS sorte de séquence
mélodique
saṃprasṛ- ĀpŚS XVI. 18. 4 caus.
"préparer"
saṃprasṛp- BŚS XI. 6 etc. s. *sṛp-*
saṃpraśa C-H p. 107, 182
saṃplavamplāvam MŚS p. 127 absol.,
cf. le suiv.
saṃplomnāya ĀpŚS VIII. 16. 6, Ca-
land AO I p. 318, Oertel ZII VIII
p. 297: pour *saṃpronmnāya* "ayant
pétri ensemble"
saṃbālhatama AĀ éd. Keith p. 189
"close together"
saṃbharanī C-H. BŚS VII. 6 etc.
- "kalāṣe"
saṃbharanīya BŚS VIII. 1 "tṛtiye
varge"
saṃbhāra Todteng. = *sikatā*; C-H;
BŚS VI. 18 (*agnir yajurbhir ity
anuvākam* TĀ III. 8)
saṃbhārya PB p. XV et 250 name of
a complex of verses
saṃbhuj- BŚS IV. 4 s. *bhuj-*, *triḥ*
saṃbhujya "triguṇam kṛtvā"
saṃbhū- Oertel s. *bhū-* (with acc.)
saṃbhr- BŚS X. 5 s. *bhr-* "mṛdnāti"
saṃmlit- ĀpŚS III. 19. 7 "dépecer"
saṃrāḍāsandī BŚS VI. 10 etc.
saṃrāḍduh BŚS VI. 34
sayajñapuccha BŚS XXVI. 19
sayugvan Lüders S-B Berl. 1916 p.
286
sarajas VādhS IV p. 211: lire sa-
rajas(a) ? ; v. le suiv.
sarajasa ĀpŚS XVIII. 5. 13, PB p.
488 "dusted place" (occasioned by
the bags of salt that are thrown
on the Sacrificer when he has rea-
ched the upper part of the yūpa)
sarat Khila "eau"
sarasyaka HirGS II. 7. 2 (sens ?);
MP II. 16. 7
sarovrddha MP II. 17. 2
sarpaṇa C-H
sarpadamṣṭrana (sic) GB p. 30
sarpadevajana Arbman Rudra p. 151
sarparājñī Todteng.
sarpānām ayana BŚS XXVI. 24
sarpīrāsecana BŚS II. 14 etc.
sarpīrmiśra HirGS II. 14. 6 etc.
"mixed with clarified butter"
sarvataḥprasravaṇa BŚS XV. 1
sarvatomukha BŚS XXIII. 19, XXVI.

- 33 name of an Ekāha ; X. 35 etc. adj.
- sarvatrāpi* à supprimer chez pw., cf. PB p. 104
- sarvapr̥ṣṭha* (viz. *iṣṭih*) BSS XIII. 29, XXIV. 6
- sarvabhakṣa* BSS VIII. 8 etc. adj.
- sarvabhūtasamhitā* ŚĀ VII. 21 "union of all elements"
- sarvamedha* BSS XXIV. 11
- sarvavadana* ŚBK p. 55
- sarvasaṁsthā* BSS VIII. 21, X. 11, -āṇi paśoḥ kurvanti "pūrṇāhutyan-taṁ samāpayanti"
- sarvasurabhiṣṭa* BSS XVII. 39, 40
- sarvastoma* PB p. 54 et 524
- sarvasvajaina* Zauberr. p. 40 n. 6 "qui gagne tous les biens" (jaina de jina, jināti)
- sarvasvaharaṇa* BDhS I. 18. 19
- sarvahuta* Zauberr. p. 165 n. 35 et 36 ("sacrifié en entier")
- sarvānnabhojin* BDhS II. 4. 24
- sarvābhiprāyika* BSS XXIV. 11 "sarvaphalāni, sarvakāmaphalāni"
- sarvāyusa* BSS XV. 21
- sarvāhṇa* MS p. 199
- sarṣapamiśra* HirGS II. 3. 7 "mixed with mustard seeds"
- salomatā* JB "marche normale, réussite"
- savakārīrī* ĀpSS XIX. 27. 13 nom d'un sacrifice (abrégé de *añjassava*)
- savaṇḍa* BSS XXVI. 28, cf. *vaṇḍaciti*
- savaniya* BSS XXIV. 22 (sens ?)
- savaniyakāla* ŚSS XIV. 40. 21
- savaniyanirvāpa* C-H p. 134 "apprêt des gâteaux"
- savaniyapaśu* C-H "apprêts du sacrifice sanglant"
- savanīyapuroḍāśahoma* C-H p. 196, 283 "oblation des gâteaux de pressurage"
- savanīyedābhakṣaṇa* C-H p. 215 "consommation de l'īdā des puroḍāśas"
- savaneṣṭi* BSS XXI. 6
- savanopasparśana* BDhS II. 18. 15, 19
- savātī* (thème *savātya* chez pw. à supprimer) BSS V. 10, XII. 5, Baudh. p. 59 du. "(deux) vaches, nourrissant l'une son propre veau, l'autre un veau qui n'est pas le sien" (= *abhivānyā + jīravatsā*)
- saviṇśa* BSS XV. 18, XVIII. 34
- saviśeṣa* BSS XXX. 2 etc. subst.
- sāvīryatā* ŚBK p. 32 (accent)
- savaiśvānara* MP II. 3. 23
- savya* Zauberr. p. 159 n. 6 plur. nt. "(main, pied, flanc, genou, épaule) gauches", cf. Caland ZDMG LIII p. 209
- savyakaniṣṭhikā* Todteng. p. 78
- savyam* Negelein ZII VI p. 36 : opp. à *prasavyam*
- savyarajju* Todteng. "qui porte le cordon rituel à l'épaule droite"
- savyaṣṭhasārathī* TB I. 7. 9. 1
- savyastha* (dans *savyasthasārathī*) ŚBK p. 37, 41, 49 : *savyaṣṭhr̥*
- savyāvṛt* Caland Lustratiegebruik p. 286
- savyottara* Todteng. épith. de *pāni* (du.) "(mains) placées de sorte que la gauche se trouve au-dessus de la droite"
- savyottarin* BSS VI. 21 "savyahastam upari kṛtvā"
- savyottāna* ŚSS V. 8. 5

- saśayanī* ŚB II. 1. 8, 2. 9
saśastra BŚS XI. 3, XVII. 33 "*sata-vālaśyenapattrasatātṛṇṇādīśahī-tām*"
saśirasku VGS XIII. 1 dans *saśiras-kāṃ snātām kanyām*
saśaptavyāhṛtika BDhS II. 7. 7
saśaramataṇḍa MP II. 16. 8
saśāvitra BŚS XXII. 2 "*saha śāvit-rarāḥ, śāvitrahomam ārabhya*"
saśuśira BhārGS II. 5 = (*sa*)*tulāśī*
saśya āgate Oertel (KB) "when the crop is ripe"
saśviṣṭakṛtku BŚS XX. 19, XXVI. 6
sah- MS p. 197 (inf. *sādhyai*), ŚBK p. 46 (*utsāhje*, 1re pers. du futur ?)
saha MGS I. 12. 4 "et aussi, et"
sahamṣa BŚS X. 16, 17 "with the stanza *hamṣaḥ śuciṣat* TS IV. 2. 1 n"
sahakāripratyaya BŚS II. 2, XXIV. 18, Baudh. p. 58 "*itavair ṛtvigbhiḥ saha saṃvādāṃ kṛtvā*"
sahacaryā HirGS I. 24. 5 fem. "companion"
sahajānu BŚS XVIII. 46
sahūdevā ŚBK p. 33 (accent)
sahadhūma KapS p. 45 l. 11 : *sadhūma* KS MS
sahayājamāna BŚS XX. 2
sahasīras(a) KhGS I. 1. 16 "with the head"
sahasāma MP p. XX (? Pour *sahasāna* ?)
sahasradakṣiṇa BŚS XXIV. 13
sahasraputra JUB II. 6. 11 bis "having a thousand sons"
sahasramuṣka (JB) Oertel JAOS XIX p. 120 et Actes du XIeme Congrès Or. p. 234
sahasraśāla BŚS XXVI. 33 name of an Ekāha
sahāvan Wackernagel KZ XLVI p. 272
sā- Oertel p. 82 (*smoti* JB); Oertel Festg. Jacobi p. 21 (*asāt*)
sāṃsparśaka KGS I. 17
sākamprasthāyīya BŚS XVII. 48, XXIII. 17
sākṣa prob. à supprimer chez pw., cf. Zauberr. p. 127 n. 7
sāgu Zauberr. p. 159 n. 9 "(rites) dans lesquels on utilise le feu sacré"
sāgnicaya BŚS XXVI. 12
sāṃkārīkā Todteng.
sāṃkāśina BŚS VII. 8 etc., JB p. 203 n. 32 "direction où l'on peut voir en même temps le feu *śālāmukhīya*, le *hotriya-dhīṣṇya* et l'*uttaravedī*"
sāṃgrahaṇī (viz. *iṣṭih*) BŚS XIII. 30, XV. 3
sāci...kṛtvā PB p. 71 "holding (his wings) aslant"
sātrīṣeṣa BŚS XXI. 4
sātrāyaṇika BŚS XXIII. 5
sātyadūta BŚS XII. 19, XXII. 21
sālana BŚS XIV. 4 (*uktam srucām sādānam*)
sādasya BŚS II. 3 "function of the *sad-īsyā*"
sālita BŚS XXIV. 12 "*kutsitam*" (?)
sādyaskūlam BŚS XXIV. 16 adv.
sādh- BŚS XVIII. 45 (*sīśādhayṣat*, viz. *vittam*)
sādhakapīṇḍa Todteng. nom d'un pīṇḍa
sādhaspādya BŚS VI. 17 "*saha adhas-pādīyena, sopanatikah*"

sādhivāsa BŚS XVII. 39, XVIII. 16
sādhu ŚBK p. 40, fem. -u : -vī M
sādhuṣṭa BŚS XXIV. 26
sāntvakraṇa BŚS XXIV. 15
sāndehika VGS I. 1 one of the *Maitrā-*
yaṇīya *Parīṣiṣṭas*
sāṇnāyyaduḥ BŚS XXIV. 23, XXVII.
 13
sāṇnāyyāpidhāna Todteng. nom d'un
camasa
sāṇnāyyāpidhānī PiS p. XI one of
 the utensils used at the *sāṇnāyya-*
 offering
sāpasavyam VaiSS p. 9 "here he
 should wear his sacred thread over
 his right shoulder"
 *sāma BŚS XII. 18 etc. : pour *sāman
 dans *brahmasāma*, *agnisṭomasāma*
sāmatrīṣṭubh PB p. 497 (sens ?)
sāmanvīn JUB I. 43. 11 "possessing
 the *sāman*"
sāmapatha C-H p. 223 "chemin des
 chantres"; JUB I. 6. 1 "*sāman-*
path"; BŚS VII. 15, XXVI. 33
 "*udgātur darśanapathe, audum-*
barīsakāṣe"
sāmapurīṣa ĀpŚS XVII. 25. 4 (sens ?)
sāmuyika BŚS XXVI. 33 "*samaye*
bhavam, siddhāntam"
sānavairya JUB I. 59. 3, 12 "strength
 of the *sāman*"
sāmānṛca ŚB II. 1. 1
sāmudhenya ŚBK p. 55 : *sāmudhena* M
sāmyekṣ(y)a JŚS p. XXIX et 22 n. 7 =
kaṭākṣa ; ĀpŚS X. 20. 15, PB p.
 308 et 551 prob. "presence"; JB
 p. 82 n. 5 (sens ?)
sāyaka BŚS XV. 15, 30, 32
sāyujyakāma ĀpŚS XXII. 10. 19 "qui

désire l'harmonie"
sāra BŚS XXX. 16 adj. "*sahārair var-*
tanta itī sārāṇī" (viz. *rathacak-*
rāṇī)
sārasvatapauṣṇau ŚŚS III. 13. 8
sārasvatam ayanam BŚS XXVI. 12
sārvatrīṣṭubha BŚS XXIV. 37
sārvavarīṣya JB p. 259 "toute puis-
 sance"
sālārka Oertel JAOS XIX p. 120
sālārṅkī BŚS IX. 18 "*śivāluḥ, śivā-*
yuḥ"
sāvasa JB "nourriture pour le voyage,
 provisions"
sāvitragraha C-H
sāvitragrahaṇa C-H p. 352 "puisage
 à Savitr"
sāvitradyāvāprthuvīyau ŚŚS III. 13.
 22 etc.
sāvitravāgdevatyau ŚŚS VI. 11. 15
sāvitrahoma C-H p. 353 "oblation à
 Savitr"
sāvitrī ākūtīḥ C-H "oblation au *sālā-*
mukhīya"
sāhasra Āṛṣ. p. XX adj.
sikatopopta HirGS I. 26. 6 "parsemé
 de sable"
siktrima VādhS IV p. 184 épith. ou
 nom d'un couteau (*sāyaka*)
sīgvāta Todteng.
sīc Todteng. et v. *uttarasīc*
sīc- VādhS II p. 152, IV p. 35 (*sīn-*
cyāt)
sītīvāra Zauberr. p. 133 n. 4 prob. =
sītāvāra ou *sītīvāra*
sittimaṅkalpodaka (?) BŚS XV. 15
sīnīvālī BŚS XXIV. 20, 29
sīlīpuccho Khila
sīralāṅgala VādhS VI p. 120 et 237

- “charrue” (dvandva ?)
siv- MŚS p. 75 (*pratiṣīvet*)
sivanya VaiSS p. 144 = *sīvanī*
sivī MŚS p. 76 (ex conj.) = *vāsaso daśā*
sīsarama HirGS II. 7. 2, MP II. 16.
 9, 10 nom propre
sīsarīdata MP p. XXVI (*sīsarīdata*
 HirGS II. 7. 2) sens ?
su- Zauberei p. 52 (*prāsuṣot* ?); Baudh.
 p. 43 (*asauṣīt*)
sukurkura HirGS II. 7. 2 (sens ?)
sukṛtamaya ŚBK p. 55
sukṛtarasa JUB III. 14. 6 “sap of
 good deeds”
sukratu Rajavade Words in Rgv. I
 (index)
sugandhitejana ĀpŚS VII. 6. 1
sucaritin JŚS p. XXVIII “qui a une
 bonne conduite”; KGS X. 1
suṣantu BŚS VII. 5, Baudh. p. 60
 “śobhanakrimisadr̥śa āyata ekato
 ’nīmat” (*jantu* = “ver”)
sutya(m)ahaḥ C-H
sutyapratihṛāsa ŚSS XVI. 20. 9
sutyasāmagrīsampādanapraiṣa C-H
 p. 122 “commandement de l’adh-
varyu et apprêt du lait et des mets
 lactés”
sutrāmaṇi VŚS I. 1. 5. 5
sudhūpita BŚS IX. 3, X. 6
supaktī dans *supakty oṣadhayaḥ pac-*
yante (ou *supaktyo* ?) ŚBK p. 56
supanāyya JB “très considéré”
suparicaritara ŚBK p. 56 : *suśrapata-*
ra M
suparṇa VādhS IV p. 211 “autel à
 bâtir à l’aide de briques”
supāpīyāms JB “en très mauvaise
 posture”
sūpūta ŚBK p. 31 : *supūta* M
supracati Khila
supramrikta VādhS IV p. 166 dans
-am pramicya “de façon que ce
 soit bien cuit”
suphalikṛta BŚS XX. 21
subīraṇa ou *-ṛṇa* MP p. XXVI
subrahma ŚB I. 1. 2, 4 etc.
subrahmaṇyā C-H; Oertel JAOS
 XVIII p. 34
subrahmaṇyāpratika ŚSS X. 21. 17
subrahmaṇyāhvāna C-H p. 64 et 71
 “récitation de la S”
subh- Zauberei p. 63 (*asubhnan, asum-*
bhan) “faire périr en suçant (le
 sang)”
subhikṣa BŚS II. 15, XXV. 6 “*trptaḥ*”
subhṛtya BhārGS II. 27 “*preṣyāḥ pu-*
trādayaḥ”
sumanasya KS (Simon) à supprimer
 [lire *susasya*], cf. Caland Aufs.
 Kuhn p. 69
sumānuṣavid JUB IV. 6. 6, 7. 4 bis
 “one who knoweth men well”
surabhi, surabhimant Zauberei p. 18,
 19 (épith. d’Agni)
surāpa BŚS XX. 24
surāpīta ŚBK p. 56
surāma (RV) Geldner Ind. Stud. ...
 Lanman p. 71
surāsoma BŚS XVII. 31, 33 “*surā-*
khyāḥ somo yasya”
suvarṇasteya BDhS I. 18. 18
suvarṇastainya BDhS III. 5. 5, 6. 11
suvarṇābhicchādana HirGS I. 10. 6
 “overlaid with gold”
suvasa JB “occasion favorable de pas-
 ser la nuit”
suvicita BŚS VI. 14

- suṁvīriṇa* HirGS II. 7. 2 nom propre
suṁvṛddhin KapS p. 116 l. 5: *suṁvṛdh-*
van MS
suṁvṛṣāyamāna Khila épith. d' Indra
suṁvyuṣṭā JB p. 5 "moment où l'aurore
est apparue"
suṁsapti Khila = *suṁsapti* "pourvu de
beaux chevaux"
suṁśīma Zauberr. p. 63 n. 7 prob. "d'
accès facile"; Chowdhury
suṁṣṭubh Scheftelowitz ZDMG LXXIII
p. 34
suṁsaṁtarpayati BŚS I. 14 s. *trp-*
suṁsaṁtrpta BŚS I. 18 s. *trp-*
suṁsabheya ĀpŚS XXII. 18. 13 "habile
dans le conseil"
suṁsthala VādhS VI p. 208 "bon em-
placement"
suṁsnāti VaiSS p. 6 "he bathes
thoroughly"
suṁhita (TS) Caland AO II p. 28 ("bien
rassasié")
suṁhiraṇyava Khila
suṁkaraṇjāti Ārṣ. p. XXII nom d'un
Dvādaśāha
suṁktavivṛddhi ŚŚS VII. 19. 20
suṁktaśeṣa ŚŚS VI. 9. 7 etc.
suṁktānūrūpa ŚŚS XVIII. 23. 6 etc.
suṁtagrāmaṇi ŚŚS XVI. 1. 16 plur.
suṁtarājanya BŚS XXV. 34
suṁtaraśā BŚS XVIII. 5
suṁtasava BŚS XVIII. 4
suṁdadohasa BŚS X. 21 etc.
suṁnūrūpa JUB III. 2. 15 (?) "having
the form of a son"
suṁpapādaya BŚS XX. 1 adj. "samyag
upapādanaṁ sūpapādah; sūpapā-
daṁ yāti"
suṁpavant BŚS XX. 16 "ryañjanavan-
tam"
sūyavasa VādhS VI p. 107, Zauberr.
p. 64 n. 10 "bon pâturage"
sūrmī JB p. 291 n. 9 prob. "sorte de
candélabre"; PB p. 32 et 405
(sens ?); cf. Caland AO VI p. 141
sūryastha BŚS XXV. 34 viz. *āśrīḥ*
sūryābhivṛyāhāra ŚŚS XIV. 24. 5 etc.
sṛ- JB p. 287 n. 22, PB p. 394 (aor.
asṛma, d'une racine *sṛt-* ? Cf.
aussi Over JB p. 89)
sṛgāyu KapS p. 115 l. 4: *sṛkāyin* KS
VS (var. *sṛgāyut* MS)
sṛj- Bühler ZDMG XL p. 537 (*utsṛ-*
jamāna); Baudh. p. 43 (*udāsṛkṣit*);
VādhS I p. 153 (*sāsṛjati*); Oertel
Trans. Connect. Acad. XV p. 155
(et JUB III. 15. 4) (*sṛkṣye*, fut.);
Oertel loc. cit. p. 171 (*sṛj-* varies
with *rj-*)
setusāman Todteng. nom d'un *sāman*
senāni pour *senāni* Ved. Var. II p. 252
et 253
sebhu (var. *sebha*) VādhS I p. 10, II
p. 167 "*śiṅghāṇikā*, morve ou sa-
live"; Charpentier Mond. Or.
XXVI p. 94
sev- Wackernagel KZ LXI p. 199
seva ĀpŚS XVIII. 5. 2-3 "point de
suture" ou = *sevana* (?) Cf. ibid.
XXI. 12. 9b (dénomin. *ni(h)seva-*
māna ?)
sokṣa (ex conj.) Zauberr. p. 127 n. 7
"attelé de boeufs"
sokṣma Khila
sokhya BŚS X. 18 "*ukhyasahitāḥ*"
sodacana BŚS VI. 34
sodarka ĀpŚS XV. 18. 4 prob. "avec
du lait sur" (rectifier pw. ?)

- sonnetṛka* BŚS VII. 7
sopanāma BŚS XIII. 1 "saha upanā-
 mnā; samīpe 'nyah atyantānāma
 tad upanāma"
sopanemita ŚBK p. 56
sopayāma BŚS XXII. 14 "accompa-
 nied by the formula upayāma
 grhīto 'si"
sopavasatha BŚS XX. 25, XXIV. 34
soparitin VaiSS p. 137 n. 1 "wearing
 his sacred thread over his left
 shoulder"
sopasaya BŚS VII. 2, VIII. 10 "ār-
 dhvapatram"
somakrayaṇa BŚS VI. 15 msc. "krī-
 yate somo yais te"; C-H
somakrayaṇī C-H
somakrayaṇyanugamana C-H p. 37
somakrayaṇyanumantrana C-H p. 36
 "conjuraton solennelle de la vache
 à soma"
somakrayāhuti C-H p. 35 "oblation
 préalable"
somapariśrayaṇa v. *pariśrayaṇa*
somaparyāṇahana C-H
somaprapādana C-H "transport du
 soma au havirdhāna"
somapravacana C-H "invitation aux
 officiants"
somapravāka C-H
somabrhaspati JUB I. 58. 9 dvandva
 du.
somabhakṣaṇa C-H "consommation
 du soma"
somamiśraṇa C-H p. 152 "mélange
 (de l'eau avec les tiges du) soma"
somaliptāpaplavana C-H p. 399 "sub-
 mersion des accessoires que le
 soma a touchés"
somavimāna C-H p. 40 "mesurage du
 soma"
somaśuṣma Oertel JAOS XXVI p. 192
somaśuṣmāyaṇa HirGS II. 19. 6 nom
 propre
somasava BŚS XVIII. 5
 (śakate) *somasthāpana* C-H p. 48
 "chargement du soma"
somātīpavita BŚS XIII. 25 etc.
somābhimantrana C-H p. 152 "allo-
 cution au soma"
somāsādana C-H p. 115 "dépôt du
 soma dans le chariot"
somāsecana C-H p. 152 "aspersion du
 soma"
somomāna C-H "mesurage du soma"
somopanaḥana C-H
somopāvaharaṇa C-H "déchargement
 du soma"
somya Lüders S-B Berl. 1922 p. 229;
 Oertel
solvala JB p. 136: lire prob. *solvāla*
 ou *solbāla*, cf. ŚB *sodvāla*
saumya C-H (*caru*); VādhS IV p. 212
 "śikatāḥ, sable"
saumyacarū C-H p. 362 "chaudeau à
 soma"
saumyacaruyāga ibid. "oblation du s."
sauvarcala Zauberr. p. 120 nom de
 plante
sauślokyā MP II. 1. 4, 5
skand- Oertel (*askan*, *askān*)
skandhas VādhS VI p. 177 (sens ?)
skandhyā BŚS X. 27 etc.
skannavacana C-H p. 153 nom d'un
 rite
skambhasarjana C-H p. 52
stanayitnuvarjam KhGS III. 2. 23
 "except when thunder is heard"

- stambayajurharana* C-H p. 67 et 75
nom d'un rite
- starana* BSS XVII. 48: nom. act. to
stṛṇute
- stāyādbhū-* Over JB p. 24 "se raidir" (?)
- stigh-* MS p. 194
- stibhukavant*, var. *stibhugavant* ĀpSS
V. 5. 10, *stibhugavatī* VSS I. 4. 1. 10
- stu-* Over JB p. 23 (*atuṣṭavan* au sens
de *astoṣṭa*); PB p. XXVIII, AĀ
ed. Keith p. 58 (construction with
the instr.)
- stutadoha* C-H nom d'une récitation
- stutaśastra* JUB III. 16. 6 plur. "*sto-*
tra and *śastra*"
- stuti* BSS XXIV. 1
- stupa* Ghosh Formations en *p* p. 51
- stubb-* JB (*stobdhu*; cf. Over JB p. 23)
- stūpa* v. *stupa*
- stṛ-* MP I. 8. 1 (*upastire*); ŚBK p. 47
(*startavai*); Baudh. p. 42, MŚS p.
103 (*stṛṇāhi*); Caland ZDMG LVI
p. 552 (*tustūrṣamāna*)
- stokīya* BSS IV. 7: *stokya* XXIV. 37
- stotrabhakti* BSS XXV. 21
- stotriyatva* ŚSS VII. 25. 17
- stotriyapratipad* JB p. 106 l. 1 "qui
a pour début le (premier) vers du
stotra (dans le *śastra*)"
- stotriyānurūpa* AĀ V. 2. 2, 3. 2 du.
"strophe and antistrophe"; ŚSS
VII. 11. 1 etc.
- stotropākaraṇa* C-H "fait d'amener la
louange"
- stobha* Hoogt Vedic chant p. 1 et suiv.
- stomavant* JUB I. 43. 11 "possessing
praise"
- stomavikāra* ŚSS XIII. 1. 4
- stomātisaṃsana* ŚSS XV. 11. 5; AĀ I.
4. 1 "fait de réciter plus que le
stoma"
- stomānvayin* Ārṣ. p. XX
- styā-* VādhS VI p. 112 (*aṣṭyayāsīt* ?)
- strikā* JB "femme"
- strīvatsa* ŚSS II. 8. 7
- strīvrkṣī* (ex corr.) VādhS II p. 164,
167, cf. *pumvrkṣa*
- stryādivyatyāsam* MGS I. 14. 16
- sthaḡara* ĀpSS XIV. 15. 2
- sthapatisava* BSS XVIII. 3 name of
an Ekāha
- sthalārtha* PiS p. XX1; Todteng. p. 132
- sthavitrī* MP II. 11. 19
- sthavimataḡ* BSS VIII. 9 "*sthūlapra-*
deṣena"
- sthaviribhāva* BDhS II. 3. 45
- sthavīrya* Gonāmika ed. by Raghu
Vira I. 18 (JVS I p. 8)
- sthā-* ŚBK p. 47 (*sthāpayitavai*); p.
48 (*tiṣṭhāsate*); Baudh. p. 44 (*tiṣ-*
ṭhāpayiṣet); MB II p. 70 (*tiṣṭhā-*
sam=tiṣṭheyam); Ghosh Forma-
tions en *p* p. 91 (*sthāpayati*); PB
p. XXVIII (with loc. instead of
dat.); Oertel (as auxil. verb with
gerund; = "concede")
- sthānu* JB p. 291 n. 9 peut-être
"grand candélabre, = *sūrmī*"
- sthāna* C-H
- sthāpya* absol. Bloomfield GobhGPā-
riśS (ZDMG XXXV p. 537)
- sthālī* ĀpSS XII. 2. 10; C-H p. XLIII
- sthālīpākāvaśeṣa* ŚĀ XI. 6 "remains
of the pot of milk"
- sthālyamatra* BSS XXV. 4: dvandva
nt. sing.
- sthiti* BSS XVI. 6, 16
- sthite* dans *āptvā sthite* Oertel

sthūnya (KS) Caland ZDMG LXXII p. 17
sthūrnya (KapS) (= *aghr̥ṇa* ĀpŚS VII. 1. 17 ?) V. le précédent
sthūlavapuṣka Khila
sthūlāḍhārīkā BhārGS II. 28 “*bahupādajalarukā*”
snātavāsyā ŚBK p. 51 : *snātavasyā* M
snāyanīya HirGS I. 9. 19 : pour *snānīya*
snūhan BŚS XXVIII. 9
spandya VādhS II p. 161, VI p. 160 “rêne”
sparśarūpa AĀ III. 2. 1, ŚĀ VIII. 1 “symbol of the mutes”
sparśoṣman AĀ II. 3. 6 “mutes and sibilants”
spaś- VādhS IV p. 212 *spāśayante*, prob. = *paśyanti*
spārhayiṣṇu Khila
spr- JB p. 209 n. 7 (*spr̥ṇute* “dépouiller, de son propre corps”); JUB p. 258 (*spr̥ṇāti*)
sprś- MŚS p. 136 caus. “remarquer”
sphigdaghna PiS p. XXI “reaching to the hip”
sphīta (dans *saṃsphīta* MS, var. *saṃsphīna*) Oertel “replete”
sphīti MP II. 20. 33
sphena MB II p. 72 = *phena*
sphyaparakāra BŚS XX. 25
sphyavighana BŚS VII. 9 etc.
sphyasaṇmārgapāṇi MŚS I. 3. 1. 25, II. 3. 7. 13
sma ŚBK p. 79, Baudh. p. 47, Over JB p. 24 (emploi)
smat Venkatasubbiah Ved. Stud. I. p. 245
smaddiṣṭi Venkatasubbiah Ved. Stud.

I. p. 234

smāne, *smānam* Oertel ZII VIII p. 297
smayaśaḥ (?) Baudh. p. 18, BŚS II. 5
smara Zauberr. p. 121 n. 11 nom de plante
smi- Baudh. p. 43 (*smayiṣṭhāḥ*)
sya v. *tya(d)* et cf. Over JB p. 17; Oertel; ĀpŚS V. 26. 3 et Oertel ZII VIII p. 298; Caland Indian Studies....to Rapson p. 302
syālva JB peut-être “amabilité”
syu- (*syūte* ou *syute*) VādhS II p. 167 prob. “(se) gratter”
syona Wackernagel KZ LXI p. 203
sraṃs- Baudh. p. 42 (*srasnīṣva*)
srāma ŚBK p. 31 : *srāmā* M
srāmātara, *asrāmātara* ŚBK p. 56 : *srāvitaram* M
srāva BŚS XV. 8 subst. ?
sri- MP p. XVI (*visrayātar*)
sri- Oertel (*srevayati* “cause to mis-carry”)
sru- Caland Aufs.... Kuhn p. 70 (*sra-vayati* KS à supprimer)
srugavadhāna JB p. 141 “(peau d’antelope servant de) coussin à la cuiller rituelle”
srugādāpana BŚS III. 28 “*ghṛtavatim ity anena*”; C-H p. 69
sruc ĀpŚS I. 15. 1
srucopadhāna BŚS XXI. 25
sratva MS p. 191
svadhā Rönnow Trita I p. 110; BŚS XIV. 7, 9 “*avaśiṣṭam; skannaśe-ṣam*”
svadhārikthabhāj BDhS II. 3. 18
svap- Over JB p. 23 (*supyāt*); ŚBK p. 48 (*svapayati* : *svāpay-* M)
svapnyayā ŚĀ transl. Keith p. 39

- svapradhāna* BŚS II. 3
svayaṃkṛta BŚS XII. 6 "made by himself, *yajamānena*"
svayaṃciti BŚS X. 20 etc.; PiS p. XIII "self-building"
svayaṃdina BŚS XII. 6 "given by himself, *yajamānena*"
svayamavapanna v. le précédent
svayamātrṇṇā BŚS X. 28 etc. "*svayaṃchidṛāṇ śārkarām*"
svayamātrṇṇānikota Baudh. p. 62 subst. nt. nom d'*iṣṭakā*
svayamātrṇṇīya BŚS X. 24
svayamṛtuyāja BŚS XVI. 5, XXVI. 13 "where the *ṛtuyājas* are offered by the participants themselves"
svayaṃpāpa Zauberei p. 98, BŚS XIII. 13, XXVI. 5 "*svayamakār-yakārī*; qui par sa faute est en mauvaise situation"
svayaṃmathuta v. °*kṛta*
svayaṃmūrta v. °*kṛta*; ĀpŚS XVIII. 11. 4 ("qui coagule spontanément")
sva- Over JB p. 23 (*asvārit*)
sva Rajavade Ann. Bhandark. VIII p. 398
svara PuS ("ton"); VādhS VI p. 112 prob. = *anna*; PB p. 133 et 467 prob. "circumflex"
svaratha BŚS XI. 6 etc.
svarapakṣa JUB III. 13. 10 "possessing sound as wings"
svarāsvaram AĀ III. 1. 5 "accented and unaccented"
svaruraśana BŚS IV. 4 etc., VŚS I. 6. 3. 18 dvandva sing. nt.
svaruśāsa BŚS XI. 4 dvandva plur.
svarganaraka JUB IV. 25. 6 plur. "heavens and hells"
svargaloka JB "possédant le monde du ciel"
svarbhānu Pisani Riv. Stud. Or. XIV p. 310
svarya JŚS p. XXIX et 20 n. 5 sorte de nourriture, cf. VādhS VI p. 112 et *svara*
svaryant (VS) à supprimer chez pw., cf. Oertel
svarvanta BŚS IV. 4 etc., Baudh. p. 58 (scil. *yūpa*) = *svaru-anta* adj. "*svaror avagūhanāntam*"
svavokṣita PiS p. XIII "well sprinkled"
svasara Venkatasubbiah Ved. Stud. I p. 82
svaṃkṛta KapS p. 26 l. 2 et 9: *svaṃ*° KS
svācchṛṇṇa BŚS IX. 4
svāduṣkiliyā C-H
svādharmya ĀpŚS XIX. 21. 16 (Hir. *svādharmyabhūyastva*) (sens ?)
svādhyāyadharma AĀ V. 3. 3
svādhyāyam with *visṛj-* Oertel
svāra PuS "terminé en un *nidhana*; dernière syllabe d'un *nidhana*"; PB VII. 2. 5 etc., JB p. 43 n. 4 "muni du *svarita*"
svārya PuS "dernière syllabe d'un *nidhana*"
svāśrutya VŚS p. 5 n. 2 abl. "because it has a *śruti*, i. e. a *brāhmaṇa* of its own"
svāhākāram Baudh. p. 43 absol.
svāhākāravaṣaṭkāra JUB I. 13. 3 du.
sviḍ (particule) ŚBK p. 79; BŚS XXIV. 33
sviṣṭakṛccaturtha adj., fém. -ī BŚS XXIV. 33, XXVIII. 5

sviṣṭavant BSS XIII. 43 "containing the word *sviṣṭa*"

H

ha (emploi, place) Oldenberg Altind.

Prosa p. 22 etc.; GobhGS I p. XXIV; Caland WZKM XXIII p. 57; ŚBK p. 79, VādhS II p. 153; JSS p. XXVII, Baudh. p. 47 (*ha sma*); Baudh. p. 50 (*u ha*)

haṃsamukhaprasecana BSS XX. 16

haṃsamukhī BSS XXX. 10, 20 a particular *iṣṭakā*

hataputra (et *putrahata*) Oertel

hatamanas BSS XXVI. 5 "nirutsā-haḥ"

han- JB p. 170 n. 2 (°ghnate, 3me sing.); ŚSS XIV. 50. 1 (*ahanat*): ŚBK p. 48 (*jīghāṃsām cakruḥ* et *cakāra*); Oertel ZII VIII p. 298 (aor. *praghān*); Oertel ZII. VIII. p. 298 (aor. *praghān*); Baudh. p. 42 (impér. *ghnata*)

hanta AĀ ed. Keith p. 66 (emploi)

haraṇa C-H p. 67 et 331 nom d'un rite

harāśaya MS p. 201: C-H p. 77

harinikā JB (nom propre ?)

haritasprśa (?) JUB IV. 1. 1 (sens ?)

haritmant JB, Over JB p. 21 "de couleur d'or"

harinīla JUB IV. 1. 1 "yellow-blue"

harīśuka BSS XVIII. 46

harī C-H

haryajvryāyana HirGS II. 19. 6 nom propre

haviḥpeṣī BSS I. 7, XII. 1

havirukta BSS XXII. 2 "*haviḥśabdok-*

tam"

havirdhānakaraṇa C-H

havirdhānapariśrayaṇa C-H "clôture du hangar aux chariots

havirdhānapravartana C-H "marche des deux chariots": ŚSS V. 13. 1

havirdhānamanḍapakaraṇa C-H "construction du h."

havirdhānasthāpana C-H "arrêt des h."

havirdhānābhimarśana C-H "fait de toucher le h."

haviryajñayājīn Todteng. p. 110

haviryajñīya PiS p. XII "as used at the *haviryajña*"

haviryajñīyanivapana Todteng.

haviryajñīyavāda Todteng. p. 110

haviṣpatha BSS XXV. 20

haviṣya (KS) Schroeder ZDMG XLIX p. 163

haviṣyakalpa KGS XIX. 1

haviṣyapūnyāha KGS XX. 1

haviṣyabhakṣatā ŚSS IV. 15. 6

haviḥsaṃskārī BSS XXIV. 25

hastatra ĀpSS XX. 16. 12 (*hastaghna* Garbe; *hastamātra* Hir.)

hastīyaśasin MP II. 21. 31

hastēdā BSS I. 20 "*hastāśabdāt pātrīm apākaroti*"

hastyoṣṭha BSS XX. 16

hasmin AĀ ed. Keith p. 240: = *ha asmin* ?

hā- Oertel Festg. Jacobi p. 22 (*ahāh*, *hāsīt* etc.): Ghosh Formations en p p. 94 (°*hāpayati*): VādhS II p. 167 (°*hāsyati*); Oertel JAOS XXVIII p. 86 n. 4 (*hā-* confused with *hr-*)

hā-ikārasvāra PuS sorte de *svāra*; PañcavidhaS ed. Simon p. 14

- hāriyojana* C-H
hāriyojanagrahagrahaṇa C-H p. 383
 "puisage de l'attelage des chevaux bais"
hāleya BŚS II. 3 "*hālīkāḥ*" (nom propre ?)
hi- Baudh. p. 43 (*prāhaṣīt*); JB p. 120 n. 1 (*pariprajighyuh*, ex conj. "courir de tous côtés vers")
hi Oldenberg Altind. Prosa p. 18, ŚBK p. 80, TS transl. Keith p. CLVII (emploi)
hiṃs- MP p. XXVII (*hiṇasāt*=*hiṃsyuh*)
hiṃkāra PuS p. 522, VGS III. 9
hiṇyadanta JUB III. 2. 4, 15 "with golden teeth"
hiṇyapāṇi C-H
hiṇyaprāvāra Khila
hiṇyamukha BŚS VIII. 6 etc. "*hiṇyam pūrvam* (*dattvā*)"
hiṇyavarcas MP II. 7. 25
hiṇyahasta MP I. 3. 6
hiṇā ŚBK p. 41: prob. *hira* msc. M
hīnakāna (•*kāma* ?) VādhS VI p. 128
 nom propre
hi- Khila (*havant*=*juhvant*); Baudh. p. 43 (*ahaṣīt*); MŚS p. 205 (*juhvati* sing. ?)
huta BŚS XXIV. 4 a kind of *pākayajña*
hutocheṣana HirGS I. 4. 9 "remnants of the sacrificial food"
hula Khila
huss JUB IV. 22. 2 exclam.
hūrch- MS p. 190
hr- Baudh. p. 43 (•*hārṣīḥ*, •*hārīṣan*)
hrda (MS, var. de *hrada*) Ved. Var. II p. 305
hrdaya PiS p. XXI nom de *mantra*
hrdayanāṣa ŚŚS XIII. 3. 3
hrdayaśulāgramāṇi ŚĀ XII. 8 "amulet of the point of the heart-spit"
hrdayāgra JUB I. 10. 3 "having the heart as its point"
hrdiyant Khila "qui pénètre dans le coeur"
haimavata BŚS XIV. 29
hotṛcamasīyopāvaharaṇa C-H p. 149
 "déchargement de l'eau"
hotṛtaḥ BŚS XIV. 4 "*śastreṣu*"
hotṛpratigaritṛ Khila
hotṛśāstra AĀ V. 3. 3
hotrā ĀpŚS XII. 23. 14, BŚS XXI. 22: equivalent to *hotraka*
hotrīya C-H p. 104
homakalpa HirGS I. 26. 21 "way in which (he) sacrifices"
homamantra ŚŚS I. 2. 22
homānta ŚŚS IV. 4. 10
homābhīṣavakārṇi MŚS p. 109
hoyi Todteng. prob. interj.
holāka KGS LXXIII. 1
hautrabrahmatva KhGS I. 1. 26 "work both of the Brahman and of the Hotṛ"
hnu- Oertel (*apahnāvita* KS XXXVII. 14)
hradayya (et variantes) Oertel
hlādīkā, *hlādīkāvatī* Todteng.
hval- ŚBK p. 48 (*hvalayati*)

ŚĀKHĀS OF THE YAJURVEDA

The discovery of a unique chart of Yājuṣa recensions

by

Raghu Vira

1 For the Yajurveda the tradition and the facts are more uniform, more concrete and more decisive than those for the Ṛgveda¹. Thus for the number of śākhās there is the persistent tradition, beginning with Patañjali (Mahābhāṣya I. 1. 1), that there were one hundred and one of them. The Buddhist Divyāvadāna records the Hindu tradition of its times thus:

अध्वर्यूणां मते ब्राह्मणाः सर्वे ते ऽध्वर्यवो भूत्वा एकविंशतिधा भिन्नाः ।

1 In the case of the Ṛgveda only one śākhā has come down to us, and this spreads over the length and breadth of India. There is an entire lack of *variae lectiones*. One more śākhā, the Bāṣkala, can be reconstructed with the help of data preserved at an early date. For the rest we are left in a jungle. The diversity of evidence as regards the names and number of the śākhās is puzzling. More complicating still are the Khilas, the "Ergänzungen", which had their fixed position in some one or more recensions now lost to us. Different mss. of the Ṛgveda show different sets of Khilas. The Bṛhaddevatā had a text of its own, (Prof. Macdonell was entirely wrong in treating its additional hymns as Khilas.) The Śaiśīriya text of the Ṛkpratiśākhya shows differences from our Śaiśīriya-Śākala. The Padapāṭha of Śākalya, again, does not cover our entire Śākala text.

तद्यथा कठाः कणिमा (popular pronunciation of कण्वा ?) वाजसनेयिनो जातुकर्णाः प्रोष्ठपदा ऋषयः । तत्र दश कठा दश कणिमा एकादश वाजसनेयिनः त्रयोदश जातुकर्णाः षोडश प्रोष्ठपदाः पञ्चचत्वारिंशद्वयः । इतीयं ब्राह्मणाध्वर्यूणां शाखा । एकविंशत्यध्वर्यवो भूत्वा एकोत्तरं शतधा भिन्नम् । अनुमानमपि ते ब्राह्मण प्रमाणम् ॥ (App. A, Cambridge edit., p. 633)¹

The ten Kāṭhas and others make 106, thus exceeding the 101 of the last line by five. For the ten Kāṭhas compare the ten Carakas of Devīpurāṇa :

दशधा चरकास्तत्र करका² हारिद्रवीयाः ।

कठाः प्राच्यकठाश्चैव कपिष्ठलकठास्तथा ।

1 The rest of the passage is : अपि तु ब्राह्मण एका एवं संज्ञा लोके उदपादि तां प्रति ते वक्ष्यामि—

ब्रह्मा लोके ऽस्मिन्स इमान्वेदान्वाचयति । ब्रह्मा देवानां परमतापस इन्द्रस्य कौशिकस्य वेदार्थान्वाचयति स्म । इन्द्रः कौशिको ऽरण्यमीगौतमौ (correct आरुणि गौतमं ?) वेदान्वाचयति । अरण्यमीगौतमौ (correct आरुणिगौतमः ?) श्वेतकेतुं वेदान्वाचयति । श्वेतकेतुः शुक्रं परिडत्तं वेदान्वाचयति । शुक्रः परिडत्तश्चतुर्धा वेदान्विभजति स्म । तद्यथा पुष्पो बह्वृचानां पक्लिच्छन्दोगानाम् । एकविंशति अध्वर्यवः । अध्वर्यूणां क्रतुः । क्रतूनामथर्वणिकानां (ex conj.; the mss. ०मर्थणिकानां) बह्वृचानामेते ब्राह्मणाः । सर्वे ते बह्वृचाः । पुष्प एको भूत्वा विंशतिधा भिन्नः । तद्यथा शुक्ला वल्कला (correct here and further शाकला वाष्कला) मारुडव्या इति । तत्र दश शुक्लाः अष्टौ वल्कलाः सप्त मारुडव्याः । इत्ययं ब्राह्मण बह्वृचानां शाखा । पुष्प एको भूत्वा पञ्चविंशतिधा भिन्नाः । अनुमानमपि ते ब्राह्मण प्रमाणम् ॥

छन्दोगानां ब्राह्मण सर्व एते छन्दोगाः पक्लिख्येको भूत्वा साशीतिसहस्रधा भिन्ना । तद्यथा शीलवल्का अरण्यमिका लौकाक्षाः कौथुमा ब्रह्मसमा महासमा महायाजिकाः सत्यमुद्राः समन्तवेदाः । तत्र शीलवल्कलाः पञ्चविंशतिः [Add : अरण्यमिका पञ्चदश] लौकाक्षाश्चत्वारिंशत् कौथुमानां शतं ब्रह्मसमानां शतं महासमानां पञ्च शतानि महायाजिकानां शतं सत्यमुद्राणां शतं समन्तवेदानां शतम् । इतीयं ब्राह्मण छन्दोगानां शाखाः । पक्लिख्येको भूत्वा साशीतिसहस्रधा (1080) भिन्ना । अनुमानमपि ते ब्राह्मण प्रमाणम् ॥

अथर्वणिकानां मते मन्त्राः सर्वे ते ऽथर्वणिकाः क्रतुरेको भूत्वा द्विधा भिन्नम् । द्विधा भूत्वा चतुर्धा भिन्नम् । चतुर्धा भूत्वा अष्टधा भिन्नम् । अष्टधा भूत्वा दशधा भिन्नाः । इतीयं ब्राह्मणाथर्विकाणां शाखा । क्रतुरेको दशधा भिन्नाः । अनुमानमपि ते ब्राह्मण प्रमाणम् ॥

2 More properly चरकास्तत्राह्वरका, Āhvarkas are quoted in TaitPrātiśākhya.

नारायणीयाः¹ श्वेताः श्वेताश्वतर²मैत्रायणाः । (Quoted by Simon, *Vedischen Schulen*, p. 16)

The Divyāvadāna subdivisions may be compared with those of Brāhmin writers, e. g.

काण्वा माध्यंदिनीसंज्ञा कटी माध्यकटी तथा ।

मैत्रायणीयसंज्ञा च तैत्तिरीयाभिधानिका ।

वैशंपायनिकेत्याद्याः शाखा याजुषसंज्ञिताः । (Agnipurāṇa, quoted by Mahidāsa in his commentary on the Caraka-vyūha, Benares ed., p. 36)³

2 (a) The Viṣṇupurāṇa reads: 101 is the number of the śākhās of the YV, 59 constitute the Kāṭhas and others, while 27 constitute the Kṛṣṇas and others. (See Simon, *ib.* p. 14 n. 1) These exclude the 15 śākhās of the White YV. Similarly the Carakavyūha, ascribed to Śaunaka, gives the number to be 86, and ignores the White YV altogether.

(b) Prapañcahṛdaya, virtually a history of Sanskrit literature of unknown date and author and composed in the extreme South, knows nothing of the Caraka branch. According to it of the original 101 branches only 36 survived, the rest having been destroyed by Śatakratu:

1 ना° is to be emended to चा° ?

2 Śvetāśvatara is one name. If we resolve it into two, Śveta and Aśvatara, in order to make the total to come up to ten we shall be getting a repetition of Śveta.

3 Mah. continues and quotes Nṛsiṃhaparāśara:

प्रथमो याज्ञवल्क्यश्च आपस्तम्बो द्वितीयकः ।

तृतीयो मूलघटकश्चतुर्थो वाणसः स्मृतः ॥

पञ्चमः सहवासश्च षष्ठः स्याद्भोत्रपरिडतः ।

समानुजः सप्तमोक्तो अष्टमश्च गयावलः ॥

त्रिदण्डो नवमः प्रोक्तो नव शाखाः प्रकीर्तिताः ।

These, however, have not much to do with Vedic recensions proper,

यजुर्वेदस्य माध्यंदिनं-काण्वं-तित्तिरि³-हिरण्यकेशं-आपस्तम्बं-सत्या-
षाढं-बौधायनं-याज्ञवल्क्यं-भद्रंजयं-बृहदुक्थं-पाराशरं-वामदेवं-जातुकर्णं¹³-
तुरुक्कं-सोमशुभं-तृणबिन्दुं-वाजिजयं-श्रवस्-वर्षवरुथं-सनद्वजं-वाजिरत्नं-
हर्यश्वं-ऋणंजयं-तृणंजयं-कृतंजयं-धनंजयं-सत्यंजयं-सहंजयं-मिश्रंजयं-ज्यरुणं-
त्रिवृषं-त्रिधामं-श्विञ्जं-फलिङ्गं-उखं-आ(? the printed text फलिङ्गुखा०)-
त्रेयंशाखाः । (p. 19)

It is not a reliable list. The names are those of ācāryas, who were invoked at certain ceremonies, and not of śākha-pravartakas. There is also confusion in the spellings of names. Cf., for example, Baudh. Gṛhyasūtra III. 9. 5, 6.

(c) The AVParīṣiṣṭa Caranavyūha enumerates 24 :

तत्र यजुर्वेदस्य चतुर्विंशतिर्भेदा भवन्ति । तद्यथा—काण्वः । माध्यन्दिनः ।
जाबालः । शापेयः । श्वेताः । श्वेततराः । ताम्रायणीयाः । पौर्णवत्साः । आ-
टिकाः । परमावटिकाः । हौष्यः । धौष्यः । खाडिकाः । आह्वरकाः । चरकाः ।
मैत्राः । मैत्रायणीयाः । हारितकैर्णाः । शालायनीयाः । मर्चकठाः । प्राच्यकठाः ।
कपिष्ठलकठाः । उपलः । तैत्तिरीयाश्चेति ॥ (Bolling and Negelein,
The Parīṣiṣṭas of the Atharvaveda, XLIX, p. 336)

On the whole this list is fairly corroborated by the others that follow.

The 23rd name Upalāḥ must be the same as Ulapāḥ, the fourth member of the Kālāpakam, quoted in Kāśikā IV. 3 10+. Great interest attaches to Marca-Kāṭhāḥ, which in every other place, are simply named Kāṭhāḥ.

3 A fuller and more systematic treatment of the Yājuṣa schools is given in the YVParīṣiṣṭa Caranavyūha.

There are two broad divisions of the YV, the Kṛṣṇa¹ and the Śukla. The Kṛṣṇa is subdivided into Carakas and Taittirīyas.

(a) The Carakas are 12:

1 In Skt. lit. the term Kṛṣṇa is often restricted to the Taittirīyas.

चरकाः । आह्वरकाः । कठाः । प्राच्यकठाः । कपिष्ठलकठाः । चाराय-
णीयाः । वारायणीयाः (omitted in some mss.) । वार्तन्तवीर्याः (वार्तान्त-
वेयाः)¹ । श्वेताश्वतराः (श्वेताः । श्वेततराः) । औपमन्यवंः (७वाः) । पाताण्डि-
नीयाः (पाताः । ऐण्डिनेयाः) । मैत्रायणीयाः ॥

The Devīpurāṇa has already been quoted. According to the Vāyu I. 61. 5 and the Bhāgavatapurāṇa XII. 6. 61 all the disciples of Vaiśampāyana, 86 in the Vāyu, were called Carakas. This fits in with the Kāśikā IV. 3. 104: चरक इति वैशंपायनस्याख्या । तत्संबन्धेन सर्वे तदन्तेवासिनश्चरका इत्युच्यन्ते ।

Further on the Kāśikā gives the subdivisions of the Kālāpakas, Prācyas, Madhyamiyas and Udicyas:

हरिदुरेषां प्रथमस्ततश्छगलितुम्बुरु ।

उलपेन चतुर्थेन कालापकमिहोच्यते ॥

आलम्बिश्चरकः प्राचां पलङ्ककमलाबुधौ ।

अत्राभारुणिताख्याश्च मध्यमीयास्त्रयो उपरे ॥

श्यामायन उदीच्येषु उक्तः कठकलापिनोः ।

Yāska XIII. 1 knew the text of the R̥cābhas, for he says: [आदित्यः ।] अदितेः पुत्र इति वा । अल्पप्रयोगं त्वस्य । एतदार्चाभ्या-
म्नाये² सूक्तभाक् ।

For Kāṭha-Kālāpakam cf. Patañjali IV. 3. 101: ग्रामे ग्रामे
काठकं कालापकं च प्रोच्यते ।

The territorial divisions of the Kāśikā are corroborated by the Vāyupurāṇa I. 61. 5: "In the Udicya their leader was Śyāmāyani, in the Madhyadeśa Āruṇi was the first among them, and in the Prācyā the head was Ālambi (v.l. Ānalavi)."

(b) Of the Maitrāyaṇīyas there are said to have been seven:

1 The brackets are used here and further to enclose variants, generally one or two.

2 Durga, Skanda-Maheśvara and other interpreters of Nirukta have generally misunderstood the word.

मानवाः । वाराहाः । दुन्दुभाः । छागलेयाः (छागेयाः, चैकेयाः) ।
हारिद्रवीयाः (०वेयाः) । श्यामाः (omitted in certain mss. which give
the number to be six) । श्यामायनीयाः ॥ (Vide Car. and Devīpu-
rāṇa)

The Mānavas and the Vārāhas follow the same Saṃhitā, the Maitrāyaṇiya, and are distinguished by their Sūtras. The tradition does not testify to their ever having had separate Saṃhitās.

(c) The Taittirīyas branch off into Aukheyāḥ (Aukhyāḥ, Aukhiyāḥ) and Khāṇḍīkeyāḥ (Kā^o, ०kiyāḥ). (Car.)

For Aukheyāḥ the Devīpurāṇa has Ṛṣayaḥ. The Ṛṣayaḥ of Divyāvadāna App. quoted above, number 45. Cf. the titles Ārṣeya Brāhmaṇa and Ārṣeya Kalpa.

The Aukheyas are represented these days by the Vaikhānasas, of whom the Śrauta, Dharma and Gṛhyasūtras, and Śrauta and Gṛhya Mantrasaṃhitās have been published. No other branch of the Aukheyas is known.

The Khāṇḍīkeyas are five : आपस्तम्बी । बौधायनी । सत्याषाढी । हिरण्यकेशी । औधेयी । (Vide Carañavyūha)

Another recension of the Carañavyūha reads :

कालेयाः (कालेता) । शाठ्यायनाः (०यनीयाः, ०यनी) । हिरण्यकेशाः (०शी) । भारद्वाजाः (०जी) । आपस्तम्बीयाः (०म्बी) ॥

Devīpurāṇa replaces Śāṭyāyanāḥ by Baudhāyanīyāḥ.

About four of these śākhās we know that they are distinguished by their Sūtras, every one of which follows the Taittirīya Saṃhitā : (1) Āpastamba (2) Baudhāyana (3) Hiranya-keśi-Satyāṣāḍha (4) Bhāradvāja.

4 One other śākhā of the Kṛṣṇa YV, the Ātreī, is known through its Kāṇḍānukrama 'table of contents', which shows a very close kinship with the Taittirīya Saṃhitā. Like

TaitS it has also the Kāthaka Citis. The fourth section of the Kāṇḍānukrama gives the following genealogy :

वैशंपायनो यास्काय एतां प्राह पैङ्गये ।
 यास्कस्तित्तिरये प्राह उखाय प्राह तित्तिरिः ॥
 उखः शाखामिमां प्राह आत्रेयाय यशस्विने ।
 तेन शाखा प्रणीतेयमात्रेयीति च सोच्यते ॥
 यस्यां पदकृदात्रेयो वृत्तिकारस्तु कुरिडनः ।
 तां विद्वांसो महाशाखां भद्रमश्नुवते महत् ॥

5 (a) Now we turn to the Śukla YV, of which much is not left to us. The tradition holds it to be later in as much as it was not handed down from Vyāsa but was obtained by Yājñavalkya from Sūrya, after having been forced to vomit out all that he had learnt from his teacher Vaiśampāyana, a disciple of Vyāsa.

According to the account of Viṣṇupurāṇa III. 5. 1 Yājñavalkya was the son of Brahmarāta (v. l. Deva^o) and was one of Vaiśampāyana's 27 disciples who founded the 27 schools of Kṛṣṇa YV.

The Viṣṇu III. 5. 1 and Vāyupurāṇa I. 61. 5 inform us that the disciples of Yājñavalkya were called Vājinas. The Bhāgavatapurāṇa quoted by Mahidāsa has Vājasanyaḥ instead. Mah.'s comment is interesting :

यजुर्वेदत्यागानन्तरं देवरातसुतेन अब्राह्मणत्वभिया सविता सूर्यो वाजिरूपेण वाजेभ्यः केसरेभ्यः वाजेन वेगेन वा संन्यस्ताः त्यक्त्वा शाखा वाजसनेयी-संज्ञा (=वाज+सं+नि+अस्) । वाजिनः समाख्याता वाजिरूपसूर्यप्रोक्तसंहिता-ध्यायित्वात् ॥ (p. 33)

Cf. ŚatB XIV. 9. 4. 33: आदित्यानीमानि शुक्लानि यजूंषि वाजसनेयेन याज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते ।

(b) In the Caraṇavyūha the Vājasaneyas (in certain mss. divided into Prācyas, Udicyas and Nairṛtyas) are said to have 15 śākhās :

जाबालाः (०वा०) । बौधेयाः (बहुधे०, बौधायनाः) । काण्वः । माध्यं-
दिनाः (०नेयाः) । शाफेयाः (शाकेयाः, चाफेयाः, शापीयाः, शावीयाः, शावीयाः) ।
तापनीर्याः (तापायनाः, स्तपायनाः, स्थापायनीयाः, स्थाप०, स्ताप०, स्नाप०) ।
कापालाः (कपोलाः) । पौण्ड्रवत्साः (पौण्ड्र०, पौण्डु०) । आवटिकाः ।
परमावटिकाः । पाराशरीः (०शर्याः) । वैधेयाः (वैभतेयाः) । वैण्वेयाः (वैन०,
वैन्धे०) । और्ध्वः (औधेयाः, औखीयाः, अद्धाः, आद्धाः) । बहुधेयाः (बौ०, बो०,
मौनेयाः) ॥

Some mss. read Gālavāḥ for Bahudheyāḥ at the end, and add Vaijavāḥ and Kātyāyanīyāḥ, thus bringing the total to 17. There are others which omit Jābālāḥ and Baudheyāḥ at the beginning, though they retain Vaij. and Kāt. at the end.

For Kāpālāḥ Weber, *Pratijñāpariśiṣṭa* i. d. Abhandl. d. Berl. Ak. 1871, App. A, p. 103, notes also Kālāpāḥ, and at the end Aukhyāḥ, Baudhnyāḥ (or Vaudhyāḥ).

Cf. *Devīpurāṇa* :

प्राच्योदीच्या नैर्ऋत्याश्च वाजसनेयास्तु पञ्च च ।
दशभेदविभिन्नाश्च द्रष्टव्या मुनिपुङ्गव ॥
जाबाला बौधेयाः काण्वमाध्यन्दिनांश्चशाफेयाः ।
सुपायिनः कपालाख्याः पौण्ड्रवत्साटविकाः ॥
परमाटविकाः पाराशरी ऋद्धयो बौधायनीयोः ।
आयोर्ध्वो आयोधेयाश्च ॥ (Simon, ib. p. 21)

THE YAJUR-VRKṢA

6 This is what was known to us so far. Now, however, our knowledge has vastly increased by the discovery of a *Yajurvrkṣa*¹, a chart on which the Yajus tree is drawn with its 101 branches reaching in every remote corner of the Indian peninsula. Scores of names are revealed to us for the first time. The 26 śākhās of the Jābālas and 24 of the Gālavas

¹ Originally it belongs to Yajñeśvaradāji Maitrāyaṇīya, Pañcavaṭī, Nāsik.

were entirely unknown. More striking still are the 14 White Kaṭhas. The YV schools were spread all over India. This testifies to the great popularity of the rituals, and at the same time affords the reason for their large number. The chart gives the home for every one of the schools. Most of the names are obscure, but those that can be verified show that since the composition of the Vṛkṣa there have been few shift-ings of the Vedic families. Annāśāstrī Vāre of Nāsik possesses another version of this chart. In the subsequent pages it is referred to as A.¹ We shall first take up the White YV:

(a) वाजसनेय-याज्ञवल्क्य-कण्वादि पञ्चदश शुक्लयाजुषाः ॥

१ कण्वाः— कृष्णाउनदेशे, probably the region of the united stream of Kṛṣṇā and Veṇā.

२ कठः—गोदादक्षिणे

This and the following Kaṭhas, who are distinct from the Caraka-Kaṭhas are all extinct. No trace is found of them. They were scattered from Simhv(?)ala-deśa up to Kāśmīra.

The distinctive prefixes in the case of some of the names of the Kaṭhas, viz., Piñjula, Audala, Mudgala, Saubhara refer to families. Varāhamihira (Bṛhatsaṃhitā ch. XIV) mentions Cañcūka and Ghoṣa as names of peoples. The variations between the texts might not thus have been very great. A parallel instance is found among the Carakas: Kaṭhāḥ, Prācyā-Kaṭhāḥ, Kapiṣṭhala-Kaṭhāḥ.

३ पिञ्जुलकठाः, पिञ्जुलकठाः (a var. lect., omitted in A)—
क्रौञ्चद्वीपे ।

Cf. Krauñca-parvata, the Mānasarovara region of the Kailāsa; Krauñca-randhra, the Niti pass in the modern district of Kumaun.

1 Both these charts were very kindly put at my disposal by Pt. Bhagavad Datta, B. A.

४ जृम्भक(क omitted in A)कठाः, जृम्भक-कठ(omitted in A)—
श्वेतद्वीपे. Cf. Śvetagiri, the Himalayan region to the east of
Tibet.

५ औदलकठाः—शाकद्वीपे, the country of the Śakas, Tartary
including Turkestan in Central Asia.

६ सपिच्छलकठाः—शाकद्वीपे.

७ मुद्गलकठाः—काश्मीरदेशे

८ शृ(शृं A)गलकठाः—सृजय(सृज A)देशे (?)

९ सौभरकठाः—सिंहल(सींगल A)देशे, Ceylon (?)

१० मौरसकठाः—कुशद्वीपे. Cf. Kuśapura, the capital of Kuśa,
modern Sultanpur in Oudh; Kuśasthala, Kanouj; Kuśasthali
and Kuśāvati, Dvārikā in Gujerat, etc.

११ चञ्चुकठाः, चञ्चुलकठ (a var. lec. of the former)
(For both A reads चुचुकठाः)—यवनदेशे (?). Varāhamihira (Bṛhat-
saṃhitā XIV. 18) assigns to the Cañcūka people the country
to the south-west of Madhyadeśa.

१२ योगकठाः—यवनदेशे

१३ हसलक(A दापिष्ठल)कठाः—यवनदेशे

१४ दौसलकठाः—सिगलकठ (A सींगलदेशे)

१५ घोषकठाः—क्रौञ्चद्वीपे

In A the Piñjula and the following Kaṭhas are enume-
rated among the Cārāyaṇīya Kaṭhas.

In A the subscript for 17 White YV recensions is:

हे वाजसनी शाखा सप्तदश । तेषां मध्ये जाबालबौधेयाः उपनिषद्भाग-
प्रवेशिनः ॥

Further on:

ह्या सर्व वाजसनीय भेदा सकर्मसूत्र कात्यायन संहिता १७०० शुक्ल
यजुः ॥ ...कात्यायनसूत्रे चरकादयः सप्तविंशतिः कृष्णयजुरिति व्याख्यातम् ॥

(b) वाजिमाध्यन्दिनीशुक्लयजुः मुख्य सप्तदश भेदाः ॥

१ जाबालाः, नर्मदाः—नर्मदाविन्ध्ययोर्मध्यदेशे

२ बौधेयाः, रणवटनामकाः (A रणावट)—खांदेशे गोदामूलप्रदेशे

३ कर्णाः, कर्णवटा (A °वट) — गोमतीपश्चिमदेशे

Gomati is the name of several rivers: (1) Gomti in Oudh, (2) Godāvarī near its source, (3) in Gujerat on which Dvārakā is situated, (4) a branch of Chambal in Malwa, (5) Gomal in Afghanistan, (6) in Kangra.

Another branch of the Kaṇvas has already been mentioned.

४ माध्यंजनाः — शरयूतीरनिवासिनः (A °तीरदेशे)

५ शापी (A शाबी°) याः, नागराः (a caste of the Brāhmins) — अमरकण्टकनर्मदामूलवासिनः (A देशे for नर्मदा°)

Amarakaṇṭaka is a part of the Mikula (Skt. Mekala) hills in Gondvana in the territory of Nagpur, the source of the river Narbada.

६ स्थापायनीयाः, नारदेवाः (A नारमदेव) — नर्मदोत्तरदेशे

७ कापाराः, भृगौडाः (A गौडाः) — मालवदेशे (A adds भृगौडाः)

८ पौण्ड्रवत्साः, त्रिवाडनामकाः (A omits नामकाः) — मालवदेशे

९ आवटिकाः, श्रीमखाः (A श्रीमाकवी) — मालवदेशे

१० परमावटिकाः, आद्यगौडाः — गौडदेशे

११ पाराशर्याः (A °शराः), गौडगुर्जराः (A °र) — मरुदेशे

१२ वैधेयाः, श्रीगौडाः (A °ड) — गौडदेशे

१३ वैनेयाः, कंकराः — बौध्यपर्वते

cf. Bodha, the country round Indraprastha.

१४ औधेयाः, औधेयाः (a var. lect.) — गुरथी गुर्जरदेशे (For the whole A has औधेयाः गुर्जराः गुर्जरदेशे गुजराथी प्रसिद्ध)

१५ गालवाः, गालवी (A omits गालवी) — सौराष्ट्रदेशे

१६ बैजवाः, बैजवाड (A omits बैजवाड) — नारयणसरोवरे, a lake at the mouth of the Indus at the western extremity of the Runn of Kach, one of the five sacred sarovaras.

१७ कात्यायनाः — नर्मदासरोवरे (A संगमदेशे for सरो°)

The Jābālas and the Gālavas (nos. 1, 15 of the preceding enumeration) are further subdivided into 26 and 24 branches respectively:

(c) जावालभेदाः २६ ॥

In A the following are the subdivisions of Baudheyas and not of Jābālas.

१ उत्कल (A ०लाः), उत्कील (A omits)—गौडदेशे

२ मैथिल—विदेहदेशे

३ शवर्याः (A सर्वरीयाः)—मिश्रब्रह्मवर्तदेशे (A ब्रह्मवर्तदेशे)

Cf. Miśraka, modern Misrikh, a celebrated tīrtha in Sitāpur district in Oudh.

४ कौशील (A कौशिलाः)—बाल्हीकदेशे

Bālhika (or Vā^o) has been the name of various localities, the country between Bias and Sutlej, to the west of Ravi and Āpagā rivers, and Balkh.

५ तन्तिल (A ०ला)—सौराष्ट्र(A सोरठ)देशे

६ बर्हिशीलदेशे बर्हिककाश्मीरदेशे (A reads for the whole बर्हिशीलाः बर्हिक काश्मीरदेशे)

७ खेटव—खैवटद्वीपवासदेशे (?) (A for the whole खैवटाः खैवटद्वीपवासी)

८ ओंभिल—हिमवदक्षिणदेशे (A for the whole डांतीलाः डोतील हिमालयदक्षिणदेशे)

९ गोभिल (A गोभीलाः), उभिलाः (A उभील)—गंडकीतीरदेशे

१० गौरव (A ०वाः), ग्रामणी—मद्रदेशे

Madradeśa, the country between Ravi and Chenab.

A transposes nos. 9, 10.

११ सौभर (A ०राः)—(A inserts सोभर before कौशिक^०) कौशिकदेशे

Cf. Kauśikī, either the modern river Kusi, a tributary of the Ganges, or a branch of the Dṛṣadvatī in Kurukṣetra (Vām. Purāṇa, ch. 34). Kauśikī-kaccha is the district of Pūrṇiā.

१२ जृम्भक (A inserts जृम्भकाः before जृम्भक)—आर्यावर्तदेशे

१३ पौंड्रक—मिश्रोःकवसलदेशे (A पौंड्रका कंसलदेशे)

१४ हरित—सरस्वतीतीरगाः

A omits nos. 14, 15.

Sarasvatī has been the name of several rivers: the famous river rising in the Sirmur hills in Sivālik range, the modern Raunākṣī in Gujerat, the Harakhaiti of the Avesta, a tributary of the Alakānandā in Garhwal.

१५ शौंडक—हिमवदेशे

१६ रोहिण (A ०णः) मिश्र (A रोहिण मिश्र)—गुर्जरदेशे

In A it is no. 14. The subsequent numbers are to be marked accordingly.

१७ मामर मामरि (A मामराः मामीर)—काश्मीरदेशे

१८ लैंगवाः—कलिंगदेशे

१९ माण्डवः (A ०वा) माण्डवी—गौडदेशे

२० भारवा (A ०वाः)—मरुदेशे (A भारवमरु०)

✓ २१ चौभग (A ०गाः) चोमे (a corruption of Cobe > Caturvedin, a Brahmin caste)—मथुरादेशे

२२ टौनकाः—नेपालदेशे

२३ हिरण्यशृंग (A ०गाः हिरण्यशृंगी)—मागधदेशे

२४ कारुणवेय करुणिकाः (A कारुणवेयाः कारुणीक)—मा (A म) गधदेशे

२५ धूम्राक्षः (A धूम्राजाः धूम्राक्ष)—हिमवदेशे

२६ कापिलाः—आर्यावर्तदेशे

At the end A has the note: पाठान्तरे जाबालस्य इमे २४ भेदाः प्रदर्शिताः । ते च षड्विंशतिः—शौंडिकाः हिमवदेशे १४।२५ [ser. no.] हारितसाः सरस्वतीतीरे १५।२६ [ser. no.]

(d) गालवभेदाः २४ ॥

In A the Galavas are altogether missing.

१ काणाः कनवजा—गौडदेशे

Kanavaja, a Hindī form of Skt. Kānyakubja, an important division of the Brāhmins.

- २ कुब्जाः कुलकाः—सागधदेशे
- ३ सारस्वत—सरस्वतीतीरे
- ४ अंगज—अंगदेशे
- ५ वंगज—वंगदेशे
- ६ भृगजाः भृगाः—भृगदेशे
- ७ यावनः योवन—संगरदेशे

Cf. Saṅgala, which is variously identified with Śākala, Sāṅkala of Pāṇini IV. 2. 75 and Sialkot in the Punjab.

- ८ शैवजाः शैवज—मरुदेशे
- ९ पालीभद्र पारीभद्र—सिंकलदेशे
- १० नैलवाः नैलव—कूर्मदेशे

Cf. Kūrmācala, Kūrmavana, the modern Kumaun. The reference could also possibly be to the Southern Kūrmakṣetra, 80 miles to the east of Chikakol on the sea-coast in the district of Ganjam.

- ११ वैतानल—नेपालदेशे
- १२ जनिश्रवाः जनीश्रव—मत्स्यदेशे

The Matsyadeśa is the territory of Jaipur and Alwar, including a portion of Bharatpur.

- १३ भद्रक भद्रकार—बौध्यपर्वतदेशे
- १४ सौभराः—बौध्यपर्वतदेशे
- १५ कथीश्रव कुथिवश्रव—हिमवद्देशे
- १६ बौध्यक बोधक—बौध्यपर्वतदेशे
- १७ पाञ्चलजः—पाञ्चालदेशे
- १८ ऊर्ध्वाङ्गजाः—काश्मीरदेशे
- १९ कुशेन्द्रवाः—कूर्मदेशे
- २० पुष्करणीयाः—मारवाडदेशे

२१ जयत्रवार—मरुदेशे

२२ ऊर्ध्वरेतसः—मरुदेशे जयत्रव (?)

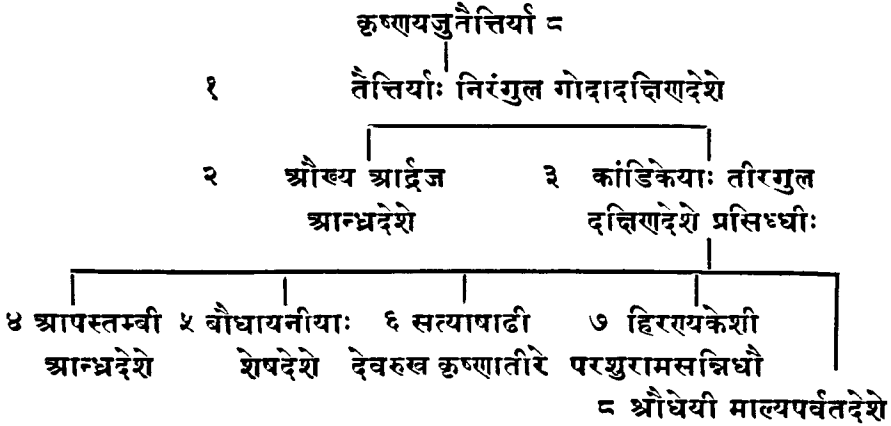
Jayantrava must follow Jayatravāra in no. 21.

२३ कथसा काथस—गोदादक्षिणभागे

२४ पालाशनीयाः पळसी—गोदादक्षिणदेशे

६७ सप्तषष्टि माध्यन्दिनसहिता ६७ याज्ञवल्कीयकारवादि १५ पञ्चदश-
सहिताः ८२ द्वयशीतिसंख्याकाः शुक्लयाजुषाः ॥

(e) Now we come to the Black Yajurveda.

Cf. Mahārṇava, quoted by Mahidāsa, p. 31: नर्मदादक्षिण-
भाग आपस्तम्बी ।

Śeṣa-deśa refers to the whole of the South, excluding the territories inhabited by the other śākhās. Paraśurāma, the modern Konkan.

Śraudheyī is a doubtful name. Mālyaparvata is the same as the Mālyavāna-giri, the modern Anagundi hill on the bank of the Tungabhadra.

Cf. Mahārṇava, quoted by Mahidāsa, p. 32:

आम्भ्रादि दक्षिणाग्नेयी गोदा सागर आवधि ।
यजुर्वेदस्तु तैत्तिर्य आपस्तम्बी प्रतिष्ठिता ॥
सह्याद्रिपर्वतारम्भाद् दिशां नैर्ऋत्यसागरात् ।
हिरण्यकेशी शाखा च परशुरामसन्निधौ ॥

To the Vādhūlas, Mahādeva (Hiraṇyakeśi-Satyāṣāḍha-
Śrautasūtra p. 2) assigns the Kerala-deśa, while for the Hir.-
Sat. Śr. he says (p. 3):

लुप्तप्रायमिदं सूत्रं दैवादासीत् कचित् कचित् ।
दक्षिणस्थां ताम्रपर्ण्यास्तीरेष्वेवेदमाहृतम् ॥

(f) चरकाणां द्वादश भेदाः ॥

- १ चरकाः—पश्चिमदेशे (A चरक पश्चिम०)
- २ आह्वरकाः—नारायणसरोवरे
- ३ कठाः—करघ्न (A कठ इति प्रसिद्ध) यवनदेशे

The Yavana-deśa boundaries are not precisely known.
The districts of the Yavana country mentioned here and
further on are not known from elsewhere.

- ४ प्राच्यकठाः—प्राचीकठघ्न (A ०कठ०) यवनदेशे
- ५ कपिष्ठल (A कपिष्ठल) कठाः—कपिष्ठलकठघ्न (A कपिष्ठलकठ)
यवनदेशे

In A nos. 5, 6 are transposed.

- ६ चारायणीयाः—यवनदेशे
- ७ वार्तलवेयाः वार्तलव—श्वेतद्वीपदेशे (A वारायणीयाः वारायणीय
for the whole)

- ८ श्वेताः श्वेतरा (A श्वेततरा)—श्वेतद्वीपे
- ९ श्वेततराः श्वेततरानी (A ०णि)—श्वेतद्वीपे
- १० औपमन्यवः—कौश्वद्वीपे (A om. कौ०)

Nos 8-10 are 10, 11, 8 in A, while no. 9 is वार्तान्तरीयाः
वार्तल श्वेतद्वीपे ॥

११ पाताण्डनीयाः—पातांडीन्यवीमरुतेकाइवपुराणदेशे

A omits no. 11. For Purāṇadeśa cf. Purāṇādhiṣṭhāna. the ancient capital of Kashmir.

१२ मैत्रायणीयाः—गोदा (A adds संनिध) दक्षिणदेशे

(g) मैत्रायणीयभेदाः सप्त ॥

१ मानवाः—सौराष्ट्रदेशे

२ दुन्दुभाः दुन्दुभि (A ०भी)—काश्मीरदेशे

३ ऐकेयाः (A adds ऐकेय)—सौराष्ट्र(A सोरट)देशे

४ वाराहाः—(A inserts वाराह) मरुद्देशे

५ हारिद्रवेयाः हरिद्रव (A हारिद्रव्याः, हारिद्रव्यः)—गुर्जरदेशे

६ शा(A श्या)माः शा(A श्या)मल—गौडदेशे

७ शा(A श्या)मायनीयाः (A adds श्यामायनीय)—गोदावरी(A गोदा)तीरे

Cf. Mahārṇava, quoted by Mahidāsa, p. 32:

मयूरपर्वताञ्चैव यावद् गुर्जरदेशतः ।

व्याप्ता वायव्यदेशात्तु मैत्रायणी प्रतिष्ठिता ॥

Popularly the Mānavas and Vārāhas were both known as Maitrāyaṇīyas.

---

१६ चरकमैत्रायणीयाः

८ तैत्तिर्याः

---

२७ एवं सप्तविंशति कृष्णयाजुषाः ॥

अग्न्युपस्थानं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ आधानवेलायां पत्नी च यजमानश्च
व्रतचारिणौ भवत आ होमात् ॥ २ ॥ उन्नीयमाने यजमानो ऽनुचङ्कम्यत आ
होमात् ॥ ३ ॥ उन्नीयमाने स्थेयमित्येकम् ॥ ४ ॥ विशुदसि विश मे पाप्मानम् ॥
[TB 3. 10. 9. 2] ऋतात् सत्यमुपागाम् ॥ अप्सु श्रद्धा इति भुक्त्वा ॥ ५ ॥ एवमेव
सर्वेषु यज्ञकृतपु यद्यमाणश्चेष्ट्वा चाप उपस्पृशति ॥ ६ ॥ उत्तरामाहुतिमनूत्थाय
कवातिर्यङ्गिवाहवनीयमुपतिष्ठते—उपप्रयन्तो अध्वरम् [1. 5. 5a] इत्येताभिः
षड्भिः ॥ ७ ॥ ममाग्रे वर्चो विह्वेषु [4. 7. 14a] इति चैताभिश्चतसृभिरपरपक्षे
॥ ८ ॥ अर्थ पूर्वपक्षे—उभा वामिन्द्राग्रे आहुवध्वे [1. 5. 5e] इत्येतामपोह्येतरा-
भिरुपस्थाय अन्यं दिवो मातरिश्वा जगारं इत्येतयान्तत उपतिष्ठते ॥ ९ ॥ संवत्सरे-
संवत्सर आग्निपवमानीभिर्गार्हपत्यमुपतिष्ठते ॥ १० ॥ अग्न आर्यूषि पवसे [1. c. g]
इत्येताभिः षड्भिराहवनीयमुपतिष्ठते ॥ ११ ॥ ॥ १ ॥

आयुर्दा अग्ने ऽस्यायुर्मे देहि [1. c. n] इति प्रतिपद्य चित्रावसो स्वस्ति ते पारम-
शीय [1. c. p] इति^१ सायमुपतिष्ठते । अर्वाग्वसो स्वस्ति ते पारमशीय इति प्रातः
प्रातरवनेकेन ॥ १ ॥ त्रिश्चित्रावसुनोपतिष्ठते त्रिरर्वाग्वसुना ॥ २ ॥ आहवनीये
समिध आदधाति—अग्नेः समिदस्यमिशस्त्या मा पाहि इति प्रथमाम् । सोमस्य समिदसि
परस्पा म एधि इति द्वितीयाम् । यमस्य समिदसि मृत्योर्मा पाहि इति तृतीयाम् । इन्धा-

1 Db begins with ॐ, Gc with हरिः

अँ; Gb अथ षष्ठः प्रश्नः

2 Gbc उपसमा०

3 Gb om.

4 G ०मित्येकेषाम्

5 Gbc हुत्वा

6 Thus Gab; DGc य

7 ? Gbc जहार

8 Gc ०पा०

9 Gac इत्यन्तेन चित्रावसो स्वस्ति ते पार-
मशीय

नास्त्वा शतं हिमाः [1. 5. 5q] इति चतुर्थीमाधायोपतिष्ठते—सं त्वमग्ने सूर्यस्य वर्चसा
गथाः [1. c. r] इत्यनुवाकशेषेण ॥ ३ ॥ मुखं विमृष्टे—

वर्यं सोम व्रते तव मनस्तनूषु बिभ्रतः ।

प्रजावन्तो अशीमहि ॥ [TB 2. 4. 2. 7]

इति ॥ ४ ॥ गोष्ठमुपतिष्ठते—सं पश्यामि प्रजा अहम् [1. 5. 6a] इति प्रतिपद्य
बह्वीर्मे भूयास्त [1. c. c] इत्यन्तेन ॥ ५ ॥ अन्तराग्नी तिष्ठन् जपतीत्येकेषाम् ॥ ६ ॥
संहितासि विश्वरूपीः [1. c. d] इति वत्समभिमृश्य गार्हपत्यमुपतिष्ठते—उप त्वाग्ने
दिवेदिवे [1. c. f] इत्येताभिः षड्भिः ॥ ७ ॥ ॥ २ ॥

गोष्ठमुपतिष्ठते—ऊर्जा वः पश्याम्यूर्जा मा पश्यत [1. c. k] इति प्रतिपद्य
मयि वो रायः श्रयन्ताम् [1. c. l] इत्यन्तेन ॥ १ ॥ वत्समभिमृशनीत्येकेषाम् ॥ २ ॥
आहवनीयमुपतिष्ठते—तत् सवितुर्वरेण्यम् [1. c. m] इति प्रतिपद्य भेतारं भङ्गुरावतः
[1. c. p] इत्यन्तेन ॥ ३ ॥ गार्हपत्यमुपतिष्ठते—अग्ने गृहपते [1. c. q] इति
प्रतिपद्य शतं हिमाः [1. c.] इत्यन्तेन ॥ ४ ॥ पुत्रस्य नाम गृह्णाति ॥ ५ ॥ व्या-
ख्यातो जातपुत्रकल्पः^१ ॥ ६ ॥ तत आह—अच्छिन्नो दैव्यस्तन्तुर्मा मनुष्यश्छेदि ।
दिव्याद्वाग्नी मा छिन्सि मा मानुषात् इति ॥ ७ ॥ अग्नीनुपसमिध्य ज्योतिषे तन्तवे त्वा
इत्यन्तराग्नी उपविशति ॥ ८ ॥ एवमेव सायमग्न्युपस्थानेनोपतिष्ठते ॥ ९ ॥ प्रात-
रवनेकेन प्रातः ॥ १० ॥ अधिश्रित उन्नीयमाने वा हस्ताववनेनिजीत या अवने-
जनप्रवादा ऋचः ॥ ११ ॥ अवशिष्टाभिराहवनीयमुपतिष्ठते ॥ १२ ॥ पुरस्तादग्नी-
षोमीयाया विहव्यस्य चतस्र उत्तरा ऋचो जपेदाग्नेयस्य च^२ द्वे^३ याज्यानुवाक्ये
॥ १३ ॥ व्याहृतीभिरग्न्युपस्थानमेके समामनन्ति ॥ १४ ॥ ॥ ३ ॥

भर्तु वः शकेयम् इत्येके ॥ १ ॥ भर्तु वः शकेयम् । श्रद्धा मे मा व्यगात् इत्येके ॥ २ ॥
वात्सप्रेणेत्येके ॥ ३ ॥ माहित्रेण तृचेनेत्येके—

महि त्रीणामवो ऽस्तु^४ धुत्तं मित्रस्यार्थम्णः ।

दुराधर्ष वरुणस्य ॥

न हि तेषाममा चन नाध्वसु वारणेष्वा^५ ।

1 Cf. 4. 21. 7-8.

5 Ga न्या०

2 D अवनेति०, Ga अवनेजिन०, Gc अव-
नेदन०

6 D अस्तु

3 Gb om.

7 Thus Gc; DGa वारुणेष्वा, Gb पार-
णेष्ट्वा

4 Ga om.

ईशे रिपुरघशंसः ॥

ते हि^१ पुत्रासो अदितेश्छर्दिर्यच्छन्यजस्रम् ।

प्र दाशुषे वार्याणि ॥

इति ॥ ४ ॥ एवंविहितमेवास्य प्रवसतो ऽग्न्युपस्थानं भवति ॥^२ ५ ॥ एतावन्नाना—
यानि सँस्पृश्य कर्माण्यध्वर्युस्तानि कुर्यात् ॥^३ ६ ॥ यजमानः काले तां दिशमभि-
मुखो मन्त्रान् जपेत् ॥^४ ७ ॥ अग्नीन् समाधेहि इत्याहु प्रवसथमेष्यन् ॥ ८ ॥ भास्वतो
विराजक्रमैरुपतिष्ठते ॥ ९ ॥ यथाग्न्याधेये^५ समिधमादधाति—मम नाम प्रथमं
जातवेदः [1. 5. 10a] इत्येतया ॥ १० ॥ अन्तराग्नी^६ तिष्ठन् जपति—

इमान् मे मित्रावरुणा गृहान् गोपायतं युवम् ।

अविनष्टानविहुँतान् पूषैनानभिरक्षत्वाऽस्माकं पुनरागमात् ॥

इति ॥ ११ ॥ ॥ ४ ॥

वाग्यतो ऽभिप्रव्रजति—

मा प्र गाम पथो वयं मा यज्ञादिन्द्र सोमिनः ।

मान्तः स्थुनो^७ अरातयः ॥

उदस्माँ उत्तराज्जयामे घृतेनाहुत ।

रायस्पोषेण सँसृज प्रजया च बहून् कृधि ॥

इति ॥ १ ॥ सकाशे ऽग्नीनां वाचं यच्छत्यसकाशे विसृजते ॥ २ ॥ व्रतचारी
प्रवसति ॥ ३ ॥ ऋतुं^८ प्रत्युपतिष्ठते ॥ ४ ॥ यद्यनुपस्थिताग्निः प्रवसेत् तत्रैव
सन्नुपतिष्ठेत्—

इहैव सन् तत्र सतो वो अग्नयः प्राग्नेन वाचा मनसा बिभर्मि ।

तिरो मा सन्तमायुर्मां प्रहासीत् ।

ज्योतिषा वो वैश्वानरेणोपतिष्ठे ॥ [TB 1. 2. 1. 27]

इति ॥ ५ ॥ समिधः कृत्वाग्नीनभ्यैति—

विश्वदानीमाभरन्तो ऽनातुरेण मनसा ।

अग्ने मा ते प्रतिवेशा रिषाम ॥

1 All mss. ह

2 Rudradatta (Āp. 6. 25. 1) cites
sūtras 5-7.

3 Ga °धेय-, Gbc °धेय आहवनीये

4 D °ग्नीन्

5 D °ह°, Gb °भू°

6 Ga मान्तस्थूनों, Gc तामस्थूणों

7 Ga ऋतं

नमस्ते अस्तु मीढुषे नमस्त उपसद्मने ।

अग्ने शुम्भस्व तन्वः सं मा रय्या सृज ॥

इति ॥ ६ ॥ असकाशे ऽग्नीनां वाचं यच्छति^१ सकाशे विसृजते ॥ ७ ॥ अग्नीन् समाधेहि इत्याह प्रवसथादेत्य ॥ ८ ॥ भास्वतो विराजक्रमैरुपतिष्ठते ॥ ९ ॥ यथान्याधेये अज्गुपः इति मन्त्रं^२ संनमति ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥

इमान् मे मित्रावरुणा गृहानज्गुपतं युवम् ।

अविनष्टानविहुतान् पूषैनानभ्यराक्षीदाऽस्माकं पुनरागमात् ॥

इति ॥ १ ॥ आहवनीये समिध आदधाति—अग्नेः समिदसि इति तिस्र आधायोपतिष्ठते—मम नाम तव च जातवेदः [1. 5. 10b] इत्येताभिश्चतसृभिः ॥ २ ॥ प्रोषुषं आहुतिं जुहोति—मनो ज्योतिर्जुषताम् [1. c. f] इत्येतया ॥ ३ ॥ नार्वाग् दशम्यै जुहुयात् ॥ ४ ॥ अथ यत्र नवावराध्यां रात्रीरुषित्वा सगृहः प्रयायात् तत् सर्वं^३ समवधाय सर्वाण्यन्यानि शकटानि युक्तानि भवन्ति ॥ ५ ॥ अथाग्निष्ठस्य दक्षिणो युक्तो भवति सव्यो ऽयुक्तः ॥ ६ ॥ अथ वास्तोष्पतीयं^४ जुहोति—वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मान् [3. 4. 10a] इत्येतामनुदुत्योत्तरया जुहोति ॥ ७ ॥ न हुतं आदधाति ॥ ८ ॥ अवक्षाणानि संप्रक्षाप्य पृथगरणीष्वग्नीन् समारोपयते यावन्तो नित्या धार्यन्ते—अयं ते योनिर्ऋत्वियः [3. 4. 10. 4] इत्येकैकम् ॥ ९ ॥ अपि वा या ते अग्ने यज्ञिया तनूस्तयेह्यारोह [1. c. 5] इत्यात्मनं^५ समारोपयते ॥ १० ॥ मथिष्यन् जपति—उपावरोह जातवेदः [TB 2. 5. 8. 8] इत्येताम् ॥ ११ ॥ यदनोवाहः स्यात् पूर्वं तं प्रवहेयुरप वोद्धरेयुः ॥ १२ ॥ यद्धीयेतं^६ तन्न त्वेवानुहरेयुरिति विज्ञायते न त्वेवानुहरेयुरिति विज्ञायते ॥ १३ ॥ ॥ ६ ॥^७

अग्निहोत्रं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ उद्धराहवनीयम् इत्येव सायं यजमानः संप्रेष्यति । उद्धराहवनीयम् इति प्रातः ॥ २ ॥ धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छ [1. 1. 7a]

1 D ०ते (influenced by विसृजते)

2 Gbc मन्त्रान्

3 The mss. ०ह०

4 D प्रोषुषं, Ga प्राष्य. Rudradatta (Āp. 6. 26. 7): भारद्वाजश्चाह—प्रोषित आहुतिं जुहोतीति

5 Ga ०ष्पतीया, Ge ०ष्पतिर्यज्ञं

6 Gbc न आहुत. Cf. TS 3. 4. 10. 4.

7 Ga ०त्मानि. Cf. TS 3. 4. 10. 5.

8 Ga ०ति

9 DGa ०वाह, Gb ०वाहः, Gc ०वाहाह

10 G यद्धि (Ga यद्धी) येत ही (Gc हिं) येतैव

11 D adds the colophon इति तृतीयः प्रश्नः, Gb इत्यग्न्युपस्थानं समाप्तम्

12 D begins with ॐ, Gb अथाग्निहोत्रम्

इत्युपवेशमादायाध्वर्युर्वह्न्यचारी क्षीरहोता वा गार्हपत्यमभिमन्त्रयते—सुगार्हपत्यः
[TB 1. 2. 1. 20] इत्येतया ॥ ३ ॥ अथैनमुद्रोधयति—

उद् बुध्यस्वामे प्रति जागृह्येनमिष्टापूर्ते संसृजेथामयं च ।

अस्मिन् सधस्थे अध्येत्तरस्मिन् विश्वे देवा यजमानश्च सीदत ॥

इति ॥ ४ ॥ पुरा छायासंभेदाद् गार्हपत्याज्ज्वलन्तमाहवनीयमुद्धरति—वाचा त्वा
होत्रा प्राणेनोद्गात्रा चक्षुषाध्वर्युणा मनसा ब्रह्मणा श्रोत्रेणाग्नीधैतैस्त्वा पञ्चभिर्दैवैर्ऋत्विग्भिरुद्धराभि
इति ॥ ५ ॥ उद्ध्रियमाणे यजमानो^१ जपति—भूर्भुवः सुवः ॥

उद्ध्रियमाण उद्धर पाप्मनो मा यद्विद्वान् यच्च विद्वान्श्चकार ।

अहा यदेनः कृतमस्ति पापं सर्वस्मान्मोद्धृतो मुञ्च तस्मात् ॥

इति सायम् ।

रात्रिया यदेनः कृतमस्ति पापं सर्वस्मान्मोद्धृतो मुञ्च तस्मात् ।

इति प्रातः ॥ ६ ॥ आहवनीयायतने^२ ऽग्निं प्रतिष्ठापयति—

अमृताहुतिममृतायां जुहोम्यग्निं पृथिव्याममृतस्य जित्यै ।

तयानन्तं^३ काममहं जयानि प्रजापतिर्यं प्रथमो जिगाय ॥

अग्निमग्नौ स्वाहा इति सायम् । सूर्यमग्नौ स्वाहा इति प्रातः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

स्वयं यजमान एधानाहृत्याग्निषु महत इध्मानभ्यादधाति^४—यदग्ने यानि
कानि च [4. 1. 10a] इत्येताभिः पञ्चभिः प्रतिमन्त्रम् ॥ १ ॥ आहवनीये
वर्षिष्ठम् ॥ २ ॥ नित्यो गार्हपत्यो^५ धार्यते^६ ॥ ३ ॥ सायं प्रातराहवनीयमुद्धरेयुः
॥ ४ ॥ अपि वा सायमुद्धृत एव स्यादा प्रातरग्निहोत्रात् ॥ ५ ॥ नित्यो गतश्रिय
आहवनीयो धार्यते^७ ॥ ६ ॥ आयुष्कामस्य वा ॥ ७ ॥ अहरहरन्वाहार्यपचनमा-
हरेयुर्मन्थेयुर्वा ॥ ८ ॥ नित्यो वा धार्यते^८ ॥ ९ ॥ नित्यौ सभ्यावसथ्यौ ॥ १० ॥
अग्नीन् परिसमूहति—अग्ने सम्राट् शुन्धस्व इत्याहवनीयम् । अग्ने वह्ने शुन्धस्व
इत्यन्वाहार्यपचनम् । अग्ने गृहपते शुन्धस्व इति गार्हपत्यम् ॥ ११ ॥ एवमेव हुत्वा

1 Gbc om, एतया

2 DGc उद्ध्री०

3 DGc ०माने

4 Gbc ०यतनेषु

5 Gab तयाहं

6 D ॥१॥

7 Rudradatta (Āp. 6, 2, 3): भारद्वाजो

४ ध्याह—स्वयं यजमान एधानाहृत्याग्निषु

महत इध्मानादधातीति

8 Gc ०त्यं

9 Thus emended; the mss. धारयेत्

10 Gb ०रमेयु०

11 Thus emended; DGbc धारयेत्, Ga

धारयेयुः

परिसमूहति ॥ १२ ॥ अग्नीन् परिस्तृणति गार्हपत्यमग्रे ऽथान्वाहार्यपचनमथाह-
वनीयम् ॥ १३ ॥ अग्निहोत्रपात्राणि प्रक्षाल्य द्वन्द्वं^१ प्रयुनक्त्युत्तरेण गार्हपत्यम्—
खादिरं सुवं वैकङ्कनीमग्निहोत्रहवणीमुपवेशमार्यकृतामग्निहोत्रस्थालीमूर्ध्व-
कपालामचक्रवर्ताम् ॥ १४ ॥ अस्तमित आदित्ये ऽभिधाय दक्षिणतो ऽग्निहोत्र्या
वत्समुपैसृजति ॥ १५ ॥ अथैनां प्राचीं वोदीचीं वावर्त्य स्थाल्या दोहनेन च
दुहन्ति ॥ १६ ॥ न शूद्रो दुह्यादित्येकं काममेव न शूद्रो^२ दुह्यादित्यपरम् ॥ १७ ॥
अग्निहोत्रं त्वेव न शूद्रो दुह्यात् । तद्धि पवित्रं नात्येतीति विज्ञायते ॥ १८ ॥
॥ ८ ॥^५

पूर्वौ दुह्याज्ज्येष्ठस्य ज्यैष्ठिनेयस्य यो वा पुरोधाकामो यो वा गतश्रीः
स्यात् । अपरौ दुह्यात् कनिष्ठस्य कानिष्ठिनेयस्य यो वा बुभूषेद् यो वानुजावरः
स्यात् ॥ १ ॥ पूर्वौ पूर्वं दुह्याज्ज्येष्ठस्य ज्यैष्ठिनेयस्य । अपरौ^६ दुह्यात् कनिष्ठस्य
कानिष्ठिनेयस्येत्येकेषाम् ॥ २ ॥ यथाकामी नित्येन^७ दोहनकल्पेन संमृशति^८ ॥ ३ ॥
दुग्ध्वाहरति ॥ ४ ॥ अपरेणाहवनीयं दक्षिणातिक्रम्योपविशति यजमानो यज-
मानायतने पत्नी पत्नीलोके ॥ ५ ॥ तदानीमस्तमित आदित्ये नक्षत्रं दृष्ट्वा प्रदोषे वा
सायमग्निहोत्रं जुहोति ॥ ६ ॥ व्युष्टायामुपसि वा प्रातरग्निहोत्रम् । उपोदयमुदिते
समयाविषिते वा । यर्हि वाक् प्रवदेत् तर्हि होतव्यमित्येकेषाम् ॥ ७ ॥^९ यदुदिते
जुहोत्यग्निष्टोमं तेनावरुद्धे यन्मध्यंदिन उक्थं तेन यदपराह्णे षोडशिनं तेन ।
यत् पूर्वरात्रे जुहोति पूर्व^{१०} तेन^{११} रात्रिपर्यायमाप्नोति यन्मध्यरात्रे मध्यमं तेन
यदपररात्रे जघन्यं तेन^{१२} रात्रिपर्यायमाप्नोतीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ स न मन्येत
सर्वेष्वेतेषु कालेषु होतव्यमिति । आपदि हुनमित्येव प्रतीयात् ॥ ९ ॥ अग्नीन्
परिषिञ्चति गार्हपत्यमग्रे ऽथान्वाहार्यपचनमथाहवनीयम् ॥ १० ॥ ॥ ९ ॥^{१३}

1 Ga adds न्यंचि

2 DGbc °कपालां चक्र°

3 Gc वत्समुपाव°

4 Gb transposes न and शूद्रो

5 D mss. have double numbering;
after ॥८॥ they add ॥२॥

6 Gb पूर्वौ, Gc पूर्वं

7 Ga अवरो; Gc adds पूर्व

8 DGa नित्ये

9 D संसृजति

10 Gbc om. दक्षिणा

11 Gbc उपोदयादु°

12 Gbc begin the sūtra with अथैकषां

13 Gbc प्रथमं

14-14 D om.

15 Gb °मवा° for °मा°

16 Gbc °मवा° for °मा°

17 D ॥३॥

ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामि [TB 2. 1. 11. 1] इति सायम् । सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामि [1. c.] इति प्रातः । अथैकेषाम्—ऋतसत्याभ्यां त्वा परिषिञ्चामि इति सायम् । सत्यर्ताभ्यां त्वा परिषिञ्चामि इति प्रातः ॥ १ ॥ एवमेव^१ हुत्वा परिषिञ्चति ॥ २ ॥ गार्हपत्यात् प्रक्रम्य संततां प्राचीमुदधारौ स्वावयत्याऽऽहवनीयात्—यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संतत्यै नयामि^२ संतत्यै त्वा यज्ञस्य [cf. TB 3. 2. 4. 1] इति ॥ ३ ॥ घृष्टिरसि ब्रह्म यच्छ [1. 1. 7a] इत्युपवेषमादाय गार्हपत्यादुदीचोऽङ्गारान् निरूहति—भूतकृत स्थापोढं जन्यं भयम् इति ॥ ४ ॥ व्यन्तान् कृत्वा तेष्वग्निहोत्रमधिश्रयति—

इडायाः पदं घृतवच्चराचरं जातवेदो हविरिदं जुषस्व ।

ये प्राभ्याः पशवो विश्वरूपास्तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु ॥

इति ॥ ५ ॥ अथैनं तृणेनाभिज्वलयन्नवेक्षते—उद्भव स्थोदहं प्रजया पशुभिरिन्द्रियेण भूया-
सम् इति ॥ ६ ॥ यदा समुदन्तं भवत्यन्नरैधिश्चितं वार्थं सुवेणाद्भिः प्रजनयति—
हरस्ते मा विनैषम् इति ॥ ७ ॥ अप्रतिपेक्ष्यं स्यात् तेजस्कामस्य ब्रह्मवर्चसकामस्या-
थाभिचरतस्तितीर्षमाणस्याथो यः कामयेत वीरो म आजायेतेति ॥ ८ ॥ तथैव
तृणेनाभिज्वालय त्रिः पर्यग्निं करोति—अन्तरितं रक्षोऽन्तरिता अरातयः [1. 1. 87]
इति ॥ ९ ॥ श्रपयित्वा कर्षन्निबोदगुद्धासयति—घर्मोऽसि रायस्पोषवनिरिहोर्जं दँह
इति ॥ १० ॥ सुभूतकृत स्थ प्रत्यूढं जन्यं भयम् इति गार्हपत्येऽङ्गारानपिसृज्य सावित्रेण
स्रुवमग्निहोत्रहवर्णीं चादाय गार्हपत्ये निष्टपति—प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः
[1. 1. 26] इति ॥ ११ ॥ निष्टप्य संमृशति—अरिष्टो यजमानः पत्नी च इति
॥ १२ ॥ ॥ १० ॥^३

यजमानमामन्त्रयते—ओमुन्नेष्यामि हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो यजमानम् इति सायम् ।
ओमुन्नयामि हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो यजमानम् इति प्रातः ॥ १ ॥ हविर्देवानामसि मृत्योर्मे
ऽभयं स्वस्ति मे ऽस्त्वभयं मे ऽस्तु इत्युपांशूक्त्वा यजमानः ओमुन्नय हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो
माम् इत्युच्चैः प्रतिगृणाति^४ ॥ २ ॥ यदि यजमानो नानुष्यात् स्वयमेवाध्वर्युः प्रति-
गृणीयात्^५ ॥ ३ ॥ चतुरः सुवान् पूर्णानुन्नयत्यनूचो वा—अग्रये च त्वा पृथिव्यै चो-

1 Ga om. एव

2 Gbc स्तृणामि (after TB 3. 2. 4. 1)

3 For अन्नर् D अन्, Gb अन्नर्, Gc

अमिर्

4 1 D वाय, Ga वाभा, Gb पाथः

5 D om. अथ; Ga अथ

6 D ॥४॥

7 Gc देवेभ्योन्यः

8 Except Da all mss. °गृहाति

9 G °गृहीयात्

ज्यामि इति प्रथमं स्तुवमुन्नयति । अद्वयश्च त्वौषधीभ्यश्चोज्यामि इति द्वितीयम् । वाताय च त्वान्तरिक्षाय चोज्यामि इति तृतीयम् । सूर्याय च त्वा दिवे चोज्यामि इति चतुर्थम् ॥ ४ ॥ आ होतोर्न चाभिमीलयेत् ॥ ५ ॥ हुत्वा महदभिवीक्षेत ॥ ६ ॥ उन्नीतमग्निहोत्रं दशहोत्राभिमृश्य स्तुवं च स्थालीं च संमृशति—सजूर्देवैः सायंयावभिः ॥ [TB 2. 1. 5. 10] सायंयावानो मा देवाः स्वस्ति संपारयन्तु इति सायम् । सजूर्देवैः प्रातर्यावभिः ॥ [1. c.] प्रातर्यावाणो मा देवाः स्वस्ति संपारयन्तु इति प्रातः ॥ ७ ॥ यत्रोन्नयेत् तत् सादयेत् प्रतरां वा—पशून् मे यच्छ इति ॥ ८ ॥ प्रादेश-मात्रीं पालाशीं^१ समिधमादाय^२ समयार्चिर्गार्हपत्यस्याहरति ॥ ९ ॥ उद्द्रवन् दशहोतारं व्याचष्टे ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥

उपरीव हरति—उर्वन्तरिक्षं वीहि इति ॥ १ ॥ स्वाहामये वैश्वानराय इति मध्य-देशे नियच्छति ॥ २ ॥ वाताय त्वा इत्युद्गृह्यापरेणाहवनीयं बर्हिष्युपसादयति—आयुर्मे यच्छ इति ॥ ३ ॥ मध्ये अग्नेः समिधमादधाति—एषा ते अग्ने समित् तया वर्धस्व चा च प्यायस्व वर्धतां च ते यज्ञपतिरा च प्यायतां^३ स्वाहा इति ॥ ४ ॥ आदीप्तायां समिधं^४ जुहोति—अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा [TB 2. 1. 9. 2] इति सायम् । सूर्यो ज्योति-ज्योतिः सूर्यः स्वाहा [1. c.] इति प्रातः ॥ ५ ॥ अपि वा अग्निज्योतिः ज्योतिः सूर्यः स्वाहा [TB 2. 1. 2. 10] इति सायम् । सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा [1. c.] इति प्रातः ॥ ६ ॥ इषे त्वा [1. 1. 1a] इत्यवाचीनं सायं लेपमवमार्ष्टि^५ । ऊर्जे त्वा [1. c.] इत्यूर्ध्वं प्रातः ॥ ७ ॥ वर्चो मे यच्छ इत्युपसाद्य बर्हिषि लेपं निमार्ष्टि—ओषधीभ्यस्तौषधीर्जिन्व [3. 5. 2. 4] इति ॥ ८ ॥ गार्हपत्यं प्रतीक्षते—अग्ने गृहपते मा मा संताप्सीरात्मजमृतमधिषि प्रजा ज्योतिः इति ॥ ९ ॥ अतिहाय पूर्वामाहुतिं तूष्णी-मुत्तरां समिधं^६ जुहोति ॥ १० ॥ प्रजापतये स्वाहा इति वाँ बहु हुत्वा भूयो^७ ऽनुमार्ष्टि ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥^८

भूयो भक्षायावशिनष्टि ॥ १ ॥ रुद्र मृडानार्भेव मृड धूर्त नमस्ते अस्तु मा मा हिँसीः इति त्रिः^९ स्तुचाग्निमतिमार्जयति ॥ २ ॥ उद्गुहिशति ॥ ३ ॥ तथैव लेपमवमृज्य प्रजां मे यच्छ इत्युपसाद्य प्राचीनावीती दक्षिणतः स्थण्डिले लेपं निमार्ष्टि ॥ ४ ॥

1 Gbc होमान्न for होतोर्न च

2 DGac °धाय

3 Mss. add च

4 Gb समिधं

5 D om.

6 ? G नि for अनु

7 D adds ॥६॥ Cf. the note at the end of section 8.

8 Gbc om.

पितृभ्यस्त्वा पितृन् जिन्व [3. 5. 2. 3] इत्यप उपस्पृश्य द्विरङ्गुल्या प्राश्नात्यशब्दं कुर्वन्—पूषासि इति ॥ ५ ॥ प्रथममप आचम्य गर्भेभ्यस्त्वा गर्भान् जिन्व इति द्वितीयम् ॥ ६ ॥ न दतो गमयति ॥ ७ ॥ वर्हिषोपयम्योदङ् पर्यावृत्य प्राचीनदण्डयो-दीचीनदण्डया वा सुत्राचामति—अग्नेयं रेतः प्रजननं मे अस्तु इति सायम् । सौर्यं रेतः प्रजननं मे अस्तु इति प्रातः ॥ ८ ॥ उपनिष्कम्याग्निहोत्रहवर्णीं मार्जयित्वा वर्हिषि लेपं निमार्ष्टि ॥ ९ ॥ अद्भिः सुत्रं पूरयित्वा प्राङ् निनयति—सर्पेभ्यस्त्वा सर्पान् जिन्व इति प्रथमम् । सर्पान् पिपीलिकान् जिन्व इति द्वितीयम् । सर्पैतरजनान् जिन्व इति तृतीयम् ॥ १० ॥ प्रदक्षिणमावर्तते ॥ ११ ॥ न वर्हिरनुप्रहरति ॥ १२ ॥ आहवनीये अग्निहोत्रहवर्णीं निष्टपति—प्रयुष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः [TB 3. 2. 2. 2] इति ॥ १३ ॥ तस्यां हस्तमवदधाति ॥ १४ ॥ हस्तं वा प्रताप्याग्निहोत्रहवर्णयोदगु-दिशति—सप्तर्षिभ्यस्त्वा सप्तर्षान् जिन्व इति ॥ १५ ॥ ॥ १३ ॥^३

अद्भिः सुत्रं पूरयित्वापरेणाहवनीयं निनयति—पृथिव्यां त्वाभौ वैश्वानरे अमृतं जुहोमि स्वाहा इति ॥ १ ॥ एवमेवापरेण गार्हपत्यं निनयति ॥ २ ॥ पत्न्या अप्यञ्जलाचानयति—गृहेभ्यस्त्वा गृहान् जिन्व इति विग्राहं कनीयो अग्रे अथ भूयः ॥ ३ ॥ यदि पत्नी नानुष्यात् पृथिव्यामेव द्विर्निनयेत् ॥ ४ ॥ एतस्मादेवाग्निहोत्रशेषाद् द्विश्चतुर्वा सुवेण गार्हपत्ये जुहोति—अग्रे गृहपते परिषद्य जुषस्व स्वाहा इति ॥ ५ ॥ अन्नपते अन्नस्य नो देहि [4. 2. 3a] इत्यन्वाहार्यपचने ॥ ६ ॥ नापरयोर्होमो विद्यत इत्यपरम् ॥ ७ ॥ हुत्वोपसमिन्द्रे—दीदिहि दीदिदासि दीदाय इत्येकैकम् ॥ ८ ॥ व्याख्यातं परिसमूहनं परिषेचनमिति ॥ ९ ॥ द्वयोः पयसा पशुकामस्याग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ १० ॥ पूर्वमधिश्चित्योत्तरमानयेत् ॥ ११ ॥ आज्येन जुहुयात् तेजस्का-मस्य पयसा पशुकामस्य ॥ १२ ॥ पयो नित्यवदेके समामनन्ति ॥ १३ ॥ दध्नेन्द्रिय-कामस्य यवाग्वा ग्रामकामस्य तण्डुलैरोजस्कामस्य मांसेन यशस्कामस्य सोमेन ब्रह्मवर्चसकामस्य ॥ १४ ॥ घृतेन ब्रह्मवर्चसकामो द्वादशरात्रं जुहुयात् ॥ १५ ॥ आज्येन जुह्वत एष एव कल्पः । एतावन्नाना—अपां प्रत्यसनैकाले दर्भतरुणा-भ्यां प्रत्यस्येत् ॥ १६ ॥ अथ यदि दध्ना तण्डुलैः सोमेन वा जुहुयाद् यदन्यदधि-

1 Ga चर

2 Thus all mss.

3 D adds ॥७॥ Cf. the notes at the end of sections 8 and 12.

4 Gb om. अग्निहोत्र

5 DGa जुहुत

6 Gbc om.

7 D अपत्यस्तः, Ga प्रत्यस्तः, Gb प्रत्यस्तः

8 For यद् Gb आज्येन जुहुयाद्, Gc आज्येन वा जुहुयाद्

अथणात्परिषेचनादि^३ तत्^३ सर्व^३ क्रियते ॥ १७ ॥ एवंविहितमग्निहोत्रं यावज्जीवं जुहुयाद् यावज्जीवं जुहुयात्^४ ॥ १८ ॥ ॥ १४ ॥^५

आग्रयणं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ ब्रीहीणामग्रपाकस्य^६ यजते ॥ २ ॥ सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ ३ ॥ आमावास्यं तन्त्रं भवति ॥ ४ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः— सर्वेष्टिपेषुबन्धेषु दार्शपौर्णमासिका धर्मा अनुयन्ति ॥ ५ ॥ त्रयेणापि निवर्तन्ते सिद्ध्या प्रतिषेधेन^७ प्रत्याम्नायेनेति^८ ॥ ६ ॥ तद् यत्र प्राकृतस्य यज्ञाङ्गस्य^९ स्थाने वैकृतमामनेत् तत् तस्य धर्मान् लभेत । यथा शरमयं बर्हिर्बर्हिषः श्यामाका ब्रीहीणां स्थाली कपालस्य चरुः पुरोडाशस्येति ॥ ७ ॥ तत्र यथार्थमूहो भवति ॥ ८ ॥ सामान्याद् विकारः । यथैकदेवता आग्नेयस्य । द्विदेवतो बहुदेवत इत्याग्नीषोमीयस्यैन्द्राग्नस्य वा ॥ ९ ॥ अन्यत्र प्रकृतिदेवताभ्यः । यथैन्द्रः पुरोडाशः सौम्यश्चरुरिति ॥ १० ॥ स्वयमेव स्थानं प्राकृत्याः^{१२} प्रतीयुः ॥ ११ ॥ अथ यत्र प्राकृत्यै देवताया अन्यद्भविरामनेत्^{१३} यथा वैष्णवं पुरोडाशं हविरेव स्वधर्मं^{१४} स्यात् ॥ १२ ॥ यदीष्ट्या यदि पशुना यदि सोमेन यजेतामावास्यायां वैव^{१५} पौर्णमास्यां वा यजेत ॥ १३ ॥ तत्र सिद्धं द्वे पर्वे ॥ १४ ॥ पूर्वस्यां पर्व निधायोत्तरस्यामिष्ट्या यजेत^{१६} ॥ १५ ॥ अथैकपर्वे संस्थाप्य पर्व सद्यस्कालमिष्टिं^{१७} निर्वपति ॥ १६ ॥ समानतन्त्रे^{१८} वा^{१९} ॥ १७ ॥ ॥ १५ ॥^{२०}

विकृतिश्च^{२१} दर्शपूर्णमासौ च ॥ १ ॥ दर्शपूर्णमासयोर्विकृतेश्च संनिपाते

1 Gbc प्रति° for परि°

2 G °षेचनादिति

3 G सर्वं तत् (by transposition)

4 Gc does not repeat यावज्जीवं जुहुयात्

5 D adds ॥८॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥ Cf. the

notes at the end of sections 8, 12,

13, Gb adds अग्निहोत्रं समाप्तं ॥

6 D begins with ॐ

7 D °कपालस्य for °पाकस्य

8 G सर्वेष्टिपेषु°

9 G दर्शपूर्ण°

10 Ga प्रत्याम्नायेन प्रतिषेधेनेति (by transposition)

11 Gb यज्ञाङ्ग—

12 G प्राकृत्यः

13 D °मन्येत

14 D स्वयं

15 Gc वा

16 Gc यजते

17 Ga सद्यः का°, Gbc सद्यस्का(Gb सद्यः कारमामिष्टिं (Gb छं)

18 Gbc °तन्त्रो; Mahādeva (Hir. 3. 8: p. 374) cites °तन्त्रा

19 The sūtra is completed in the next section.

20 D ॥ १ ॥

21 Gbc and Mahādeva (ib.) om. च

दर्शपूर्णमासौ बलीयाँसौ ॥ २ ॥ यानि त्विष्टिपशुबन्धानां प्रत्यक्षश्रुतास्मातानि
तत्र बलीयाँसि ॥ ३ ॥ त्रयोविंशति दारुमिध्मं करोति ॥ ४ ॥ तत्रैषोऽत्यन्त-
प्रदेशः—सामिधेनीविवृद्धौ काष्ठानि विवर्धेरन् प्रतिहसमानासु यथाप्रकृति ॥ ५ ॥
समानमा पात्राणां प्रयोजनात् ॥ ६ ॥ शूर्पाणि त्रीणि प्रयुनक्ति ॥ ७ ॥ त्रीण्यु-
लूखलान्यधिवर्तयति ॥ ८ ॥ द्वेद्वे दृषदौ ॥ ९ ॥ समानमा शूर्पस्यादानात् ॥ १० ॥
द्वेषाय वः इति शूर्पाण्यादत्ते ॥ ११ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ १२ ॥ आग्नेयमष्टा-
कपालं पुराणानां निरुप्यैन्द्राग्नेकादशकपालं नवानां निर्वपति ॥ १३ ॥ द्वादश-
कपालमाग्नेन्द्रं वा ॥ १४ ॥ वैश्वदेवं चरुम् । पयसि शृतो भवति ॥ १५ ॥ सौम्यं
श्यामाकं चरुं द्यावापृथिव्यमेककपालम् ॥ १६ ॥ अपि वा नवान्येव निर्वपेत् ।
नाग्नेयं तन्त्रम् ॥ १७ ॥ प्रत्यभिमर्शनमन्त्रो भवति ॥ १८ ॥ आग्रयणं निरुप्यैता
आहुतीर्जुहोति—शतायुधाय शतवीर्याय [5. 7. 2d] इति पञ्च ॥ १९ ॥ समानमा
कृष्णाजिनांस्तरणात् ॥ २० ॥ एकस्मिन् कृष्णाजिने त्रीण्युलूखलान्यधिवर्तयति द्वे
दृषदौ ॥ २१ ॥ समानमा वपनात् ॥ २२ ॥ सर्वाणि हवीँष्योप्यं हविष्कृतमा-
ह्वयति ॥ २३ ॥ सर्वाण्यवहृत्य दृषदुपले समाहन्ति ॥ २४ ॥ अनुपूर्वं सर्वाणि
हवीँष्युद्वपति निष्पुनाति विविनक्ति ॥ २५ ॥ अपि वैकस्मिन्नेवोलूखले पूर्वा-
परमवहन्त्यात् ॥ २६ ॥ तत्रावपनप्रभृतयो विवेचनान्ता मन्त्रा बीजं बीजमभ्या-
वर्तेरन् ॥ २७ ॥ ॥ १६ ॥^{१०}

आदित एव हविष्कृतमाह्वयति ॥ १ ॥ सर्वाण्यवहृत्य वाचं विसृजते
॥ २ ॥ सर्वेषामन्तस्तुपानुपवपति ॥ ३ ॥ आ तन्त्रीभावादेकैकं बीजमपवर्जयेत्
॥ ४ ॥ अपि वा समानजातीयेनानुसमीयान्^{१२} ॥ ५ ॥ एष एवातं^{१३} ऊर्ध्वं नानाबी-
जानां कल्पो भवति ॥ ६ ॥ समानमा हविषामुद्वासनात् ॥ ७ ॥ एककपालमुद्वा-

1 DGb प्रतिहस° Ga प्रतिश्रिस°, Gc प्रतिहास°, 8 D विनिष्पुनाति, Ga किनिष्पनादि, Gb

2 Gac transpose शूर्पाणि and त्रीणि निष्पुनाति, Gc निष्पुनाति; Rudradatta

3 For आग्नेन्द्रं D वाग्नेन्द्रं, Ga वाग्नेन्द्रं, (ib.) cites परापुनाति
Gb आग्नेयं, Gc वाग्नेयं

4 Gb नाग्नेयस्य

9 Gc °मन्वा°

10 D ॥२॥

5 Gb कृष्णाजिनस्या°

11 Rudradatta (Āp. 6. 29. 15) cites तन्त्रि°

6 Gbc उप्य for ओप्य; Rudradatta (Āp. 6. 29. 16) cites as in text.

12 Da °समेषाद्, Gbc °समिधाद्

7 Gbc °हृ°, Rudradatta (ib.) cites as in text.

13 D om. अत

स्याज्येनाभिपूरयति ॥ ८ ॥ तस्य वैश्वदेविकेनैककपालेन कल्पो व्याख्यातः ॥ ९ ॥
 एतावन्नाना—नाविःपृष्ठं करोति न मासनामभिरभिजुहोति ॥ १० ॥ समानमा
 हविषां प्रदानात् ॥ ११ ॥ वैश्वदेवं हुतमनुमन्त्रयते—विश्वेषां देवानामहं देवयज्यया प्राणैः
 सायुज्यं गमेयम् इति ॥ १२ ॥ द्यावापृथिव्यं हुतमनुमन्त्रयते—द्यावापृथिव्ययोरहं देवय-
 ज्यया भूमानं प्रतिष्ठा^१ गमेयम् इति ॥ १३ ॥ एवमेव सर्वान् वैश्वदेवान् द्यावापृथिव्या-
 नित्यनुमन्त्रयते ॥ १४ ॥ समानमा प्राशनात् ॥ १५ ॥ भद्रान् नः श्रेयः समनैष्ट देवाः
 [5. 7. 2h] इति व्रीहीणां प्राश्नाति ॥ १६ ॥

अग्निः प्रथमः प्राश्नातु स हि वेद यथा हविः ।

शिवा अस्मभ्यमोषधीः कृणोतु विश्वचर्षणिः ॥ [TB 2. 4. 8. 7]

इति श्यामाकानाम् ॥ १७ ॥ सर्वे मन्त्रेण प्राश्नीयुरित्येकं यजमान एव यजमान-
 भागमित्यपरम् ॥ १८ ॥ ये प्रागेकाष्टकाया वत्सा जायन्ते तेषां प्रथमजं दक्षिणां
 ददाति ॥ १९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २० ॥ ॥ १७ ॥^२

अथ यदि नानातन्त्रं श्यामाकं कुर्याच्छ्यामाकेषु पक्षेषु सौम्यं श्यामाकं
 चरुं निर्वपेत् ॥ १ ॥ तस्यैष एव कल्पः ॥ २ ॥ एतावन्नाना—वासो दक्षिणां
 ददाति ॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ यवानामग्रपाकस्य यजते ॥ ५ ॥ तेषां
 व्रीहिभिरेव कल्पो व्याख्यातः ॥ ६ ॥ एतावन्नाना—

एतमु त्थं मधुना संयुतं यवै सरस्वत्या अधिमनावचर्कुशुः ।

इन्द्र आसीत् सारपतिः शतक्रतुः कीनाशा आसन् मरुतः सुदानवः ॥ [1. c.]

इति नवानां प्राश्नाति ॥ ७ ॥ य ऊर्ध्वमेकाष्टकाया वत्सा जायन्ते तेषां प्रथमजं
 दक्षिणां ददाति ॥ ८ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ९ ॥ नवैरेवामावास्यां
 पौर्णमासीं वा यजेत ॥ १० ॥ नवैर्वाग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ ११ ॥ अग्निहोत्रं
 वा नवानां दयित्वा तस्याः पयसा सायं प्रातर्जुहुयात् ॥ १२ ॥ अपि वा गार्हपत्ये
 चतुःशरावमोदनं पक्त्वाग्रयणदेवताभ्यः स्विष्टकृच्चतुर्थ्यभ्यो हुत्वा ब्राह्मणान्
 भोजयेत् ॥ १३ ॥ हरितयवशमीधान्यशाकानामनिष्टे ऽपि याथाकामी ॥ १४ ॥

1 Gc महिमानं

2 D ॥३॥

3 D om.

4 D om, कुर्यात्

5 DGa वै; Gc om.

6 DGa नाना°, Gc नवा°

7 D om, भ्यः

8 G °र्या°; cf. Āp., Hir.

दानप्रसवानि मूलपलाशकानि^१ ॥ १५ ॥ व्रीहिभिरिष्ट्वा व्रीहिभिरेव यजेता
 यवेभ्यः । यवैरिष्ट्वा यवैरेव यजेता व्रीहिभ्यः । अपि वा व्रीहिभिरेव यजेत
 ॥ १६ ॥ एवमेव सस्येसस्ये^२ यावज्जीवं यजेत यावज्जीवं यजेत^३ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥^४

इत्यग्न्युपस्थानाग्निहोत्राग्रयणान्तः षष्ठः प्रश्नः^५ ॥

—

1 1 Gb मूलफलशाकानि

2 DGc do not repeat सस्ये

3-3 Gbc om.

4 D adds ॥४॥

5-5 D पंचमः प्रश्नः; Gac om.; Gb adds
 समाप्तः

CATURHOTRKA

One of the Newly Discovered *Parīṣiṣṭas* of the *Maitrāyaṇīyas*
edited and rendered into English

by

RAGHU VIRA

Like the *Gonāmika* published in these *Studies* last year (vol. 1, pp. 6-12), the *Caturhotṛka* is one of the oldest *Parīṣiṣṭas* of the *Vārāha-Śrauta*, going back to a period when the *Samhitā* and *Brāhmaṇa* ritual had not been superseded. Among the *Mānavas* it is a part of the *Śrauta* itself (5. 2. 14). The *Vārāha* and *Mānava* versions run very close together. For the sake of a clear view they are put in opposite columns, the right hand column registering the variations of the *Mānavas*. This system is definitely more convenient than that of the footnotes, whose use has been limited here to the noting down of the corrupt readings of the ms. In cases of disagreement between the *Vār.* and *Mān.*, or between the *Samhitā* and these *Sūtras*, the *Samhitā* and even parallel passages from other sister texts have been cited. The translation is tentative.

The text is based on the Baroda Oriental Institute ms., No. 11234, which is the only *Vār. Par.* ms. existing in the world.

I have retained the form *Caturhotṛka*, which is very probably original. The Pāṇinean form with the *vṛddhi* in the first syllable is to be met with in the colophon of *Maitrāyaṇī Samhitā* 1. 9: इति प्रथमकारण्डे चातुर्होतृको नाम नवमः प्रपाठकः.

Vārāha

Mānava

वैवाहिकश्चतुर्होतृणां कर्मविधिन्या-
ख्यातः ॥ १ ॥

Omitted

कामसंयुक्तमनुक्रमिष्यामः ॥ २ ॥

”

चित्तिः सुक् [131. 1] इति दशहोतारं
निगदेत् ॥ ३ ॥

...इति दशहोता ॥

[sū. 1]

The brackets enclose referen-
ces to pages and lines of
Maitrāyaṇī Saṃhitā 1. 9.

इन्द्रं गच्छ स्वाहा [131. 3] इति ग्रहः
॥ ४ ॥

...इति होमः ॥

”

पृथिवी होता [131. 3] इति चतुर्होता
॥ ५ ॥

Identical

[sū. 2]

वाचस्पते वाचो वीर्येण [131. 4] इति ग्रहः
॥ ६ ॥

”

”

सोमः सोमस्य पिबतु [131. 5] इति
द्वितीयः ॥ ७ ॥

”

”

अग्निर्होता [131. 7] इति पञ्चहोता
॥ ८ ॥

”

[sū. 3]

वाचस्पते हिन्विधेनामन् [131. 7] इति
ग्रहः ॥ ९ ॥

”

”

सोमः सोमस्य पिबतु [131. 9] इति
द्वितीयः ॥ १० ॥

”

”

महाहविर्होता [131. 10] इति सप्तहोता
॥ ११ ॥

”

[sū. 4]

विधेनामन् [131. 12] इति^१ ग्रहः ॥ १२ ॥
अप उपस्पृश्य प्राङ्मुखः प्रतिगृ-
हीयात् । देयं वाभिमुखः ॥ १३ ॥

”

”

...प्रतिगृह्णाति ।...

[sū. 5]

1 The ms. चो०

2 The ms. इति तं

तूष्णीं तान्त्रान् मन्त्रयेदित्येके ॥ १४ ॥

Omitted

सावित्रः प्रथमः सर्वत्र ॥ १५ ॥

सावित्रः पुरस्तात् सर्वेषाम् ॥ [sū. 6]

यथादेवतं समामननम् ॥ १६ ॥

Omitted

यमाय त्वा [133. 14] इत्येकशफं
प्रतिगृहीयात् ॥ १७ ॥

...इत्यश्वं यच्चैकशफम् ॥ [sū. 7]

रुद्राय त्वा [133. 19] इति द्विशफम्
॥ १८ ॥

Identical [sū. 8]

अग्नये त्वा [134. 3] इति हिरण्यं त्रपु
सीसमयो लोहं च ॥ १९ ॥

...त्रपुः... [sū. 9]

ग्रास्त्वाकृन्तन्नपसो ऽतन्वत धियो ऽवयन् ॥
वृहस्पतये त्वा [134. 8] इति वासः
॥ २० ॥

Identical [sū. 10]

प्रजापतये त्वा इति पुरुषं हस्तिनं सर्व-
बीजानि प्राणि चान्यत् ॥ २१ ॥

...इति हस्तिनं पुरुषं व्रीहियवौ भूमिं
प्राणि चान्यत् ॥ [sū. 11]

उत्तानाय त्वा [134. 14] इत्यप्राणत्
॥ २२ ॥

...इत्यप्राणि ॥ [sū. 12]

क इदं कस्मा अदात् [135. 1] इति
सर्वत्रानुपजेत् ॥ २३ ॥

...इति सर्वत्रानुपजति कामैतत्ते
इत्यन्तम् ॥ [sū. 13]

यः प्रजया पशुभिर्न प्रजायेत स
द्वादशाहानि द्रुहिलमहतं वासः परि-
धाय तप्तमुदकं पिबति ॥ २४ ॥
एवं द्वादशरात्रं पश्चादग्नीनां दर्भेष्वधः
शयीत ॥ २५ ॥

...प्रजायेत द्रुहिलमहतं वासः परि-
धाय द्वादशरात्रं तप्तं पयः पिबन् व्रत-
चार्यधः शयीत ॥ [sū. 14]

Cf. MS 137. 7-8 यः प्रजया पशुभिर्न प्रजायेत स
द्वादशाहानि बरासीं परिधाय तप्तं पिबन्नधः शयीत ॥

द्वादश्याः प्रातः प्राच्यां दिशि यत्र त्रयोदश्यामुदिते दशहोतारं निगद्य
 ग्रामस्य पशोः शब्दं नोपशृणुयातांश्चो- इन्द्रं गच्छ स्वाहा इति होमः ॥
 दप(corrupt) दर्भस्तम्बमुद्ग्राभै(?)- [sū. 15]
 श्वतुर्होतारं निगद्य इन्द्रं गच्छ स्वाहा
 [131. 3] इति होमः ॥ २६ ॥

Cf. MS 137. 11-12 प्रजापतिर्वै दशहोता ।
 ज्यायान् वै प्रजापतिर्होमात् । तस्मात् तन्न जुह्वति ॥
 KS 9. 14: 116. 1 द्वादश्याः प्रातः प्राङ्मुद्रुत्य दश-
 होतारं व्याचक्षीत् ॥ See also ĀpŚr. quoted
 under the next aphorism.

प्राण्यापानेत् ॥ २७ ॥

प्राण्य इन्द्रं गच्छ स्वाहा इत्यपानेत्
 (Knaauer's reading इत्यपाने is
 to be corrected) ॥ [sū. 16]

The Vārāha injunction is taken over from
 MS 137. 12. For Mānava cf. ĀpŚr. 14.
 13. 4 द्वादश्याः प्रातः प्राङ्मुद्रुत्य प्राण्यापान्य इन्द्रं
 गच्छ स्वाहा इत्यपान्य दशहोतारं व्याख्याय चतुर्होतारं
 जुहुयात् ॥

चतुर्होता निगदे व्याख्यातः ॥ २८ ॥

चतुर्होतारं निगदेत् । व्याख्यातः ॥
 [sū. 17]

तथा पञ्चहोत्रा षड्होत्रा च यशस्कामः
 ॥ २९ ॥

Identical (omitting च)
 [sū. 18]

ऋतुमुखेषु सँवत्सरमाहुतीर्जुहुयात्
 ॥ ३० ॥

Identical (om. आहुतीः) [sū. 19]

यद्यग्निष्टोमेनेष्ट्वा पापीयान् मन्यमानः
 स्यात् सप्तहोतारं मनसानुद्रुत्य ग्रहेण
 जुहुयात् ॥ ३१ ॥

सोमेनेष्ट्वा पापीयान् मन्यमानः सप्तहो-
 तारं मनसानुद्रुत्य विधेनामन् इति ग्रहेण
 जुहोति ॥ [sū. 20]

यद्येनमात्विज्यादवरुध्येच्चतुर्होतारं वि-

Omitted

ग्राहं¹ प्रतिलोममाग्नीध्रीये जुहुयात्

॥ ३२ ॥

यद्यनं पुनरुपशिक्षेत दशहोतारमविग्रा-
हम[नु]लोममाहवनी[ये] जुहुयात्

॥ ३३ ॥

कर्माध्ययनयोर्व्रतानि ॥ ३४ ॥

त्रिभिः सँवत्सरं नाशनीयात् ॥ ३५ ॥

Omitted

तेषां व्रतानि ॥

[sū. 21]

त्रिभिः सहैकतः सँवत्सरं नाशनीयात् ॥

[sū. 21]

त्रयाणामुच्छिष्टं न भुञ्जीत ॥ ३६ ॥

त्रिभ्यो न प्रयच्छेत् ॥ ३७ ॥

Identical

„

„

„

यो ऽर्धातः सन्न विरोधेत् सो ऽरण्यं
परेत्य ब्राह्मणं बहुविदमुपवेश्य चतुर्हो-
तृनाचक्षीत ॥ ३८ ॥

...विरोधेत...

...बहुविदमुपवेश्य दर्भस्तम्बमुद्ग्रथ्य
चतुर्होतृन् स्वकर्मणो व्याचक्षीत ॥

[sū. 22]

Cf. MS 138. 13-14 अथ यमनूचानँ सन्तं नो-
पनमेत् सो ऽरण्यं परेत्य ब्राह्मणमुपद्रष्टारं कृत्वा चतु-
र्होतृन् व्याचक्षीत ॥

ĀpŚr. 14. 13. 7 यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं यशो
नर्हेत् सो ऽरण्यं परेत्य दर्भस्तम्बमुद्ग्रथ्य ब्राह्मणं
दक्षिणतो निषाद्य चतुर्होतृन् व्याचक्षीत ॥

नदीपर्वतमर्यादाभिरव्यवहिताः सुत्याः²
समानकालाः समृतयज्ञाः । तेषामहो-
रात्रा(?) पुरस्तात् प्रातरनुवाकस्य
अग्निर्यजुर्भिः [132. 1] इति पर्यायै-
राहुतीर्जुहोति ॥ ३९ ॥

नदीपर्वतमर्यादाव्यवहिताः सुत्याः
समानकालाः ॥ [sū. 23] समृतयज्ञ-
स्तस्य पुरस्तात् प्रातरनुवाकस्य ॥ [sū.
24] समिद्धे ऽग्नौ संभारयजूंषि जुहोति ॥
[sū. 25]

Cf. MS 139. 11-12 एतैरेव (sc. अग्निर्यजुर्भिः etc.)

जुहुयात् समृतयज्ञे चतुर्भिश्चतुर्भिर्नुवाकशा(sic)यम् ॥

यथा दीक्षास्वेवं प्रायणीये द्वादशाहे
ऽतिरात्रे ॥ ४० ॥

यथा दीक्षणीयायाः ॥ [sū. 25] एतै-
र्द्वादशाहे पुरस्तात् प्रायणीयस्य

1 The ms. विप्रहं

2 The ms. सुत्या

जुहुयात् ॥ [sū. 26] एतैरेवातिथ्यम-
भिमृशेत् ॥ [sū. 27] एतान्येवाग्नीधे
ऽनुब्रूयात् ॥ [sū. 28]

Cf. MS 139. 13, 14, 15, 140. 1-2 एतैरेव जुहुयात्
पुरस्ताद् दीक्षायाः । एतैरेव जुहुयात् पुरस्ताद् द्वाद-
शाहस्य । एतैरेवातिथ्यमभिमृशेत् । एतान्येवाग्नीधे
ऽनुब्रूयात् ॥

एतैरेव जुहुयादन्तरा त्वष्टारं च पत्नीश्च
संवत्सरं प्रजाकामः पशुकामो वा ॥ ४१ ॥

एतैरेवान्तरा (Knauer's edit.
एतैरन्तरा) त्वष्टारं च पत्नीश्च संवत्सरं
प्रजाकामो जुहुयात् ॥ [sū. 29]

The Vārāha sūtra is taken
over from MS 140. 3-4 with
the addition पशुकामो वा at the
end.

Here MānŚr. 5. 2. 14 comes
to an end, though in 9. 5. 1,
where the entire Caturhotrka
is repeated, the München ms.,
Haug 53, p. 227a reads:

चतुर्होतृकगोनामिके एकरात्रं त्रिरात्रे
वोषोष्याप्यनाहिताग्निः पाकयज्ञोपचा-
रमग्निमुपचरति ॥ ४२ ॥
सांग्रामिकी^१ जयस्य^२ दक्षिणा ॥ ४३ ॥

चातुर्होतृकगोनामिकमप्यनाहिताग्निर्द्वा-
दशरात्रं त्रिरात्रमेकरात्रं वा पाकयज्ञो-
पचारादग्निमुपचरति ॥ सांग्रामिकी
जयस्य दक्षिणा । सप्तस्यवीयेषु (?)
वासो देयं हिरण्यं वा देयम् ॥

इति चतुर्होतृके प्रथमं खण्डम् ॥
इति चतुर्होतृके पञ्चमोऽध्यायः ॥
चतुर्होतृकः समाप्तः ॥

1 The ms. सांग्रामिके

2 The ms. जवत्यश्च

TRANSLATION

- 1 The Catur-hotṛ ritual pertaining to marriage has (already) been detailed.¹
- 2 (Here) we shall describe in due order² the ritual which brings about the fulfilment of certain desires³.
- 3 He should recite the Daśa-hotṛ formula :

(My) wish the ladle, (my) heart the butter ;
 (My) speech the altar, (my) thoughts the straw for
 strewing (thereon);
 (My) intentions the fire, (my) discernment the priest
 who is to kindle this fire ;
 (My) lord of speech functioning as the invoker (of
 the divine beings);
 (And my) mind operating as the Upavakṛ, the inter-
 preter (?);
 (My) life the offering, (my) Sāman chants the Adhvar-
 yu (who is to be busy at the altar).
- 4 He pours the oblation with the formula :
 Go to Indra. Hail !
- 5 The Catur-hotṛ formula is:
 The earth is the Hotṛ, the sky the Adhvaryu, Tvaṣṭṛ
 the Agnīd, (and) Mitra the Upavakṛ.
- 6 The oblation formula (for the above) is:
 O lord of speech, wouldst thou offer (thy) assembled
 might of words, etc.
- 7 There is still another :

1 Where !

2 The order of the Maitrāyaṇī Saṃ-
hitā.

3 Cf., e. g., samgrāmiṇaṃ caturhotṛā
yājayet; prajākāmam caturhotṛā

yājayet; paśukāmaṃ pañcahotṛā
yājayet; bhrātṛvyavantaṃ pañcaho-
trā yājayet; svargakāmam pañca-
hotṛā yājayet (MS 137. 12, 16, 19,
138. 2, 4)

- Let soma drink of soma,
Let the sparkling one drink of the sparkling sap, etc.
- 8 The Pañca-hotṛ formula is:
Agni is the Hotṛ, the two Aśvins the two Adhvaryus,
Rudra the Agnīd, (and) Bṛhaspati the Upavakṛ.
- 9 The oblation formula (for the above) is:
Lord of speech, Hinvidhe-nāman¹ (?), may we give
thee thy name;
Mayest thou ordain a name for us.
Lord of speech has drunk of soma;
He has put manhood into us.
- 10 There is still another:
Let soma drink of soma,
Let the sparkling one drink of the sparkling sap, etc.
- 11 The Sapta-hotṛ formula is:
Mahāhavis is the Hotṛ, Satyahavis the Adhvaryu,
Acittapājas the Agnīd, Acittamanas the Upa-
vakṛ, Anādhṛṣya and Apratidhṛṣya the two
Abhigaras, (and) Ayāsyā the Udgātṛ.
- 12 The oblation formula (for the above) is:
Vidhe-nāman (?), may we give thee thy name;
Mayest thou ordain a name for us.
May the cord of the gods not snap, neither that of
men.
Obeisance to mother earth.²

1 Von Schroeder (MS) splits up
the word into two: हि¹न्विधे नामन्,
and similarly वि¹धे नामन्. It is
altogether an obscure word. The
Padapāṭha, which is the work of
a late writer who understood little

of the text, is: हि¹न् । विध इति विधे ।
Cf. KS 9, 8: 111, 1 हि¹दि¹धे (thus
all the mss.; accent after one ms.),
KapiṣṭhalaS ms. रिदिधे.

2 This brings to a close MS 1. 9. 1.

THE SACRIFICIAL FEES

- 13 Having touched water, facing the east, one should accept the fees.
Or one may face the gift.
- 14 Some authorities hold that one should recite the prescribed formulas quietly¹.
- 15 In the case of every gift the first mantra is:
At the impelling of the Impelling Lord, with the
arms of Aśvins and the hands of Pūṣan, thee I
accept.
- 16 The second mantra is to have the deity proper to the gift:
- 17 For the acceptance of the gift of an animal with uncloven hooves, (the second mantra is):
For Yama has Varuṇa given thee to me.
May I thus attain immortality.
Felicity to the donor;
Felicity to me, the receiver.
- 18 For animals with cloven hooves:
For Rudra has Varuṇa given thee to me.
May I thus attain immortality.
Felicity to the donor;
Felicity to me, the receiver.
- 19 For gold, tin, lead, iron and copper:
For Agni has Varuṇa given thee to me.
May I thus attain immortality.
Felicity to the donor;
Felicity to me, the receiver.

1 For तान्त्रान् cf. ApŚr. 14. 12. 5 त इमे तान्त्रीणां दक्षिणानां प्रतिग्रहणाः स्युः

20 For clothing :

Goddesses spun thee,
Apases stretched the warp,
Dhīṣ wove the woof.

For Bṛhaspati has Varuṇa given thee to me.
May I thus attain immortality.
Felicity to the donor;
Felicity to me, the receiver.

21 For a slave, an elephant, all the seeds, and every other object with life :

For the lord of creatures has Varuṇa given thee to me.

May I thus attain immortality.
Felicity to the donor;
Felicity to me, the receiver.¹

22 For the inanimate :

For Uttāna of the Aṅgiras race has Varuṇa given thee to me.

May I thus attain immortality.
Felicity to the donor;
Felicity to me, the receiver.

23 The finale for all donations is :

Who was it that gave the gift,
And who was it to whom he gave ?
Love to love, desire to desire, longing to longing—
The giver the same, the recipient the same.
For love and desire and longing I accept thee.
O love and desire and longing, it is thine.²

1 This prescription is not derived from MS, but from KS 9.12:114.9.

2 The Brāhmaṇa gloss on the above

continues : Love is ocean ; gift is love. With gift one accepts the gift. Whosoever knows the goddess

THE CATUR-HOTR RITUAL

- 24 One who does not get progeny, or whose cattle do not procreate, should put on a new coarse¹ cloth and drink hot-water for twelve days.
- 25 Thus for twelve nights he should sleep on ground strewed with darbha grass to the west of the fires.
- 26 On the morning of the twelfth, in the east, where the sound of a village animal is not heard, holding a darbha bunch and having recited the Catur-hotr, he pours the offering: Go to Indra. Hail !
- 27 After exhaling he should inhale.
- 28 The Catur-hotr has been dealt with in the Samhitā².
- 29 Similarly one desirous of glory should perform the ritual with the Pañca-hotr and the Śaḍ-ḍhotr³.
- 30 For a whole year he pours offerings at the advent of seasons.
- 31 If after the Agniṣṭoma he were to feel worse off, he should run over the Sapta-hotr in his mind and sacrifice with the accompanying oblation formula.

that first carried the gift, becomes worthy of receiving gifts. He doth carry the gift.

- 1 Kuauer adopts द्रहिल for MānŚr. He connects it with द्रह्यत् of R̥gveda. For द्रहिल as the correct reading cf. अद्रूक्ष्ण of AV 8. 9. 16:
 यत् ते वासः परिधानं
 यां नीविं कृणुषे त्वम् ।
 शिवं ते तन्वे तत् कुरमः

संस्पर्शेऽद्रूक्ष्णमस्तु ते ॥

Dr. Tarapada Chaudhury's rendering 'unharming' (On the interpretation of some doubtful words in the Atharvaveda, p. 34) is not very appropriate.

- 2 Mark the use of निगद in the sense of Samhitā. Cf. JVS 1, p. 6.
 3 The Śaḍ-ḍhotr does not occur in MS.

- 32 If he is deposed from the R̥tvik's office he should sacrifice in the Āgnīdhriya with the Catur-hotṛ, reciting it backwards and making a pause after every yajus.
- 33 If he is restored back he should sacrifice in the Āhavanīya with the Daśa-hotṛ, reciting it in the usual order and without pauses.

* * *

- 34 The practices to be observed for the study and ritual of Catur- and other -hotṛs are¹:
- 35 For a whole year one is not to take his meals with three others.
- 36 One should not partake of the leavings of three.
- 37 One should not give (his leavings ?) to three.
- 38 If having studied one is not respected, he should move off to the forest and seating near himself a highly learned Brahmin he should recite the Catur-hotṛ.

* * *

- 39 Concurrent sacrifices are those that are not separated by the boundaries of rivers and mountains, at which there is the pressing of soma, and which are performed at one time. At these sacrifices offerings with the series 'Agni with the yajus, etc.' precede the Prātar-anuvāka².
- 40 As in the case of the Dikṣās, so also with Prāyaṇīya, Dvādaśāha and Atirātra.

1 Cf. Rudradatta's introduction to ĀpŚr. 14. 13: अथोत्तरेण पटलेन चतुर्होतृणां काम्यनैमित्तिकान् प्रयोगान् वक्ष्यं-

स्तदध्ययनव्रतमपि प्रसङ्गादाह

2 Kuauer's division of sūtras is unintelligible.

- 41 With this very series one who is desirous of progeny or cattle should sacrifice for a year in betwixt the Tvaṣṭā and the Patnīs.
- 42 Having fasted either for one night or for three, even one who has not maintained the fire, may perform the Caturhotṛka or Gonāmika ritual, attending the fire in the manner of the domestic rites¹.

* * *

- 43 The sacrificial fee for victory is out of the booty of war.

Here ends the Caturhotṛka
forming the fifth chapter of the Vārāha Parīśiṣṭas.

---

1 Cf. ĀpŚr, 14. 13. 2 एषा वानाहिताग्नेरिष्टिर्यच्चतुर्होतारः

KĀṬHAKA-ŚRAUTASŪTRA FRAGMENTS

by

RAGHU VIRA

Kāṭhaka-Śrauta has yet to be discovered. Hence, any information about it is welcome. In 1928 I had gathered a few hundreds of Kāṭhaka quotations and published them the same year in the Oriental College Magazine, Lahore. During the rains of 1934 I visited Benares and Calcutta, and there I made transcripts of two manuscripts which are given below. Of these the second one is described in the Catalogue as Kāṭhaka-Śrautasūtra. Neither the colophon nor the margins of the ms. bear any testimony to it. Still I publish it, without any emendation, for the benefit of future workers.

(1) SANSKRIT COLLEGE BENARES, COLLECTION 3, BUNDLE 47

श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

अथ कठशास्त्रानुसारेण चातुर्मास्यानां पाञ्चाहिकः प्रयोगः ॥ तत्र फाल्गुन-
शुक्लैकादश्यां वैश्वानरपार्जन्येष्टिं विधाय वैश्वदेवं पर्व ॥ तस्मिन्नेवाहनि वरुण-
प्रघासार्थमुद्धरणम् ॥ द्वादश्यां वरुणप्रघासाः ॥ त्रयोदश्यामनीकवत्यादि गृह-
मेधीयेष्टिपर्यन्तम् ॥ चतुर्दश्यां दर्विहोमादिसाकमेधसमाप्ति ॥ पूर्णिमायां शुनासी-
रीयम् ॥ इति पञ्चाहिकानि ॥

* * *

(2) ASIATIC SOCIETY OF BENGAL, MS. NO. 3493

श्रीगणेशाय नमः ॥ दिवःश्येनीभिरन्वहं स्वर्गकामो यजेत । दिवःश्येनयो
नाम सप्तेष्टयः । ताभिः शुक्लपक्षे^१ प्रतिपद्यारभ्य सप्ताहं यजेत । अन्वहमेकैकया
त्रिहविष्कया । अग्नये कामायाष्टाकपालम् । आशायै चरुम् । अनुमत्यै चरुम् ।
इति प्रथमा । सर्वास्वाद्योत्तमे तुल्ये हविषी । मध्ये विशेषः । कामाय ब्रह्मणे यज्ञा-
याङ्मथो ऽग्नये बलिमते अनुवित्यै । एता द्वितीयादिष्विष्टिषु यथाक्रमं द्वितीयाः
प्रदिष्टाः । प्रतीष्ट्युपहोमा आस्ताताः सो ऽत्र जुहोतीति । तस्य कर्म । शुक्लपक्षे
प्रथमायामामावास्येनेष्ट्वा दिवःश्येनीभिर्यज्ञे स्वर्गं लोकमवाप्नुवानीति संकल्पः ।
दिवःश्येन ५ हविः । सर्वं पौर्णमासवत् । अग्नये काय जुष्टं निर्वपामि । आशायै
जुष्टं । अनुमत्यै जुष्टं ॥

अग्ने काम हव्य ५ रक्षस्वाशे हव्य ५ रक्षस्वानुमते हव्य ५ रक्षस्व । निर्वापवत्
प्रोक्षणम् । प्रोक्षामीति विशेषः । उत्करे त्रिर्निनीय यथाभागं व्यावर्त्तध्वम्,
इदमग्नेः कामस्येति पेषणार्थान् । इदमाशया अनुमत्या इति चर्वर्थान् । अग्नये
कामाय जुष्टमधिवपामि । कपालान्युपधाय चरुद्वयम् । अग्नये कामाय जुष्टं
संवपामि । पुरोडाशमधिश्रित्य चरुद्वयं धर्मोसीति ।

आप्यलेपादि पुरोडाशेन प्रचर्य । आशया अनुब्रूहि । आशां यज । आशा-
या अहमन्नादः । एवमनुमतेः । तुभ्यं ता अश्यामंतमिति कामस्य । आशानां त्वा
विश्वा आशा इत्याशायाः । अनु नो ऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वमित्यनुमतेः ।
नारिष्ठान् हुत्वा अग्नये कामाय स्वाहा आशायै स्वाहा अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये
स्वाहा स्वर्गाय लोकाय स्वाहा अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति हुत्वा स्विष्टकृतं यजति ।
हव्यवाहं स्विष्टमिति स्विष्टकृतः ।

अत्रेष्टौ दक्षिणाकाले पष्ठौही वरान् कंसपात्रमाभरणं कांचीनूपूरादि
पतान्यन्तर्वेदि स्थापयित्वा नपुंसकवत्सङ्गं वचनेनोहः । ब्रह्माणि ब्रह्माणि स्थ
ब्रह्मणे वो मामासि ५ सिष्टाहुतानि मह्य ५ शिवानि भवत । सहस्रधाराण्युत्सानि
अक्षीयमाणानि । तानि दधुः पृथिवीमन्तरिक्षं दिवं च । तैः पष्ठौहीकंसनूपूरा-

1 The ms. has a marginal note:

शुक्लपक्षस्य पृथक्कृत्यानुवादो ऽयम् । यं
कामयेत पापीयान्तस्यादिति तमपरपक्षे
याजयेत् । पापीयानेव भवति । यं कामयेत

वसीयान्तस्यादिति तं पूर्वपक्षे याजयेत् ।
वसीयानेव भवति । इत्यादिश्रुत्या सर्वशुक्ल-
पक्षस्य काम्यकर्मकालत्वेनोपदिष्टत्वाच्छुक्ल-
पक्षः सर्वो ऽपि काम्येष्टीनां कालः ॥

दिभिरतितराणि मृत्युम् । १ ब्राह्मणा इमानि वः पष्ठौहीकंसनूपुरादीनि । ब्राह्मण-
तर्पणान्तम् । सप्तेष्टयो नानाहवनीयाः कालभेदात् । केचिदेकाहवनीया इति एकं
कामेष्टथयनमिति । नानाहवनीयपक्षे अन्वहं संकल्पादि । अन्यपक्षे आदावेव
संकल्पः । नानाहवनीयपक्षे इष्टया यक्ष्ये इति प्रथमवर्जानाम् । दैवःश्येन हविः ।
एकाहवनीयपक्षे ऽपि तथैव । श्वोभूते संकल्पादि पूर्ववत् । तत्र विशेषः । प्रथमतृती-
यौ पूर्ववत् । द्वितीयं कामाय चरुम् । निर्वापादि द्वितीयवर्जं पूर्ववद् याज्यानुवा-
क्याश्च । कामो भूतस्य कामस्तदग्र इति कामस्य । नारिष्ठान् हुत्वा उपहोमः
पूर्ववत् । कामाय स्वाहेति द्वितीयः इति विशेषः । स्विष्टकृदादि पूर्ववत् । ब्राह्मण-
तर्पणान्तम् ॥ १ ॥

श्वोभूते सर्वं पूर्ववत् । द्वितीयस्तु ब्रह्मणे चरुमिति विशेषः । ब्रह्म जज्ञान
पिता विराजामिति द्वितीयस्य याज्यानुवाक्ये । उपहोमे ब्रह्मणे स्वाहेति द्विती-
याहुतिः । पूर्ववदक्षिणा ॥

श्वोभूते संकल्पादि पूर्ववत् । द्वितीयं यज्ञाय चरुम् । एतावान् विशेषः ।
यज्ञो रायो यं यज्ञः इति यज्ञस्य । यज्ञाय स्वाहेति द्वितीयाहुतिः ॥

श्वोभूते पूर्ववत् सर्वम् । द्वितीयमद्भ्यश्चरुम् । आपो भद्रा आदित्यश्यामि
इत्यद्भ्यः । अद्भ्यः स्वाहेति द्वितीयः ।

श्वोभूते पूर्ववत् संकल्पादि । द्वितीयमग्नये बलिमते चरुम् । तुभ्यं भरन्ति
यो देहाः इत्यग्नेर्बलिमतः । अग्नये बलिमते स्वाहेति द्वितीयः ॥

श्वोभूते सप्तम्यां पूर्ववत् । अनुवित्त्यै चरुमिति विशेषः । पूर्वं देवा अपरेण
प्राणापानावित्यनुवित्याः अनुवित्त्यै स्वाहेति द्वितीयः । पूर्ववदक्षिणा । ब्राह्मण-
तर्पणान्तम् । आप ऐन्द्राग्नविकाराः । शिष्टाः सर्वा आग्नेयविकाराः ।

दिवःश्येनयः समाप्ताः ॥

तत्र श्लोकौ—

इष्ट्वामावास्यया तस्मिन् प्रथमायामुपक्रमः ।
दिवःश्येनीभिर्यक्ष्ये च दैवःश्येनं हविस्तथा ॥
आप ऐन्द्राग्नधर्माणः शिष्टा आग्नेयधर्मकाः ।
पष्ठौह्यादि यथाश्रद्धं स्त्रियाभरणमेव च ॥

अपाद्याभिश्च ॥ अपाद्यानां सर्वं पूर्ववत् । अपाद्या इति समुदायनाम ।
पूर्ववदारम्भकालः । पञ्चेष्टयः । अग्न्यनुमती पूर्ववदनुपज्येते पञ्चस्वाद्योत्तमे । तपः
श्रद्धा सत्यं मनश्चरणमित्येताः पञ्चस्विष्टिषु देवताः । अपाद्याभिर्यद्वे स्वर्गं
लोकमवाप्नुवानीति संकल्पः । अपाद्य ५ हविः । आग्नेयमष्टाकपालं तपसे चरुम् ।
नारिष्ठान् हुत्वा अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहा अनुमत्यै स्वाहेत्यादि । अग्निर्मूर्धा
भुव इत्याग्नेयस्य । तपसा देवा इति द्वे तपसः । अनुमत्यादि पूर्ववत् । सर्वासां
पूर्ववदक्षिणा ॥

श्वोभूते पूर्ववत् सर्वम् । श्रद्धायै चरुमिति विशेषः । श्रद्धायै स्वाहेति
द्वितीयः । श्रद्धया देवा देवत्वमश्नुत इति द्वे श्रद्धायाः । शेषं सर्वं पूर्ववत् ॥

श्वोभूते सर्वं पूर्ववत् । सत्याय चरुमिति मध्यमः । सत्याय स्वाहेति
द्वितीयः । आगात् सत्यमिति द्वे सत्यस्य ।

श्वोभूते [सर्वं] पूर्ववत् । मनसे चरुमिति मध्यमः । मनसे स्वाहेति द्वितीयः ।
ब्रह्माहुतीरिति द्वे मनसः ॥

श्वोभूते पञ्चम्यां पूर्ववत् सर्वम् । चरणाय चरुमिति मध्यमः । चरणाय
स्वाहेति द्वितीयाहुतिः । उपहवेत्येति द्वे चरणस्य । शेषं पूर्ववत् ।

Lower down this line which is the last on folio 4a the
ms. has तत्र पञ्चपदा याज्या । ६ ब्राह्मणतर्पणान्ताः पञ्चेष्टयः तत्र श्लोकः—

अपाद्याभिस्तथा यद्वे अपाद्यं च हविस्तथा ।

सर्वा आग्नेयविध्यन्तास्तपसादे द्वयं द्वयं ॥

अपाद्याः समाप्ताः ॥ चतुर्थः पटलः ॥ छ ॥

KAUHALI-ŚIKṢĀ

edited by

SADHU RAM, M. A.

Kauhali (v.l. Kauhaḷi, Kauhaḍi, the son of Kauhaḷa or Kauhaḍa¹) is an ancient name. A Kohala, father of Aṣṭāvakra, is mentioned in the Mahābhārata. Śabdakalpadruma quotes Medinī which describes Kohala as nāṭyaśāstra-pravaktā. Another Kohala (or Kohara) is the author of a Prākṛta grammar, and still another is a writer on music. A similar name is Kahola or Kahoḍa which occurs in the ŚatBr. 2. 4. 3. 1, Br-ĀrUp. 3. 5. 1, ĀsvGr. 3. 4. 4, ŚāñĀr. 15. Kāṭhaka-Saṃhitā has Aryalaḥ Kāhoḍiḥ and the Jaiminiya Brāhmaṇa 3, 177 Aryalaḥ Kāhoḷiḥ. Another interesting variation of the name is Kāphoḍiḥ which occurs as Ayalaḥ Kāphoḍiḥ in the Kapiṣṭhala-Kaṭha-Saṃhitā (39. 5: 218. 5 and footnote). The Śivādigaṇa on Pāṇini 4. 1. 112 reads Kahoḍa and Kohaḍa side by side. Evidently it is the same name.

The Taittiriya-Prātiśākhya mentions the opinion of a phonetician Kauhalī(v. l. Kohalī, Kauhaliya)putra: तीव्रतर-मानुनासिक्यमनुस्वारोत्तमेष्विति शैत्यायनः ॥ समं सर्वत्रेति कौहलीपुत्रः ॥ [17. 1, 2]. This opinion is not found in our Kauhali-Śikṣā.

1 See Kāśikā on Pāṇini 2, 4. 58.

Naturally Kauhaliputra (deriving his name from his mother Kauhali?) may be different from Kauhali. Moreover the Kauhali-Śikṣā which we have is not the original one. It begins with the verse अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि कौहलीयमतानुगाम् which implies that it is not the work of Kauhali himself, but only represents his views. There is quite a large number of Śikṣās which open in the same way, e. g.

- 1 अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि वासिष्ठस्य मतं यथा ।
- 2 अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि पाराशरमतं यथा ।
- 3 अथातः संप्रवक्ष्यामि शिष्याणां हितकाम्यया ।
माण्डव्येन यथा प्रोक्ता ओष्ठसंज्ञा समाहृता ॥
- 4 अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि माध्यन्दिनमतं यथा ।
- 5 अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि वाच उच्चारणे विधिम् ।
यथा संव्यवहारेषु स्वयं प्रोक्ता स्वयंभुवा ॥

(Śoḍaśaśloki-Śikṣā by Rāmakṛṣṇa)

- 6 मनःस्वारं प्रवक्ष्यामि ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।
भगवान् याज्ञवल्क्येन भाषितं लोकहेतवे ॥
- 7 अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि पाणिनीयं मतं यथा ।
- 8 लोमशन्यां प्रवक्ष्यामि गर्गाचार्येण चिन्तिताम् । (Lomaśi-Śikṣā)¹
- 9 शिक्षां प्रवक्ष्यामि शाङ्करीम् ॥ (Śambhu-Śikṣā, unpublished)
- 10 अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि आपिशलेर्मतं यथा ।

How far these represent the views of the ancient authors we have no means to determine. In the case of the Āpiśali-Śikṣā we have the original in sūtras which is not at all represented by the versified work professing to give the views of Āpiśali.² In another case that of the Pāṇiniya-Śikṣā, where we

1 Nos. 1-8 are from Śikṣāsaṃgraha,
Benares, 1893.

extenso in vol. 1, pp. 226-227 and
243-248 of this Journal.

2 Both the works may be seen in

have three recensions—a small one, a big one and a still bigger one—we have the evidence of a late commentator who does not quote any authority for his statement, that it is the work of Piṅgala, the younger brother of Pāṇini.¹ For none of the other Śikṣās mentioned above do we come across any information of that kind. The utmost reliance that we can place on these versified Śikṣās will not take us further than that they are fairly faithful representations of the originals which are lost. These originals could not have been in verse but must have been in sūtras such as we meet with in the Prātiśākhya or in the Āpiśali-Śikṣā—the only genuine ancient Śikṣā extant. For if the originals had been in verse, there would have been no occasion for these versions. A parallel case is afforded by the Dharma-sūtras and the Smṛtis, where the versified Smṛtis became more popular and the Sūtra works were in most cases lost.

The Kauhali-Śikṣā has been recognised as one of the main Śikṣās. It is given the fifth place by Śrīnivāsa in his enumeration of the nine important Śikṣās in the Siddhānta-Śikṣā-Vyākhyā² as well as in the Yājuṣa-bhūṣaṇa, a commentary on Pāri-Śikṣā.³ Kāstūrirāṅgācārya in his introduction (p. 22) to Taittirīya-Prātiśākhya quotes the following three verses mentioning the Śikṣā of Kauhali in the eighth place:

प्रथमं व्यासशिक्षा तु लक्ष्मीशिक्षा द्वितीयकम् ।
भारद्वाजी तृतीया तु शिक्षारण्यतुरीयकम् ॥
पञ्चमं शम्भुशिक्षा षष्ठं चापिशलं तथा ।

1 See Śikṣāsaṃgraha, p. 385.

2 भारद्वाज-व्यास-पाणिनि-शम्भु-कौहल-वसिष्ठ-
वाल्मीकि-हरित-बोधायन०

3 भारद्वाज-व्यास-पारि-शम्भु-कौहल-हारीत-
बोधायन-वसिष्ठ-वाल्मीकि०

सप्तमं पाणिनेशिक्षा अष्टमं कौहलेस्तथा ॥
वसिष्ठशिक्षा नवमी नव शिक्षाः प्रकीर्तिताः ।

Kauhali-Sikṣā belongs to the Taittiriya school, its verse 45 being common with verse 27 of the Kāṇḍānukrama of the Ātreya Śākhā. The text as given hereunder is reproduced from the Devanāgarī transcript of a single available manuscript (No. 20) in the Madras Government Oriental MSS. Library. The transcript was very kindly lent to me by Prof. Raghu Vira.

अथ शिक्तां प्रवक्ष्यामि कौहलीयमतानुगाम् ।
 स्वरादिनिर्णयस्तत्र क्रियते तन्निबोधत ॥ [१]
 उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरितः प्रचयस्तथा ।
 इति चत्वारभागे हि स्वराः प्रोक्ता मनीषिभिः ॥ [२]
 उच्चैरुच्चार्यते यस्तु स उदात्त उदाहृतः ।
 आयामो दृढता सौदम्यं गात्रे ऽङ्गेषु तथा गले ।
 उच्चत्वकारकानेतानाहुः प्राज्ञा विशेषतः ॥ [३]
 नीचैरुच्चार्यते यस्तु सो ऽनुदात्तो ऽभिधीयते ।
 प्रस्रता मृदुता स्थौल्यं गात्रादेः कारकं विदुः ॥ [४]
 नीचत्वे ॥ स्वरितः प्रोक्तस्तयोस्संधान इष्यते ।
 तस्य तु स्वरितस्याद्यमर्धमुच्चैस्तरां विदुः ।
 शेषस्यार्धस्य नीचत्वं किञ्चित्त्वाद् भृशमिष्यते ॥ [५]
 केचिदस्यादिमं भागमुदात्तसदृशं विदुः ।
 अनुदात्तसमश्शेष एतावन्तो द्विधा स्मृताः ॥ [६]
 प्रचयः कथ्यते सद्भिरुदात्तसदृशश्रुतिः ॥ [७]

*

*

*

1 The ms. begins with कौहलीशीक्षा.
 Mark the long vowel ī in Śikṣā,
 which appears in Taittirīya-Āraṇ-
 yaka: अथ शीक्षां व्याख्यास्यामः and
 इत्युक्तः शीक्षाध्यायः (prapāthaka 7,
 anuvāka 2). Against it, we meet
 with the usual short vowel in stan-

zas 1, 57, 81 and in the colophon
 of this very śikṣā. Gopālamīśra, in
 his commentary Vaidikābharāṇa
 on TaitPr. 5. 14 cites Kauhali st.
 57, introducing it with the words
 तदुक्तं शीक्षायाम्, and reading सर्व-
 शीक्षाविशारदः for the second quarter.

स्वारास्सप्तविधा ज्ञेया वक्ष्यन्ते ते विशेषतः ।
 नित्यः क्षैप्रो ऽभिनिहतः प्रश्लिष्टः प्रातिहतस्तथा ।
 पादवृत्तस्तथा तैरोव्यञ्जनस्वरितो ऽपि च ॥ [८]
 अणुमात्रक इत्येके स्वरमन्यं प्रचक्षते ।
 उदात्तादुत्तरो नीचस्संधाने स्वरितस्मृतः ॥ [९]
 स्वारोदात्तपरश्चेत् स्यात् तदा निहत इष्यते ।
 स्वरितस्यास्य मन्यन्ते प्रज्ञानं प्राकृतस्त्विति ॥ [१०]
 स्वरितादुत्तरो नीचस्संधौ प्रचय इष्यते ।
 बहुत्वे ऽथ तथा ते स्युस्स्वारोदात्तपरो न तु ॥ [११]
 इवर्णोकारयोस्संधौ यवभाव उदात्तयोः ।
 तत्र यस्स्वर्यते स्वारः क्षैप्र एष उदाहृतः ॥ [१२]
 अविकारस्त्वसावेव नित्य इत्यभिधीयते ॥ [१३]
 ओकारो य उदात्तस्यादेकारश्च पदान्तगः ।
 तयोर्यस्स्वरिते संधौ निहतेनोत्तरेण तु ।
 एषो ऽभिनिहताख्यस्तु स्वरः प्रोक्तो मनीषिभिः ॥ [१४]
 एकादिष्ट उदात्तेन नित्यः प्रातिहताभिधः ॥ [१५]
 द्वयोरुकारयोस्संधावुदात्तपरयोः क्रमात् ।
 तत्र यस्स्वर्यते स्वारः प्रश्लिष्टस्सो ऽभिधीयते ॥ [१६]
 तृतीयो वा चतुर्थो वा भागो निहत उच्यते ।
 पादवृत्ताभिधस्स्वारो विवृत्तौ यः पदस्य तु ॥ [१७]

*

*

*

कम्पेषु प्रथमस्वारो अणुमात्रिक इष्यते ।
 त्रयाणामादितस्तेषु संनिपातो मिथो यदि ।
 अपरः प्रथमस्यार्धे निहतं तु विधीयते ॥ [१८]
 तृतीयो वा चतुर्थो वा भागो निहत इष्यते ।
 प्रश्लिष्टस्य च संयोगस्तेषामन्यतमेन चेत् ॥ [१९]
 स्वेच्छाप्रयोग इच्छन्ति कम्पं तत्रापि केचन ।
 अदीर्घं दीर्घवत् कार्यं तत्र ह्रस्वस्य कर्षणात् ॥ [२०]
 अथ स्वायंभुवे काण्डे कम्पाः केचिदुदाहृताः ।
 तत्रोदात्ताः प्रयोक्तव्या निहतांशस्तु पूर्ववत् ॥ [२१]

दीर्घं बलमिति ह्यत्र ह्रस्वः कम्प उदीरितः ।
 तन्वां स्वायामितीत्यादि दीर्घः कम्पो विधीयते ॥ [२२]
 ते अस्मदिति वाक्यांशे कैश्चित् कम्पो न पठ्यते ।
 लक्षणप्रतिकूलं तद् ब्रुवते के ऽपि सूरयः ॥ [२३]
 ये पदं न हतं कस्मात् स्यादानर्थक्यमस्य तु ।
 एवं बहुविधा दोषाः प्रदृश्यन्ते मनीषिभिः ॥ [२४]
 अविनीते तु पाठे ऽस्मिन् व्यक्तयस्साधुरिष्यते ।
 व्यक्तयो बहुला वेदे दृश्यन्ते स्वरवर्णयोः ॥ [२५]
 उच्यन्ते विक्रमास्ते ऽपि विज्ञेयाण्ड्विधा बुधैः ।
 उभयं स्वरितः कश्चिदुभयोदात्तकः परः ।
 उदात्तपूर्वकः स्वारः पर एकस्तु विद्यते ॥ [२६]
 एकस्य विपरीतो ऽन्यस्तथा प्रचयपूर्वकः ।
 परोदात्तस्तथा स्वारपर एव निबोधत ॥ [२७]
 उभयोस्स्वारयोर्मध्ये निहतो यत्र दृश्यते ।
 उच्यते विक्रमस्त्वेष उभयस्वरिताभिधः ॥ [२८]
 इतरे विक्रमा एवमूहनीया मनीषिभिः ।
 प्रयत्नस्स्याद् दृढतरो विक्रमेष्वेषु संयतः ॥ [२९]
 उदात्तान्यनुदात्तानि बहुलानि प्रतान्यपि ।
 निरन्तराणि दृश्यन्ते स्वरितस्य न संहतिः ॥ [३०]
 उदात्तास्सहका यत्र दृश्यन्ते च निरन्तराः ।
 उच्चादुच्चतरं तेषु क्रमात् तत्र विधीयते ॥ [३१]
 समतावनुदात्तानां नीचाङ्गीचतरं विदुः ।
 स्वरितस्य संनिपाते कम्पस्त्वभिहितः पुरा ॥ [३२]
 प्रथमान् विक्रमान् बुद्ध्वा सम्यगुच्चारयेदृषिम् ।
 यस्तु विप्रो विशेषेण श्रेयो नित्यमभीप्सति ॥ [३३]
 नवप्रकारं विज्ञेयं पदानां स्वरलक्षणम् ।
 अन्तोदात्तमथोदात्तमाद्युदात्तमुदात्तकम् ॥ [३४]
 मध्योदात्तं ह्युदात्तं च निहतस्वरितं तथा ।
 एकस्वरितमित्येताः पदशब्दनव स्मृताः ॥ [३५]

*

*

*

स्वरान् हस्तेन विन्यस्येद् विपश्चिद् दक्षिणेन तु ।
 श्रेयो विपुलमन्विच्छन् न सव्येन कदाचन ॥ [३६]
 तेन चेन्निष्फलं तस्य ब्रुवते ते विपश्चितः ।
 अविदोषस्तथा कार्यस्तत एतद् विजानता ॥ [३७]
 कनिष्ठिकानामिका च मध्यमा च प्रदेशिनी ।
 नीचस्वारधृतोदात्तानङ्गुष्ठाग्रं निर्दिशेत् ॥ [३८]
 विन्यस्य द्विस्वरं सौम्यं मध्यमे पर्वणि स्पृशेत् ।
 इह कीर्त्तिमवाप्नोति प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ [३९]
 अतो ऽन्यथा तु यो मर्त्यो निर्दिशेन्मतिमोहितः ।
 स गच्छेन्नरकं घोरं पापयोनिषु जायते ॥ [४०]
 स्वरविन्यासशीलस्तु हस्तेन वेदवित्तमः ।
 यस्तस्य गुणदोषौ यौ तत्र तौ फलदौ स्फुटम् ॥ [४१]
 ईजानस्य यथा तेन दाक्षायणसवो मुखः ।
 तस्मात् तत्रावधातव्यं श्रेयो विपुलमिच्छता ॥ [४२]
 अधीत्य विधिवत् पूर्वमृषिमाचार्यतश्शुभात् ।
 अनन्तरं पदाध्यायः कर्तव्यो धीमता ध्रुवम् ॥ [४३]
 ततः क्रममधीयीत स्वरसंस्कारसंयुतम् ।
 एवं त्ववधानस्य श्रेयो भवति नित्यदा ॥ [४४]
 यस्यां पदक्रमात्रेयो वृत्तिकारस्तु कर्णिनः ।
 तां विद्वांसो महाशाखां भद्रमश्नुवते महत् ॥ [४५]
 क्रमो द्वाभ्यामनुक्रम्य प्रत्यादायोत्तरं तयोः ।
 उत्तरेणैव संदध्यादर्धचान्तं समापयेत् ॥ [४६]
 यथालक्षणमव्यग्रं यथान्यायं समाचरेत् ।
 तर्हि तावत् पदं पूर्वं तयोः पदवदुत्तरम् ॥ [४७]
 आवृत्तिरवसानस्य प्रग्रहस्य च नेष्यते ।
 आत्रेयेण तथाप्यत्र सा तयोस्त्ववधीयते ॥ [४८]
 आकारान्तमुदात्तान्तमाङ्परं यत्र दृश्यते ।
 त्रिक्रमं तं विजानीयान्मोषूण ऊषुणस्तथा ॥ [४९]
 त्रिक्रमे वक्ष्यमाणे तु प्रथमे त्रिपदक्रमः ।
 मध्यान्ताभ्यां ततस्तेषु न विशेषस्ततः परम् ॥ [५०]
 समस्तानि पदानि स्युर्यानि प्राप्तानि तस्य तु ।

पुनस्सुवरकर्होतरन्तराविविवध्व कः ।
 अजीगरिति रेफेण सहाज्यत्ता पदावलिः ॥ [५१]
 एवं क्रममधीयानस्सर्वदोषविवर्जितः ।
 श्रेयः परमवाप्नोति दैवत्वमधिगच्छति ॥ [५२]
 य इच्छति जटां वक्तुं स विप्रो वेदवित्तमः ।
 तस्य कीर्त्तिर्विवर्धेत स वेदफलमश्नुते ॥ [५३]
 पदद्वयमनुक्रम्य व्युत्क्रम्योत्क्रम्य संधिमत् ।
 यथावत् स्वरसंयुक्तं प्रयुज्यात् सा जटा मता ॥ [५४]
 संहिता प्रकृतिः प्रोक्ता पदस्यैतत् क्रमस्य तु ।
 जटायाः प्रकृतिस्त्वेष एवं नित्यं निबोधत ॥ [५५]
 जटायां वक्ष्यमाणायां कम्पसंधिस्वरादयः ।
 अवधाय प्रयोक्तव्या निपुणं तदुदीरितम् ॥ [५६]
 प्रातिशाख्यादिशास्त्रज्ञस्सर्वशिखाविशारदः ।
 बुद्धिशक्तिसमेतो यस्स जटां वक्तुमर्हति ॥ [५७]
 यदाधीतमपि ज्ञातं निगदेनैव शक्यते ।
 भनश्चाविविशु... ततो ज्वलति कस्यचित् ॥ [५८]

* * *

तिस्रस्तु वृत्तयो वाचो द्रुतमध्यविलम्बिताः ।
 प्रयोज्या नियतं वेद एवं प्रज्ञाः प्रचक्षते ॥ [५९]
 अन्यत्त्वं यदि वृत्तीनां कर्मणामत्र भिन्नता ।
 वृत्तिं प्रति विशेषस्तु मात्रया भिद्यते ध्रुवम् ॥ [६०]
 अभ्यासार्थं द्रुतां वृत्तिं प्रयोगार्थं तु मध्यमाम् ।
 शिष्याणामुपदेशार्थं कुर्याद् वृत्तिं विलम्बिताम् ॥ [६१]
 वेदक्रमो द्रुतां वृत्तिं बुद्धिकामस्तु मध्यमाम् ।
 कुर्वीत वेदविवृतिं स्वर्गकामो विलम्बिताम् ॥ [६२]
 आसुरादिप्रमाद्यांश्चेद् दुर्गतिं विपरीतकः ।
 यद्यन्याभियतं याति विद्यादेव ततो द्विजः ॥ [६३]
 अत्रैवं मन्वते केचित् सर्वशास्त्रविशारदाः ।
 मध्यमैव प्रयोक्तव्या निपुणं तदुदीरितम् ॥ [६४]
 स्वराक्षरसमानानां वृत्तिवेदप्रवर्तिनाम् ।

मात्रायाः कथनं कर्तुं कैर...ण्येन शक्यते ॥ [६५]
 तस्माद् वृत्तिः प्रयोक्तव्या मध्यमा वेदवित्तमैः ।
 एवं सुसंस्कृतं नित्यं प्रयुक्तं ब्रह्म राजते ॥ [६६]
 क्रमविक्रमसंपन्नामद्रुतामविलम्बिताम् ।
 नीचोच्चस्वारसंपन्नां वदेद् धृतवर्ती समाम् ॥ [६७]

* * *

बहुशो मन्यते मात्रालक्षणं तन्मनीषिभिः ।
 तेषु तेष्वेव कार्येषु प्रग्रहः ..... ॥ [६८]
 एकद्वित्रिक्रमेणैव मात्राकालं मनीषिणः ।
 शब्दैर्निर्दर्शयन्त्यत्र चाषकाकलापिनाम् ॥ [६९]
 एवं बहुविधं मात्रालक्षणं ब्रुवते बुधाः ।
 तत्र तत्र प्रबोद्धव्यमात्मनश्श्रेय इच्छता ॥ [७०]

* * *

ब्रह्मणः प्रणवं कुर्यादादावन्ते च सर्वदा ।
 स्रवत्यनोक्तं पूर्वं परस्ताच्च विशीर्यते ॥ [७१]
 प्रणवाद्यास्सर्ववेदाः प्रणवोपरि च स्थिताः ।
 प्रणवस्तु सदा कार्यो वेदारम्भे मनीषिभिः ॥ [७२]
 अध्यर्ध...तयो यो ऽस्य तन्नादस्त्वेकमात्रिकः ।
 त्रासुरर्धर्धं वा द्वयं तथा ..... ॥ [७३]
 वेदस्थः प्रणवे तु स्यात् समकारो द्विमात्रिकः ।
 स्वरमात्रं द्विमात्रं वा व्यञ्जनं त्वणुमात्रिकम् ॥ [७४]

* * *

कारणप्रश्नानुवाकानां समाप्तौ काल इष्यते ।
 दशाष्टपञ्चमात्रास्स्युस्तन्त्राणां च त्र्यहं भवेत् ॥ [७५]
 विश्रमो न समासस्य ..... ।
 मध्ये तु पदवाक्ये वा अदृष्टार्थो निषिध्यते ॥ [७६]

* * *

रेफस्य ऊष्मसंयोग एष याति स्वरात्मताम् ।
 ..... समानकरणरूपभाक् ॥ [७७]

ऋकार आदिरणुमात्रो मध्ये रेफो ऽर्धमात्रिकः ।
 अणुमात्रस्तथान्यांशो मध्ये भक्तिर्विधीयते ॥ [७८]
 अनुस्वा.....संयोगादिर्यदि स्थितः ।
 ओष्ठ्यस्वरान्ते चाण्येवं निपुणं तन्निबोधत ॥ [७९]
 अ...योर्विद्यते यव्य तद्वियां प्रय ..... ।
 शास्त्रमेतत्त ... .. ।
 ... .. सव्य ऋषिरस्य प्रसिध्यति ॥ [८०]
 शिक्षामिमां तु यो ऽधीते वेदतत्त्वप्रकाशिकाम् ।
 अनुलामश्नुते कीर्त्तिं परे [ब्रह्मणि लीयते] ॥ [८१]

कौहलीयशिक्षा समाप्ता ॥ श्रीरस्तु ॥

The following notes would help the critical study of the manuscript reproduced above:

- (a) The Kāṇḍānukrama of the Ātreyaī-śākhā of the Black Yajurveda gives the correct reading for K. 45ab:

यस्यां पदकृदात्रेयो वृत्तिकारस्तु कुण्डिनः ।

(Indische Studien, vol. 12, p. 356, st. 27)

- (b) K. 67^{is} TaitPr. (Mysore ed.) 23. 24: Whitney's ed. 23. 20.
- (c) Vaidikābharṇa, a commentary on TaitPr. (Mysore ed.) cites (p. 176) K. 57 (the variation has already been noted in the footnote on p. 5), while on p. 501 it cites K. 75 introducing it with the words अनुवाकादीनां समाप्तिषु विरामकालशिक्षायां स्मर्यते, and with v. l. दशाष्टपञ्चमात्रं तु.
- (d) Tribhāṣyaratna, another commentary on TaitPr., cites the views of one Kauhaleya:

- 1 एवमेव कौहलेय आह—द्वयोः पूर्वो ऽणुमात्रिकस्त्रिषु पूर्वावणुमात्रिकावुत्तरः प्रकृत्येति । (p. 459) Cf. K. 18abc.
- 2 तथा कौहलीये (Whitney p. 411 कौहलेय-) हस्तविन्याससमये ऽपि स्वरितप्रचययोरन्तरावृत्तिरुपदिश्यते—

उदात्तमाख्याति वृषो ऽङ्गुलीनां प्रदेशिनीमूलनिविष्टमूर्धा ।
उपान्तमध्ये स्वरितं धृतं च कनिष्ठिकायामनुदात्तमेव ॥

शिक्षावचनमपि चैवं वक्ष्यते—

कनिष्ठिकानामिका च मध्यमा च प्रदेशिनी ।

नीचस्वारधृतोदात्तानङ्गुष्ठाग्रेण निर्दिशेत् ॥ (p. 517)

Of these the second stanza is the same as K. 38, while the first has nothing common with Kauhali.

- (e) Here are some comparisons with TaitPr. The references are to Whitney's ed.

K. 3c-f: आयामो दारुण्यमणुता खस्येत्युच्चैःकराणि शब्दस्य ॥
(22. 9)

K. 4: अन्ववसर्गो मार्दवमुरुता खस्येति नीचैःकराणि ॥ (22. 10)

K. 5cd-6: तस्यादिरुच्चैस्तरामुदात्तादनन्तरे यावद्धर्षं ह्रस्वस्य ॥
उदात्तसमः शेषः ॥ अनन्तरो वा नीचैस्तराम् ॥ अनुदात्तसमो वा ॥
आदिरस्योदात्तसमः शेषो ऽनुदात्तसम इत्याचार्याः ॥ सर्वः प्रवण इत्येके ॥
(1. 41, 42, 44-47)

K. 7: स्वरितात् संहितायामनुदात्तानां प्रचय उदात्तश्रुतिः ॥
(21. 10)

K. 8: इति (sc. द्रौपः, नित्यः, प्रातिहतः, अभिनिहतः, प्रस्त्रिष्टः, पादवृत्तः, तैरोव्यञ्जनः) स्वारनामधेयानि ॥ (20. 8)

K. 11: स्वरितात् संहितायामनुदात्तानां प्रचय उदात्तश्रुतिः ॥
नोदात्तस्वरितपरः ॥ (21. 10, 11)

K. 12: इवर्णोकारयोर्यवकारभावे द्रौप उदात्तयोः ॥ (20. 1)

K. 13: सयकारवकारं त्वक्षरं यत्र स्वर्यते स्थिते पदे ऽनुदात्तपूर्वं
ऽपूर्वं वा नित्य इत्येव जानीयात् ॥ (20. 2)

K. 14: तस्मादकारलोपे ऽभिनिहतः ॥ (20. 4). Mark K. and

Tait. abhinihata against abhinihita of other texts.

K. 15, 16: अपि चेन्नानापदस्थमुदात्तमथ चेत् सांहितेन स्वर्यते प्रातिहतः ॥ ऊभावे प्रश्लिष्टः ॥ (20. 3, 5)

K. 17cd: पदविवृत्यां पादवृत्तः ॥ (20. 6)

K. 28: स्वरितयोर्मध्ये यत्र नीचं स्यादुदात्तयोर्वान्यतरतो वोदात्त-स्वरितयोः स विक्रमः ॥ (19. 1)

K. 29cd: स्वारविक्रमयोर्दृढप्रयत्नतरः पौष्करसादेः ॥ (17. 6)

K. 77ab: रेफोष्मसंयोगे रेफस्वरभङ्गिः ॥ (21. 15) The commentary Tribhāṣyaratna on the above cites an older commentator Vararuci: ऋकारादिरणुमात्रा रेफो ऽर्धमात्रा मध्ये शेषा स्वरभङ्गिरणुमात्रेति, which is a paraphrase of K. 78.

(f) Next we take up the Ṛk-Prātiśākhya of the Śaiśiriyas.

K. 11abc: स्वरितादनुदात्तानां परेषां प्रचयः स्वरः ।

उदात्तश्चुतितां यान्ति एकं द्वे वा बहूनि वा ॥ (3. 11)

K. 46: क्रमो द्वाभ्यामतिक्रम्य प्रत्यादायोत्तरं तयोः ।

उत्तरेणोपसंदध्यात् तथार्धर्चं समापयेत् ॥ (10. 1)

K. 61 is RPr. 13. 19.

(g) K. 71 is quoted by Mallaśarman, introducing it with तथा प्रातिशाख्ये मनुः (Śikṣā-saṃgraha, p. 153)

(h) K. 20cd: अदीर्घं दीर्घवत् कुर्याद् द्विस्वरं यत् प्रयुज्यते ।

कम्पोत्स्वरिताभिगीतं ह्रस्वकर्षणमेव च ॥

(Nārada-Śikṣā, Śikṣāsaṃgraha p. 432)

K. 34-35: अष्टप्रकारं विज्ञेयं पदानां स्वरलक्षणम् । अन्तोदात्त-माद्युदात्तमुदात्तमनुदात्तं नीचस्वरितं । मध्योदात्तं स्वरितं द्विरुदात्त-मित्येता अष्टौ पदसंज्ञाः ॥ (ib. p. 440)

: अन्तोदात्तमाद्युदात्तमनुदात्तं नीचस्वरितम् ।

मध्योदात्तं स्वरितं द्व्युदात्तमिति नवपदशय्या ॥

(Pāṇinīya-Śikṣā 45: Śikṣāsaṃgraha p. 382)

nāradau gr̥ha ūṣatuḥ; TB. 1. 1. 4. 2 nāsya brāhmaṇo 'nāśvān gr̥he vaset; TB. 3. 11. 8. 2-3 tasya (sc. mṛtyoḥ) sma tisro rātrīr anāśvān gr̥he vasatāt, tasya ha tisro rātrīr anāśvān gr̥ha uvāsa; TB. 2. 1. 2. 9 yasya vai dvau puṇyau gr̥he vasataḥ; ŚB. 13. 5. 4. 6 = AB. 8. 21. 14 marutaḥ pariveṣṭāro maruttasyā-vasan gr̥he; AB. 5. 9. 2 = GB. 2. 6. 10 na vai devā anyonyasya gr̥he vasanti na rtur ṛtor gr̥he vasati; but √vas with the locative plural of the people among whom one dwells: PB. 16. 6. 7 niṣādeṣu tisro (sc. rātriḥ) vasati; AB. 1. 28. 16 yā purā gandharveṣv avāksam (so with dental s, in a play with vāk 'speech'); ŚB. 14. 6. 7. 1 madreṣv avasāma patañcalasya kāpyasya gr̥heṣu yajñam adhiyānāḥ 'studying the sacrifice we dwelt among the Madras in the house of P. K.'; and likewise √vas with the locative of a person in the sense of 'cohabit' (German 'beiwohnen') ŚB. 11. 5. 1. 2; 5; K. 11. 3 (147, 2; 4; 5; 7; 8); MS. 2. 2. 7 (21, 5 where the parallel TS. 2. 3. 5. 1 uses √i+upa).

√nad: Intensive Present Participle acc. s. nānadyamānam (Whitney § 1017)—3. 80 nānadena (sc. sāmṇā) vā indro vṛtram nānadyamānam ahañs, tan nānadasya nānadatvam, nānadyamānam evaitad dviṣantaṁ bhrātr̥vyam hanti ya evaṁ veda. Cf. AB. 4. 2. 2 indro vai vṛtrāya vajram udayachat, tam asmai prāharat, tam abhyahanat, so 'bhihato vyanadad, yad vyanadat tan nānadaṁ sāmābhavat, tan nānadasya nānadatvam; PB. 12. 13. 4 indraḥ prajāpatim upādhāvad: vṛtram hanāniti, tasmā etām anuṣṭubham apaharasam prāyachat, tayā nāstr̥ṇuta, yad astr̥to vyanadat tan nānadasya nānadatvam.

√nard: Present 3 s. anuninardati—1. 1 dhūmo 'nuni-nardati.

√ni: Conditional (Whitney § 940) 3 s. anayiṣyat (?) 1. 349—1. 138 yadi sāmi satatrād uttiṣṭheyur viśvajitātirātreṇa sarvapṛṣṭhena sarvavedasena yajeran, ṛtavo vai pṛṣṭhāni, samvatsara ṛtavas, tenaivaisham samvatsara āpto bhavaty,

atha yā dakṣiṇā dadāti tābhir atiprayuñjate (so the mss. here and below, the 3 s. would be expected, so PB. 9. 3. 2 tābhir atiprayuñkte), 'tho khalv āhur: ya evāyaṃ vaiśvānaraḥ prāyaṇīyo (the mss. °ṇīyo) 'tirātras tenaiva yajerann ity, ahorātre vai parivartamāne saṃvatsaram āpnutas, tenaivaiśāṃ saṃvatsara āpto bhavaty, atha yā dakṣiṇā dadāti tābhir atiprayuñjate (so the mss., see above), yady¹ ekasmin paryāye 'stute 'bhivyuchet pañcadaśabhir hotre stuyuh pañcabhiḥ-pañcabhir itarebhyo, yadi dvayoḥ paryāyayor astutayor abhivyuched dhotre ca maitrāvaruṇāya ca pūrve stuyur brahmaṇe cāchāvākāya cottare, yadi sarveṣu paryāyeṣv astuteṣv (var. lect. paryāyeṣu stuteṣv) abhivyuchet ṣaḍbhir hotre stuyus tiṣṭbhis-tiṣṭbhir itarebhyas sarvebhya, etad anyat kuryur ekādaśānyad, ekarcān upetyaindraṃ dvādaśaṃ sarvaṃ tṛcam, evaṃ hi cakre mauñjas sāhaśravasaḥ.—1. 349 tam u ha kapivano bhauvāyana uvāca: gavāyanibhir (? the mss. uvācāgavāyanibhir and uvāca gavāyanibhir) iva bata mahāsāhaśravaso (var. lect. mahāsāhasraśravaso) 'gād, unmadiṣṇur (the mss. madiṣṇur, urmadiṣṇur, irmadiṣṇur) asya prajā bhaviṣyati (var. lect. bhaviṣyasīti), brahmavarcaśī (var. lect. °varcaśī) nītveva (var. lect. nītvo) bhaviṣyatīti, yan mām āmantrayīṣyateti (var. lect. yan mām mām mantraīṣyateti) hovāca dvādaśaivaitān ekarcān upetyaindraṃ dvādaśaṃ: agne vivasvad uṣasa (SV. 2. 1130 = RV. 1. 44. 1) ity etasmiṃs tṛce rāthantaram saṃdhim astoṣyad, agna iti tenāgneyād rūpād anayīsyad (the mss. tenāgneyaṃdrūpān nayīsyad; tenāgneyād rūpān neṣyad), uṣasa ity uṣasyāt (? so all the mss.), sajūr aśvibhyām (SV. 2. 1131 = RV. 1. 44. 2) ity āśvinān, nāsyonmadiṣṇuh prajābhaviṣyad brahmavarcaśī (var. lect. °varcaśī) nītvevābhaviṣyad iti. For JB. 1. 348 cf. PB. 9. 3. 1–3 and ĀpŚS. 14. 23. 12–14 with Caland's notes. For JB. 1. 349 cf. PB. 9. 3. 4 and ĀpŚS. 14. 23. 15 with Caland's notes. JB. 1. 349 is very corrupt and frequently unintelligible, nevertheless I give the text on account of the Conditionals. If the

1. For what follows see my Syntax of Cases I §60, ex. 187, p. 259.

reading *anayiṣyat* is correct cf. *ayiṣyat* JB. 2. 390 (JAOS. XVIII, 47) above under √i Future; but TB. 3. 11. 8 has *aneṣyat* (cf. the var. lect. of JB.).

Intensive Present 3 s. *nenīyate*—3. 355 *tasmād etat patir yathākāmaṃ jāyān nenīyate*. Cf. TS. 2. 1. 1. 2 *vāyur vā imāḥ prajā nasyotā nenīyate*; MS. 2. 5. 1 (47, 19) *vāyur vā imāḥ prajā nasyotā itthaṃ cetthaṃ ca nenīyate* [K. 12. 13 (176,6–7) expresses the same idea by *vāyuṃ vā imāḥ prajā nasyotā itthaṃ cetthaṃ cānucaranti*]; TS. 3. 3. 8. 4 *grīvabad-dham enam amuṣmiṇ loke nenīyeran*.

√nud: Perfect 3 pl. *prati...nunudire*—2. 363 *ādityāś cāṅgirasāś ca sarge loke 'spardhanta, ta ādityāḥ pūrve svar-gaṃ lokam agachāṇs, te 'ṅgirasō 'kāmayanta: vayam api taṃ lokam gachema yam ādityā agmann iti, te yena-yenaivāya-nenāyaṇs tatas-tata enān praty apānudanta, tān paraś catvā-rinśāni varṣāṇi praty eva nunudire*.

√ned: Imperfect 3 s. *atyanedat*—3. 135 = 143 *raso hy etad ahar, yo vai pañcamād ahno raso 'tyanedat tad etad ahar abhavad*.—3. 304 *raso vā etasyāhno 'tyanedat*. Note the parallelism between the ablative *pañcamād ahnaḥ* and the genitive *etasyāhnaḥ*. Cf. AB. 6. 32. 1 *chandasaṃ vai śaṣṭhenāhnāptā-naṃ raso 'tyanedat* (= GB. 2. 6. 11 where the text should be emended accordingly).

√pad: Passive Root Aorist in -i, *sam...apādi*—3. 302 *hotānuṣṭubham abhi saṃpādayati: sam idaṃ daśamam ahar apādi*.

Infinitive in -toḥ, *atipattoḥ*—3. 303 *tad āhur: ūrdhvā vā ete svargalokaṃ rohanti ye yajanti, ye 'nte ta 'īśvarāḥ parāṇco 'tipattor iti, tad yat sārparājñīṣu stuvantī, 'yaṃ vai sarparājñy, asyām evaitat pratitiṣṭhanti, 'yaṃ vai sarpatām rājñī, na ha vā enaṃ sarisṛpan hinasti ya evaṃ veda*. Cf. TB. 1. 4. 6. 6 *sarparājñiyā ṛgbhiḥ stuyur, iyaṃ vai sarpato rājñī*; PB. 4. 9. 4–6 *sārparājñyā ṛgbhiḥ stuvanti | arbudaḥ sarpa etābhir mṛtām tvacam apāhata, mṛtām evaitābhis tvacam apaghnate* (PB. 4.

9. 5 = 9. 8. 8) | iyam vai sārparājñy, asyām eva pratitiṣṭhanti; similarly JB. 1. 345 arbudasya rghhis stuvate, 'rbudo vai sarpa etābhir mṛtām tvacam apāhata, mriyanta iva vā ete ye mṛtāya kurvantīti mṛtām evaitābhis tvacam apaghnate.

Causative Periphrastic Perfect 3 pl. saṃpādayām cakruḥ—
3. 349 tasminn u haiva saṃpādayām cakruḥ.

√pā 'drink': Desiderative Present 3 s. pipāsati 1. 252;
2. 382 (s. above under √āśanāy); and Imperfect 3 s. apipāsat
3. 312 (s. above under √trp Desiderative of Causative).

√pi (pī): Present stem formed after nu-class; Present and Imperfect 3 dual pinvāte, apinvātām—1. 116 imau vai lokau saha santau vyaitām, tayor na kiṃ cana samapatat (so the mss., read samatapat with AB. 4. 27. 5 ?), te devamānuṣyā āśanāyann (the mss. āśan^o), itaḥpradānād dhi devā jīvanty amutaḥpradānān manuṣyās. sa etāḥ prajāpatir rco (the mss. prajāpatir iti co) 'paśyad (the mss. patyād, paśyād): uc cā te jātam andhasa (SV. 1. 467 = RV. 9. 61. 10) iti (the mss. andhaseti), sa ud ity eveto devebhyo havyam avahad (the mss. ahavad), divi sad (so the mss. with dental s as SV. reads) bhūmy ā dada (SV. 1. 467 = RV. 9. 61. 10) ity amuto vṛṣṭim ācyāvayat, tāv imau lokau savāsināv akarot, tāv asmai kāmam apinvātām, kāmam asmā imau lokau pinvāte ya evaṃ veda. For the beginning cf. AB. 4. 27. 5 imau vai lokau sahastām, tau vyaitām, nāvarṣan na samatapat. For itaḥpradānād dhi devā jīvanty amutaḥpradānān manuṣyāḥ cf. TS. 3. 2. 9. 7 yad āsīnaḥ śānsati tasmād itaḥpradānaṃ devā upajīvanti, yat tiṣṭhan pratigrṇāti tasmād amutaḥpradānaṃ manuṣyā upajīvanti; MS. 1. 7. 5 (114, 2) itaḥpradānād dhi devā yajñam upajīvanti, and 1. 10. 6 (146, 11) amutaḥpradānād dhi manuṣyā yajñam upajīvanti; further K. 36. 1 (68, 11) amutaḥpradānād dhi prajā upajīvanti, TB. 2. 2. 7. 3 = 2. 2. 11. 5 amutaḥpradānaṃ vā upajijivima; Ait. Ār. 1. 2. 4 (101, 17 ed. Keith) dyaaur uktham, amutaḥpradānād dhīdaṃ sarvam uttiṣṭhati yad idaṃ kiṃ ca.

√pibd: Present Participle nom. s. neut. pibdamānam—

2. 75 ekaikam u ha vā eteṣām akṣarāṇām yāvatiyaṃ pṛthivī tāvad, ūrjo 'nnādyasya madhuno 'mṛtasya kāmasya-kāmasya pūrṇaṃ pibdamānaṃ tiṣṭhati, tad dhaivaṃ vidvān brāhmaṇas sahasraṃ-sahasraṃ devayugāny upajivati. On this quasi-root cf. Wackernagel I § 69, p. 76, 14; Oldenberg, Rigveda Noten II, p. 157 (on RV. 9. 15. 6).

√piḍ: Past Participle nom. s. neut. apīḷitam, 1. 322 and 336—1. 322 athaitad āmahivayaṃ (sc. sāma) prājāpatyaṃ savanamukhe kriyate, tad etat svayaṃpraśastaṃ yat prājāpatyaṃ, tasminn apraśasta eva saty eṣā bhūyasī praśaṇsā kriyate, yad etad om ity ādatte 'sāv āditya etad akṣaraṃ, tad etat trayasya vedasyāpīḷitam akṣaraṃ, sa yad om ity ādatte 'mum evaitad ādityaṃ mukha ādhatte, sa yathā madhunā lājān prayuyād evam evaitenākṣareṇa sāman rasaṃ dadhāti, tad āpyāyayati, tenāsyāpīnena rasavatā stutaṃ bhavati. The text of 1. 336 is the same except for the beginning which there reads: athaitat saṃhitam brahma savanamukhe kriyate, tad etat svayaṃpraśastaṃ yad brahma, tasminn apraśasta etc. to the end...rasavatā stutaṃ bhavati. Cf. JUB. 1. 8. 10-11 imam u vai trayam vedaṃ marīmṛṣitvā tasminn etad evākṣaram apīḷitam avindann om iti yad etat, eṣa ha vāva sarasas, tenainaṃ prāyuvan, yathā madhunā lājān prayuyād evam. ādatte in om ity ādatte is abbreviated from ādim ādatte (Whitney, JAOS. XI, p. cxlvii).

√pr 'pass': Causative Present 3 s. atipārayati; Optative 3 s. atipārayet; Imperfect 3 s. atyapārayat; Infinitive atipārayitum—3. 268 atha yadvāhiṣṭmīyam [so the ms. here and below instead of yadvāhiṣṭhīyam (sc. sāma)], agnir vai devebhyo havyaṃ navamād ahno daśamam ahar abhy ativoḍhum nākāmayata, te devā akāmayantā: 'ti na idam agnir (the ms. idamāni) havyaṃ vahed iti, ta etat sāmāpaśyan, tenainaṃ astuvan: yad vāhiṣṭham tad agnaye brhad arca vibhāvaso | mahiṣiva tvad rayis tvad vājā ud irate || tava dyumanto arcayo grāvevocyate brhad | uto te tanyatur yathā svāno arta tmanā

diva || evān (the ms. *evo*) agniṃ vasūyavas sahasānam vavan-dima | sa no viśvā ati dviṣaḥ parśan nāveva sukratur (RV. 5. 25. 7-9; only RV. 5. 25. 7 = SV. 1. 86, the rest not in SV.; the references to JB. should be added in Bloomfield's Concordance) iti, yathā nāvātipārayed evam evaiḥbhya etad agnir havyaṃ navamād ahno daśamam ahar abhy atyapārayad, eṣa ha vā etad atipārayitum arhati, tad yad atra yadvāhiṣmīyaṃ (so the ms. here and above instead of yadvāhiṣṭhiyaṃ) bhavati yaj-ñasyaiva saṃtatyai, sam asmai yajñas tāyate tasyāgnir hav-yaṃ pārayati ya evaṃ veda, tad ūrdhveḥaṃ bhavati bṛhato rūpaṃ bārhathe 'hañs, tena vai rūpasamṛddham. For ūrdhveḥa cf. PB. 10. 11. 1 with Caland's note 2, and with reference to the yadvāhiṣṭhiya-sāman PB. 15. 5. 25 with Caland's note. For rūpasamṛddham cf. Nir. 1. 16 etad vai yajñasya samṛddham yad rūpasamṛddham yat karma kriyamāṇam ṛg yajur vābhivadatiti ca brāhmaṇam: the quotation exactly as here given at GB. 2. 2. 6 (171, 4 ed. Gaastra)=2. 4. 2 (211, 13-14), and, omitting yajur vā, AB. 1. 4. 9=1. 13. 30=1. 16. 8=1. 16. 43=1. 17. 2=1. 17. 10=1. 25. 7=1. 28. 4=1. 29. 24=1. 30. 29=2. 2. 33; and cf. further TS. 2. 4. 9. 4; 5. 4. 2. 4; 7. 1. 6. 8; TB. 1. 2. 3. 2; 1. 2. 5. 3; 3. 9. 9. 2; KB. 20. 2 (89, 23 ed. Lindner); 20. 3 (90, 18); 20. 4 (91, 17); 21. 2 (93, 6); 21. 3 (93, 25); 21. 4 (94, 20); 15. 4 (67, 17); 17. 3 (75, 23); PB. 6. 9. 25; 13. 3. 3; 13. 5. 3; 13. 5. 6; 13. 6. 5; 16. 2. 7; 17. 1. 4; 18. 1. 23; 12. 7. 5; K. 13. 4 (185, 1); MS. 4. 3. 1 (40, 5 and 12-13); GB 2. 3. 20 (207, 3); Ait. Ār. 1. 2. 1 (81, 11 ed. Keith).

√psā: Passive Imperfect 3 s. sam...apsiyata—3. 16 pra-jāpatir vā etaṃ yajñam asṛjata yad dvādaśāhaṃ, tasya tṛcair anyāny ahāny akalpayad ekarcair (the mss. ahāny akalpayanti karcair, and ahāny akalpantekarccer) etat, tad asya sam ivāpsiyata, sa ete sāmanī apaśyat, tābhyām enad (var. lect. enaṃ) yathā śaṅkubhyām carma vihanyād evam evābhyām etad ahar vyahan. For the comparison cf. ŚB Mādhy. rec. 2. 1. 1. 10 yathā śaṅkubhiś carma vihanyāt, where the parrallel ŚB Kāṇ-

va rec. 1. 1. 1. 7 reads *yathā śaṅkubhiścarma vitanuyāt*. With the exception of RV. 5. 85. 1 *vi yo jaghāna śamiteva carmo-pastire pṛthivīm sūryāya*, the $\sqrt{\text{han}} + \text{vi}$ is not found elsewhere in the sense of 'stretch out'.

$\sqrt{\text{bādh}}$: Desiderative Present Participle *bibhatsamānaḥ*—1. 164 = 3. 267 *indro vai tṛtīyasavanād bibhatsamāna* (the ms. at 3. 267 b^h $\sqrt{\text{bh}}$) *udakrāmad, dhītam iva hy āsīt, tam etena* (sc. at 1. 164 *śyāvāśvena*, and at 3. 267 *nihavena*) *viśve devās sāmnanvahnvayantai*: 'hiyā iti (so at 1. 164 where the mss. read *sāmnanvahnvayanto ho iyā iti*, which I have emended after PB. 8. 5. 11 where the stobha is given as *aihayi ehiyā*. At 3. 267 the text should read: *sāmnanvahnvayantā*: 'yihī āyihī iti [cf. for the stobha PB. 15. 5. 23], the ms. here reads: *sāmnanvahnvayantāyihī āyihī iti*), *tato vā indras tṛtīyasavanam upā-vartata, tato 'smād anapakramy abhavat, tad etat sendraṃ sāma, sendro hāsyā sadevo yajño bhavaty, abhy asyendro yajñam āvartate, nāsyendro yajñād apakrāmati ya evaṃ veda*. For JB. 1. 164 cf. PB. 8. 5. 11 where, with Caland ZDMG. 72, p. 21 the *anvadvayaṃ* of the Bibl. Indica text should be emended to *anvahnvayan*. Note the active *anvahnvayan* at PB. 8. 5. 11 and 15. 5. 35 as against the middle *anvahnvayanta* at JB. 1. 164 in the passages here published as well as in the short extract from JB. 1. 164 in Caland's *Auswahl* § 54, p. 62, line 17. For JB. 3. 267 cf. PB. 15. 5. 23. *anapakramin* with ablative also at MS. 2. 3. 2 (29, 16) = 2. 3. 5 (33, 12) *tān* (sc. in the first instance *sajātān*, in the second instance *prāṇān*) *asmād* (sc. *yajamānāt*) *anapakramiṇaḥ karoti*; the PB. has instead *anapakrāmuka*: 6. 10. 10; 11; 18. 1. 14; 18. 10. 9; 19. 12. 5; 6; 19. 16. 6 *anapakrāmukāsmād* (sc. *yajamānāt*) *viḍ bhavati*, and so also at MS. 4. 2. 4 (26, 12) *anapakrāmukā asmāt paśavo bhavanti*.—3. 295 *ṛjīṣaṃ vā etad dugdhaṃ dhītam ayātayāma yat tṛtīyasavanam, tasmād indro bibhatsamāna udakrāmad, dhītam iva hy āsīt, tasmai vai devāḥ*: *pavasve* (SV. 1. 578 = RV. 9. 108. 1) 'ty *evāpavayan, madhumattama* (SV. 1. 578 =

RV. 9. 108. 1) iti madhumad akurvan.

√bhaj: Perfect 3 pl. vibhejire—3. 156 tad u hovācābhi-
pratāraṇo jirṇaḥ śāyānaḥ (the ms. śāyānaḥ), putrā hāsya dāyaṃ
vibhejire, sa ha ghoṣa āsa, ko ghoṣa iti, tasmai hocuḥ: putrās
te bhagavo dāyaṃ vibhajanta iti, sa hovāca: suśravā vā ahaṃ
tat prṣṭhānām brāhmaṇe jīvato 'sya putrā dāyaṃ upayantīti,
suśravā (the ms. suśravā) vā ahaṃ tad iti, tad etad yathā jīvato
dāyaṃ upeyād evaṃ tad yad raivate (? the ms. aivate) 'hani
sati (the ms. satir) vāravantiyaṃ prṣṭhaṃ bhavati. The proper
name Ābhipratāraṇa also at JB. 2. 207 (Caland's Auswahl,
p. 303, 24); 2. 238 (Caland's Auswahl § 147b, p. 185, 20),
and 2. 268 (Caland's Auswahl p. 297, 9). For the emenda-
tion raivate (possibly raivatye ?) cf. PB. 13. 10. 6 raivatyaṃ
yad vāravantiyaṃ and PB. 13. 10. 4 revatiṣu vāravantiyaṃ
prṣṭhaṃ bhavati. For dāyaṃ upayanti cf. PB. 16. 4. 4
tasmād yaḥ putrānām dāyaṃ dhanatamam ivopaiti taṃ man-
yante: 'yam evedaṃ bhaviṣyatīti; ŚB. 1. 7. 2. 22 = 3. 2. 1. 18 =
9. 5. 1. 12 prajāpateḥ pitur dāyaṃ upeyuḥ. The passage is
unfortunately not clear; what does: tat prṣṭhānām brāhmaṇe
in particular mean? Is there an allusion here to the fact
that a "partition can be made against the will of the father
if he be aged, insane, or sickly" (Jolly, Hindu Law and
Custom, tr. by Batakriṣṇa Ghosh, p. 177 [Greater India
Society Publication No 2]) ?

√bhaṇ or bhan: Present 3 pl. paribhaṇanti—2. 325
athaiṣa mahātrikakub (the ms. °kakuy), yaś śrikāmaḥ purodhā-
kāmas syāt sa etena yajeta, trīṇi varṣmāṇi tisraś śriyas traya
ime lokās, tad evaitenāvarunddhe, trivṛtā pañcadaśaṃ pariṣtu-
vanti, brahma vai trivṛt kṣatraṃ pañcadaśo (the ms. pañcada-
śaiva), brahmaṇaiva tat kṣatraṃ paribhaṇanti, saptadaśenaika-
viṃśaṃ pariṣtuvanti, brahma vai saptadaśaḥ kṣatram ekaviṃśo,
brahmaṇaiva tat kṣatraṃ paribhaṇanti, triṇavena trayastriṃśaṃ
pariṣtuvanti, brahma vai triṇavaḥ kṣatraṃ trayastriṃśo, brah-
maṇaiva tat kṣatraṃ parigrhṇanti, yadā vai brahmaṇā kṣatraṃ

parigrhñaty atha tasya purodhām gachati, gachati purodhām, pura enaṃ dadhate—2. 326 sa vā eṣa mahātrikakub bhavati, trayo ha vā eṣāṃ lokānām kakubho: 'gnir vā asya lokasya kakub vāyur antarikṣasyādityo divaḥ, kakubhām eko bhavati ya evaṃ veda. The compound √bhaṇ (or bhan) + pari does not occur elsewhere in Vedic literature; √stu + pari occurs twice in Vedic prose: MS. 3. 3. 5 (38, 11) arkyaiḥ sāmabhir arkam pariṣṭuvanti, and KB. 19. 4 (85, 18 ed, Lindner) athaitām samcitīm sāmabhiḥ pariṣṭuvanti. The parallel to MS. 3. 3. 5 reads K. 21. 5. (43, 19) = Kap. 31. 20 (169, 20) arkyaiḥ parigāyaty, arkam evārkyaiḥ parigāyati (cf. for √gā 'sing' + pari ŚB. 9. 1. 2. 32; 33; 34; 10. 5. 1. 3). Whitney, Roots p. 108 and following him Renou § 19 give the root for JB. as bhaṇ (with cerebral ṇ), but it is possible that the cerebral ṇ in paribhaṇanti is due to the r in the prefix pari- (Wackernagel I § 169b, p. 189); Oertel, Gött. Gel. Anzeigen 1935, p. 188, 5-10.

√bhū: Periphrastic Future 3 s. bhavitā—2. 330 athaiṣa kusurubindadaśarātras (the ms. kusurvinda^o); tasya trayas (the ms. trayas-trayas) trivṛto 'gniṣṭomās trayah pañcadaśa ukthyās trayas saptadaśa ukthyā jyotir atirātro, yaḥ kāmāyeta: tejasvī brahmavarcasy ojasvī vīryāvān annādaḥ pratiṣṭheyam iti sa etena yajeta, tejo vai brahmavarcasaṃ trivṛtstoma, ojo vīryaṃ pañcadaśo, 'nnaṃ saptadaśaḥ, pratiṣṭhā jyotir atirātra, ṛdhnoti hainenaitān kāmān ya etasmin kāmā, ato jyotiṣṭomo (the ms. ^ome) 'tirātro (the ms. ^otre), 'tas taṃ kāmam ṛdhnavāni yo daśarātra ity, etaṃ ha sma vai tat prasarptau brāhmaṇau samūdāte: ka nu somye ya ākratum (so the ms., read perhaps: ekaṃ nu somya yajñakratuṃ ?) prasarptau sva iti, taylor hānyatara uvāca: yadi nvā idam evāpy ahaś śvo bhavitāgniṣṭomā eva tarhi daśo (so the ms.) evartviyi (so the ms., read perhaps eva rtviyau ?) nūnam ahāny āsiṣyāvahā iti. The text toward the end (from samūdāte on) is unintelligible to me. For the kusurubindadaśarātra cf. PB. 22. 15. 1 and 10; ĀpŚS. 22. 24. 6-7; at TS. 7. 2. 1. 1 kusu-

rubinda is connected with the saptarātra. For ahaś śvo bhavitā cf. JB. 2. 431 where Whitney's transcript reads ahaś śvo bhavitā while Caland's Auswahl § 169 p. 229, 12 reads ahaḥ śvo bhūte bhavitā; for the masculine bhavitā with neuter subject cf. my Syntax of Cases I § 59, Ex. 93, Rem., p. 171; Wackernagel III § 107a, p. 204.—3 pl. bhavitāraḥ, 1. 241 yāvad dha vā apy evaṃvīdo brāhmaṇā bhavitāro na haiva tāvad yaś cāmūr āpo yāś cemās tā ubhayis sampadyemaṃ lokam nirmraṣṭāraḥ (the mss. nirmṛṣṭāraḥ and nirmṛṣṭāraḥ). Cf. MS. 4. 4. 1 (50, 11-12) atha yat kūpyānam ubhayis tenāpo 'varunddhe yāś ca samudriyā yāś cāsamudriyā, īśvarā vā etam (sc. yajamānam) etā srotasyā āpo 'śāntā nirmṛjaḥ. Infinitive in -toḥ, bhavitoḥ—1. 100 īśvaro ha tu pramāyuko bhavitoḥ, prāṇebhyo hy eti; for √i with prāṇebhyaḥ = 'die' cf. below 3. 10 and TS. 3. 5. 10. 3.—1. 113 īśvaro ha rūkṣo bhavitor anyatarad akṣaram avagṛhya.—1. 174 tad āhuḥ: prāvṛta udgāyed, agnir vā eṣa vaiśvānaro yad yajñāyajñīyam, tasya śāntyā apradāhāyeti, 'śvaro ha tu pitṛdevatyō bhavitor yat prāvṛta udgāyed, atho āhur: yāvad eva śrotram tāvat prāvṛtyodgāyed iti, tad u vā āhuḥ: karṇābhyām vai śṛṇoty akṣibhyām paśyati, tasmād ātmānam antaryād (so the mss. for antariyād, cf. Oertel, Sitzungsberichte d. Bayerischen Ges. d. Wiss. 1934, Heft 6, § 39 p. 45; J. Edgerton, Language X [1934] p. 238 [§ 7]; 245 [§ 18]) yat prāvṛta udgāyet; cf. PB. 8. 7. 6-7 with Caland's note to 7 where the JB. passage is translated.—2. 45 tad u hovāca śātyāyanir: īśvaro pāpīyān bhavitor yas tathā karoti.—2. 313 īśvaro ha tu yādrśa eva san yajate tādṛṇ bhavitoḥ.—2. 368 īśvarā ha tv apaśavo bhavitoḥ, paśavo vā ukthāni, paśūn hi sa tatrāpy apauhat.—3. 10 goṣṭham (i. e. aṅgirasām goṣṭham sāmā PB. 13. 9. 24) āhareta vīryakāma, indriyam vai vīryam pañcadaśo, yāvaj jīvanti tāvad vīryāvanto bhavanti, 'śvarā ha tu pramāyukā bhavitoḥ, prāṇebhyo hi yanti; cf. above JB. 1. 100.

Desiderative Present 3 s. bubhūṣati and Participles (nom.

s. mas.) bubhūṣan, (gen. s. mas.) bubhūṣataḥ, and (nom. pl. mas.) abubhūṣantaḥ—2. 22 yāvad dhaiva kṛtvo yajate tāvad bubhūṣati tāvat kāmayate: śreyān syām śreyān syām iti.—3. 286 tad āhur: na bubhūṣan bhūtabṛhatibhis stuvīta, bhūta evaitābhis stuvīta na bubhūṣann iti,..., tasmād bhūta eva bhūtabṛhatibhis stuvīta na bubhūṣann iti, tad u vā āhur: yāvad vai kṛtvo yajate tāvad bubhūṣati tāvat kāmayate: śreyān syām śreyān syām iti, tasmād ubhayīr eva kāryā, etayor ubhayorh kāmayor upāptyā iti.—2. 95 tad āhur: bhūtasyaivaīṣa yajño na bubhūṣataḥ (the ms. babh^o) prajananīm (?the ms. ^onani) stomo virājam cānuṣṭubham cābhisampadyate, sampannam iva vā etac chandaḥ pūrṇam iva prajananam yad virāḍ, anta u vā eṣa chandasām yad anuṣṭubh iti, tad u vā āhur: ubhayor evaiṣa yajño bhūtasya ca bubhūṣataś ceti.—2. 43 asminn eva loka prāyaṇīyenātīrātreṇa pratiṣṭhāya prayanty, amuṣmīn loka udayaṇīyenātīrātreṇa pratiṣṭhāyodyanti, te hāpy abubhūṣanta iva bhavanti, praty eva tiṣṭhanti.

√bhūṣ: Gerundive bhūṣitavyam—2. 375 prāyaṇīyam ahar bhavati, prāyaṇīyena vā ahnā devā svargam lokam prāyan, yat prāyaṇs (the ms. inserts tat prāyaṇs) tat prāyaṇīyasya prāyaṇīyatvam, tad yat prāyaṇīyam ahar bhavati svargasyaiva lokasya samaṣṭyai, tasmād u haitasyāhna ṛtvijā bhūṣitavyam, svargasya hy etal lokasya nediṣṭham, tac caturviṅśam bhavati, caturviṅśatyardhamāso vai saṃvatsaro, 'rdhamāsaśa eva tat saṃvatsaram āpnuvanti; cf. PB. 4. 2. 1 ff., but in § 3 PB. reads: tasmāt prāyaṇīyasyāhna ṛtvijā bhavitavyam, etad dhi svargasya lokasya nediṣṭham, ya etasya rtviṅ na bhavati hiyate svargāl lokāt; for the construction: prāyaṇīyasyāhna ṛtvijā bhavitavyam cf., besides the examples quoted by Delbrück, Altind. Syntax § 222, p. 399, also MS. 3. 6. 10 (74, 10) tasmād ekavratena bhavitavyam; 3. 7. 10 (91, 6) dvivratena bhavitavyam; K. 11. 6 (151, 13) sa na tathāśid yathā tena bhavitavyam; K. 24. 6 (96, 7-8) = Kap. 37. 7 (201, 11-12) and K. 26. 1 (120, 16) = Kap. 40. 4 (226, 21) tasmān na

neṣṭrā na potrā bhavitavyam; K. 34. 9 (43, 3) tasmād dvā-daśāhasya trayodaśena na brahmaṇā bhavitavyam; and the instructive parallel K. 23. 7 (82, 22) = Kap. 34. 4 (191, 3-4) tasmād dvivrato dikṣitas syāt, equivalent to MS. 3. 6. 10 (74, 8) tasmād dvivratena (read so with Caland, ZDMG. 72, p. 8) bhavitavyam; the bhūṣitavyam of JB. is clearly semantically equivalent to the bhavitavyam of PB.; the √bhūṣ is quotable in Vedic prose only at MS. 3. 10. 1 (128, 7) devir āpaḥ śuddhā yūyaṃ devān yuyudhvaṃ ity, āpo vā etad bhūṣanti, pūtābhir ābhiḥ pūtāś caranti, and 4. 8. 4 (112, 12) śataṃ te rājan bhiṣajaḥ sahasram ity āpaḥ parādrśya vadanty, apo vā etad bhūṣanti, pūtābhir ābhiḥ pūtāś caranti. For the connection of prāyaṇīya with √i+pra cf. besides PB. 4. 2. 2 also AB. 1. 7. 1 svargaṃ vā etena lokam upa prayanti yat prāyaṇīyas tat prāyaṇīyasya prāyaṇīyatvam, and K. 23. 8 (83, 8) = Kap. 36. 5 (191, 12) svargaṃ vā etena lokam prayanti yat prāyaṇīyaṃ tat prāyaṇīyasya prāyaṇīyatvam.

√bhrāṣ: Past Participle (nom. s. neut.) vibhraṣtam—3. 191 saṃmiślo (the ms. °miśvo) aruṣo bhuvas sūpasthābhir na dhenubhir (SV. 2. 167 = RV. 9. 61. 21, where bhava instead of bhuvas) iti, vibhraṣtam ivaitad ahar yat saptamaṃ, yat: sūpasthābhir ity ahna evopasthityai. The phrase ahna evopasthityai occurs again at JB. 3. 28 saṃmiślo (the ms. here also °miśvo) aruṣo (the ms. here arūṣo) bhuvas sūpasthābhir na dhenubhir iti,..., tad yat: sūpasthābhir ity ahna evopasthityai, and at JB. 3. 20 tad yan: mahimne soma tasthira (SV. 2. 127 = RV. 9. 62. 27) ity ahna evopasthityai; elsewhere upasthityai occurs only in connection with paśūnām: K. 29. 8 (176, 18); JB. 1. 172 tad yad vāravantiyam agniṣtomasāma bhavati paśūnām evopasthityai paśūnām anapakramāya (var. lect. anapakrāmāya); JB. 3. 21 = 36 = 86 = 176 = 206 paryāso bhavati prajānām dhr̥tyai paśūnām upasthityai (at 3. 21 with the var. lect. paśūnām upasṭtyai); for vibhraṣtam iva vai saptamaṃ ahaḥ cf. PB. 14. 3. 22 with Caland's note 2. —3. 192 vibhraṣ-

ṭam ivaitad ahar yat saptamaṃ, tat saṃtanikena pragāthena bhiṣajyanti, and the passage quoted above under √dakṣ Causative Present 3 pl. saṃdakṣayanti.—(nom. s. mas.) (yajña-) vibhraṣṭaḥ 3. 263 sa yo yajñavibhraṣṭas syāc chrāyantiyasya prṣṭheṣu brahmasāma kuryuḥ, prṣṭhāni ca vā etasya (the ms. etaṃ) stotrāṇi cāvadhūnvate yo yajñavibhraṣṭaḥ (the ms. yajñasya vibhraṣṭaḥ), prṣṭheṣu vāvainaṃ tat stotreṣu ca pratiṣṭhāpayanti; cf. PB. 8. 2. 9 śrāyantiyaṃ yajñavibhraṣṭāya brahmasāma kuryāt.

√majj: Present Optative 3 pl. majjeyuḥ—3. 145 āpo vai revataya, āpa u raivatam sāma, tad yad revatiṣu raivatam prṣṭham kuryur agādhe majjeyur na pratitiṣṭheyus, tad yad vāravantiyaṃ prṣṭham bhavati pratiṣṭhityā eva; cf. PB. 13. 9. 16 with Caland's note 3.—Optative 3 pl. samunmajjeyuḥ and Imperfect 3 pl. samudamajjan, 3. 328 tāni (sc. rūpāṇi) devā anvapaśyan yathā matsyam ūrmyā yantam anupaśyed evaṃ, tāni saptame 'han samudamajjan yathā matsyās samunmajjeyur evaṃ; note the instrumental ūrmyā Wackernagel III 73ab, note, p. 147, 5; for the construction of √i with instrumental cf. Delbrück, Altind. Synt. § 88, p. 129 and PB. 25. 13. 2; ŚB. 9. 4. 3. 9.

Causative Present 3 s. majjayati, Optative 1 pl. majjaye-ma, Imperfect 3 pl. amajjayan—3. 43 purumudga āṅgirasah paśukāmas tapo 'tapyata, sa etat (sc. paurumudgam) sāmāpaśyat, tenāstuta (the ms. °stuvata) sa etām iḷām upait, paśavo vā iḷā, tato vai sa paśūn avārunddha, tad etat paśavyaṃ sāmā, 'va paśūn runddhe bahupaśur bhavati ya evaṃ veda, yad u paurumudgam ity ākhyāyate: devās cāsuraś cādhi samudre 'spardhanta (the ms. cādhisamudram aspardhanta), te devā akāmayanta: pūrva evāsuraṇ samudre majjayemeti, ta etat (sc. paurumudgam) sāmāpaśyaṇs, tenāstuvata, tenāsurān pūrve 'majjayaṇs, tad yat pūrve 'majjayaṇs tad v eva paurumudgasya paurumudgatvaṃ, pūrva eva dviṣantaṃ bhrātr̥vyaṃ majjayati ya evaṃ veda; the name of the sāman is in

JB. *paurumudga* and the name of the seer *Purumudga*; in PB. the name of the *sāman* is *paurumadga* (so also LŚS. and Ārṣ. Br.); cf. PB. 12. 3. 14 *devāś cāsuraś cāspardhanta*, *te devā asurāṇām paurumadgena* (sc. *sāmnā*) *puro 'majjayan*, *yat puro 'majjayaṅs tasmāt paurumadgaṃ*, *pāpmānam evaitena bhrātrvyam majjayati*; the emendation *adhi samudre 'spardhanta* seems necessary; cf. RV. 6. 34. 1; 9. 94. 1; but $\sqrt{\text{sprdh}}$ +*adhi* with locative is not found elsewhere in Vedic prose.

$\sqrt{\text{math}}$: Infinitive in *-toḥ*, *pramathitoḥ*—2. 254 *anva- haṃ sauparṇāni bhavanti*, *svargyāni*, *svargasya lokasya samaṣṭyai*, *tad āhuḥ*: *kṣiprāni sāmānīśvaro* (so the ms.) *yajamānam vyarāvapuṣam* (? so the ms.) *pramathitor*, *dve eva kārye patanāyaiveti*. For the final dative *patanāya* cf. JB. 2. 389 *ātmā vai saṃvatsarasya viṣuvān*, *pakṣāv abhito*, *yena ceto 'bhīvar- tena yanti yena cāmutaḥ pragāthena pratyavarohanti tā ubhau viṣuvati kuryur*, *ātmann eva tat pakṣau paridadhate*, *svargasya lokasya patanāya* (cf. PB. 4. 7. 1 *ātmā vā eṣā saṃvatsarasya yad viṣuvān*, *pakṣāv etāv abhito bhavato yena ceto 'bhivartena yanti yaś ca parastāt pragātho bhavati tāv ubhau viṣuvati kāryau*, *pakṣāv eva tad yajñasyātman pratidadhati*, *svargasya lokasya samaṣṭyai*), and JB. 2. 399 *svargāya vā ete dikṣante* (the ms. *dikṣate*) *ye saṃvatsarāya*, *tad yad vratapakṣābhyām* (sc. *sāmabhyām*) *stuvata ātmann eva tat pakṣau pratidadhate*, *svargasya lokasya patanāya*; apart from these JB. passages *patanāya* is found once at Ait. Ār. 5. 1. 6 (149, 13 ed. Keith) *śriyam aha goāśvam* (read so instead of *gorāśvam*) *ātman dhatte saṃ pakṣayoḥ* (var. lect. *saṃ pakṣiyoh*) *patanāya*, where *saṃ* stands for *śam* (because the mantra previously quoted RV. 7. 32. 23c ends in *saṃ kira*) and forms the object to *dhatte* with *pakṣayoḥ* parallel to *śriyam* with *ātman*: 'fortune i. e. cattle and horses he places in the self (=trunk), well-being in the wings (cf. ŚB. 10. 2. 2. 7 *pakṣayos tad vīryam dadhāti*, TS. 5. 3. 1. 5 *pakṣayor eva vīryam dadhāti*) for flying.'—At PB. 14. 3. 9 the

sauparṇa sāman is the means of reaching heaven (sauparṇaṃ bhavati svargasya lokasya samastyai). svargasya lokasya patanāya corresponds to the verbal svargaṃ lokam with √pat K. 21. 4 (42, 12 and 14); TS. 5. 4. 11. 1; ŚB. 6. 7. 2. 6; cf. √pat with amuṃ lokam MS. 3. 4. 7 (54, 18) and with divam ŚB. 1. 2. 4. 18-19 (= Kāṇva rec. 2. 2. 2. 10); TB. 3. 2. 9. 5; MS. 4. 1. 10 (13, 9-10); K. 31. 8 (10, 10). For the genderless īśvaraḥ cf. my Syntax of Cases I § 24, Ex. 24, Rem. (in fine), p. 60.

Iṣ-Aorist 3 pl. vyamathiṣata (?) or

Desiderative Imperfect 3 pl. vyamimathiṣanta (?)—2. 229 sa (sc. prajāpatiḥ) etau dvidivau varuṇapraghāsāv apaśyat, tāv āharata, tābhyām ayajata (the ms. tābhyām yajata) tābhyām enā (sc. prajā varuṇapāśena baddhāḥ) varuṇīyād enaso vya-muñcat (the ms. vimuñcat), tad yad etau dvidivau varuṇapraghāsau bhavato varuṇīyād evaitābhyām enaso prajā muñcati, marutvatī pūrvasyāhna (the ms. pūrvasya nāma) pratipad bhavaty, āgneyaś ca mārutaś ca paśū, tā asya (the ms. nā asya) prajā varuṇagrhitā maruto randhrā (? , so the ms. randhra) anvavapātino (so the ms.) vyamimathiṣata (so the ms.), tad yan marutvatī pratipad bhavati maruta evaitena bhāga-dheyena niravadayanta, āgneyaḥ paśur, yajño vā agnir: ned yajñād agner ayāmeti, kavaty uttarasyāhnaḥ pratipad bhavati kāyopālambhyā, prajāpatir vai kaḥ, prajāpatim eva tad antataḥ prīṇāti, prajāpatir vā aikṣata: kaṃ vai prajābhyo bhūvaṃ kam ātmane 'sāniti, sa etāṃ kavatiṃ pratipadam apaśyat kāyām upālambhyām, antato (the ms. apaśyat kāyām upālambhyāntato) vai sa kaṃ prajābhyo 'bhavat kam ātmane, kaṃ haiva prajābhyo bhavati kam ātmane ya evaṃ vedā, 'gneyaḥ paśur, yajño vā agnir: ned yajñād agner ayāmeti | 230 atha yad vāruṇo nirvaruṇatāyai (the ms. gnirvaruṇatāyai). An emendation of the ms. vyamimathiṣata is necessary; Whitney Roots etc. p. 117 under √math (manth) "amathiṣata JB." emends to vyamathiṣata a 3 pl. of the Iṣ-Aorist which is quo-

table from MS. 4. 8. 9 (118, 15-16) *yadi kāmayeta: ye paśum vyamathiṣata ta ārtim ārcheyur iti...*; but an Aorist does not seem to fit the JB. passage; an emendation to *vyamimathiṣanta* (3 pl. of the Desiderative) seems to be just as easy and fit the context better: 'The Maruts...swooping down after these creatures of his (i. e. Prajāpati's), which had been seized by Varuṇa, desired to tear them to pieces (for $\sqrt{\text{math}} + \text{vi}$ in connection with the Maruts and a somewhat similar situation cf. ŚB. 2. 5. 1. 12); in that the introductory verse is addressed to the Maruts, thereby they buy off the Maruts with their own share [cf. K. 10. 4 (128, 10-11) *yavamayo bhavaty, etad vai varuṇasya bhāgadheyam yad yavās, svenaiva bhāgadheyena varuṇam niravadayate*, and similarly K. 36. 6 (76, 14); TB. 1. 7. 8. 5 *uccheṣaṇena juhoty, uccheṣaṇabhāgo vai rudro, bhāgadheyenaiva rudram niravadayate*; AB. 2. 7. 1 *sa yad: asnā rakṣaḥ saṁsṛjatād* (RV. Khila ed. Scheftelowitz p. 154, no. 3) *ity āha rakṣāṁsy eva tat svena bhāgadheyena yajñān niravadayate*].' For *ned yajñād agner ayāma* cf. TB. 1. 6. 1: 11 *eti vā eṣa yajñamukhād ṛddhyā yo 'gner devatāyā eti, ..., tena vai yajñamukhād ṛddhyā agner devatāyai naiti*. For the final dative *nirvaruṇatāyai* cf. MS. 4. 8. 5 (112, 16); ŚB. 2. 5. 2. 46 (= Kāṇva rec. 1. 5. 1. 38); ŚB. 4. 4. 5. 10; elsewhere *nirvaruṇatvāya* is used: TS. 6. 6. 5. 2 = MS. 2. 4. 2 (39, 10) = 4. 7. 8 (103, 17 and 104, 8) = K. 12. 12 (174, 8) = 29. 9 (178, 19 and 179, 11) = Kap. 46. 2 (277, 1) = K. 29. 10 (180, 5) = Kap. 46. 3 (277, 14); TB. 2. 7. 2. 1; 2. 7. 3. 1-2; MS. 1. 10. 10 (150, 19); K. 36. 5 (72, 14); MS. 4. 4. 8 (59, 7); PB. 18. 9. 17; K. 37. 2 (85, 22); TB. 1. 5. 9. 7; K. 29. 3 (170, 18) = Kap. 45. 3 (280, 18); K. 29. 3 (171, 8); MS. 2. 3. 3 (29, 20); K. 12. 6 (168, 7 and 8); K. 22. 11 (67, 15); K. 27. 4 (143, 1) = Kap. 42. 4 (251, 5); and *yajamānasya nirvaruṇatvāya* MS. 4. 5. 8 (76, 10); 4. 7. 8 (104, 9); 1. 10. 13 (153, 11); 4. 8. 5 (112, 8).

$\sqrt{\text{mad}}$: Present Optative 1 pl. *mādyema*; Imperfect 3 pl. *amādyan*; Perfect 3 pl. *meduḥ*—3. 222 *atha mādilaṁ* (sc. *sāma*;

the ms. *mādiṃlam*) *padanidhanam rāthantaram, tasmād rāthantare 'han kriyate, devā vā akāmayanta: madvān nas somas syāt somamadasya mādyemeti* (the ms. *mādyemeti*), *ta etat sāmāpaśyaṅs, tenāstuvata, tato vai teṣāṃ madvān somo 'bhavat somamadasyāmādyāṅs* (the ms. *somamadasyāmādyāṅs*), *tad eva mādilasya* (the ms. *mādisya*) *mādilatvaṃ* (the ms. *mādilatvatad*), *raso vai mado, rasena ha vāva te tan medur, madvān asya somo rasavān* (the ms. *rāsavān*) *ya evaṃ veda*. The name of the *sāman* only here; *mādila* equivalent to *mādira (Whitney § 1189a) from *madira* (Rigvedic epithet of Soma). The genitive *somamadasya* with *mādyema* and *amādyan* cannot be paralleled from the *Brāhmaṇa* prose, contrast with it the instrumental in *rasena meduḥ* for which cf. ŚB. 13. 5. 4. 18 *amādyad indraḥ somena* (in a *Gāthā*). For *padanidhana* cf. PB. 10. 10. 1; 14. 11. 13 with Caland's note.

Perfect 3 pl. *meduḥ* 3. 222 (see above under Present).

Iṣ- Aorist 3 pl. *amādiṣuḥ*—3. 164 *atha śāmmadam* (sc. *sāma*), *devebhyo vai vijigyānebhyā ime lokā bibhyato vyudakrāmaṅs, te 'kāmayantā: 'bhi na ime lokā āvarteran, nāsmad apakrāmeyur iti, ta etat sāmāpaśyaṅs, tenāstuvata, tato vai tān ime lokā abhyāvartanta, tata ebhyo 'napakrāmiṇo 'bhavaṅs, te 'bruvan: śaṃ vai na ime lokā amādiṣur iti, tad eva śāmmadasya śāmmadatvaṃ, śam asmā ime lokā madanty abhy enam ime lokā āvartante, nāsmād ime lokā apakrāmanti ya evaṃ veda*. Cf. PB. 15. 5. 10-11 *śāmmadam bhavati | śammad vā etenāṅgirasō 'ñjasā svargaṃ lokam apaśyat, svargasya lokasyā-nukhyātyai, svargāl lokān na cyavate tuṣṭuvānaḥ*.

√*man*: Infinitive in -*toḥ*, *abhimantōḥ*—2. 252 = 3. 11 *īśvaro yajamānasya paśūn abhimantōḥ*. The subject of the sentence is *Rudra* (2. 252 *īśāno devaḥ*; 3. 11 *rudro devaḥ*). Elsewhere only at ŚB. 12. 5. 1. 6 *sa* (sc. *agniḥ*) *hainam īśvaraḥ saputram sapaśum abhimantōḥ*.

Desiderative Periphrastic Perfect 3 pl. *mīmāṅsām cakruḥ*—3. 349 *tad āhus: trayas stokā āgachantīty udastoko ghṛta-*

stoko madhustokas, tato ya udastoka imām sa praviśaty, oṣadhīr ghṛtastoko madhustokas (so the ms., but between ghṛtastoko and madhustokas a word seems to have been omitted corresponding to imām with udastokaḥ praviśaty, and to oṣadhīr with ghṛtastokaḥ), tad vai taṃ mīmāṃsām cakrur amalako (the ms. °ka) jṛavayeyo (the ms. according to Whitney's transcript reads either jṛavayeyā or jñavayeyā; Caland, Auswahl p. 298, 28 gives jyavayeya with “?”) 'hīnā āśvathiḥ keśī dārbhyaḥ (the ms. dārbhyaḥ): kiṃ stokaṃ tvam āgachantaṃ (the ms. āgachantva) manyase kiṃ stokaṃ tvam (the ms. tvā) kiṃ stokaṃ tvam iti, sa hovāca keśī: ghṛtastokam ahaṃ manya iti, atha hovācāhīnā (the ms. hovācāṇīnam): madhustokam ahaṃ manya iti, atha hovācāmalaka: udastokam ahaṃ manya iti, tasminn u haiva saṃpādayām (the ms. samprādayām) cakruḥ. From the context one should rather expect kaṃ stokaṃ tvam āgachantaṃ manyase 'which drop, according to your opinion, comes hither?' Cf. for the construction of √man with the Present Participle AB. 8. 28. 19 yadi tiṣṭhantaṃ (sc. bhrātrvyam) manyeta..., yady āsīnaṃ manyeta..., yadi jāgrataṃ manyeta...; MS. 1. 8. 1 (116, 1) tasmād enaṃ (sc. āśvam) pratyāñcaṃ tiṣṭhantaṃ manyante; K. 13. 4 (183, 19) sa jaghanyam ṛṣabhaṃ vaideham anūdyantaṃ amanyata; K. 8. 5 (88, 15) = Kap. 7. 1 (71, 7) taṃ (sc. āśvam) etad (Kap. etam) atikrāmantam manyante; ŚB. 3. 9. 2. 1 taṃ evaitad rasaṃ syandamānaṃ manyante.

√mā 'measure': Present Subjunctive 1 s. nirmimai (s. above under √ūh 'remove' Future). Cf. ŚB. 1. 1. 2. 7 (= Kāṇva rec. 2. 1. 2. 9) = ŚB. 1. 3. 1. 12 yajñād yajñaṃ nirmimā iti; GB. 1. 1. 1 hanta mad eva manmātraṃ dvitīyaṃ devaṃ nirmimā iti.

√mīl: Causative Present 3 s. nimīlayati—2. 121 sa juhvat trir nimīlayati (var. lect. nirmīlayati) trir vikṣate. Imperfect 3 pl. samamīlayan 3. 353 (see above under √khyā Root Aorist 1 s.)

√mīv (mū): Present Optative 3 s. āmīvet and pratimīvet

(so all the mss. both times with short ỹ, read °mīvet ?)—1. 274 daivīm ha vā eṣa saṃsadam eti yaḥ pavamānair udgāyati, sa yathā śreyāṅsam abhyāyann evaṃ śikṣann ivopaśikṣann ivopanamasyann iva saṃsiddhaiś (var. lect. śaṃsiddhai) śaknuvann (var. lect. śakļvann) upahanyamāna udgāyed yathā yantam āmīved (the mss. āmīved) yathā yad yācet tad dadyāt tādṛk tad, atha ya etair asaṃsiddhair aśaknuvann (var. lect. aśakļvann) anupahanyamāna udgāyed yathā yantam pratimīved (the mss. pratimīved) yathā yad yācen na dadyāt tādṛk tat. For the daivī saṃsad at the beginning cf. TS. 7. 4. 2. 1–3 yathā vai manuṣyā evaṃ devā agra āsan, te 'kāmayantā: 'vartim pāpmānam mṛtyum apahatya daivīm saṃsadam gachemeti, ta etaṃ caturviṅśatirātram apaśyan, tam āharan, tenāyajanta, tato vai te 'vartim pāpmānam mṛtyum apahatya daivīm saṃsadam agachan, ya evaṃ vidvāṅsaś caturviṅśatirātram āsate 'vartim eva pāpmānam apahatya śriyaṃ gachanti, śrīr hi manuṣyasya | daivī saṃsat, ..., pṛṣṭhyah ṣaḍaho bhavati, ṣaḍ vā ṛtavaḥ saṃvatsaras, taṃ māsā ardhamāsā ṛtavaḥ praviśya daivīm saṃsadam agachan, ya evaṃ vidvāṅsaś caturviṅśatirātram āsate saṃvatsaram eva praviśya vasyasiṃ saṃsadam gachanti, trayas trayastriṅśā avastād bhavanti trayas trayastriṅśāḥ purastāt, trayastriṅśair evobhayato 'vartim pāpmānam apahatya daivīm saṃsadam madhyataḥ | gachanti, pṛṣṭhāni hi daivī saṃsat (TS. 7. 4. 2. 1 yathā...gachemeti is quoted by the commentary on PB. 23. 19. 2 etābhir vai devāḥ svarge loke samasīdan, svarge loke sīdāmety etāḥ, but with the faulty reading...upahatya deve samasīdannāchāmeti at the end; and cf. ĀpŚS. 23. 4. 1). A similar devasaṃsad occurs in the mantra TB. 3. 7. 4. 4 = ĀpŚS. 4. 1. 9 devasaṃsadam āgaman. The rest of this passage is not clear to me. If √han+upa refers to a fault in the recitation (cf. PW. s. √han+upa, no. 5; my Syntax of Cases I §68, Ex. 2, Rem. p. 299) one would rather expect saṃsiddhaiś śaknuvann anupahanyamāna udgāyet, and asaṃsiddhair aśaknuvann upahanya-

māna udgāyet as the proper contrast. The contrast between yathā yantam (or read yathāyantam = yathā | āyantam) āmīvet and yathā yantam (or read yathāyantam) pratimīvet is perhaps: 'as one pushes on one who is already on the way (hither ?)' i. e. 'makes him walk faster' and 'as one pushes back one who is on his way' i. e. 'obstructs him.'

√muh: Present 3 pl. muhyanti—1. 318 tām haitām eke pañktiṃ (the mss. pañti and pañkti) vigāyanti: nāvikṛtā garbhā jāyanta iti vadantaḥ, ..., tad u hovāca śātyāyanir: ya etām vigāyanti tata idam garbhā muhyanti, yato vai garbhāḥ prasāryante 'tha jāyante, tasmād eṣā gāyatri (? the mss. gāyatram) eva prasṛtā geyeti.

√mṛc: Present 3 s. pramṛcyati—2. 137–138 śaṃ no devīr abhiṣṭaya (SV. 1. 33 = RV. 10. 9. 4) ity etāsv aponaptriyaśv agniṣṭomasāma bhavaty, āpo vā aponaptriyo (so the mss.), 'gnau vā etam prāsyanti yam agniṣṭutā yājayanti | tad yathā-gnidagdham adbhīr abhiṣiñcet tādrg eva tac chāntyai, tad āhur: yo vā agnidagdham adbhīr abhiṣiñcati bhūyo vaitat pramṛcyati (so all the mss.) kilāsaṃ (so the mss.; read kilāso ?) vā bhavaty, ā no yajñam diviṣṛṣaṃ vāyo yāhi sumanmabhir (var. lect. sumanvabhir) (RV. 8. 101. 9, not in SV.) ity etāsv eva vāyumatīṣu kāryam, vāyur vai śāntiś, śāntyā evānirdāhāyeti (the mss. evāgnirdāhāyeti). With the exception of RV. 1. 147. 4 anu mṛkṣiṣṭa which on account of the preceding and following marcayati may be an Optative of the S-Aorist of √mṛc (so Whitney, Roots p. 125; Macdonell § 525) the pramṛcyati of our passage is the only finite verb form of √mṛc outside of the causative system, and the compound √mṛc+pra does not occur elsewhere. The meaning of the clause seems to be: 'If one sprinkles one who is burnt by fire with water he suffers more or he becomes affected with skin disease', i. e. while one who has fainted should properly be revived with water (cf. TS. 5. 6. 2. 2; K. 25. 7 [112, 15] = Kap. 39. 5 [218, 14]) this treatment only increases the pain of one

who has been burnt; in this case fanning is the proper remedy and Vāyu the divinity to be resorted to; cf. JB. 2. 340 tāsu (sc. rātriṣu) vāyavyaṃ paśum ālabheraṇ, vāyur vai śāntiś, śāntyā evānirdāhāya; 387 avastāt paryūḍhaṃ bhavati, tenāyaṃ vāyur avastāt paryūḍhaḥ pavate, 'nirdāhāya; 3. 66 vāyumatir bhavanti, vāyur vai śāntiś, śāntyā evānirdāhāya.

√mrj : Present 3 s. upamārṣti—1. 41 athopamārṣti, sa yat prathamam upamārṣti tena gandharvāpsarasah prīṇāti, ..., atha yad dvitīyam upamārṣti tena grhāṇś (var. lect. grahāṇś) ca pitṛṇś ca prīṇāti.—3 s. nirmārṣti, 1. 201 praṣṭir iva (the mss. praṣṭhīva) ha khalu vā etat stotrāṇaṃ yat ṣoḍaśī, yad vai praṣṭir aniyukto vahaty apa vā sa chinatti nir vā mārṣty, antyena (var. lect. antenna) stotreṇa somastomo bhavati, sa yathā praṣṭim praṣṭiyugāya niyuñjyād (var. lect. niyujiyād) evam evaitat pūrveṣu stotreṣu ṣoḍaśīnam anuniyunakty anirmārgāya (var. lect. anirvārgāya). Cf. JB. 3. 59 antaḥ pūrvas tryaho bhavati, jagatyaitad ahaḥ pratipadyante, sa yathā praṣṭim praṣṭiyugāya niyuñjyād (the ms. niyujiyād) evam evaitat pūrvasmiṇś tryaha uttaraṃ tryaham anuniyunakti, vahanty enaṃ catasras saṃyuktā ya evaṃ veda. For the final dative anirmārgāya cf. MS. 2. 3. 1 (26, 12)=4. 3. 6 (45, 4); K. 12. 8 (170, 22); MS. 1. 8. 5 (121, 15); 4. 4. 1 (50, 13); K. 12. 5 (167, 10); 12. 13 (176, 9); 24. 10 (102, 3)=Kap. 38. 3 (207, 21) and the parallel GB. 2. 2. 8 (273, 11 ed. Gaastra); JB. 2. 31 tad āhur: yat prṣṭhyābhiplavāv ity ācakṣate 'bhiplavam u vai pūrvam upayanti katham prṣṭhyāḥ pūrva upeto bhavātīti, sa brūyād: yad evāyam avaro vāyuḥ pavate para ādityas tenety, atho yat paraṃ (the ms. para) santam abhiplavam upayanti vyatiṣaṇ-gāyā 'nirmārgāya sarvāyuṣṭāyai.

Future Periphrastic 3 pl. nimraṣṭārah 1. 241 (see above under √bhū, Future Periphrastic).

Causative Gerund mārjayitvā 1. 353 (see above under √das Causative Present 3 pl. upadāsyanti).

√mrd (mrad): Present 3 s. nimardate; Future 3 s. mar-

diṣyate—1. 114 yo vā aṅsum ekākṣaram vedānnāda eva śreṣṭhas svānām bhavaty, atho saha (so the mss.) eva tasyai janatāyā udgāyati, vāg (the ms. vās) vā aṅsur ekākṣaras, tad eva gāyatram gāyatryai prastutāyai (the ms. °stutāyai) yad āder uttarām akṣaram (the ms. akṣara) sa (the ms. saṃ) sthāṇur, yas tad udgāyann ārabhate sthāṇum ārabhate, ya u enaṃ nirharati gāyatrīm chidrām karoti gāyatrīm chidrām anu yajñas sravati yajñam anu yajamāno yajamānam anu prajāś, sakhyaśco (so the mss.; Caland, Auswahl, p. 318 line 13 from below, emends to sadhryaśvo) ha smāha taigmāyudhiḥ (var. lect. taigmābudhiḥ): ka u (var. lect. kau) svid adya rasadihā (the mss. svid adya rasadrihā, and svid advisadriha) urasi nimardiṣyata (all the mss. nimṛdiṣyata) ity, ete ha vai rasadihau (so all the mss.) ye ete gāyatryā uttame akṣare, yas te udgāyann ārabhate rasadihā (so all the mss.) urasi (the mss. purasi and purasa) nimardate (all the mss. nimṛdate), ya u ene nirharati gāyatrīm chidrām karoti gāyatrīm anu yajñas sravati yajñam anu yajamāno yajamānam anu prajāḥ. Much of this is unintelligible to me. Does aṅsu refer to the aṅsugraha ŚB. 4. 1. 1. 2; 4. 6. 1. 2 (tad ārambhaṇavad yatraitaṃ [sc. aṅsugraham] gr̥hṇanty, athaitad anārambhaṇam iva yatraitaṃ na gr̥hṇanti, tasmād vā aṅsum gr̥hṇāti); TS. 6. 6. 10. 1; K. 29. 6 (174, 5); Kap. 45. 7 (273, 8); MS. 4. 7. 7 (102, 10); ĀpŚS. 12. 8. 5; KŚ. 12. 5. 6; 12 ? What is the meaning of rasadiha ? Whitney, Roots p. 126 quotes mradiṣyati and mardiṣyate from JB. The former refers to our passage where Whitney appears to have read (with the var. lect.) kau svid adya rasadihā urasi nimradiṣyata (for nirmṛdiṣyata of the mss.) ity = nimradiṣyataḥ | ity 3 dual with kau rasadihau as subject; but in the following clause rasadihā urasi nimardate it is obviously the object of nimardate, and mardiṣyate occurs also at JB. 3. 160 (Hopkins, JAOS. 26, p. 64, 25) idānīm idaṃ paryākariṣyāmo 'thedaṃ sarvaṃ mardiṣyata iti (to this passage refers Whitney's mardiṣyate). As the mss. of JB. frequently confuse ṛ with ar, and not infre-

quently with *ra* the vocalisation of the root syllable is not absolutely certain. In Vedic prose *mard* appears in the Infinitive TS. 6. 6. 4. 6 *saṃmarditoḥ*; *mrad* in the Present *vimradate* MS. 1. 6. 3 (90, 6, where the parallel passages K. 8. 2 [84, 16] and Kap. 6. 7 [66, 5–6] read *vijihīte*); in the Infinitive *pramrade* ŚB. 4. 4. 3. 11; and in the Causative *mradayati* TS. 6. 1. 4. 4 (where the root *mṛd* [mrad] refers to the root *mṛd* in the adjective *sumṛḍika* of the mantra *daivīm dhiyaṃ manāmahe sumṛḍikām abhiṣṭaye*). For *ya u enaṃ nirharati* (and *ya u ene nirharati*)...*yajamānam anu prajāḥ* cf. MS. 3. 4. 5 (50, 14) = K. 22. 2 (58, 6) *sravati sā* (sc. *āhutiḥ*), *tām sravantiṃ yajño 'nu sravati* (K. 'nu *parāsravati*) *yajñam anu yajamānaḥ*; K. 23. 9 (85, 16) = Kap. 36. 6 (193, 6) and K. 30. 1 (182, 13) = Kap. 46. 4 (279, 7) *sravati vai yajño 'saṃsthitas, tam sravantaṃ yajamāno 'nu parāsravati prajāyā ca paśubhiḥ ca*; AB. 3. 11. 5 *yan nividaḥ padam atiyād yajñasya tac chidraṃ kuryād, yajñasya vai chidraṃ sra vad yajamāno 'nu pāpiyān bhavati*.

✓*mruc*: Present Participle *mrocana* (nom. s. mas.)—1. 27 *eṣa vai mṛtyur yad ādityo, mrocann eva nāma, tam etābhir āhutiभिḥ śamayitvā divaṃ lokānāṃ jayaty ādityaṃ devānām, ādityasya devasya sāyujam* (var. lect. om. *sāyujam*) *salokatām samabhyārohati ya evaṃvidvān agnihotraṃ juhōti*.

A-Aorist, Whitney, Roots p. 128 *amrucat* refers to JB. 1. 7 (Caland, Auswahl § 3, p. 6, 13 and 14) *vyamrucat* and *nyamrucat*.

✓*yaj*: Perfect 3 pl. Middle *ijire*—3. 62 *janasya gopā ajaniṣṭa jāgrvir* (SV. 2. 257 = RV. 5. 11. 1) *ity āgneyam ājyaṃ bhavati janadvad, eṣa ha vāva janasya gopās, tam evaitat prātassavanāt prajanayanti, tam prajātaṃ mādhyandine savane manthaty* (so, singular, the ms.), *agnir ity* (the ms. *iti*) *agnim* (the ms. *gnir*) *evainaṃ tad āha* (*agnir ity* refers to the beginning of SV. 2. 257b = RV. 5. 11. 1b *agnis sudakṣaḥ...*), *sudakṣas suvitāya* (the ms. *supītāya*) *navyasa* (SV. 2.

257b = RV. 5. 11. 1b) iti, prāṇo vai dakṣaḥ, prāṇān evāsminś tad dadhati, ghṛtapratika (SV. 2. 257c = RV. 5. 11. 1c) ity, etad vā agneḥ priyaṃ dhāma yad ghṛtaṃ, priyeṇaivainaṃ tad dhāmnā (the ms. dhāmā) samardhayanti, bṛhatā divispr̥ṣe (SV. 2. 257c = RV. 5. 11. 1c; the ms. reads divaspr̥ṣe) 'ti, bṛhato rūpam upagachanti, bārhatam hy etad ahar, dyumad vi bhāti bharatebhyaś śucir (SV. 2. 257d = RV. 5. 11. 1d) iti, 'mā ha vai prajā bhāratī, tābhya evaitac chucir vibhāty, atho yad evainena bharatā agra ījire 'tho yad evaiṣa devebhyo havyaṃ vahati tasmād bhāratāḥ (so the ms.; Caland, Auswahl, p. 312, 12 reads bhāratāḥ; but bhāratāḥ refers to Agni, who, according to this passage, has the epithet bhārata both because the Bharatas sacrificed with this sacrifice and because he carries [vahati = bharati cf. TS. 2. 5. 9. 1 bhāratety āhai, 'ṣa hi devebhyo havyaṃ bharati] the oblation to the gods). For the

eginning cf. PB. 12. 8. 1-2 janasya gopā ajaniṣṭa jāgrvir ity āgneyam ājyaṃ bhavati | janadvad vā etad ahar yac caturtham. For etad vā agneḥ priyaṃ dhāma yad ghṛtaṃ, priyeṇaivainaṃ tad dhāmnā samardhayanti cf. TS. 5. 3. 10. 3 = TB. 1. 1. 9. 6 etad vā agneḥ priyaṃ dhāma yad ghṛtaṃ, priyeṇaivainaṃ dhāmnā samardhayati; and further for priyeṇaivainaṃ tad dhāmnā samardhayanti cf. K. 31. 10 (13, 6) = Kap. 47. 10 (294, 13) priyeṇaivainā (sc. devatāḥ) dhāmnā samardhayati; ŚB. 13. 2. 1. 2 = 13. 3. 6. 2 = 13. 6. 2. 11 priyeṇaivainān (sc. devān) dhāmnā samardhayati; TS. 5. 1. 9. 5 = 6. 3. 5. 4 = TB. 1. 4. 4. 4 etad vā agneḥ priyaṃ dhāma yad ājyaṃ, priyeṇaivainaṃ dhāmnā samardhayati; AB. 3. 8. 7 priyeṇaivainaṃ (sc. vaṣaṭkāram) tad dhāmnā samardhayati; 3. 37. 16 priyeṇaivaitāns (sc. pitṛn) tad dhāmnā samardhayati; 6. 7. 10 = GB. 2. 5. 13 priyeṇaivainau (sc. indrāgnī) tad dhāmnā samardhayati; and in connection with mithunena: ŚB. 10. 5. 2. 12 ete vā tad devate mithunena priyeṇa dhāmnā samardhayati; 14. 1. 2. 11 = 14. 1. 3. 25 tenaivainaṃ (sc. yajñam) etan mithunena priyeṇa dhāmnā samardhayati; PB. 14. 2. 3; 4; 5 expresses the same

idea by priyeṇaivainam (sc. in 3 agnim; in 5 indram; 4 reads: priyeṇaivainau [sc. mitrāvaruṇau]) tad dhāmnā paroḥṣam upaśikṣati.

S-Aorist 3 pl. ayakṣata—2. 382 alūlubhann ṛtūn, aśraddadhānā ayakṣata, nārātsur iti, ...acikṣann ṛtūn, śraddadhānā ayakṣata nārātsur (so the ms.; but the contrast requires ayakṣatārātsur) iti.

Future Periphrastic 3 s. yaṣṭā—2. 424 (Caland, Auswahl § 168, p. 221, line 5 from bottom) = 3. 17 (Oertel, KZ. 61, p. 140, 10) dhāvata, śvo yaṣṭeti. The only other Periphrastic Future in Vedic prose is TB. 3. 9. 22. 1 yaṣṭasmahe. [Simon's Index to the K. gives (p. 158, col. 2, lines 13–14) yaṣṭā as Periphrastic Future to √yaj; (all three in mantras), but of these K. 21. 13 (54, 4) = RV. 2. 9. 6; and K. 1. 12 (6, 19) = 31. 11 (13, 9) = Kap. 1. 12 (8, 16) = Kap. 47. 11 (294, 16) yaṣṭā is clearly an agent noun as appears from the parallel TS. 1. 1. 12. 1 = TB. 3. 3. 7. 5 where the vocative yaṣṭar is read. Cf. Bloomfield-Edgerton-Emeneau, Vedic Variants III § 330, p. 130]. Causative Perfect Periphrastic 3 pl. yājayām cakruḥ—2. 303 (Caland, Auswahl, p. 307, 1–8) etenaiva mā (i. e. janakam vaideham) yājayateti tatheti, tena (sc. saptarātreṇa) hainam yājayām cakruḥ (subject: the Brāhmaṇas of the Kurupañcālas).—3. 159 (Hopkins, JAOS. 26, p. 64, 17) śaryāto vai mānavah prācyām sthalyām ayajata, tam ha rṣayo yājayām cakruḥ.

Desiderative Perfect Periphrastic 3 s. iyakṣām cakre—2. 303 (Caland, Auswahl, p. 307, 1–2) tena (sc. saptarātreṇa) haitena janako vaideha iyakṣām cakre. The same form JB. 2. 113 (Caland, Auswahl § 135, p. 157, 9) and 2. 126 (Caland, Auswahl § 138, p. 163, line 14 from bottom).

√yat: Future Participle gen. s. saṃyatisyamāṇasya 1. 92 (see below under √hr Desiderative Present 3 s. ājihīṣati).

√yam: Present 3 s. Whitney, Roots p. 130 cites a 3 s. of the root class yamiti (?). This refers to JB. 1. 28 (Caland,

Auswahl § 7, p. 13, line 3 from bottom) eṣa vai yamo ya eṣo 'ntaś candramasy, eṣa hīdaṃ sarvaṃ yamiti (so all the mss.; Caland emends to yamati). For the connection of Yama with √yam cf. ŚB. 14. 1. 3. 4 eṣa hīdaṃ sarvaṃ yamayati, and as Present forms of √yam according to the a-class (yamati) do not occur in Vedic prose yamayati might be suggested for JB.

Perfect 3 s. udyayāma—3. 24 punānas soma dhāraye (SV. 1. 511 = RV. 9. 63. 28) 'ty ubhaya rūpā bṛhatī bhavaty, eṣā ha vā ubhe sāmanī udyayāma.

Infinitive udyantum—3. 167 chandāṃsi yad amum ādityam udayachāṃs tāni nāśaknuvann udyantum (the ms. nāśaknuvandyantum).—3. 173 na hy anyā (sc. ṛk) gāyatrī āptam yajñakratum udyantum arhati.

√yā: S-Aorist 3 s. ayāsīt—2. 371 yo vai śreyaso niyāne-naitī: 'dam ayāsīd idam ayāsīd iti na (the ms. ra) vai sa riṣyati, śreyaso vā ete niyānena (the ms. nidhānena) yanti ya ādityasya, te svasty ariṣṭā udṛcam aśnuvate, te tad gachanti yatraiṣa ādityo gachati, tad etad gatvaitasyaivāyanena punar yanti. Cf. JB. 1. 144 yad uccair gāyec chreyaso bhrātrvyasya niyānena yāyād yan nīcāir gāyet pāpīyaso bhrātrvyasya niyānena yāyāt, and PB. 7. 19. 4 yāty asyānyo niyānena nānyasya niyānena yāti.

Causative Present 3 s. pra...yāpayati—1. 84 devakṣetraṃ vā eṣo (the ms. eṣye and eṣyo) 'dhy avasyati yas somasyodgāyati, ya in nu mānuṣāya kṣetrapataye 'procyāvasyati tam in nu sa hinasti vā pra vā yāpayaty, atha kiṃ yo daivyāya kṣetrapataye 'procyāvasyāt, somodgāyodgāya somety āha, somo vai devānāṃ kṣetrapatis, somāyaiva tad devānāṃ kṣetrapataye procyodgāyati nārtim ārchati. Cf. MS. 2. 1. 1 (2, 2) kṣetrasya pataye caruṃ (sc. nirvapet) kṣetram adhyavasyan. Exactly the same construction at 1. 83 yo vai daivyaṃ vājinam veda vāji bhavati, yajño vāva daivyo vāji, ya in nu mānuṣam vājinaṃ aśāntam asaṃmṛṣṭam ārohati tam in nu sa hinasti vā pra

vā kṣiṇoty atha kiṃ yo daivyaṃ vājinam aśāntam asaṃmrṣ-
ṭam ārohāt. The yajus somodgāyodgāya soma (which is
wanting in Bloomfield's Concordance) is repeated imme-
diately afterwards: somodgāyodgāya somedam amuṣmā idam
amuṣmai.

√yu 'unite': Present 3 s. Middle yute and 3 pl. Imper-
fect ayuvata—2. 117 yavorvarā vedir bhavati, sā hi purākṛta
(var. lect. punākṛtā) hi (so the mss.) bhavati, yavānām uttara-
vedir, yavair vā ādityā āngirasām yajñam ayuvata, yad yajñam
yavair ayuvata tad yavānām yavatvaṃ, yavair eva dviṣato
bhrātṛvyasya yajñam yute.—Present Optative 3 s. prayuyāt,
1. 322 = 336 yad etad om ity ādatte 'sāv āditya etad akṣaram
tad etat trayasya vedasyāpīṭitam akṣaram, sa yad om ity
ādatte 'mum evaitad ādityamukha ādhatte, sa yathā madhunā
lājān prayuyād evam evaitenākṣareṇa sāmān rasam dadhāti,
tad āpyāyayati tenāsyāpīnena rasavatā stutam bhavati. Cf.
above under √pīḍ.

√rādh: Present 3 pl. rādhnuvanti and Perfect 3 pl.
rarādhuh—1. 349 te ha rarādhuh, te ya evaṃ vidvāṃsaḥ kur-
vanti rādhnuvanty eva.

S-Aorist 2 s. aparātsiḥ—2. 16-17 śirṣṇaiva pratipadyaṃ, sarvā
ha vā etad devatā stotraṃ pratyupatiṣṭhanti: mayā pratipat-
syate mayā mayeti, sa yadi śirṣṇā pratipadyeta yaiva śiraḥ-
pratipad devatā bhavati tām eva tena rdhnoti, yadi pakṣeṇa
yaiva pakṣau(so the mss.)—devatā bhavati tām eva tena rdh-
noti, yadi pucchena yaiva pucchaṃ-pratipad devatā bhavati
tām eva tena rdhnoti, yady ātmanā yaivātmānaḥ(var. lect.
°tmānaḥ)—pratipad devatā bhavati tām eva tena rdhnoty, an-
taritā (var. lect. atarikṣatā) itarā devatā bhavanti, sarvā (the
mss. sarvā) u ha vai devatā śirṣann (the mss. śirṣann) eveme
vai vasavaḥ | 17 ime rudrā ima ādityā ime viśve devā ayam
evāyaṃ loka idam antarikṣam ayam asau loka imā diśaś śrot-
ram idam rathantaram idam vāmadevyam idam bṛhad idam
yajñāyajñīyaṃ, tad etac chīrṣṇā pratipadyamānas sarvābhir

devatābhis sarvair ebhir lokais sarvais sāmabhir anantarāyaṃ pratipadyate, sa yad ato 'nyenāṅgena pratipadyeta yaiva tat-pratipad devatā syāt tām eva rdhnuyād, antaritā itarā devatās syur, atha tac chīrṣṇā pratipadyamānas sarvābhir eva devatābhir anantarāyaṃ pratipadyate, 'tho haitad devatānām priyaṃ yac chīrṣṇā pratipadyate: sarvā no nāparātsīr iti. Instead of 2 s. aparātsīr a 3 s. aparātsīd would be expected, cf. for a possible interchange of r and d Oertel, Göttinger Gel. Anzeigen, 1931, p. 239–240; Studia Indo-Iranica, Ehrengabe für Wilhelm Geiger p. 136–137; Bloomfield-Edgerton's Vedic Variants II § 272a, p. 142, and add the reading of Devarāja on Naigh. (Bibl. Ind. I, p. 284, 8) indraḥ pūrbhir ātirad instead of indraḥ pūrbhid ātirad of RV. 3. 34. 1 and all other parallels.—3 s. arātsīt, 3. 3 te māsāś ca rtavaś cābruvan: yena naḥ pitā prajāpatir yajñeneṣṭvārātsīt tena yajāmahā iti.—1 pl. arātsma, 2. 396 viśvebhya eva tad devebhyo nirvedayante: 'rātsmeti (the ms. rāsmeti) and 2. 399 agnaya eva tad devebhyo nirvedayante: 'rātsmeti.—3 pl. arātsuḥ, 2. 210 atha śīsira aikṣata: yenaiveme (sc. ṛtavaḥ) pūrvā iṣṭvārātsus teno evāhaṃ yajā iti, sa etenaivāyajata, sa etāṃ eva rddhim ārdhnod etad annādyam avārunddhaitāṃ punarnavatāṃ yaiśā śīśirasya.—2. 213 atheyam ūrdhvā dig aikṣata: yenaivemā (sc. diśaḥ) pūrvā (the ms. inserts na before pūrvā) iṣṭvārātsus teno (the ms. tene) evāhaṃ yajā iti, tenai-vayajata, saitāṃ eva rddhim ārdhnod, etāṃ pratiṣṭhāṃ etam anantaṃ svargaṃ lokam ajayat, sa eṣa etasyānantas svargo loko jitaḥ.—2. 382 (bis) see above under √yaj, S-Aorist 3 pl. ayakṣata.

√ric: Present Optat. 3 s. atiricyeta; Imperfect 3 s. atyaricyata and Future 3 s. atirekṣyate—1. 200 indraṃ vai haro 'tyaricyata, sa devān abravīt: kathaṃ mā haro nātiricyeteti, taṃ viśve devā abruvan: vayaṃ tvā harivatā mantreṇa stoṣyāmas tathā tvā haro nātirekṣyata iti, taṃ viśve devā harivatā mantrenāstuvāṃs, tato vā indraṃ haro nātyaricyata. For harivatā mantreṇa and for the play on hari and haras

cf. PB. 12. 13. 7; ŚB. 4. 5. 3. 4.

Causative Present 3 pl. atirecayanti—1. 199 savanāt-savanāt somam atirecayanti,..., yat savanāt-savanāt somam atirecayanty adhvaryur enaṃ tena prajanayati.—1. 356 yad atiṣṭuyus svāram agniṣṭomasāma kuryur, nyūno vai svarō, 'ty etad recayanti yad atiṣṭuvanti. Cf. PB. 7. 2. 5; 7. 3. 25; 17. 12. 1 with Caland's notes.

√ru 'cry': Imperfect 3 pl. aravanta—3. 184 tāsu rauravaṃ (sc. sāma), devā vā etā ayātayāmnis tanūr asurayud-dhāya prābrhantā, 'gnir (the ms. 'gnim) eva rauravaṃ prābrhata, tenāsurān abhyatapat, te 'bhitapyamānā aravanta, yad abhitapyamānā aravanta tad rauravasya rauravatvam; cf. PB. 7. 5. 7; 10-11 tad devā yaśo vyabhajanta, tasyāgnī rauravaṃ rābrhata [...] agnir vai rūras, tasyaitad rauravam | asurā vai devān paryayatanta, tata etāv agnī rūrau (so the commentary and Caland; the text reads rūro) viṣvañcau stobhāv apaśyat, tābhyām enān pratyauśat, te pratyusyamānā aravanta, yad aravanta tasmād rauravam, and cf. JB. 1. 122 (Caland, Auswahl § 20, p. 29, 12 and 14); 1. 123 (Caland, Auswahl § 22, p. 30, 17).

√rudh 'obstruct': S-Aorist 1 s. Middle avārutsi—3. 83 vasiṣṭho vai jīto (the ms. jīto) hataputro 'kāmayata: bahuḥ prajayā paśubhiḥ prajāyeyeti, sa etat (sc. vasiṣṭhasya priyam, PB. 12. 12. 9) sāmāpaśyat, tenāstuta, tato vai sa bahuḥ prajayā paśubhiḥ prajāyata, so 'bravīt: priyaṃ vāvedaṃ mamābhūd yena priyaṃ prajāṃ avārutsiti, tad eva priyasya priyatvaṃ, tad etat prajananaṃ sāma, bahuḥ prajayā paśubhiḥ prajāyate ya evaṃ veda, yad u vasiṣṭho 'paśyat tasmād vasiṣṭhasya priyam ity ākhyāyate. The regular hataputra also at JB. 1. 150 (JAOS. 18, p. 47, no. ix. 2); 3. 26; 149; 204 as in TS. and ŚB. against the irregular putrahata PB. 4. 7. 3; 8. 2. 4; 19. 3. 8; K. 12. 10 (172, 12; the Kap. parallel is wanting), cf. Wackernagel II, 1 § 116, p. 302. At AB. 6. 34. 4 the 1 s. Middle appears in text and commentary with irregular

vrddhi: pratyarautsi (Whitney § 887b).

Desiderative Imperfect 3 s. avārurutsata—3. 2 sa evaiṣa prajāpatis saṃvatsaro 'bhavat, sa idaṃ sarvaṃ tatvā vyāpyā-titiṣṭhat (? , the ms. idaṃ sarvaṃstatvāvyapyātiṣṭhat), sa aikṣata: kayā svadhayā kenānnādyena kayorjedam ayam vyāpad iti, tasminn etāṃ svadhām ūrjam annādyam akṣitiṃ paryapaśyad dvādaśa paurṇamāsir dvādaśāṣṭakā dvādaśāmā-vāsyās, tām avārurutsata (the ms. dvādaśāmāsyās tām avārurutsata).

√ruh: Infinitive pratyavarodhum and Gerund rūḍhvā—2. 190 yathā mahāvṛkṣasyāgraṃ rūḍhvā pratyavarodhum na vindet tādṛk tat. The Gerund rūḍhvā also at PB. 4. 7. 10; 18. 7. 13; GB. 1. 4. 20.

√laghūy: Present Optative 3 s. laghūyet—1. 245 tā etās tistro virājo: daivī yajñiyā mānuṣy, etāsu ha sucittaś śailano janakaṃ vaidehaṃ samūde, sa hovāca: śraddhā māvidad, ṛtviḥ me hvayantv iti, tasmai ha kurupañcālān ṛtviḥ ūhus, teṣu hāgateṣu śailano bibhayāṃ cakārā: 'gachan (the mss. cakārāgachad and cakārāgachad) brāhmaṇā (var. lect. brāhmaṇā) ivodantā yān ayam iha na laghūyed iti (? , the mss. yām [var. lect. yām] vai na laghūyed iti). The text after bibhayāṃ cakārā is corrupt and not clear to me. Instead of the Imperfect āgachan brāhmaṇāḥ...an Aorist would be expected. The Udantāḥ (perhaps equivalent to the Udantyaḥ AB. 7. 18. 2, cf. Caland, Auswahl § 74, p. 80, note 10; my Syntax of Cases I § 48, Ex. 8, Rem. p. 104, 19) are mentioned in an obscure passage JB. 1. 197 (Caland, Auswahl § 74, p. 78, line 13 from bottom) and in connection with the Kurus and Pañcālas (but apparently not identical with them) at JB. 1. 256 and 262 (Caland, Auswahl § 91, p. 98, line 14 from bottom and § 94, p. 102, 7).

√likh: Gerund saṃlikhya (var. lect. sallikhya) 1. 353 (see above under √ubj).

√lip: Passive Present 3 s. lipyate—1. 275 mṛdā lipyate; na mṛdā lipyate.

√lih: Present Optative 3 s. lihyāt—3. 333 yathā vatsaṃ jātāṃ mātā lihyād evam.

Intensive Preterit Participle (n. neut.) lelihitam—1. 4 sa yat purastād apa upaspr̥śati satyaṃ vā āpas satyaṃ dīkṣā d īṣai-vāsyā sā: 'gnir jyotir jyotir agnis svāhety aṣṭākṣareṇa juhoty, aṣṭākṣarā gāyatrī, tad eva prātassavanaṃ, manasā niṣkeval-eno (var. lect. niṣkevalyo no) 'ttarām āhutiṃ (the mss. āhutir) juhوتي, tad eva mādhyandināṃ savanam, upamṛṣṭe prāśnāti, tad eva tṛtīyasavanaṃ, lelihitam iva hi tat tṛtīyasavanaṃ. Note that in counting the number of syllables of the yajus the svāhā at the end is not included.

√li 'cling': Causative Present Subjunct. 1 pl. lāpayāmahai—2. 424 (Caland, Auswahl § 168, p. 221, line 5 from bottom, where the reading of the ms. lopayāmahai should be emended)=3. 17 ned devān lāpayāmahā iti; cf. Kuhn's Zeitschrift 61, p. 139-140.—Causative Future 2 pl. (ā)lāpayiṣadhve, 2. 439 (JAOS. 19, p. 100) na mā lāpayiṣadhve, or na mā lāpayiṣadhve; cf. Kuhn's Zeitschrift 61, p. 138.

Desiderative of the Causative Present Imperat. 2 s. līlāpayiṣyasva, 1. 162 (Actes du onzième Congrès International des Orientalistes, Paris, 1897, I [1899] p. 229; Caland, Auswahl § 53, p. 60) imāṃ dīrghajihvīm līlāpayiṣasveti (the mss. līlāvaiṣasveti and līlāiṣastveti), cf. Kuhn's Zeitschrift 61, p. 138-139. On these Middle Causative forms of √li cf. Kuhn's Zeitschrift 61, p. 137-141. In Whitney's Roots p. 145 s. √lap the Causative Middle "lāpayate B. U." should be deleted, all these Middle forms belong to the Causative stem lāpay- of √li 'cling' and signify 'deceive, cheat'.

Whitney, Roots, p. 148 registers under √li 'cling' a Perfect Active 3 pl. "lilyus B+." But such an active 3 pl. Perfect does not occur in Vedic literature¹ (for later examples cf. PW. under √1 li+ni, col. 551, 31-32 and +vi col. 552, 35); Whit-

1 Only the Middle forms nilīlye (PW.) ŚB. 1. 2. 3, 1 [= Kāṇva 2. 2. 1. 15 nilayāṃ cakre] and pratyālīlye KB. 13. 3 (58, 14 and 17) are quotable.

ney's B is based on JB. 2. 2 liliyus, but see below under $\sqrt{\text{li}}$ 'be unsteady'.

$\sqrt{\text{li}}$ 'be unsteady': Intensive Present Optat. 3 pl. leliyuḥ (? the mss. liliyus, līliyus)—2. 2 abhy eva rathantareṇa krandati, reta eva bṛhatā siñcati, garbhān eva vairūpeṇa dadhāti, janayaty eva vairājena, vardhayaty eva śakvaribhir, annādyam eva revatībhiḥ pradīyate; tat kuto māsi-māsi janiṣyate, yo vai māsyō garbho 'vapadyate: 'srāvīr iti caitam (var. lect. vaitam) āhus, sa yathāsāmi garbhāḥ (var. lect. garbhām) pateyur yathā vāmā (var. lect. vā) oṣadhīr (var. lect. oṣadham) leliyus (? the mss. liliyus and līliyus) tāḥ kidityas (? the ms. kiditya and kiṃ-ditya) syuḥ śuṣeyur (var. lect. śiṣeyur) evaivam tad yan māsi-māsi prṣṭhāny upayanti. The second half of this passage is far from clear to me. The meaning seems to be that the prṣṭhas should not be undertaken every month, for an embryo which is born after the lapse of one month is born prematurely (cf. TS. 5. 5. 1. 6-7 yathāsāmi garbho 'vapadyate tādṛg eva tad, ārtim ārched,...yathā saṃvatsaram āptvā | kālā āgate vijāyate...nārtim ārchatī): 'Whence will (= can) (an embryo) be born after the space of each month? For an embryo which (is born when) it is only one month old is miscarried; and in regard to such a one they say (to the woman): "Thou hast miscarried" [literally: "thou hast leaked"]; if they undertake the prṣṭhas each month that is as if embryos should fall down prematurely.' The second comparison seems to refer to plants which are not firmly rooted and dry up. Only this much is certain that the mss. līliyus contains an Optative parallel to the surrounding Optatives pateyuḥ, syuḥ, śuṣeyuḥ, and cannot be a 3 pl. Perfect of $\sqrt{\text{li}}$ 'cling' (see above under $\sqrt{\text{li}}$ 'cling' in fine). For $\sqrt{2}$ li in the sense of 'to lack a firm support' (in contrast to $\sqrt{\text{sthā}}$ +prati) cf. TS. 5. 6. 4. 2 = K. 22. 9 (65, 14) = Kap. 35. 3 (179, 15-16) sa prajāpatiḥ puṣkaraparṇe vāto bhūto 'leliyata, sa pratiṣṭhām nāvindata, and JB. 1. 216 (Ca-land, Auswahl § 79, p. 83) kaṇvo vai nārṣado jyog apratiṣṭhi-

taś caran so 'kāmayata (for the proleptic participle cf. my Syntax of Cases I § 10, p. 19-21): pratitiṣṭheyam iti,..., arata iva vā eṣa bhavati yo na pratitiṣṭhati, leleva vai rātrī, rātir vā eṣā, tataḥ sa pratyatiṣṭhat. On other forms of √li 'be unsteady' cf. my Syntax of Cases I § 29, Ex. 39, Rem., p. 73; § 57, Ex. 6, Rem., p. 149 and Caland ŚB Kāṇva I, Introduction III § 22e, p. 63 (where JB. 3. 45 leleva vā antarikṣam [Caland, Auswahl § 79, note 1, p. 83] should be compared with ŚB. lelayevāntarikṣam). In the preceding chapter (JB. 2. 1) vāc is identified with the prṣṭhāni and a sixfold division of vāc in rathantaram, bṛhatī, virūpā, virāj, śakvarī and revatī is discussed. I give this chapter, although the text is often corrupt and unintelligible: vāg eṣā yat prṣṭhāni, tām etām viprayuñjate, tām viharanti; sa prathamam ahaḥ prāpya rathantaram bhavatiyam eva pṛthivī, vāg vai rathantaram, saiṣā vadati; sā dvitīyam ahaḥ prāpya bṛhatī bhavati yām imām śreṣṭhī (var. lect. śreṣṭhām) vadati, 'ty avocad iti, sā hi dūrāc chrūyate; sā tṛtīyam ahaḥ prāpya virūpā bhavati yad idam tiryag vāca: ehi prehy āharopāharaśēpāyayeti (so the mss. with var. lect. āharo avaharaśēpāyayeti; the two Imperatives āhara and upāhara are clear, but what is the rest?); sā caturtham ahaḥ prāpya virāḍ bhavati tūṣṇīmniṣadyam (var. lect. °niṣidyam), etad dha vairājaṃ vāco yat tuṣṇīmniṣadyam (so all mss.) yām imām śreṣṭhinas tūṣṇīm āsīnasyaiva jijñāsante; sā pañcamam ahaḥ prāpya śakvarī bhavati yayā praśiṣṭaś (the majority of the mss. praśiṣṭhaś) śaknoti (var. lect. śaktoti; for the connection of śakvarī with √śak cf. AB. 5. 7. 3; MS. 4. 2. 12 [35, 18]; PB. 13. 4. 1); sā ṣaṣṭham ahaḥ prāpya revatī bhavati yayānnādyam pradīyate, sā na māsi mā syāt (so the mss. with the var. lect. syāt; read sā na māsi-māsi syāt?), tad (? the mss. tav) yā lelibhyasyaitad (var. lect. lelibhyasyaitad) ājānam yām imām lelībhā (so all mss.) vācam vadantī: 'mām vā ayam hyo 'vadaḥ imām pūrvedyur imām pūrvasamām samānīm bata vācam vadati na

(var. lect. om. na) batainaṃ paryetity evaṃ tad yan māsi-māsi prṣṭhāny upayanti. Is there any connection between the unintelligible lelībhyaśya, lelībhā of JB. 2. 1 with the leliyuḥ of JB. 2. 2? Cf. finally on the creation of the rathantara, br̥hat, vairūpa, vairāja, śākvara and raivata sāmans PB. 7. 8. 8-15; JB. 1. 143-144 (Caland, Auswahl § 37, p. 44) and JB. 3. 118 tā (sc. apaḥ) devā abruvan: sṛjadhvam iti, tā rathantarāṃ prathame 'hann asṛjanta, tad rathaghoṣo 'nvasṛjyata, tasmād rathantarasya stotre rathaghoṣaṃ kurvanti; tā abruvan: sṛjadhvam eveti, tā br̥had dvitiye 'hann asṛjanta, tat parjanyaśya ghoṣo 'nvasṛjyata, tasmād br̥hataś stotre dundubhin (so the ms. here and JB. 1. 143 [Caland, Auswahl § 37, p. 44, 16]; Caland on PB. :7. 8. 10a note 1 reads dundubhim) udvādayanti, varṣukaḥ parjanyo bhavati; tā abruvan: sṛjadhvam eveti, tā vairūpaṃ tṛtiye 'hann asṛjanta, tad grāmaghoṣo 'nvasṛjyata, tasmād vairūpaśya stotre grāmaghoṣaṃ kurvanti; tā abruvan: sṛjadhvam eveti, tā vairājaṃ caturthe 'hann asṛjanta, tad agner ghoṣo 'nvasṛjyata, tasmād vairājaśya stotre 'gniṃ manthanti; tā abruvan: sṛjadhvam eveti, tās śākvaraṃ pañcame 'hann asṛjanta, tad apām ghoṣo 'nvasṛjyata, tasmāc chākvaraśya stotre 'pa upanidhāya stuvanti; tā abruvan: sṛjadhvam eveti, tā raivataṃ ṣaṣthe 'hann asṛjanta, tat paśughoṣo 'nvasṛjyata, tasmād raivataśya stotre paśughoṣaṃ kurvanti vatsān mātṛbhis samvāśayanti (cf. Caland's note on PB. 13. 10. 9); tā abruvan: sṛjadhvam evety, etāvad vāvety abruvaṅs, tad ete bhavā āsām (so the ms.) aindrā ghoṣā (the ms. aindrāghoṣo) vadanty, asminn aindrā ghoṣās sarvā asmin puṇyā vāco vadanti ya evaṃ veda.

√lubh: Redupl. Aorist 3 pl. alūlubhan 2. 382 (see above under √yaj, S-Aorist 3 pl. ayakṣata).

Causative Present 3 s. lobhayati—2. 10 tad āhuḥ: kṛtrimevaiṣā virāḍ upākāryeva, saṃpadaṃ lobhayaty, om ity etad akṣaraṃ geyam ity (all mss. iti), etad dha vā idaṃ sarvam akṣaraṃ, yathā sūcyā palāśāni samtṛṇṇāni syur evam etenākṣareṇeme

lokās samṭṛṇṇāḥ. The clause yathā sūcyā...lokās samṭṛṇṇāḥ = JUB. 1. 10. 3; for √ṭṛd + sam 'to unite by piercing holes and driving a peg or pin through them' cf. TS. 6. 2. 11. 2; ŚB. 3. 5. 4. 13; K. 25. 9 (115, 14) = Kap. 40. 2 (222, 7-8); MS. 3. 8. 8 (106, 6) and cf. Caland's note 1 to ĀpŚS. 11. 13. 2; at Chānd. Up. 2. 23. 4 tad yathā śaṅkunā sarvāṇi paṇṇāni samṭṛṇṇāny evam omkāreṇa sarvā vāk samṭṛṇṇā. Śaṅkara takes śaṅku in the sense of paṇṇanāla 'rib of the leaf' and so PW. under śaṅku 4; pw. under śaṅku 1 e; Boehtlingk in his translation, although the word is not found elsewhere in this sense in literature.

Present Optative 3 s. lobhayet, 3 pl. lobhayeyuḥ—2. 433 saṃpadaṃ lobhayet, and saṃpadaṃ lobhayeyuḥ.

√vac: Conditional 3 pl. avakṣyan—2. 251 = 262 ta etaṃ (262 etat) trirātraṃ yajñam apaśyaṅs, tam āharanta, so 'bravit: samenaṇena (262 samaināṇena) yajñena yakṣyāmahā3 (251 yakṣāmahā3) asamenā3 (251 asamair3; 262 asamainā3) iti, samenety (251 and 262 samainety) abruvan, yat samenety (251 samainety, 262 semainety) abruvan sama (251 and 262 samayy) eva tad varṣam akurvata same (262 samai) rāṣṭraṃ saṃjñāṃ eva tad akurvātā, 'tha yad avakṣyann (251 avakṣann): asamenety (262 samainety) asama (251 asamaiyy; 262 samayy) eva varṣam abhaviṣyad asame (251 and 262 samai) rāṣṭraṃ asaṃjñābhaviṣyat.—3 s. pratyavakṣyat, 1. 285 atha ha saṃgamanāḥ kṣaimiḥ satyayajñam pauluṣim paprachāparyeṇa (v. l. paprachā āpāmyena) prahita aruṇinā: satyayajña pauluṣe yat stutā gāyatrī bhavati stūyate triṣṭub astutā jagati katham tās sarvās saṃpadya mādhyandināṃ savanam udyachantīti, tad dha na pratyuvāca, tena hainaṃ jigāya, sa yat pratyavakṣyat: yasmād brāhmaṇas ca vaiśyas ca kṣatriyam adhastād upāsāte 'tho yad asyādyāv (so the ms.) abhavatām atho yad evaitad dvādaśākṣaraṃ padam iti. This passage forms the end of chapter 285 immediately following the extract given by Caland, Auswahl § 100, p. 110-11; the next

chapter (286) is published in Caland's *Auswahl* § 101, p. 112. The protasis beginning with *sa yat pratyavakṣyat...* lacks its proper apodosis (cf. below JB. 3. 156): 'He did not reply; if he had replied [he would have replied]', *sa yat pratyavakṣyad: yasmād...dvādaśākṣaram padam iti [pratyavakṣyat]*. Cf. below JB. 1. 290 and 1. 296 (Caland, *Auswahl* § 105, p. 120) *tad dha na pratyuvāca, ..., taṃ hocur: yat pratyavakṣyaḥ katham pratyavakṣya iti, sa hovāca: yad...ānaśāte iti pratyavakṣyam yat pratyavakṣyam*.—1. 290 *athaupāvir āruṇim paprachā: 'ruṇa āruṇe kasmai kam anuṣṭub yajñam udyachatīti, tad dha na pratyuvāca, ..., sa yat pratyavakṣyat: prajāpatir vā anuṣṭup (the mss. anu and anup), prajāpatir vai kaḥ, prajāpataye kam udyachatīti ha pratyavakṣyad iti tad u ha śāśvan na tathā yad eva bṛhatīm sarvāṇi chandāṇisy abhisampadyante, bṛhatī svargo lokas (cf. JB. 1. 285, Caland, *Auswahl* § 100, p. 111, 2), svargāya lokāya kam udyachatīti ha pratyavakṣyad iti (the chapter 290 ends here; the next chapter, 291, is given in Caland's *Auswahl* § 103, p. 117).*—3. 156 *atha ha naitatnava āruṇim paprachā: 'ruṇa āruṇe kasmād aretodhās satyo mahānāmnaḥ prajanayanti, kasmād u retodhās satyo revatayo na prajanayantīti, ..., tad dha na pratyuvāca, tena hainaṃ jigāya, sa yat pratyavakṣyad: reto vai revatayo reto raivatam sāma, ..., tasmād aretodhās satyo mahānāmnaḥ prajanayanti, tasmād u retodhās satyo revatayo na prajanayantīti*. Here as above 1. 285 the *pratyavakṣyat* of the apodosis is wanting.

√*vad*: Infinitive in -tum, upavaditum (?apavaditum)—1. 278 *ko hi śreyasaḥ pariveṣaṇam upavaditum (the mss. pariveṣaṇam ā uva vaditum) arhati, yo vai śreyasaḥ pariveṣaṇam upavadati (the mss. apavadati) yayā vai sa tam ārtiā kāmāyate tayainaṃ ninayati*. Note √*nī*+*ni* with the accusative and instrumental as against the double accusative MS. 2. 5. 1 (47, 17) *adhṛtā devatā...īśvarainam (sc. yajamānam) ārtim ninetoḥ*; 3. 4. 8 (56, 11) *sa enam (sc. yajamānam) ārtim ninayet*; 3. 9. 4 (120, 11) *ta (sc. lokāḥ) enam (sc. yajamānam)*

ārtim ninayanti, or accusative and dative MS. 2. 5. 1 (47, 16) sa (sc. vāyuh) enam (sc. yajamānam) bhūtyai ninayati; (47, 17-18) sai (sc. devatā) 'vainaṃ (sc. yajamānam) bhūtyai ninayati; 2. 5. 11 (62, 4) vāyur evainaṃ bhūtyai ninayati.

√vam: Preterit Participle saṃvāntāḥ (n. pl. mas.) and saṃvāntam (n. s. neut.)—2. 28 tad āhuḥ: kim saṃvat kim saram (so the ms.) kim ayanam iti, sa brūyāt: trayy eva vidyā saṃvat (the ms. saṃvatsa), tām hi sarve devās saṃvāntā, āhorātre eva saras (so the ms.), te hidaṃ sarvaṃ sarata, āditya evāyanam, sa hy eṣu lokeṣv atī, 'ty adhidevatam, athādhyāt-mam: annam eva saṃvat, tad dhidaṃ sarvaṃ saṃvāntam, vāg eva saro (so the ms.), vācā hi puruṣas saratī, prāṇa evāyanam, sa hy asmin sarvasminn eti, sa ya evam etad adhidevatam cādhyātmaṃ ca saṃvatsarāyanam vedānārta eva saṃvatsaras-yodṛcam gachati. For anārta eva saṃvatsaras-yodṛcam gachati cf. ŚB. 3. 1. 1. 12; 3. 1. 3. 23; 3. 2. 4. 12; 3. 4. 3. 17 yajñasyodṛcam gachāni; 3. 2. 4. 12 yajñasyodṛcam gachati; 3. 4. 3. 17 yajñasyodṛcam gachema; 13. 4. 2. 17 etasyo (sc. aśvamedhasya) 'dṛcam gamiṣyanti; 4. 6. 8. 2 yajñasyodṛcam gatvā, and TS. 3. 4. 3. 6 anārta udṛcam gachati; 7. 5. 1. 3 anārtā evodṛcam gachanti; also ŚB. 13. 1. 6. 3; TB. 3. 8. 9. 4 udṛcam gachanti. Saṃvānta is formally a Past Participle to √vam. Cf. AB. 3. 46. 1 vāntam; GB. 1. 3. 11 udvānta; MS. 3. 10. 3 (133, 12) abhivāntaḥ; but √vam+sam is not found elsewhere and its function here is Active.

√vah: Perfect Active Participle (n. sg. mas.) ūhivān—3. 231 agnir vai deveṣv avasat, tam devā nāpriṇan, so 'priya-māṇa uśanaṣaṃ kāvyam āgachat, tam abravīd: ṛṣe priṇīhi māprīto vā asmīti, tam akāmayata: priṇīyām enam iti, sa etat sāmāpaśyat, tenainam aprīṇāt: preṣṭham vo atithim stuṣe mitram iva priyam agne rathaṃ na vedyam (SV. 1. 5 = RV. 8. 84. 1) ity evainaṃ priyatamam atithim akurutā, 'prīta iva ha vā eṣa etarhi bhavati yajñam ūhivāns, tam etad atra priṇāti, sa prīto yad atra yajñasya pariśiṣṭam bhavati tad vahati, yad

ūśanā (= yad | u | uśanā [Wackernagel, III § 149ab, Anm., p. 285]) kāvyo 'paśyat tasmād auśanam ity ākhyāyate.

S-Aorist 3 s. avākṣit—3. 158; 162; 195; 219 devā vai svargakāmās tapo 'tapyanta, ta etat (sc. 159 śyenam; 162 dīrgham; 195 plavam; 219 viśālam) sāmāpaśyañs, tenāstuvata, tad enān śyena (162 dīrgham; 195 plavam; 219 viśālam) eva bhūtvā svargaṃ lokam avahat, te 'bruvan svargaṃ lokam gatvā: śyeno (162 dīrgham, 195 plavam, 219 viśālam) vāva no bhūtvedaṃ sāma svargaṃ lokam avākṣid (so the ms. at 195 and 219; but at 158 and 162 lokam vākṣid) iti, tad eva śyenasya śyenatvaṃ (162 dīrghasya dīrghatvam; 195 plavasya plavatvam; 219 viśālasya viśālatvam), tad etat svargyaṃ sāmā, 'śnute svargaṃ lokam ya evaṃ veda. At 3. 195 yo vai samudram aplavaḥ prasnāti nainaṃ vyaśnute 'tha yaḥ plavi (the ms. plaviḥ) prasnāti sa vyaśnute, samudro vai chandomās, tad yat plavaṃ plavina evaitena is parallel to PB. 5. 8. 5 = 14. 5. 17 samudraṃ vā ete prasnānti ye saṃvatsaram upayanti (14. 5. 17 samudraṃ vā ete prasnāntīty āhur ye dvādaśāham upayantīti) yo vā aplavaḥ samudraṃ prasnāti na sa tata udeti, yat plavo bhavati svargasya lokasya samaṣṭyai. The adjective plavin is not registered in pw.

√vājay + upa 'fan': Present 3 s. upavājayati—3. 88 = 207 yadā vā agniṃ vāta upavājayaty atha sa mahad dīpyate.—Present Optative 3 s. upavājayet 2. 257 (see below under √śā [śi] 'sharpen').

√vāś: Causative Present 3 pl. saṃvāśayanti—3. 118 vatsān mātṛbhiḥ saṃvāśayanti; see above under √lī 'be unsteady' in fine. And cf. JB. 3. 146 saṃvāśayanti (Caland, Auswahl § 187, p. 257, last line from bottom), saṃvāśayet (ibid. p. 258, 2; 3; 5).

√vid 'know': Root class Imperfect 3 s. avet—1. 299 prajāpatir yasmād yoneḥ prajā asṛjata so 'lelāyad eva saṃdīpyamāno bhrājamāno 'tiṣṭhat (cf. Syntax of Cases I § 29, Ex. 39, p. 73), so 'ved: asti nvā antaritam iti (? , the mss. antarikṣati), sa

devānabravīd: asti vā idam antaritam (? the mss. antarita and antaritas) sṛjadhvam iti; 3. 325 sā (sc. vāk) nāved: yajñam vā asṛkṣīti (the ms. asṛkṣīti), kim u cid asṛkṣīty evāmanyata, tām modah pratyāgachat, tato 'ved: yajñam vā asṛkṣīti (the ms. asṛkṣīti).

Perfect 2 s. vettha—1. 256 ya evainam upavadati sa ārtim ārchati, sa ya enam upavadet tam brūyāt: pūrṇam evāham etam sāṅgam satanum sarvaṃ yajñam veda, sa yat tvam atronaṃ vettha tat tvayaivāpidadhānīti, sa evārtim ārchati ya evaṃ vidvānsam upavadati.—1 pl. vidma, 1. 279 yo vai mitam cāmitam ca veda mitam ca hāsyāmitam ca bahu bhavati, devā vai pavamānāḥ prajāḥ pṛsthokthāni, samā vai devāḥ prajāś śāstrāṇi, tad vā etad eta evāpi sarve devā yat stotrāṇi, tad yan mitāni stotrāṇi bhavanti tasmān mitā devā: aṣṭau vasava ekādaśa rudrā dvādaśādityā, atha yasmād amitāni śāstrāṇi tasmād v amitāḥ (the mss. amitāni) prajā, na tām (so the mss.; read tad?) vidma yāvanto brāhmaṇā yāvanto rājanyā yāvanto vaiśyā yāvantaś sūdrā ity, etad vai mitam cāmitam ca, mitam hāsyāmitam ca bahu bhavati ya evaṃ veda.—2 pl. vittha, 2. 426 devāsura aspardhanta, te devāḥ prajāpatim upādhavan: jayāmāsuraṇ iti, so 'bravīn: na vai mām yūyam vittha nāsura, yad vai mām yūyam vidyāta tato (the ms. tat tato) vai yūyam eva syāta parāsura bhavayur iti, tad vai brūhīty abruvan, so 'bravīt: puruṣaḥ prajāpatis saṃvatsara iti mopāddhvaṃ, tato vai yūyam eva bhaviṣyatha parāsura bhaviṣyantīti, tam': puruṣaḥ prajāpatis saṃvatsara ity upāsata, tato vai devā abhavan parāsuraś, sa yo haivaṃ vidvān: puruṣaḥ prajāpatis saṃvatsara ity upāste bhaviṣyaty ātmanā (the ms. bhaviṣyātmanā) parāsyā dviṣaṇ bhrātṛvyo bhavati.

√vid 'find': Perfect Middle Participle (ac. pl. fem.) vividānāḥ—1. 111 prajāpatiḥ prajā asṛjata, tā aprāṇā asṛjata, tābhya etenaiva (sc. gāyatrena) sāmā (all mss. sāmā) prāṇam adadhāt, ..., tāḥ prāṇam vividānā rakṣāṅsy anvasacanta, tā etad eva sāmā gāyann atrāyata, yad gāyann atrāyata tad gāyatrasya

gāyatrātvaṃ, trāyata enaṃ sarvasmāt pāpmano ya evaṃ veda. Infinitive in -toḥ; Whitney, *Roots*, p. 160, 2-3 quotes: "vettos JB." This refers to JB. 1. 354 which deals with the expiations when the soma has been stolen either before or after it has been bought (cf. Caland, notes on PB. 9. 5. 1-2). The text is unfortunately very corrupt: yady akṛitaṃ (var. lect. yadyat-tritaṃ) rājānam apahareyur (var. lect. upa^o) ā vettor (the mss. ā vetton and ā vektor) icheyur apibhirindhavedya (var. lect. apikiriṇḍāveyur, ?) dīkṣita eva tāvad āsita; yadi kṛitaṃ apahareyur yameva kaṃ cādhigatyābhiṣuṇyuh, 'If (thieves) should carry off king (soma) before it has been bought, they should search for it until they find it,..., (and) so long the Dīkṣita should keep his seat; if (thieves) should carry off (the soma) after it has been bought, they should press whatever (soma) they happen upon'. The parallel passages are: TB. 1. 4. 7. 5 yasyākṛitaṃ somam apahareyuh kriṇīyād eva, saiva tataḥ prāyaścittiḥ | yasya kṛitaṃ apahareyur ādāraṇś ca phālgunāni cābhiṣuṇyāt; K. 34. 3 (37, 12) yady akṛitaṃ apahareyur anyah kretavyo (read so with Caland, Kuhn-Festschrift, p. 70, 27 instead of kṛitavyo in v. Schroeder's text, cf. K. 24. 3 [91, 20] and PB. 9. 5. 1), yadi kṛitaṃ yo nediṣṭhaṃ syāt sa āhṛtyābhiṣutyah; PB. 9. 5. 1-2 yadi somam akṛitaṃ apahareyur anyah kretavyah | yadi kṛitaṃ yo 'nyo 'bhyāśaṃ syāt sa āhṛtyah; ŚB. 4. 5. 10. 1 yadi somam apahareyur: vidhāvatechateti (compare the ichata with JB. icheyuh) brūyāt, sa yadi vindanti kim ādriyeran, yady u na vindanti tatra prāyaścittiḥ kriyate. It is clear from TB., K., and PB. that after the soma has once been bought no new purchase of soma, if it has been stolen, is permitted (cf. Caland, note 2 on PB. 9. 5. 2); but that if the soma is stolen before it has been bought a new purchase is prescribed and a reference to this would be expected in the corrupt apibhirindhavedya (var. lect. apikiriṇḍāveyur): something like anyam vā kriṇīyur: 'If the soma be stolen before it is bought they should search for it until they find it or they should buy new soma.'

√viṣ: Intensive Present 3 pl. pariveviṣati—2. 11 ekadevatyaṃ vā etad ahaḥ prajāpatyam eva, prajāpatiṃ vāvaitenāhnā pariveviṣati.—3. 302 atho prajāpatiṃ vāvaitenāhnā pariveviṣati (the ms. °viṣanti).

√vr̥ 'cover': Perfect Periphrastic Middle 3 s. vārayāṃ cakre 3. 153 (bis) (see below under Desiderative of Causative Imperfect 3 s. avivārayiṣata).

Desiderative of Causative Imperfect 3 s. avivārayiṣata—2. 110 prajāpatiḥ paśūn asṛjata, te 'smāt sṛṣṭāḥ prādravaṅs, tān agniṣṭomenāvivārayiṣata, te tad atyādravaṅs, tān ukthyenā (all the mss. ukṣyena, with dental n) 'vivārayiṣata, te tad atyādravaṅs, tān ṣoḍaśināvivārayiṣata, te tad aty evādravaṅs, tān paryāyaiḥ paryāyam aid (the mss. ad), yat paryāyaiḥ paryāyam ait (the mss. ai and etet) tat paryāyāṇāṃ paryāyatvaṃ, tān āśvinena kratunā paryagrṇāt. For yat paryāyaiḥ paryāyam ait tat paryāyāṇāṃ paryāyatvaṃ cf. PB. 9. 1. 3 yat paryāyaṃ prānudanta tat paryāyāṇāṃ paryāyatvaṃ; AB. 4. 5. 3 = GB. 2. 5. 1 yat paryāyaiḥ paryāyam anudanta tat paryāyāṇāṃ paryāyatvaṃ.—3. 153 prajāpatiḥ paśūn asṛjata, te 'smāt sṛṣṭā apākrāmaṅs, tān prathamenāhnāvivārayiṣata (the ms. °vivaraiṣata), tān nāvārayata, tān dvitīyena nāvārayata, tāṅs tṛtīyena nāvārayata, tāṅs caturthena nāvārayata, tān pañcamena nāvārayata, tān ṣaṣṭhe 'hann etena (sc. goṣṭhena) sāmnavārayata, so 'bravīd: goṣṭho (the ms. goṣṭhova) vāva ma idaṃ paśūnāṃ sāmābhūd iti, tad eva goṣṭhasya goṣṭhatvaṃ, tad etad paśavyaṃ sāma, goṣṭhe dhriyante 'smin paśavaḥ, paśumān bhavati ya evaṃ veda, tad u niṣiddham iva bhavati: 'hā ilā ihā ihā ity, etad dha vā enāṅs tad etena purastād vārayāṃ cakre,..., tāsṃ (sc. ṛkṣu) ihavad vāmadevyāṃ (cf. PB. 13. 9. 26 with Caland's note), paśavo vai simāḥ, paśavo raivataṃ, paśava ihavad vāmadevyāṃ, paśuvanta iva bhavanty enena tuṣṭuvānās, tad u niṣiddham ivaiva bhavaty: etam u tyāṃ daśakṣipa ihā | mṛjanti sindhumātaram ihā (SV. 1. 517 = RV. 9. 61. 7 with the stobhas ihā) ity etad dha vā enāṅs tad apy etenaiva purastād vārayāṃ

cakre. For the aṅgirasāṃ goṣṭhaḥ sāman cf. PB. 13. 9. 24-25 aṅgirasāṃ goṣṭho bhavati | paśavo vai revatyō, goṣṭham eva tat paśubhyaḥ paryasyanti. tam evainān pravartayanty avi-sraṁsāya, and cf. the similar passage PB. 13. 4. 13 with reference to the śakvarī verses. For simāḥ cf. PB. 13. 3. 3; 6. 5; 9. 3-4 with Caland's notes.—3. 155 prajāpatir vā etaṃ yajñam asṛjata yat prṣṭhaṃ ṣaḍahaṃ, sa sṛṣṭaḥ prādravat, taṃ rathan-tareṇāvivārayiṣata (the ms. ^ovivāraiṣata), taṃ nāvārayata, taṃ bṛhatā nāvārayata, taṃ vairūpeṇa nāvārayata, taṃ vairājena nāvārayata, taṃ mahānāmniḥbir nāvārayata, taṃ revatībhir naivāvārayata, taṃ vāravantiyenāvārayata, yad avārayata tad vāravantiyasya vāravantiyatvam. Cf. TS. 5. 5. 8. 1 = TB. 1. 1. 8. 3 taṃ vāravantiyenāvārayata, tad vāravantiyasya vāravantiyatvam, and PB. 18. 11. 4 = MS. 4. 4. 9 (60, 6-7) avārayanta vāravantiyena; TB. 2. 7. 14. 2 = PB. 20. 3. 2 = GB. 2. 5. 9 vāravantiyenāvārayata.

√vr̥j: Present Optative 1 pl. Middle vr̥ñjīmahi 3. 185 (see below under S-Aorist avṛkṣmahi).

S-Aorist 1 pl. Middle avṛkṣmahi—2. 365-366 athaitāni pañca saṃdhiṣāmāni bhavanti: rathantaraṃ jarābodhīyaṃ śrudhīyaṃ nānadagaurivite ity, etad dhaikaṃ (the ms. dha ekam) prajñātaṃ saṃdhiṣāma yad rathantaraṃ, tad yad etat (ms. etaṃ) prajñā-(366)-taṃ saṃdhiṣāma tena na stutam asad ity, atho vāg vai rathantaraṃ, vāg āśvinaṃ, vāg vai vācaṃ prati vibhavitum arhati: 'yaṃ vāg vācaṃ prati vibhūd (ms. prati vibhād) ity, etad u ha vai dvitīyaṃ prajñātaṃ saṃdhiṣāma yaj jarābodhīyaṃ, tad yad dvitīyaṃ prajñātaṃ saṃdhiṣāma tena na stutam asad ity, atha śrudhīyaṃ kīrtimat, sāmavṛktir (the ms. sāmavṛttir) u saṃdhiṣāmāni, tad yad ābhyāṃ saṃdhiṣāmaḥ avṛkṣmahi tan no 'sya lokavatas sāmnaḥ paśavo (the ms. paśavā) lokam anūpatiṣṭhāntā iti. On the saṃdhi-sāmans see PB. 24. 9. 6-7 with Caland's note.—3. 185 atha gauṅgavam (sc. sāma),...devāsuraḥ paśuṣv aspardhanta, te 'surāḥ paśubhiḥ saha samudram abhyavāyaṁ, te devā akāma-

yanta: vṛñjīmahy asurāṇām paśūn (the ms. paśūnām) iti, ta etat sāmāpaśyaṅs, tenāstuvata, tenāsurāṇām paśūn avṛñjata, te 'bruvan: gām-gām vāvāsuraṇām avṛkṣmahī (the ms. avṛbhakṣuhī) 'ti, tad eva gauṅgavasya gauṅgavatvaṃ, tad etat paśavyaṃ sāma, gām-gām eva dviṣato bhrātrvyasya vṛṅkte 'va (the ms. om. 'va) paśūn runddhe bahupaśur bhavati ya evaṃ veda; gauṅgavena vai devā asurān (the ms. devāsuraṇ) hatvā ghoṣaṃ gaṅgaṇim akurvata, tad v eva gauṅgavasya gauṅgavatvaṃ, tad u bhrātrvyahā (Wackernagel III § 130a, p. 239, 9), hanti dviṣantaṃ bhrātrvyam ya evaṃ veda. Cf. PB. 14. 3. 18-19 which, however, differs considerably.

√vṛdh: Perfect 3s. Middle abhivavṛdhe—2. 139 athaiṣa indrastoma (cf. PB. 19. 16. 1), indro vā akāmayata: sarveṣāṃ devānāṃ śreṣṭhatāṃ gacheyam iti, sa etam yajñam apaśyat, tam āharat, tenāyajata, tato vai sa sarveṣāṃ devānāṃ śreṣṭhatāṃ agachad, gachati svānāṃ śreṣṭhatāṃ ya evaṃ vede, 'ndre ha vā agre yajña āsa śrīr ha vā asmiṅs tad āsa, yajña u ha vāva devānāṃ śrīs, tam u ha vṛtro 'bhivavṛdhe, sa devān upādhāvad: yuṣmābhir balenemaṃ vṛtram hanāniti, tam abruvan: sa vai no yas te 'yam niṣkevalyo yajñas tam prayacheti, tasmād rājani vijigīṣamāṇe viśaḥ pradānam ichante, tasmād u rājā vijigīṣamāṇo viśa eva pradānam prayachati, sa vasubhya eva prātassavanaṃ prāyachad rudrebhyo mādhyandinaṃ savanam ādityebhyas tṛtīyasavanaṃ viśvebhyas ca devebhyas, tair balenendro vṛtram ahan, ajayan devā asurān. Cf. K. 28. 3 (155, 15)=Kap. 44. 3 (258, 1) indro vai vṛtram haniṣyan pradānam devebhyas prāyachad dakṣiṇaḥ, and JB. 2. 25 (Caland, Auswahl § 117, p. 131, 3) tasmin (sc. āditye) diśo 'pitvam aichanta yathā rājani vijitiny apitvam ichanta evaṃ, tā abra-vīt: pradānam me prayachateti. Note the plural nom. viśaḥ against the singular dat. viśe, and the paratactic yuṣmābhir balena; tair balena 'through your (their) strength'.

√vṛṣ: Future Participle gen. s. varṣiṣyataḥ—3. 345 tad yathā vṛkṣam vā giriṃ vādhiruhyaḥbhyavekṣetai (the ms. vādhi-

ruhyāpyavekṣete) 'vam evaitasmāl lokād anyān lokān abhyavekṣate (the ms. lokān pyavekṣate), sa imāḥ prajā aśanāyantir (the ms. aśanāyatim) pratyavekṣata, tad v ābhyām rūpābhyām pratyādravan nīlena ca suvarṇena ca, tad yat parjanyaśya varṣiṣyataḥ kṛṣṇam tan nīlam, atha yad apsv antar vidyeta (the ms. vidyeta, read perhaps vidyate) tat suvarṇam, tābhyo 'varṣat, tata odano 'jāyata. See for the continuation above under √aś 'eat' Gerund aśitvā.

√vr̥h (br̥h): Sa-Aorist 3 s. vyavṛkṣat—1. 188 nārmedhenā (sc. sāmna) 'tirātre 'chāvākāya stuvantiḥayā rātrim abhisamtanvanti,...,yathā vā idam madhukṛtaḥ puṣpāṇām rasān sambharanty evam ha tā devatā chandasām rasān samabharan, chandasām hāsyā rasena stutam bhavati ya evam vedā, 'horātrayor ha khalu vā etad rūpam sāmāi, 'ndrā rca, āgneyam sāmāi, 'ndram ahar, āgneyī rātrir, yo ha vā etasmāt sāmno 'tirātra iyād ahorātrayor ha vai sa rūpeṇa vivṛhyeta, sa ya enam tatra brūyād: ahorātrayor enam rūpeṇa vyavṛkṣad iti tathā haiva syāt. For yathā vā idam madhukṛtaḥ...samabharan cf. MS. 4. 3. 10 (49, 12-13) yathā vā idam madhukṛto madhu sambharanty evam etad apām oṣadhīnām rasam sambharanti. For the Sa-Aorist cf. TB. 1. 5. 2. 8 avṛkṣāma; MS. 1. 8. 9 (130, 10 and 11) samavṛkṣat.

√vraśc: Passive Present 3 s. āvr̥ścyate—1. 318 etābhya u eva sarvābhyo devatābhya āvr̥ścyate ya evam vidvāṇsam upavadati. Compare for this construction in Vedic prose: SB. 3. 4. 3. 19 na devebhya āvr̥ścyante; TB. 1. 5. 6. 7 devebhya āvr̥ścyeta; TS. 2. 4. 11. 4 devatābhyo vā eṣa āvr̥ścyate; K. 31. 13 (15, 12; the Kap. parallel is wanting); TS. 2. 4. 11. 4; 3. 1. 6. 1; 5. 7. 1. 1 (bis); 6. 1. 4. 8; TB. 1. 1. 4. 8 (bis); 3. 3. 10. 2; 3. 8. 3. 1 and 2 na devatābhya āvr̥ścyate; K. 31. 13 (15. 11; the Kap. parallel is wanting); TS. 2. 4. 11. 5; 3. 1. 6. 1; 5. 7. 1. 1; 6. 1. 4. 8; TB. 1. 1. 4. 8; 3. 3. 10. 1; 3. 8. 3. 1 ā devatābhyo vr̥ścyate; K. 23. 5 (80, 13; the Kap. parallel is wanting) devatābhya āvr̥ścyeta; TS. 5. 5. 5. 1 tābhyo vā eṣa āvr̥ścyate; KB. 11. 4

(50, 8) etarābhyo devatābhyo vṛścyaeta (var. lect. vṛśceta); KB. 11. 4 (50, 9) na kasyai cana devatāyā āvṛścyaeta (var. lect. āvṛścate); TS. 3. 2. 8. 4 aibhyo (sc. sadasyebhyaḥ) vṛścyaeta; TS. 3. 3. 8. 1 āvṛścyaeta vā etad yajamāno 'gnibhyām; TS. 3. 5. 9. 1 tasyā (sc. devatāyai) āvṛścyaeta (sc. adhvaryuś ca yajamānaś ca); TB. 2. 1. 3. 7 āsmai vṛścyaeta; TB. 1. 3. 10. 7 pitṛbhya āvṛścyaeta (read so with PW.; the Bibl. Indica text āvṛscet, the commentary āvṛśceta); TB. 3. 9. 9. 3 ā vā eṣa paśubhvo vṛścyaeta; TB. 2. 1. 2. 10 ā sūryāya vṛścyaeta, and āgnaye vṛścyaeta; PB. 7. 1. 6 naibhya (sc. lokebhyaḥ) āvṛścyaeta; TS. 5. 5. 7. 2 tābhyo (sc. rudrasya śaravyābhyaḥ) vā eṣa āvṛścyaeta; but MS. has throughout and without var. lect. the Middle: MS. 1. 6. 5 (93, 14) tasmā (sc. agnaye) āvṛśceta; 1. 6. 5 (93, 18) tasmai (sc. agnaye) nāvṛścate; 1. 6. 10 (103, 15) tābhyā (sc. devatābhyaḥ) āvṛśceta; 1. 6. 10 (103, 16) tābhyo (sc. devatābhyaḥ) nāvṛścate; 3. 5. 1 (58, 1) ā vā eṣa prajāpataye vṛścate; 3. 5. 1 (58, 2-3) na prajāpatayā āvṛścate; 3. 8. 3 (94, 3) ābhyām (sc. lokābhyām) eṣa āvṛścate; 4. 1. 11 (14, 12-13) ā devatābhyo vṛścate; 4. 1. 11 (14, 14) na devatābhyā āvṛścate. For the Active with accusative and dative cf. in Vedic prose: ŚB. 12. 1. 3. 22 etābhyas tvā devatābhya āvṛścāmaḥ; TS. 2. 1. 5. 7 tasmā (sc. brahmaṇaspataye) evainam (sc. yam abhicarati) āvṛścati; 2. 1. 7. 7 = 2. 2. 2. 3 tasmā (sc. rudrāya) evainam (sc. yam abhicarati) āvṛścati: TS. 5. 3. 7. 2 = 5. 4. 2. 3 etābhya evainam devatābhya āvṛścati; K. 21. 2 (39, 12) = Kap. 31. 17 (166, 2) = K. 21. 6 (45, 7) = Kap. 31. 21 (171, 2) = K. 22. 6 (62, 20) = Kap. 34 (p. 176, 20) etābhya evainam devatābhya āvṛścati; K. 27. 1 (139, 10) = Kap. 42. 1 (247, 20) devebhya evainam (sc. yam abhicarati) āvṛścati; GB. 2. 2. 19 tam etebhya (sc. sadasyebhyaḥ) āvṛscet. The locatives devayajane and devayajaneṣu at ŚB. 2. 10. 6 and 7 tasmin (sc. devayajane) tvāvṛścāmi, and eteṣu ha vā enam (sc. rājānam) devayajaneṣv āvṛścati, have apparently the same function as the datives of the personal nouns in the preceding examples (cf. the Middle at AV. 12. 4. 6; 12 ā sa deveṣu

vṛścate; 15. 12. 6 na deveṣv āvṛścate). A noteworthy ablative occurs at JUB. 1. 19. 3=1. 57. 9 etasmād v eva sarvasmād āvṛścya ya evaṃ vidvāṃsam upavadati, and this construction is formally also possible at JUB. 1. 58. 10 etābhya u eva sa sarvābhyo devatābhya āvṛścya ya evaṃ vidvāṃsam upavadati. The MS. use of the Middle instead of the Passive is noteworthy on account of AV. 8. 3. 16 āvṛścantām aditaye durevāḥ against RV. 10. 87. 18 ā vṛścyaṃtām (Bloomfield and Edgerton's *Vedic Variants* I § 28, p. 29, 19; § 87, p. 52, 12; II § 334, p. 170, 18); 12. 2. 50 te devebhya (Paipp. deveṣv) āvṛś cante; 15. 2. 1 bṛhate ca vai sa rathantarāya cādityebhyaś ca viśvebhyaś ca devebhya āvṛścate (prose). The meaning of √vraśc+ā with the dative can hardly be (as Delbrück renders, *Altind. Syntax*, p. 143, 1-6: 'sich abwenden jemand gegenüber', eine Ausdrucksweise, die praktisch auf dasselbe hinausläuft, als wenn der Ablative stände) 'to turn away from', which would not fit a passage like TS. 5. 5. 7. 2 rudro vā eṣa yad agnis, tasya tisraḥ śaravyāḥ: pratiçī tiraścya anūci, tābhyo vā eṣa āvṛścya yo 'gniṃ cinute, 'gniṃ citvā tisṛdhanvam ayācitam brāhmaṇāya dadyāt, tābhya eva namas karoty atho tābhya evātmānam niṣkrīṇīte... 'Agni is (identical with) Rudra; his are three arrows: one which comes in front, one which comes transversely, one which comes from behind (cf. TB. 1. 7. 6. 8; MS. 4. 4. 3 [53, 12]; ŚB. 5. 3. 5. 29-30); to these he is a prey who piles the fire-altar; having piled the fire-altar he should give unasked (a bow) with three arrows to a Brāhmaṇa; (thus) he pays honour to these (arrows of Rudra) and he also ransoms himself from them'. In this sense √vraśc+ā is taken by Ludwig on RV. 1. 27. 13 (Notes to his RV. translation, IV, p. 249) in the Active = 'anheimfallen machen', 'der strafenden, zürnenden Macht preisgeben', in the Middle = 'einer strafenden zürnenden Macht anheimfallen'; Oldenberg SBE. xLvi, p. 20 Middle = 'is cut down for', 'is dedicated or forfeited to', Rig-

veda-Noten I, p. 23-4 Middle = 'anheimfallen'; Keith on TS. 6. 1. 4. 8 Middle 'to be brought low to'; Whitney AV. 8. 3. 16; 12. 2. 50 Middle 'to fall under the wrath of' (cf. also Whitney, American Journal of Philology xiii, p. 130). Cf. also the final dative anāvraskāya TB. 1. 5. 6. 7; 3. 9. 9. 3; KB. 11. 8 (52, 22 ed. Lindner) and ātmano 'nāvraskāya TS. 3. 1. 5. 1; 6. 1. 10. 3; 6. 3. 8. 3 'so that he may not become a prey to (some offended power which should be conciliated)'.

√vli: Present 3 s. vyavavlināti—3. 72 tāsu (sc. ṛkṣu) traisokaṃ (sc. sāma), vyavavlinātīva vai vairājaṃ (sc. sāma; the ms. vairājā) yajñam, taṃ (ms. ta) traisokenottabhnuvanti varṣiyaseva (or varṣiyasaiva; the ms. varṣiyasve) chandasā. Immediately following the passage quoted by Caland in his note on PB. 8. 1. 10, and immediately following upon this Caland, Auswahl § 176, p. 234-235. Cf. MS. 4. 8. 1 (108, 5) vyavavlināti va ekādaśinī yajñam; with short ī (as in ŚB.) cf. MS. 3. 6. 4 (64, 16) avlināt; 4. 5. 5 (71, 5) vlināti. For varṣiyaś chandaḥ cf. PB. 12. 4. 3; 12. 10. 2; 14. 4. 1.

Passive Imperfect 3 pl. sam...avliyanta—3. 40 tāsu (sc. ṛkṣu) vaiṣṭambham (sc. sāma), ūrdhvā vai devās svargaṃ lokam udakrāmaṃs, te diśo nāpaśyaṃs, te 'kāmayanta: diśaḥ paśyemeti, ta ete sāmanī apaśyaṃs, tābhyām astuvata, tato diśo 'paśyaṃs, tā ākramanta (?; the ms. 'paśyas, tasyā krāmanta; for the emendation cf. MS. 3. 2. 3 [19, 2] chandobhir vai devāḥ svargaṃ lokam āyaṃs, te diśā ākramanta, tā avliyanta, tā etābhir adṛñhan, yad etā upadhīyante diśāṃ dhṛtyai, and MS. 3. 2. 9 [29, 17] devā vai svargaṃ lokam āyaṃs, te diśā ākramanta, tā avliyanta...dhṛtyai), tās sam ivāvliyanta, tā (the ms. tām) etābhyām nidhanābhyām yathā carma kuśibhyām anvasyed evam evābhyām anvāśyaṃs, tā adhriyanta (the ms. tādhiyanta), tad yad ete sāmanī bhavato diśāṃ (the ms. dṛṣem) eva dhṛtyai svargasya lokasyojjityai. For the collapse of the quarters cf. also TS. 5. 2. 3. 4; 5. 3. 2. 2; PB. 8. 8. 13. For kuśi cf. Caland, Acta Orientalia

VI, p. 146; the word occurs also in the dual at ŚB. 3. 6. 2 9; JUB. 1. 56. 2 (where kuśyau should be read with the mss.); JB. 1. 287 (Caland, Auswahl § 102, p. 114, 21); Vādhūlasūtra § 34 (Caland, Acta Orientalia VI, 146, 1); TB. 1. 5. 10. 1 and 2, and in the plural MS. 4. 5. 7 (74, 2). Caland suggests that 'metal plate' fits most passages, but this meaning does not suit MS. 4. 5. 7 (74, 2) kusibhir eko (sc. stanaḥ) 'nunaddha āsīt, nor our passage (JB. 3. 40) where √as+anu suggests an 'inter-twining' (cf. ŚB. 3. 2. 1. 13 muñjavalśenānvastā bhavati, and TS. 7. 2. 4. 2 yathā guṇe guṇam anvasyaty evam eva tal loke lokam anvasyati).

√śak: A-Aorist 1 sg. aśakam 3. 366 (see below under Future).

Future 1 s. śakṣyāmi—3. 366...nāśakam udyantum,...anena saha sarveṇa śakṣyāmy udyantum...(the surrounding words are hopelessly corrupt).—1 dual śakṣyāvaḥ, 1. 9 yad dha vā ahnā (the mss. asnā and avanā) pāpaṃ kriyata ādityas tat kārayati yad rātryā (var. lect. rātriyā) 'gnis tat, tāv abrūtām: itthaṃ ced vai bhaviṣyāvo na vai tarhi śakṣyāvaḥ prajā bhartuṃ, hantānnaṃ evāsāvanyonyasminn ātmānaṃ (for the singular cf. Syntax of Cases I § 59, Ex. 175, p. 184) juhavāveti, sa yad āditya astam ety agnāv eva tad ātmānaṃ juhoti, sa yat kiṃ cādityo 'hnā pāpaṃ karoti tad asyāgnī rātryāpahanty, ādityam udyantam agnir anūdety, āditya eva tad ātmānaṃ juhoti, sa yat kiṃ cāgnī rātryā pāpaṃ karoti tad asyādityo 'hnāpahanti, sa yathāhir ahlchavyai nirmucyeta yathā muñjād iṣikāṃ vivṛhed evam eva sarvasmāt pāpmano nirmucyate, sa ya evaṃ vidvān agnihotraṃ juhoti (10) sāyamāhutyai va yat kiṃ cāhnā pāpaṃ karoti tad asyāgnī rātryāpahanti prātarāhutyai va yat kiṃ ca rātryā pāpaṃ karoti tad asyādityo 'hnāpahanti, sa yathāhir ahichavyai nirmucyeta yathā muñjād iṣikāṃ vivṛhed evam eva sarvasmāt pāpmano nirmucyate, tad yathā hiraṇye dhīmāte na kaś cana nyaṅgaḥ pāpmā pariśiṣyata evaṃ haivāsmi na kaś cana nyaṅgaḥ pāpmā pariśiṣyate ya evaṃ vidvān

agnihotraṃ juhōti. For the similes cf. (a) 'shedding of the snake skin' ŚB. 2. 3. 1. 6; 2. 5. 2. 4; 4. 4. 5. 23; 4. 6. 9. 13; 11. 2. 6. 13 yathāhis tvaco nirmucyeta...; Praśna Up. 5. 5; (b) 'blade and sheath' ŚB. 4. 3. 3. 16 yatheṣikā vimuñjā syāt...; ŚB. 4. 3. 3. 16 (cf. Kauś. 33. 1b-2 with Caland's note 2, p. 108); 5. 1. 2. 18; 12. 9. 2. 7 yatheṣikāṃ muñjād vivṛhet...; (c) both together, KB. 18. 7 = GB. 2. 4. 6 yathāhir jirṇāyai tvaco nirmucyeteṣikā vā muñjād... For nyaṅgaḥ pāpmā cf. JUB. 1. 45. 5; 2. 12. 1; 3. 37. 7 pāpmā nyaṅgaḥ. Add the ablative -chavayai to Wackernagel III § 95b, p. 186.—1 pl. śakṣyāmaḥ, 3. 367 te (sc. vasavaḥ) 'bruvan: na śakṣyāmaḥ (the ms. śakṣāmaḥ) pitarāṃ prajāpatiṃ hiṁsitum (the ms. hānsitum) iti.

√śat (Causative), √śad 'fall', and √śī 'fall' joined in one conjugational system (Wackernagel II, 1 § 5b, note, p. 16): cf. JB. 2. 81-82 (Caland, Auswahl § 129, p. 144-145) upaśadaḥ, ...upopa...śīyeraṇ..., upopa...aśīyanta..., ...upopa...śīyante..., upaśīyate tasmād upaśadas, ...avaśātya...avaśātya...avaśātya...avaśīyate tasmāc chadaḥ.

√śam 'be quiet': Causative Periphrastic Perfect 3 pl. śamayāṃ cakruḥ—1. 313 yad dha vā imāṃ pṛthivīm agnir vaiśvānaro dadāha taṃ hādbhir eva śamayāṃ cakruḥ.

√śā (śī) Present 3 s. Middle saṃśyate—2. 257 tad yathāgniṃ dīpyamānam upavājineno (so the ms.; read upavājineno?) 'pavājayed evam evaitad brāhmaṇa ātmānam saṃśyate satyaṃ vadan, sa satyam eva vadet, satyaṃ caret, satyaṃ cikīršet, satyam eva bhavati. For the Middle with the Reflexive ātmānam cf. Delbrück, Altind. Syntax § 155, p. 262.

√śiḥ: Present 3 s. pariśinaṣṭi—2. 191 tad u vā āhur: yad evāśya kiṃ cit svam syāt tad dadyād, yat (the ms. tad adyādyāt) pariśinaṣṭi sa pāpmeti, yathā vai nāva (? , so the ms.) mithunāt sravaty evam enam (so the ms.; read eva?) tasmāt sarvasmāt pāpmā sravati yat pariśinaṣṭi, tasmāt sarvam eva deyam iti. If pāpmā sravati is pāpmā | ā | sravati the ms. reading enam may be correct: 'evil flows towards him', cf. ŚB.

14. 6. 11. 4 etābhir (sc. nāḍībhiḥ) vā etam āsravad āsravati.—Present Optative 3 pl. ucchiṅsyuḥ, 3. 306 yad astam ite visrjerrann (sc. vācam) ahar bhrātrvyalokam ucchiṅsyur, yad anastam ite visrjerran rātriṃ bhrātrvyalokam ucchiṅsyur (the ms. ichśiṅsyur), ardhāstam ita āhaghniyam (so the ms.; read āhavanīyam ? cf. ŚB. 1. 5. 8) paretya visrjanta ubhābhyām eva tad ahorātrābhyām dviṣantaṃ bhrātrvyam antaryanty, ubhābhyām evāhorātrābhyām dviṣantaṃ bhrātrvyam antareti ya evaṃ veda. Cf. TB. 2. 2. 6. 4 yad divā vācam visrjed ahar bhrātrvyāyocchiṅsed, yan naktam visrjed rātriṃ bhrātrvyāyocchiṅsed, adhivṛkṣasūrye vācam visrjaty, etāvantam evāsmāi lokam ucchiṅsati yāvad ādityo 'stam eti. The compound bhrātrvyalokam in ahar and rātriṃ bhrātrvyalokam ucchiṅsyuḥ 'they would leave over day (and night) as the world of their rivals' is semantically equivalent to bhrātrvyāya lokam, cf. K. 29. 8 (177, 9 and 11) bhrātrvyāya lokam ucchiṅset; na bhrātrvyāya lokam ucchiṅsati; MS. 3. 6. 5 (65, 6) bhrātrvyāya lokam uñśiṅset (= 3. 8. 4 [97, 15]); na bhrātrvyāya lokam uñśiṅsati. For the variation in the use of the Active and Middle of √srj+vi with vācam cf. Syntax of Cases I § 59, Ex. 18 Rem. p. 160, 3.—Imperfect 3 s. aśiṅsat, 1. 192 prajāpatir yad devebhyas tanvo vyabhajat tato yā harivaty āsīt tām ātmane 'śiṅsat (the mss. śiṃsat, śikṣat and śamkṣat), tām indrāya prāyachat, tayendro jyaiṣṭhyam (the mss. jyaiṣṭham) agachat. Cf. MS. 4. 7. 6 (100, 8) prajāpatir vai devebhyas tanūr vyakalpayat, tāsām yā harivaty āsīt tām ātmann aśiṅsat (the mss. aśaṅsata, aśiṅkhata, aśaṅsat) preṇā. For the variation MS. tanūḥ :: JB. tanvaḥ (acc. pl.) cf. Wackernagel III § 98c, p. 190. Future 3 s. Middle with Passive function pariśekṣyate—3. 160 (Hopkins, JAOS. 26, p. 64) neḥa kiṃ cana pariśekṣyate.

√śi 'fall': Present 3 s. Middle avaśīyate—1. 1 tasya (sc. agneḥ) vai mathyamānasya bhasmāvaśīyate, 'nnam evāśya tajayate: 'nnam ma etad ajanīty eva tad vidyāt. Cf. Syntax of Cases I § 49, Ex. 56–59, p. 121; and see above under √śat.

√śī 'lie': Present Optative 3 dual (?) *pariśayyātām* (so the ms.)—2. 188 *atho yathā pitā mātāivam bṛhadrathantare yathā putrā evaṃ prṣṭhāni, yad vai putro 'tipādayati* (the ms. 'tipādayanti) *pitā vai tasya śamayitā pitā niṣeddhā, tad yad bṛhadrathantare abhito bhavataś śāntyā eva niṣiddhyā, atho yathā pitarau putrān abhitaḥ pariśayyātām* (so the ms.) *tādṛk tad yad bṛhadrathantare abhito bhavataḥ*. For *atipādayati* 'transgresses' cf. MS. 2. 1. 10 (11, 17) = GB. 2. 1. 14 (153, 2 ed. Gaastra) *bahu vā eṣa vratam atipādayati* (MS. var. lect. *atipā-tayati*, and GB. in Gaastra's ed. *atipātayati* without var. lect. with confusion of √pad and √pat for which see Syntax of Cases I, p. 322, Corrections and Additions to p. 58, 17) *ya āhi-tāgniḥ san pravasaki; cf. the mantra Kauś. 42. 17 yad vratam atipede cittiyā manasā hr̥dā*. Cf. further JB. 1. 144 *tad vā etat pitā mātā sāmā yad* (the mss. *sāmnā yad* and *sāmnāryyad*) *vāmadevyam, yad vai putro 'tipādayati pitā vai tasya śamayitā niṣeddhā, tad yan madhyataḥ kriyate śāntyā eva niṣiddhyai*. The final dative *niṣiddhyai* is confined to the JB. where it occurs also at 1. 144 *tad yāni ha vai stutāni sāmāni paścā tvat* (the mss. *tvañ*) *teṣāṃ vāmadevyam, atha yāny astutāni puras tvat* (the mss. *tvañ*) *teṣāṃ, teṣāṃ ubhayeṣāṃ* (the mss. *abha-yeṣāṃ*) *śāntyai niṣiddhyai*, and at 3. 288 *tad yad utsedhaniṣedhau* (cf. PB. 19. 7. 4) *bhavataḥ pāpavasyasasyaivotsiddhyā eva niṣiddhyai ca*. For *yathā pitarau putrān abhitaḥ pariśayyātām* cf. JB. 2. 166 (Caland's note 1 to PB. 16. 3. 9) *madhye vai jāyāpatyoh putraś śete*. The agent noun *niṣeddhṛ* also at ŚB. 2. 5. 2. 27 = Kāṇva rec. 1. 5. 1. 25 *sa etām* (Kāṇva rec. om. *etām*) *aindrīm marutvatīm ajapat, kṣatraṃ vā indro viśo marutaḥ | kṣatraṃ vai viśo niṣeddhā*; the agent noun *śamayitr* also at Kauś. 94. 4 *ete ha vā asya sarvasya śamayitāraḥ pālā-yitāro yad bhṛgvāṅgirasah*. The correct form of the 3 dual Present is *śayiyātām*, cf. GGS. 1. 6. 5 *adha evaitām rātriṃ śayiyātām*.

√śuc: Perfect Middle Participle nom. pl. *śuśucāṇah*

—3.283 athābhikam (sc. sāma) | devā vā akāmayantā: 'bhikam naś śivam āpa upaspr̥seyur iti, ta etat sāmāpaśyaṅs, tenāstuvata, tato vai tāt abhikam (the ms. 'abhikau) śivam āpa upāsp̥ṛsaṅs, tad ābhikasyābhikatvam, abhikam ha vā enam śivam āpa upaspr̥śanti (the ms. spr̥śanti) ya evaṃ veda; ṛṣayo vai tapas tepānā aśocaṅs, te 'kāmayantā: 'bhikam naś śivam āpa upaspr̥seyur iti, ta etat sāmāpaśyaṅs, tenāstuvata, tato vai tāt abhike 'bhyavarṣat, tad v evābhikasyābhikatvam, (the ms. inserts here tad) āpo vai śāntiś, śuśucānā ivaite tepānā iva samyanti ya etad ahar āgachanti, tad yad atrābhikam bhavati śuca evāpahatyai, tad vā ābhikam iti kavat prājāpatyaṃ sāmāhno rūpeṇa samṛddham. Cf. PB. 15. 9. 8-9 ābhikam bhavaty abhikrāntyai | aṅgirasas tapas tepānāḥ śucam aśocaṅs, ta etat sāmāpaśyaṅs, tāt abhike 'bhyavarṣat, tena śucam aśamayanta, yad abhike 'bhyavarṣat tasmād ābhikam, yām eva pūrvair aharbhiḥ śucam śocanti tām etenātra śamayitvottiṣṭhanti.

√śr 'crush': Passive Optative 3 s. viśiryeta—1. 353 yadi grāvā viśiryeta tad dyutānasya mārutasya (cf. PB. 6. 4. 2; 17. 1. 6-7 with Caland's note) brahmasāmnā stuvīran (var. lect. stuveran), yadi vā anyo (the mss. vānyo) grāvā syāt tenābhiṣuṇuyur, yadi taṃ na vindeyur audumbaram vā pālāśam vā kṛtvā tenābhiṣuṇuyuh.

√ścut: Causative 3 s. Optative āścotayet—1. 352 athā rājānam (i. e. somam) ānayed, athāgrayaṇasya grahasyā (the mss. gr̥hasyā and dṛhasyā) 'ścotayed (var. lect. 'scytayed and 'svaitaetad), athaikadhanam avanayed ekam vā dvau vā yāvad alam manyeta. For the genitive with √ścut+ā cf. MS. 2. 1. 8 (9, 18)=2. 2. 4 (18, 9) tatrāpi gomūtrasyāścotayeyuh.

√śru: Perfect 3 sg. upaśuśrāva—3.275-276 athaidhma-vāham (sc. sāma; cf. PB. 15. 6. 2; the ms. athaitsmavāham), ṛṣayo vai svargam lokam yanta idhmavāham (the ms. itsmavāham) samiddhāram paretam aranya ekam ajahus, so 'kāmayatā: 'nūpateyam (the ms. anūpateyam) svargam lokam prati, sattribhis samgacheyeti, sa aikṣata: hanta prati sattriṇa

(ms. sattriṇaṃ) eva stavāni, ta eva mā stutās tathā kariṣyanti yathaiṣāṃ upaśroṣyāmīti (the ms. kariṣyanti athe tān upaśroṣyāmīti), sa etaṃ tṛcam apaśyat, tenainān astaud: ā ghā (the ms. tenainān astaughā) ye (ms. yai) agnim indhate str̥ṇanti barhir āmuṣag (ms. āmuṣabh) yeṣāṃ indro yuvā sakhā (SV. 2. 688 = RV. 8. 45. 1), bṛhann id idhma (ms. isma) eṣāṃ bhūri śas-taṃ (so JB. with RV. against SV. śastraṃ) pṛthus svarur (ms. svarir) yeṣāṃ indro yuvā sakhā (SV. 2. 689 = RV. 8. 45. 2), ayuddha (ms. vṛddha) id yudhā vṛtaṃ śūra ājati sattvabhir ye-ṣāṃ indro yuvā sakhe (SV. 6. 690 = RV. 8. 45. 3) 'ti, te 'smāi stutās tathākurvan yathaiṣāṃ upaśroṣat (the ms. upaśreṣat, see below under √śruṣ), teṣāṃ ha kaśānāṃ vadantīnāṃ upaśu-śrāva (the ms. apaśaśrāva), sa etat sāmāpaśyat, tenāstuta | (276) ihaivā (so the ms. against SV. = RV. ihevā) śṛṇva eṣāṃ kāśā hasteṣu yād (so the ms. against SV. = RV. yād) vādān (so the ms. against SV. = RV. vādān) niyāmañ (the ms. niyāmaś) citram ṛñjata (SV. 1. 135 = RV. 1. 37. 3) ity (the ms. omits ṇjata ity, giving only ṛ) etena (the ms. etenai; read etenaiva?) sāmā stutvā svargaṃ lokam ārohad, ā ghā ye agnim indhātāyi (so the ms.) str̥ṇanti (ms. str̥ṇavanti) barhir āmuṣag yeṣāṃ indro yuvā ihā mavāvuvovā sākho hā (so the ms.; SV. 2. 688 = RV. 8. 45. 1 with stobhas) ity eva svargaṃ lokam anvārohat, tad etat svargyaṃ sāmā, 'śnute svargaṃ lokam ya evaṃ veda, yad v idhmavāho (the ms. idbhmavāho) 'paśyat tasmād aidhma-vāham (the ms. aidbhmavāham) ākhyāyate. Translated in Caland's note 1 on PB. 15. 6. 3; references to JB. should be added for all the mantras in Bloomfield's Concordance. For SV. śastraṃ against RV., VS., JB. śastam cf. Bloomfield-Edgerton's Vedic Variants II § 357, p. 179, line 9 from bottom. S-Aorist 1 sg. aśrauṣam—3. 163 tāsu (sc. ṛkṣu) kārṇaśravam (sc. sāma), indro vṛtaṃ vajreṇādhyasya (the ms. vajreṇādhyasya): nāstr̥ṣīti manyamānas sa (for the resumptive sa cf. Syntax of Cases I § 11 Ex. 18, p. 25) vyasmayata, tasya karṇau samaiṣatām (the ms. samaiṣitām), tābhyām nāśṛṇot, so 'kāma-

yatā: 'badhīras syām, śṛṇuyām karṇābhyām iti, sa etat sāmāpaśyat, tenāstuta, tato vai so 'badhīro 'bhavad, aśṛṇot karṇābhyām, so 'bravīd: asrauṣam vai karṇābhyām iti, tad eva kārṇaśravasasya kārṇaśravasam (the ms. both times kārṇaśrav^o), abadhīro bhavati śṛṇoti karṇābhyām ya evaṃ veda, tad v evācakṣate gaulomam iti, golomā āṅgīrasaḥ paśukāmas tapo 'tap-yata, sa etat sāmāpaśyat, tenāstuta, sa etām (ms. etām) iḷām upait, paśavo vā iḷā, tato vai sa paśūn avārundhata, tad etat paśavyam sāmā, 'va paśūn runddhe bahupaśur bhavati ya evaṃ veda, yad u golomā āṅgīraso 'paśyat tasmād gaulomam ity ākhyāyate. Translated in Caland's note 1 on PB. 13. 11. 14 where also the correct interpretation of √Iṣ+sam 'to crumple, to fold up, to close up' (opposite: √Iṣ+vi 'to stretch out, to unfold, to extend') is given (p. 344 footnote*), cf. K. 13. 3 (181, 20) samaiṣat, (182, 1) vyaiṣat, MS. 2. 5. 3 (50, 18) samaiṣat, (51, 2) vyaiṣat, and TS. 2. 1. 5. 2 samīṣitaḥ as epithet of 'a dwarf (vāmana).

Desiderative Present 3 pl. śuśrūṣante—1. 267 retasyām (sc. ṛcam) gāyati (var. lect. gāyatrī), retas tat siñcati, tad retas siktam gāyatriyodvardhayati varṣīyasā chandasā, tat triṣṭubhodvardhayati varṣīyasā chandasā, taj jagatyodvardhayati varṣīyasaiva (the mss. varṣīyasā eva, and varṣīyasor eva) chandasā, tad yad varṣīyasā-varṣīyasā (var. lect. om. the second varṣīyasā) chandasodvardhayati tasmād vardhamānasya bhūyo-bhūyo vīryam bhavaty, anuṣṭubhāṇiṣṭhām (var. lect. aniṣṭhām, with dental n) gachati hrasīyasaiva (the mss. hrasīyaseva) chandasā, tasmād uttaravayase pratitarām iva vardhate, pañcamyāṇiṣṭhām (var. lect. °yāṇiṣṭh° with dental n) gachati, tasmāt pañcame māsi garbhā vikriyante (var. lect. vikriyante), 'nuṣṭubhā vācāṇiṣṭhām (var. lect. °cāṇiṣṭh°, with dental n) gachati, tasmād u jīrṇasya vācam śuśrūṣante. √vr̥dh+ud nowhere else in Vedic prose. For pratitarām cf. Zeitschrift f. Indologie und Iranistik, 5, p. 113-114.—Present Optative 3 s., 1. 104 gāyatriyām prastutāyām gāyatram eva gāyan pṛthivīm manasā

gachet, prāṇyāpānyāt, sad iti nidhanam karoti, parokṣeṇaivainām tad rūpeṇa gāyati (var. lect. gāyatrī), triṣṭubhi prastutāyām (all mss. stutāyām) gāyatram eva gāyann antarikṣam manasā gached, didṛkṣetaivākṣibhyām (Wackernagel III § 158a, p. 302–303), jyotir iti nidhanam karoti, parokṣeṇaivainām tad rūpeṇa gāyati (var. lect. gāti), jagatyām prastutāyām gāyatram eva gāyan diśaḥ (the mss. diśa and diśam) paśūn manasā gachet, śuśrūṣetaiva karṇābhyām, iḥeti nidhanam karoti, parokṣeṇaivainām tad rūpeṇa gāyati.—Imperfect 3 pl. udaśuśrūṣan, 2. 64 (immediately following upon Caland, Auswahl § 126, p. 139) dikṣitā udaśuśrūṣann iti hāhuḥ. No other examples of √śru + ud are quotable.

√śruṣ: Imperfect 3 s. upāśroṣat—3. 275 (see above under √śru Perfect 3 s.) te 'smai stutās tathākurvan yathaiśam upāśroṣat (the ms. upāśreṣat). This is the only instance of the occurrence of √śruṣ outside of mantras (RV. and SV. 1. 172 uta śroṣantu no bhuvah).

√sagh: see below under √sādh (sadh).

√sā (si) 'bind': Present according to the nā-class 3 s. vyavasināti—3. 82 vayam u tvām apūrve (SV. 1. 408 = RV. 8. 21. 1) 'ty, apūrvyam iva hy etarhi tanvam agachāns, tāsū (sc. ṛkṣu) saubharam (sc. sāma; the ms. saurabharam) bṛhataś tejo, vyavasinātiva (the ms. reading either so, or pyavasinātiva) vai vairājam (sc. sāma) yajñam, tat saubhareṇottabhnuvanti (the ms. saubhareṇotabhnavanti) bṛhataś tejasā. Cf. PB. 12. 2. 7–8 saubharam bhavati bṛhataś tejaḥ | pannam iva vai caturtham ahas, tad etena bṛhataś tejasottabhnāti saubhareṇa.

Present according to the nu-class, Imperfect asinot—3. 310 prajāpatiṃ prajāś sasrjānam mukhataḥ pāpmāsinot, so 'kāmayatā: 'pa pāpmānam hanīyeti, sa etaṃ gāyatramukham prathamam triyaham apaśyat, tena mukhataḥ pāpmānam apāhata, taṃ madhye 'sinot, sa etaṃ gāyatramadhyam dvitiyam triyaham apaśyat, tena madhyataḥ pāpmānam apāhata, taṃ pador asinot, sa etaṃ gāyatrottamam (the ms. gāyatromam)

tr̥tiyaṃ triyaham apaśyat, tena pattaḥ pāpmānam apāhata. For triyaha (:: tryaha) cf. Oertel, Sitzungsberichte d. Bayerischen Akad. d. Wiss. 1934, Heft 6, p. 38 § 24.—Here probably also belongs the conjectural Present 3 s. sinoti (all the mss. sisoti, with dental s), 1. 313 athārbhavaḥ pavamānas, sa ha so 'sita eva stomo, diśa eva tā, diśo (the mss. diśe) ha vai vyutkrāmanti, pāpmānasiṣāya (so the mss.), na hainaṃ pāpmā sinoti (all the mss. sisoti, with dental s) ya evaṃ veda. For the ārbhavapavamānastotra cf. Caland-Henry, L'Agniṣṭoma § 221, p. 337. In pāpmānasiṣāya a final dative must be hidden in the sense 'so that evil may not bind him'.

Infinitive in -tum, ud...avasātum—2. 337 vajro ha khalu vā eṣa yat pañcadaśarātraḥ, pañcadaśarātrena vai vajrena devā asurān abhyabhavañs, te ye pāpmagṛhitā iva manyerañs ta etam eva pañcadaśarātram upeyuh, pañcadaśarātrenaiva vajrena dviṣantaṃ pāpmānaṃ bhrātrvyam abhibhūyottīṣṭhanti, tad u hovācā yāmano bhrātalāyano: yām ahaṃ sarasvatīm pañcadaśarātrena vajrenājayaṃ (the ms. °jayanas) tasyām ud anyo 'vasātum arhati, vajrena vā aham etām ajayaṃ (the ms. ajan) durapajayaṃ (the ms. durapajayaṃ) vai vajrajitam iti. For anapajayam cf. ŚB. 1. 2. 4. 9 = Kāṇva rec. 2. 2. 2. 6; ŚB. 3. 4. 2. 8; MS. 3. 2. 1 (15, 9 and 10); TS. 1. 7. 5. 4; 5. 2. 1. 1; TB. 1. 5. 2. 4; 3. 1. 5. 5; PB. 11. 10. 21; 20. 6. 1; 20. 8. 1; ŚB. 2. 3. 15.

√sādh(sadh): Whitney Roots p. 185 registers: "sādhnoti etc. JB", and "saddhi JB." This refers to JB. 3. 92 (Caland, Auswahl § 179, p. 239, 1-3) where the ms. reads asadhnot, sadhnuyām and saddhyai; these forms JAOS. 11, p. cxLvii, however, should be emended to asaghnot, saghnuyām and sagdhyai, cf. in mantra RV. 1. 31. 3 asaghnoḥ; 1. 57. 4 saghat; TS. 3. 2. 5. 1 = ĀpŚ. 12. 24. 7 = MŚS. 2. 4. 1. 33 and TA. 4. 3. 3 = 5. 3. 9 = ĀpŚ. 1. 6. 2 = 15. 4. 12 = 15. 5. 4 = 15. 6. 11 = 15. 7. 2 saghyāsam [but MS. 4. 9. 1 (122, 6) ṛdhyāsam], in prose MS. 4. 4. 6 (56, 11 and 12) saghnoti and sagdhum; MS. 4. 7. 3 (95, 13) asaghnot.

√sidh 'repel': Present 3 pl. ut...sedhanti, ni...sedhanti—

3. 288 uc (the ms. rc) ca vai pāpīyāṁsaṁ sabhāyām ativadan-
taṁ sedhanti ni ca sedhanti.

Gerund utsidhya, niṣidhya—3. 287 utsedhena (sc. sāmnā)
vā aṅgirasah paśūn utsidhya niṣedhena (sc. sāmnā) niṣidhyot-
tiṣṭhanti.—3. 288 etāṁs tān paśūn utsidhya cottiṣṭhanti; cf.
PB. 15. 9. 11 utsedhena vai devāḥ paśūn udasedhan niṣe-
dhena paryagr̥hṇan; 19. 7. 4 utsedhenaivāśmai paśūn utsidhya
niṣedhena parigr̥hṇāti.

Causative Present Participle nom. pl. fem. apasedhayantīḥ—
3. 309 gāyatramukho vai prathamā triyahā, tasmād ayam
agnir asmin loka ūrdhvo didāya; gāyatramadhyo dvitīyā triya-
hā, tasmād ayam vāyur asminn antarikṣe tiryāṁ pavate;
gāyatrottamā tṛtīyā triyahā tasmād asāv arvāṁ ādityo divas
tapaty, etā vai deveṣavaḥ praṇihitā anīṣitā anilayantīr eṣu
lokeṣu sarvaṁ pāpmānam apasedhayantīḥ tiṣṭhanty agniḥ
pṛthivyām vāyur antarikṣa ādityo divy, etasya sarvaṁ pāpmā-
nam apaghnaty yanti ya evaṁ veda.

√sidh 'succeed': Present 3 s. sidhyati, Optative 3 s. sidh-
yet, Imperfect asidhyat—3. 271 atha sādhrām (sc. sāma) siddhyā
eva,..., devā vā akāmayanta: kṛtaṁ-kṛtaṁ nas sidhyed iti, ta
etat sāmāpaśyaṁs, tenāstuvata, tato vai teṣāṁ kṛtaṁ-kṛtaṁ asi-
dhyat, kṛtaṁ-kṛtaṁ nas sidhyed iti sattraṁ āsate, kṛtaṁ-kṛtaṁ
haivaibhyas sidhyati, yad v evaiṣāṁ etena sāmnā kṛtaṁ-kṛtaṁ
asidhyat tasmāt sādhrām ity ākhyāyate: sadhrir vairūpaḥ
paśukāmas tapo 'tapyata, sa etat sāmāpaśyat, tenāstuta, sa
etām ilām upait, paśavo vā ilā, tato vai sa paśūn avārundhata,
tad etat paśavyaṁ sāmā, 'va paśūn runddhe bahupaśur bhavati
ya evaṁ veda, yad u sadhrir vairūpo 'paśyat tasmāt sādhrām
ity ākhyāyate. Cf. PB. 15. 5. 28 sādhrām bhavati siddhyai.
For the impersonal sidhyati with dative cf. MS. 3. 7. 10 (91,
4) yo vai devān sādhyān veda sidhyati ha vā asmai yatra
kāmayete: 'ha me sidhyed iti; K. 24. 10 (102, 7) = Kap. 38. 3
(208, 2) yo ha vai devān sādhyān veda sidhyaty asmā, ime

vāva lokā devās sādhyās, siddham asyai siddham asmai siddham amuṣmai, ya evaṃ veda sidhyaty asmai; GB. 2. 2. 8 yo ha vai devān sādhyān veda sidhyaty asmā, ime vāva lokā yat sādhyā devāḥ, sa ya evaṃ etān sādhyān veda sidhyaty asmai sidhyaty amuṣmai, sidhyaty asmai lokāya (emend so with Gaastra; the Bibl. Ind. edition with the mss. asmāl lokād) ya evaṃ vidvān upasadam upaīti.

√sū (su) 'generate, enliven, impel': Present Optative 3 pl. suvīran and Imperfect 3 pl. asuvatām—2. 172 athaiṣa manustomo, manuś ca vai yamaś ca vaivasvantāv (the mss. vaivasvantāvasvatāv) āstām, so 'kāmayata manur : asmai mām lokāya rājyāya devās suvīrann amuṣmai yamam iti, sa etaṃ yajñam apaśyat, tam āharat. tenāyajata, tato vai tam asmai lokāya rājyāya devā asuvatām amuṣmai yamaṃ, sa vā eṣa sadaśo (sc. stomah) bhavati, saṃdañśo ha vā eṣa yat sadaśas, sa yathā saṃdañśena (var. lect. saṃdañśyena) saṃdaśya hared evaṃ evainam etena saṃdañśena (var. lect. saṃdañśyena) saṃdaśyāsmāl lokād amuṃ lokam jahāra. For the manustoma cf. JB. 2. 108 athaiṣa manustomo, manur vā akāmayata : bahuḥ prajayā paśubhiḥ prajāyeya mānaviḥ prajāś srjeyeti, sa etaṃ yajñam apaśyat, tam āharat, tenāyajata, tato vai sa bahuḥ prajayā paśubhiḥ prajāyeya mānaviḥ prajāś asrjata, sa yaḥ kāmayeta : bahuḥ prajayā paśubhiḥ prajāyeya mānaviḥ prajāś srjeyeti sa etena yajeta, batur eva prajayā paśubhiḥ prajāyate mānaviḥ prajāś srjate (similar PB. 13. 3. 14–15 concerning the mānava-sāman). The 3 pl. Optative suvīran also at ĀSS. 2. 18. 3.

√srj: Passive of Causative Present 3 pl. prasāryante 1. 318 (see above under √muh).

√srj: S-Aorist 1 s. Middle, asr̥kṣi—2. 226 prajāpatiḥ prajā asrjata, tā asya sr̥ṣṭāḥ parābhavañś, tad idaṃ sarīṣpam abhavad yad anyat sarpebhyas, sa dvitīyā asrjata, tā asya paraivābhavañś, te matsyā (the ms. to matvyā) abhavan, sa tṛtīyā asrjata, tā asya paraivābhavañś, tāni vayanśy abhavan, sa

aikṣata: yā imās trayiḥ prajā asṛkṣy (the ms. asṛkṣa) ṛte (the ms. vṛte) brahmaṇa (the ms. brahmaṇi) ṛte (the ms. mate) 'nnādyād (the ms. annādyād) ṛte yajñāt parā tā abhavan (the ms. parātābhavan), hantainā eva (the ms. hanto nvaiva) brahmaṇo 'nnādyād yajñāt prajāś sṛjā iti.—2. 229 tā asya prajāś sṛṣṭā varuṇasya yavam ādaṁs, tā varuṇo varuṇapāśēnābadhnāt (the ms. °pāśēnābṛnhāt), sa aikṣata: yā amūḥ pūrvāḥ prajā asṛkṣi parā tā abhūvan, yat tv (? , the ms. yaṣṭa) imāḥ parābhavanti kva tato bhavāni, hantainā (the ms. °aināk) abhito 'bhiśindhyānīti (? , so the ms.).—3. 325 sai (sc. vāk) 'taṁ samvatsaram yajñam asṛjatai, 'śa ha vāva yajño, yajñas samvatsaras, sā nāved: yajñam vā asṛkṣīti, kim u cid asṛkṣīty evāmanyata, tāṁ (the ms. tāḥ) modāḥ pratyagachat, tato 'ved: yajñam vā asṛkṣīti (the ms. asṛkṣati), saikṣata: yam imaṁ yajñam asṛkṣi hantainam ātmana evādhi tanavā iti.—3. 379 sa aikṣata: yam imaṁ trayam vedam asṛkṣi hantāsmāt sṛjā iti.—3 s. Middle asṛṣṭa, 3. 81 tāsu (sc. ṛkṣu) vātsapram (sc. sāma), vatsapriyam vai bhālandanam prati sattriṇo 'bādhayanta: stena stene (the ms. stote) 'ti, so 'kāmayata: śraddhām vindeyopa māṁ hvayerann iti, sa etat sāmāpaśyat, tenāstuta, tato vai sa śraddhām upahavam avindata, śraddhām vindāmaha iti sattram āsate, śraddhām eva vindante, vairājasya ha khalu vā etad anurūpaṁ sāma, yathā ha vai vairājasya stobhāḥ padavṛttaya evaṁ ha vai vātsaprasya stobhāḥ padavṛttayaḥ,..., etad dha vā enaṁ tad upajuhuvire: 'nurūpaṁ vairājasyāśṛṣṭeti, tad anutunnam bhavaty (the ms. bhavanty), anutunnād vai prajāḥ paśavaḥ prajāyante, 'nutunnam etasya vairājasyāhno rūpaṁ, tena vai rūpasamṛddham, yad u vatsaprīr bhālandano 'paśyat tasmād vātsapram ity ākhyāyate; cf. PB. 12. 11. 23-25 vātsapram bhavati | etasmin vai vairājaṁ pratiṣṭhitam, pratitiṣṭhati vātsapreṇa tuṣṭuvānaḥ | vatsaprīr bhālandanaḥ śraddhām nāvindata, sa tapo 'tapyata, sa etat vātsapram apaśyat, sa śraddhām avindata, śraddhām vindāmahā iti vai sattram āsate, vindante śraddhām. On the technical terms anutoda and anutunna cf.

Caland's notes to PB. 8. 9. 13; 10. 6. 4; 12. 9. 17; 12. 10. 11. With anutunnād vai prajāḥ paśavaḥ prajāyante compare PB. 12. 10. 11 anutunnād dhi reto dhīyate.

√sṛt: This fictitious root with its Aorist 1 pl. aśṛnma JB. 3. 247 (Caland, Auswahl § 205, p. 285, 21) na vai dāre 'sṛnma, and PB. 15. 3. 7 anena (sc. sāmnā) dāre nāsṛnma is evidently made from the second member of the compound adāra-sṛt: JB. yad abravīd bharadvāja: na vai dāre 'sṛnmeti tad evā-dārasṛto 'dārasṛttvam; PB. anena dāre nāsṛnmeti tad adārasṛto 'dārasṛttvam.

√sṛp: Future Participle nom. sg. msc. sarpsyan—1. 82 krūram iva vā etad yajñasya kurvanti yad dhavirdhāne (the mss. °dhāno) grāvabhis somam rājānam hatvā bahiṣpavamānam sarpanṭi, kā tasya prāyaścittir ity āhur, apa upasprṣeyur, āpo vai sarvasya śāntir, adbhīr evainat tac chamayanti, vāg vā etasmā agre 'dhvane 'tandrāyata (? , the mss. 'tandāyatayad, and 'tandāyat, see the note) bahiṣpavamānam sarpanṭi (the mss. sarpanṭi), tām prajāpatir abravīd: bhāgadheyam te karomy atha sarpeti, bahiṣpavamānam sarpsyan (var. lect. sṛpsyan) homam juhuyāj: juṣṭo vāco bhūyāsam, juṣṭo vācaspatyur, devī (the mss. devī) vāg yat te vāco madhumattamam (the mss. madhumatam) asmin mā dhās svāhā sarasvatyā (cf. TS. 3. 1. 10. 1 with variants, see Bloomfield's Concordance) iti, yat: sarasvatyai svāheti juhuyād vācam sarasvatīm svāhākāreṇa parigrhṇīyād, atha yat: svāhā sarasvatyā iti juhōti vācam tad uttarām svāhākārād dadhāti, tayā parigrhītayā yajñam tanute, vācā hy ūrdhvo yajñas tāyate. It would be tempting to emend the mss. readings atandāyatayat and atandāyat to atandāyata and regard the latter as a Causative formation of √tand 'tire' which occurs RV. 1. 138. 1 na tandate and, by conjecture, RV. 1. 58. 1 (the RV. text reads here tundate), see Oldenberg's Rigveda Noten I p. 57–58. But the revival by conjecture of so rare a root in JB. appears too hazardous. It seems safer to emend to atandrāyata 'she tired' with which

compare AB. 7. 15. 5 (śloka) sūryasya paśya śremāṇaṃ yo na tandrāyate caran, and so also the parallel ŚŚS. 15. 19. For the variation of quantity of ā cf. Wackernagel I § 41 p. 46, 19–22; Whitney § 1059bc. The construction with the dative has no parallel, the closest parallel is √glā c. dat. rei.—Elsewhere the Future stem is srapsya-: KB. 13. 1 (57, 22 ed. Lindner) prasrapsyan (the Ānand. ed. prasrapsyan)=GB. 2. 2. 18 (184, 2 ed. Gastra), GB. 2. 2. 19 (184, 7); ĀpŚS. 12. 18. 16; 12. 20. 6; and in mantra prasrapsyantiḥ Vait. 18. 11.

Desiderative Present Participle nom. s. msc. sarisṛpan 3. 303 (see above under √pad, Infinitive atipattoḥ).

√stambh (stabh): Present 3 pl. uttabhnuvanti 3. 82 [see above under √sā (si) 'bind', Present vyavasināti].—Imperfect 3 pl. astabhnuvan, 1. 212 ahorātre devā abhijitya te (for the resumptive pronoun cf. Syntax of Cases I § 12 Ex. 13, p. 26) 'mum ādityaṃ savanair eva pratyāñcam anayaṃs (var. lect. ānayaṃs), taṃ paryāyaiḥ punaḥ prāñcam, taṃ āśvinena purastād udstabhnuvan.

Gerund niṣṭabhya—3. 50 tāsu (sc. ṛkṣu) vaiṣṭambhaṃ (sc. sāma), vaiṣṭambhena vai devā asurān ebhyo lokebhyo niṣṭabhya sva āyatane sattram āsata, vaiṣṭambhenaiva dviṣantaṃ bhrātṛvyam ebhyo lokebhyo niṣṭabhya sva āyatane sattram āste ya evaṃ veda, naiṣṭambhaṃ ha vai nāmaitad vaiṣṭambham ity ākhyāyate. Differently PB. 12. 3. 9–10 vaiṣṭambhaṃ bhavati | ahar vā etad avliyata, tad devā vaiṣṭambhair vyaṣṭabhnuvaṃs, tad vaiṣṭambhasya vaiṣṭambhatvam. The JB. passage is curious, especially as √stambh+ni is not quotable.

√stā: The passage to which Whitney, Roots, p. 192 refers in the note is as follows: 2. 24 tā (sc. dikṣamāṇāḥ) ṛimayā yajurmayāḥ sāmamayā brahmamayā hiraṇmayā amṛtās sambhavanty, ṛimayo ha vai yajurmayas sāmamayo brahmamayo hiraṇmayo 'mṛtas sambhavaty ṛimayāṇy asyāsthāni (Wackernagel, III § 158a, p. 302) bhavanti ya evaṃ veda, tān udgātā purastāt samvatsarasya janayitvā hotre prayachati.

tān hotā sūktaiḥ sūte (all the mss. sūteti), tat sūktānām sūktatvam, tāñ chastraiḥ praśāsti (var. lect. pratiśāsti), tac chastrānām śastratvam, tān ukthair utthāpayanti, tad ukthānām ukthatvam [cf. TB. 2. 2. 8. 7 ukthair udasthāpayan, tad ukthānām (read so instead of ukthyānām of the Bibl. Indica) ukthatvam], tebhya etad daivyaṁ madhv aśītir (var. lect. aśītir) annādyam prayachati, madhu hāsyāsminś ca loke 'muṣmiñś cānnaṁ (var. lect. cāntaṁ) bhavati ya evaṁ vedā, 'kṣareṇākṣareṇa hāsmāi vidyās sarvān kāmān duhre, tasmāt saṁvatsara eva śasyaṁ saṁvatsare procyam, tasmād brāhmaṇo hato na stāyād (so all mss.) bhavati, tasmād retas siktaṁ na stāyād (so all mss.) bhavati, tasmād u haivaṁ vidvān na stāyād (so all mss.) bhavaty, aśītibhir vai devā imān lokān imān adhvana āśnuvata, tad aśītinām aśītitvam, tiṣṭbhir evemaṁ lokam āśnuvata tiṣṭbhir antarikṣaṁ tiṣṭbhir amuṁ, catarṣbhir eva diśa āśnuvata catarṣbhir avāntaradeśān ekayāmūm ūrdhvāṁ, tvānavā (so the mss.; read dvinavā = 18, i. e. 3+3+3+4+4+1 ?) 'śītayo 'bhavan, nava prāṇā, āśnute prāṇān, saprāṇas (the mss. saṁprāṇas) saṁbhavati sarvāyur (so all mss.) eti nākāmo mriyate. The noun sarvāyus 'full age' occurs in mantra TS. 4. 4. 7. 2 and TB. 2. 5. 7. 2 = 2. 7. 7. 6 = ĀpŚ. 19. 24. 10; but it is not found in the Brāhmaṇa prose where throughout sarvam āyuh is read; so with √i: PB. 2. 2. 2; 2. 15. 3; 4; 3. 6. 3; 4; 7. 1. 9; 10; 7. 5. 18; 9. 9. 4; 20. 16. 4; 21. 15. 6; 22. 2. 2; 22. 12. 2; 3; 23. 12. 3; 4; 24. 19. 2; AB. 1. 5. 6; 2. 7. 13; 2. 21. 4; 2. 30. 6; 3. 8. 10; 3. 14. 4; 3. 34. 10; 4. 7. 9; 4. 10. 16; 8. 11. 9; 10; 8. 25. 2; KB. 13. 5 (59, 8 ed. Lindner); 13. 9 (60, 17-18); 14. 4 (63, 23); GB. 2. 2. 19 (quater); 2. 3. 6; 2. 3. 7; TS. 1. 5. 9. 5; 2. 2. 3. 2; 3; 2. 3. 2. 1; 2. 3. 11. 1; 5; 2. 5. 2. 4; 2. 5. 7. 4; 5; 3. 2. 1. 2; 3; 5. 1. 5. 7; 5. 6. 2. 2; 5. 6. 3. 1; 6. 4. 6. 4; 7. 3. 3. 1; TB. 1. 7. 7. 5; 2. 2. 8. 8; 2. 3. 9. 1; 2; 3. 10. 9. 10; 3. 12. 5. 3; ŚB. 2. 1. 3. 4 (= Kāṇva rec. 1. 1. 3. 3); 2. 1. 4. 9 (= Kāṇva rec. 1. 1. 4. 9); 2. 2. 2. 14; 2. 4. 2. 6 (= Kāṇva rec. 1. 3. 3. 6); 4. 2. 4. 7; 6. 7. 4. 2; 7. 4. 2. 18; 8. 1. 4. 6; 9. 1. 1. 33; 9. 1. 2. 7; 9. 5.

1. 10; 10. 2. 6. 6; 19; 10. 4. 3. 1; 2; 10. 6. 1. 4-9; 11; 10. 6. 5. 8; 11. 4. 3. 20; 11. 8. 3. 6; 12. 1. 1. 7; 11; 12. 2. 2. 5; 12. 3. 4. 11; 12. 7. 3. 16; 14. 5. 1. 11; 12; 14. 6. 3. 2; 14. 9. 4. 13-17; MS. 1. 4. 7 (55, 10); 1. 5. 14 (83, 14); 1. 8. 4 (119, 17); 1. 9. 5 (135, 15 and 136, 6); 2. 2. 2 (16, 12 and 13); 2. 3. 5 (33, 10); 3. 7. 3 (78, 6); 4. 1. 14 (19, 11); 4. 2. 1 (12, 20-13, 1); 4. 2. 2 (23, 16); 4. 6. 6 (86, 19); K. 7. 6 (68, 4) = Kap. 5. 5 (54, 17); K. 9. 13 (115, 13 and 19); 10. 4 (128, 13-14); 11. 8 (154, 11); 19. 5 (6, 5) = Kap. 30. 3 (141, 7); K. 21. 2 (39, 10) = Kap. 31. 17 (165, 24); K. 22. 10 (67, 3) = Kap. 35. 4 (180, 21); K. 26. 9 (133, 17 and 18) = Kap. 41. 7 (243, 23 and 24); K. 27. 4 (143, 18) = Kap. 42. 4 (251, 21-22); K. 28. 1 (152, 11 and 12); K. 28. 1 (153, 16) = Kap. 44. 1 (256, 12); K. 29. 1 (168, 12) = Kap. 45. 2 (268, 26); K. 32. 3 (21, 14-15); K. 32. 3 (21, 16); K. 35. 16 (62, 1) = Kap. 48, 14 (305, 9); K. 37. 14 (94, 10).—A Participle *stāyāt* occurs twice in AV. 4. 16. 1 and 7. 108. 1 (= Kauś. 48. 37), see Whitney's notes to these passages; the PW., *Nachträge*, col. 1821 and Whitney, *Roots*, quote a *stāyan* from GB. 1. 2. 5 (Bibl. Ind.), but Gaastra's edition (p. 37, 13) reads without var. lect. *snāyan* (*snāyaṅś* cared); an Active *snāyati* however is not quotable, the earliest Middle form of $\sqrt{\text{snā}}$ according to the ya-class is MSS. 8. 20 *snāyasva*. The JB. *stāyād* looks like an adverbial ablative from a noun **stāya*, but the meaning of *na stāyād bhavati* is not clear to me.

$\sqrt{\text{stu}}$: Future 1 pl. *stoṣyāmaḥ* 1. 200 (see above under $\sqrt{\text{ric}}$ Present Optative 3 s.).

Conditional 3 s. *astoṣyat* 1. 349 (see above under $\sqrt{\text{nī}}$ Conditional). Infinitive in -tum, *abhiṣṭotum*—2. 391 *ko devān praty abhiṣṭotum arhati*.

$\sqrt{\text{stubb}}$: Present according to the root-class 3 s. *stobdhi*—1. 328-329 *iyam vai rathantaram* [the *rathantara* = earth cf. PB. 6. 8. 18 with Caland's note 2], *tasyā asau vatso yo'sau tapati, sa yad: bhā bhā* [for this *stobha* cf. Caland, *Auswahl* § 111, p. 125, 10] *iti stobdhy etam* (the mss. *stebhyaitam*) *eva*

tad ādityaṃ mukha ādhāya gāyati, sa yathā dhenuṃ vatseno-
pasrjya prattāṃ (the mss. pratnām) duhītai[on this manner of
milking cf. above under √duh, Present 3 s. duhe] 'vam evai-
tena gītena rathantaraṃ duhe yaṃ kāmāṃ kāmāyate, śrīr vai
rathantaraṃ, tasyā ime stobhā yad asyāṃ pṛthivyāṃ adhi,
saiṣā śrīr nānyatrākṣarebhyas (the mss. ³kṣarebhya āptvā), sa
yad akṣareṣu stobdhy etām (var. lect. stobhyotām) eva tac
chriyam āptvaitasyāṃ pratitiṣṭhati, sā haiṣaikasthā śrīr yad
akṣareṣu, tasmād akṣareṣu stobdhavyaṃ | tad etad amūlaṃ ra-
thantaraṃ yad anyatrākṣarebhya, etasmād dhīdam āyatanāt
pracyavante ye 'nyatrākṣarebhyas stobhanty, atha yo 'kṣareṣu
stobdhi sva eva tad āyatane pratitiṣṭhati, tasmād akṣareṣv eva
stobdhavyam. Cf. JB. 1. 332 Caland, Auswahl § 112 p. 125
last line from bottom and 126, 3 sa yo 'nyatrākṣarebhyas stob-
dhi and p. 126, 1 and 4 yo 'kṣareṣu stobdhi.

Present according to the a-class 3 sg. stobhati—1. 331 ṣoḍaśā-
kṣarāṇi stobhati, ṣoḍaśakalo vai puruṣaḥ, kalaśa eva tad yaja-
mānam etasyāṃ eva yonyāṃ siñcati, sa etasyai devayonyai
jāyate,..., ṣoḍaśākṣarāṇi stobhati, tato yāni pañcadaśa sa vajraḥ
(the mss. vajraṃ) pañcadaśo, 'tha yat ṣoḍaśam akṣaraṃ sa
indra, indro vajrasyodyantā,..., ṣoḍaśākṣarāṇi stobhati,..., tāṃ
catuṣcatvāriṇśad akṣarāṇi sampadyante, catuṣcatvāriṇśadak-
ṣarā triṣṭup, traiṣṭubha indraḥ.—3 pl. stobhanti 1. 329[see above
Present according to the root-class 3 s. stobdhi (in fine) and
cf. 1. 330 Caland, Auswahl § 111, p. 125, 10 bhā bhā iti
stobhanti].—Optative 3 s. stobhet, 1. 340 yo vai yajñasyodhar
veda prattāṃ (var. lect. prattamam, prastumam; for this
manner of milking see above under √duh Present 3 s. duhe)
duhe, yajñāyajñīyaṃ vāva yajñasyodhas, tasyaite stanā:
gāyatraṃ ca rathantaraṃ ca bṛhac ca vāmadevyāṃ ca, tad
gāyatraṃ eva (the mss. iva) prastuyād, rathantarasyaiva (var.
lect. ³syeva) stobhān stobhed, bṛhataiva rohān rohed (cf. PB.
7. 7. 6; 8; 8. 3. 7; 8. 4. 11), dhīmīkāro vāmadevyam; and cf. 1.
330 Caland, Auswahl § 111, p. 125, 15 yāvat stobhet.

Past Participle nom. s. neut. pariṣṭubdham—3. 45 athāntari-kṣaṃ (sc. sāma), devān vā antarikṣaṃ paretān asurā avidhyaṃs, te 'kāmayantā : 'ntarikṣād evāntarikṣeṇa vijitya svargaṃ lokam ārohameti, ta etat sāmāpaśyaṃs, tenāstuvata, tato te 'ntarikṣād evāntarikṣeṇa vijitya svargaṃ lokam ārohaṃs, tad evāntarikṣasyāntarikṣatvaṃ, tad etad vijiti svargyaṃ sāma, vijayate gachati svargaṃ ya evaṃ vedā, 'ntarikṣaṃ vā etad ahar, leleva (cf. Caland, Auswahl § 79, note 1, p. 83) vā antarikṣaṃ. tad yan madhyenidhanaṃ (Wackernagel II, 1 § 109ad, p. 278) bhavati pratiṣṭhityā eva, tasyobhayataḥ padaṃ pariṣṭobhayanty antarikṣasya rūpaṃ, ubhayata iva hīdam antarikṣaṃ pariṣṭubdham abhyāṃ lokābhyāṃ.—3. 332 yad ṛcārabhate tat prathamasyāhno rūpaṃ | pariṣṭubdham dvitīyasyo, 'bhayataḥ pariṣṭubdham tṛtīyasya. On the meaning of √stubh + pari cf. Caland on PB. 8. 9. 12, notes 1 and 3; on PB. 10. 11. 1, note 3; and on PB. 12. 4. 27, note 1. Note the Past Participle niṣṭubdha and aniṣṭubdha (ĀpŚ. 15. 5. 9 and 10, also in the BhāradvājaŚS. and the HiraṇyakeṣiŚS.) which formally belongs to √stubh + ni (or + nis) but signifies 'eingekerbt' (Caland). Causative Present 3 pl. pariṣṭobhayanti 3. 45 (see above under Past Participle pariṣṭubdham).

Participium Necessitatis neut. nom. s. pariṣṭobdhavyam 1. 328 and 329 (see above under Present according to the root class 3 s. stobdhi).

√str̥: Present, always according to the nu-class, 3 s. str̥ṇute and Imperfect 3 s. astr̥ṇuta—1. 93 etām eva pratipadaṃ kurvitābhicarann, agnir vai devānāṃ brahmā, 'gninaiva devānāṃ brahmaṇā yaṃ dveṣṭi taṃ str̥ṇute.—1. 203 indro vai vṛtram ajighāṃsat, sa prajāpatim upādhāvad : dhanāni vṛtram iti, tasmā etām apaharasam anuṣṭubhaṃ prāyachat, tayā nāstr̥ṇuta, sa yad astr̥tvā vyanadat tan nānadam (sc. sāma) abhavat, tan nānadasya nānadatvaṃ, tasmād āhur : nānadaṃ ṣoḍaśi-sāma kāryaṃ, na hi tenāstr̥ṇuteti; cf. PB. 12. 13. 4 indraḥ prajāpatim upādhāvad : vṛtram hanāniti, tasmā etām anuṣṭubham

apaharasam prāyachat, tayā nāstr̥ṇuta, yad astr̥to vyanadat tan nānadasya nānadatvam; AB. 4. 2. 2 nānadam ṣoḷaśisāma kartavyam ity āhur, indro vai vṛtrāya vajram udayachat, tam asmai prāharat, tam abhyahanat, so 'bhihato vyanadad, yad vyanadat tan nānadam sāmābhavat, tan nānadasya nānadatvam.—2. 73 manuṣyasenayā vāva nu tam str̥ṇute yaṁ tistīrṣate.—2. 308 etenaivāchidreṇa vajreṇa dviṣantaṁ pāpmānaṁ bhrātṛvyam str̥ṇute.—3. 294 uṣṇikkakubbhyām vā indro vṛtrāya vajram prāharat, tam astr̥ṇuta (the ms. astr̥ṇata), vajro vā uṣṇikkakubho, vajreṇaiva tad dviṣantaṁ pāpmānaṁ bhrātṛvyam str̥ṇute ya evaṁ veda.

S-Aorist 1 s. Middle astr̥ṣi—3. 19 indro vṛtram vajreṇādhyasya: nāstr̥ṣīti manyamāno gāḥ prāviṣat, tā akāmayante: 'ndram janayāmeti, tā etāni sāmāny apaśyaṁs tvāṣṭrīśāmāni, tair indram ajanayan; cf. PB. 12. 5. 21 indro vṛtrād bibhyad gām prāviṣat, tam tvāṣṭryo 'bruvañ: janayāmeti, tam etaiḥ sāmabhir ajanayan: jāyāmahā iti vai sattram āsate, jāyanta eva, with Caland's notes.—3. 163 see above under √śru, S-Aorist 1 sg. aśrauṣam.—3. 296 indro vṛtram vajreṇādhyasya: nāstr̥ṣīti manyamānaḥ parām parāvataṁ agachat. For parām parāvataṁ agachat cf. in Vedic prose ŚB. 13. 3. 3. 5 = TS. 5. 4. 12. 3 = TB. 3. 8. 9. 3 = 3. 8. 12. 2 = 3. 9. 13. 2 īśvaro (sc. aśvaḥ)...parām parāvataṁ gantoḥ; TS. 2. 5. 3. 6 = 6. 5. 5. 2 = TB. 1. 6. 7. 4 = PB. 15. 11. 9 indraḥ...parām parāvataṁ agachat; PB. 5. 8. 8 parām vā ete parāvataṁ gachanti; PB. 15. 7. 2 parām parāvataṁ yajamāno gachet; KB. 5. 7 (21, 13) parām u vai parāvataṁ pitaro gatāḥ; the plural ŚB. 1. 6. 4. 1 sa parāḥ parāvato jagāma; cf. without parām MS. 2. 2. 11 (24, 3) parāvataṁ vā eṣa gato yo niruddhaḥ; PB. 14. 5. 9 parāvataṁ iva vā etarhi yajño gataḥ.

Gerund in -tvā, astr̥tvā 1. 203 (see above under Present). Desiderative Present 3 sg. tistīrṣate 2. 73 (see above under Present). Contrast tustūrṣate MS. 1. 8. 3 (118, 13) and PB. 12. 13. 6; tustūrṣamānaḥ ŚB. 2. 2. 2. 14 (= Kāṇva rec. 1. 2. 2.

9); *tustūrṣamāṇasya* MS. 1. 8. 3 (118, 11) and *ĀpŚ.* 6. 6. 4 (but *BhāradvājaŚS.* *tistīrṣamāṇasya* and *HiranyakeśiŚS.* *tistīrṣataḥ*, cf. Caland, ZDMG. 56, 1902, p. 552); *tustūrṣamāṇau* Kauṣ. Up. 2. 13; but *ĀpŚ.* 22. 2. 9 noun *tistīrṣā* (Caland, l. c.).

√*sthā*: Reduplicated Aorist (with causative function) 1 s. *pratyatiṣṭhipam*—1. 302 *saha kuryāt*: *prajāṃ pratyatiṣṭhipam*, *prajāvān etena bhaviṣyāmīty eva dhyāyet*.

√*spr*: Present according to the *nu*-class 3 s. *sprṇoti* 1. 204 and 205—*śakvariṣu ṣoḍaśisāma kurvīta paśukāmo, vajro vai ṣoḍaśī, paśavaś śakvāryo, vajreṇaiva paśūn sprṇoti, paśumān bhavati, śakvariṣu ṣoḍaśisāma kurvīta yaḥ kāmayeta: vajrī syām iti, vajro vai ṣoḍaśī, vajraś śakvāryo, vajreṇaiva vajraṃ sprṇoti vajrī bhavati; virāṭsv annādyakāmaṣ ṣoḍaśisāma kurvīta, vajro vai ṣoḍaśy, annaṃ virāḍ, vajreṇaivānnādyam sprṇoti,...* (205) *pra vo mahe mahevṛdhe* (so JB. with SV. and PB., instead of *mahivṛdhe* of RV. etc. s. Bloomfield-Edgerton, Ved. Var. II § 691, p. 316) *bharadhvam* (SV. 1. 328 = RV. 7. 31. 10) *ity, etā vai virājo 'nuṣṭupsu ṣoḍaśisāma kurvīta, yaḥ kāmayeta: na mānyā vāg ativaded iti, vajro vai ṣoḍaśī, vāg anuṣṭub, vajreṇaiva vācam sprṇoti; cf. PB. 12. 13. 15–16 anuṣṭupsu ṣoḍaśinā stuvīta yaḥ kāmayeta: na mā vāg ativaded iti | vajro vai ṣoḍaśī, vāg anuṣṭub, vajreṇaivāsmāi vācam sprṇoti, nainaṃ vāg ativadati*. But contrast the Present according to the *nā*-class *sprṇāti* JUB. 4. 9. 9; 4. 10. 1–8 which is found nowhere else.

√*smi*: Imperfect 3 s. *vyasmayata* 3. 163 (s. above under √*śru*, S-Aorist 1 sg. *aśrauṣam*).

Perfect 3 s. *siṣmiye* JB. 2. 270 (Caland, Auswahl § 151, p. 191, 1) and *viṣiṣmiye* JB. 3. 234 (Caland, Auswahl § 203, p. 278, line 3 from bottom) cf. ŚB. 1. 4. 1. 12 *viṣiṣmiye*.

√*sru*: Iṣ-Aorist 2 sg. *asrāvīḥ* 2. 2 (s. above under √*lī* 'be unsteady').

√*svap*: Root-Aorist Optative 3 s. *supyāt*—3. 8 *daśāhena vai prajāpatīḥ prajā asṛjata, tā asya sṛṣṭā viṣūcīr viparaup-*

yanta, sa etau vaiśvānarāv atirātrāv apaśyat, tābhyām enā ubhayataḥ paryagr̥hṇād aneneta upariṣṭād amunā, tā etābhyām evāvārayata, yad viśvaṃ bhūtam avārayata tad vaiśvānarasya vaiśvānaratvaṃ, prajāpatir eṣa yad udgātā (var. lect. udgāyatā), sa etad daśāhenaiva prajāḥ sṛjate, tā etābhyām eva vaiśvānarābhyām vārayate 'neneta upariṣṭād amunā, prajānām dhṛtyā aparāvāpāya, nāsyā vittam paropyate ya evaṃ veda; prāṇo vai pūrvo vaiśvānaro 'pāna uttarāḥ, prāṇāpānābhyām evaitat samṛddhyodṛcam (var. lect. samṛddhyemṛcam) aśnuvate, tasmād u haitayos stotre ṇa supyāt: prāṇān ned ālumpānīti (the ms. net sālumpvānīti, and net sumlumpānīti; the emendation after AB. 1. 17. 14 prāṇān ālupya; or read net samlumpānīti ?.) The same form supyāt also at ĀpŚ. 4. 3. 14. The final dative aparāvāpāya is frequent in JB.: 1. 201 ṣoḍaśinā stuvanti, vajreṇaiva tat paśūn parigr̥hṇanty, aparāvāpāya, nāsyā vittam paropyate ya evaṃ veda; 1. 209 tad yad etā uṣṇiho 'ntataḥ kriyante, vajro vā uṣṇiho, vajreṇaiva tat paśūn parigr̥hṇanty, aparāvāpāya, nāsyā vittam paropyate ya evaṃ veda; 1. 300 ātmanobhayataḥ prajāḥ (the var. lect. adds paśavaḥ) parigr̥hīta, aparāvāpāya, nāsyā vittam paropyate ya evaṃ veda; 2. 319 = 331 brahmaṇaiva tad ubhayataḥ paśūn parigr̥hṇīte, 'parāvāpāya, nāsyā vittam paropyate ya evaṃ veda; 2. 345 brahmaṇaiva tad ubhayataḥ paśūn parigr̥hṇanty, aparāvāpāya, nāsyā vittam paropyate ya evaṃ veda; 2. 255 = 3. 92 (Caland, Auswahl § 179, p. 239, 8) sa yathā vāgarayā (cf. Caland's note 4) vā rajjvā vā vrajam (at 2. 255 the ms. prajāṃ) paritanuyād evaṃ evaitat paśūn parigr̥hṇīte, 'parāvāpāya, nāsyā vittam paropyate ya evaṃ veda; 1. 138 (Caland, Auswahl § 34, p. 40, 9) anejann udgāyet paśūnām aparāvāpāya, yad ejann udgāyet paśūn parāvapet; 2. 111 tā dvāṣaṣṭis stotriyās sampadyante, tato yāṣ ṣaṣṭis sā virāt, paśavo virād, atha ye dve yajamāna evaiṣa dvipāt parastāt paryūḍhaḥ, paśūnām guptyai paśūnām aparāvāpāya, nāsyā vittam paropyate ya evaṃ veda; and caturviṃśatis stotriyās sampadyante,

caturviṁśatyardhamāśas saṁvatsaras, saṁvatsaraḥ prajāpatiḥ, prajāpatir evaiṣa parastāt paryūḍhaḥ, paśūnām guptyai paśūnām aparāvāpāya, nāśya vittam paropyate ya evaṁ veda; 3. 172 tāv etau vajrāv udyatāv antatas tiṣṭhataḥ, paśūnām guptyai paśūnām aparāvāpāya, nāśya vittam paropyate ya evaṁ veda. Elsewhere at K. 31. 1 (2, 4) = Kap. 47. 1 (285, 2); TB. 3. 2. 2. 7; MS. 4. 1. 2 (3, 17) prajānām aparāvāpāya.

Participium Necessitatis svaptavyam—3. 8 tad u vā āhuḥ : ko ha (var. lect. hā) svapnasyeṣe yad vāva prāṇo jāgarti tad eva jāgaritam, kāmam eva svaptavyam iti. Cf. PB. 10. 4. 3 taylor na svaptavyam.

√han: Present Optative 1 sg. hanīya—3. 7 prajāpatir jāyamāna eva saha pāpmanājāyata, so 'kāmayatā : 'pa pāpmānam hanīyeti, sa etaṁ vyūdhachandasam dvādaśāham yajñam apaśyat, tam āharat, tenāyajata, tena viṣvañcam pāpmānam vyauhata, sa yaḥ pāpmagrḥita iva manyeta sa etena vyūdhachandasā dvādaśāhena yajeta, viṣvañcam haiva pāpmānam vyūhate.—3. 98 atha mānavam (sc. sāma) padanidhanam rāthantaram, tasmād rathantare 'han kriyate, manur vā akāmayata : bahuḥ prajayā paśubhiḥ prajāyeya, mānaviḥ prasṛjeyeti, sa etat sāmāpaśyat, tenāstuta, tato vai sa bahuḥ prajayā paśubhiḥ prajāyata, tā imā mānaviḥ prajā, batur eva prajayā paśubhiḥ prajāyate ya evaṁ vedā, 'tho āhus : tā evāśya prajāś srṣṭā rakṣānsy ajighānsann iti, so 'kāmayatā : 'pa rakṣānsi hanīyeti, sa etat sāmāpaśyat : ni tvām agne triṇam dahe (so the ms.; ni tvām agne is the pratika of SV. 1. 54 = RV. 1. 36. 19; atriṇam daha is the end of RV. 1. 36. 20 which mantra is wanting in SV.) 'ty evāsām rakṣānsy apāhann iti, tad u rakṣasām apahatir, apa rakṣaḥ pāpmānam hate ya evaṁ veda.—Optative 1 pl. hanīmahī, 3. 56 devān (the ms. devā) vai svargalokaṁ yato rakṣānsy anvasacanta (the ms. anvasavanta, for the emendation cf. PB. 8. 9. 5; 12. 6. 12; TS. 6. 3. 10. 3; ŚB. 3. 2. 1. 40), te 'kāmayantā : 'parakṣānsi hanīmahīti, ta etat sāmāpaśyaṁ, tad devapurām eva kṛtvā tiryak paryauhaṁs, tena rak-

śāṅsy apāghnata, tad u rakṣasām apahatir, apa rakṣaḥ pāpmānam hate ya evaṃ veda; cf. apa rakṣāṅsi hanīmahi at JB. 1. 183 (Caland, Auswahl § 69, p. 74, 13).

Iṣ-Aorist. Whitney, Roots, p. 202 gives a 3 s. ahānit; this should be deleted. The reference is to JB. 2. 272 (Caland, Auswahl § 151, p. 191, 18) where the ms. reads: amṛta ha vai sa brāhmaṇo 'nuvyāhānīd iti, which Caland emends to 'nuvyāhārīti 'This Brāhmaṇa who uttered a curse (against me) hath died,' cf. in the preceding chapter 2. 269 (Caland, Auswahl § 151, p. 190, line 14 from bottom) yarhy ayaṃ brāhmaṇo 'nuvyāhārī martā... 'When this Brāhmaṇa who hath uttered a curse (against me) shall die...'

Perfect Active Participle nom. sg. jaghnivān and acc. sg. jaghnivāṅsam—3. 241 indro vai vṛtram ahaṅs, taṃ vṛtram jaghnivāṅsam ebhyo lokebhyaḥ sarvāṇi bhūtāny (the ms. bhūny) anvavadann: eṣa vīra, eṣa vṛtraheti, vīryam evāsminś tad abhipūrvam adadhur vīryam eva [the ms. iva; for the confusion of eva and iva cf. my Syntax of Cases I § 9, Ex. 21, p. 15 where references to TS. 2. 6. 9. 1 parāṇ iva :: GB. 2. 1. 4 (148, 2) parāṇ eva; K. 12. 7 (169, 18) reta eva (var. lect. iva) :: MS. 4. 3. 2 (41, 20) reta iva :: GB. 2. 1. 17 (155, 6) reta eva; Scheftelowitz, Apokryphen p. 79 note to RVKh. 2. 6. 27a, and Keith, Ait. Āraṇy. p. 256, note 2 should be added] vā eṣa cakrivān bhavati vṛtram (the ms. vṛtra va) jaghnivān ya etad ahar āgachati (the ms. āgachanti), tad yad: eṣa iti bhavati vīryam evāsminś tad abhipūrvam dadhati.—Gen. sg. jaghnuṣaḥ, 2. 232 atha yan mahendra, indro ha vā eṣa purā vṛtrasya vadhād āsa, sa vṛtram hatvā mahendro 'bhavad, bhūyo hy eva jyāyasā (the ms. jāyasā) karmaṇā 'bhyaśnute, tasmād u rājānaṃ vijitinaṃ mahārājety āhur (the ms. mahārājā ity and omits āhur which seems necessary; for the construction cf. my Syntax of Cases I § 60, Ex. 159, Excursus, p. 248), athaiṣa śunāsīryo, yad vā indrasya vṛtram jaghnuṣa indriyaṃ vīryam āsit tac chunaṃ, yat saṃvatsarasya vijitasya payas tat sīraṃ,

tad yad indrasya vṛtram jaghnuṣa indriyaṃ vīryaṃ yat saṃ-
vatsarasya vijitasya (the ms. pravṛjitasya) payas (the ms.
vayas) tad ubhayam avaruṇadhāmaha iti.

Infinitive in -toḥ, hantoḥ—1. 83 arāṇyam iva (var. lect. itvā)
vā ete yanti ye bahiṣpavamānaṃ sarpanti, tān īśvaro (so the
mss.) rakṣo vā hantor anyā vā nāṣṭrā (the mss. anyā vā nāṣṭā
and anyā parā nāṣṭrā), 'tha dvitīyaṃ juhoti: sūryo mā devo
divyebhyo rakṣobhyaḥ pātu, vāta āntarikṣebhyo, 'gniḥ pārthi-
vebhyas svāheti, ya evaiṣām lokānām adhipatayas tebhya
evaitad ātmānaṃ paridāya sarpati, nārtim ārchati. The clo-
sest parallel to the yajus is PB. 1. 3. 2=6. 7. 2 where the
short ā in āntarikṣābhyaḥ (...vāyur āntarikṣābhyo...) is note-
worthy; Bloomfield (Concordance) suggests an emendation to
āntarikṣyābhyo, the JB. reading would favour an emendation
to āntarikṣābhyo; but cf. Ait. Ār. 1. 3. 5 (90, 5 ed. Keith) āpo
vāva yoguvatyo yā āntarikṣāḥ (Studia Indo-Iranica, Ehrengabe
für Wilhelm Geiger, 1931, p. 138, note 2).—For the gender of
īśvaraḥ cf. Delbrück Altind. Syntax § 53, p. 88; Weber, Ind.
Stud. 9, p. 279; 13, p. 111; Liebich, Bezzenb. Beitr. 11, p. 301;
Speijer, Sanskrit Syntax § 392, p. 309, 1; Vedische und Sans-
krit Syntax § 217, p. 66; Aufrecht. AB. p. 428, 11 (AB. 2.
20. 18); Caland, PB. translation, Introduction III § 8b, p.
xxviii-xxix.

Gerund in -am, punarabhighātam—1. 208 ahno 'surā nuttā
rātriṃ prāviśaṃs, te devā etāni sāmāny apaśyann etān paryā-
yāṃs, tair enān anv abhyavāyaṃs, tān prathamena paryāyeṇā-
ghnan, yat paryāyam aghnaṃs tat paryāyānām paryāyatvaṃ,
paryāyam eva dviṣantaṃ bhrātrīyaṃ hanti ya evaṃ veda;
ye prathamarātreṇa channā āsaṃs tān prathamena paryāyeṇā-
ghnan, yat prathamasya paryāyasya prathamāni padāni puna-
rādini bhavanti ye prathamarātreṇa channā bhavanti tān eva
tena ghnanti; ye madhyarātreṇa channā āsaṃs tān madhya-
mena paryāyeṇāghnan, yan madhyamasya paryāyasya madhya-
māni padāni punarādini bhavanti ye madhyarātreṇa (var. lect.

here madhyamarātreṇa) channā bhavanti tān eva tena ghnanti; ye 'pararātreṇa channā āsaṁs tān uttamena paryāyeṇāghnan, yad uttamasya paryāyasya padāni punarādini bhavanti ye 'pararātreṇa channā bhavanti tān eva tena ghnanti; punarabhīghātam vāvaināṁs tad aghnan, yathā vai hatvā punar hanyāt tādṛk tat, punarabhīghātam eva dviṣantam bhrātṛvyam hanti ya evam veda. Cf. AB. 4. 5. 3 = GB. 2. 5. 1; PB. 9. 1. 1-19. For punarabhīghātam cf. K. 12. 4 (165, 20) sarveṣām (sc. puroḍāśānām) abhīghātam (but one ms. atighātam; as MS. reads) avadyati; MS. 2. 4. 5 (43. 5) sarveṣām atighātam avadyati (the parallel to K. and MS. at TS. 2. 4. 11. 5 reads sarveṣām abhigamayann avadyati); ŚB. 2. 3. 2. 9 and 10 yathemā rudraḥ (10. varuṇaḥ) prajā āsraddhayeva tvat (10. prajā gṛhṇann iva tvat) sahaseva tvan nighātam iva tvat sacate; K. 24. 10 (101, 9) = GB. 2. 2. 7 (172, 6 ed. Gaastra) te devās saṁghātam-saṁghātam parājayanta; K. 29. 1 (166, 6) te devās saṁghātam-saṁghātam parājayanta (the parallel MS. 3. 10. 5 (136, 14) reads saṁstambham-saṁstambham); MS. 4. 1. 6 (8. 14) saṁghātam-saṁghātam vāvaitena yajamāno bhrātṛvyam jayati (repeating the saṁghātam-saṁghātam of the mantra VS. 1. 16 etc.; TS. 1. 1. 5. 2 etc.); K. 31. 4 (5, 12) = Kap. 47. 4 (288, 5) saṁghātam-saṁghātam eva bhrātṛvyam jayati repeating the saṁghātam-saṁghātam of the preceding mantra). For paryāyam cf. anuparyāyam 3. 115 above under √i Gerund in -am, and PB. 9. 1. 3 tān (sc. asurān) samantam paryāyam prāṇudanta,..., yat paryāyam prāṇudanta...; AB. 4. 5. 3 tān vai paryāyair eva paryāyam anudanta,..., yat paryāyaiḥ paryāyam anudanta; and anantarāyam TS. 6. 1. 8. 4; 6. 2. 10. 2; ŚB. 1. 1. 2. 8 (= Kāṇva rec. 2. 1. 2. 8); 12. 8. 1. 17; AB. 2. 20. 1; 3. 37. 14.

Desiderative Imperfect 3 s. ajighāṁsat—1. 203 see above under √str Present 3 s. strṇute.—3. 134 indro vai vṛtram ajighāṁsat, sa viśvāmitram upādhāvad: ṛṣa upa tvā dhāvāma, iha no 'dhibrūhiti, sa vai tad viśvāmitras sāmāpaśyat; tenāstuta (the

ms. *tenāstuvata*), *tato vā indro vṛtram ahan*, so 'bravīn : mahān vā idaṃ viśvāmitrasyābhūd iti, tad eva mahāvaiśvāmitrasya mahāvaiśvāmitratvam. On the mahāvaiśvāmitrasāman the JB. 3. 134 has the following: *tāsu* (sc. *ṛkṣu*) mahāvaiśvāmitram (sc. *sāma*), *etena vai viśvāmitro mahimānaṃ bhūmānaṃ abhipūrvaṃ paśūnām avārundhata*, tad etat paśavyaṃ *sāma*, mahimānaṃ eva bhūmānaṃ abhipūrvaṃ paśūnām avarunddhe ya evaṃ veda; and: *tat trīṇaṃ bhavati*, paśavo vā *iḷā*, paśava etad ahar, abhipūrvāṇām eva paśūnām avaruddhyai, bheṣajaṃ ha khalu vai *tisra* (the ms. *tisṛ*) *iḷā*, etad dha vai śivaṃ śāntaṃ vāco yat *tisra* (the ms. *tisṛ*) *iḷās*, tad yat trīṇaṃ pañcame 'hani bhavati tenaiva triṇavaṃ stomāṃ (the ms. *somaṃ*; cf. PB. 3. 1. 2 vajro vai triṇavo [sc. *stomaḥ*], vajram eva tad vyūhati, śāntyai) śamayanti.—Imperfect 3 pl. 3. 98 (see above under ✓han, Present Optative 1 s. *haniya*).

✓hu: Present Subjunctive 1 dual *juhavāva* 1. 9 (see above under ✓śak, Future 1 dual *śakṣyāvaḥ*).—Imperative 2 sing. *juhudhi*, 1. 3+3 *yadi kāmayerann: adhvaryur eṣāṃ mriyetety adhvaryuṃ prātassavane brūyuh: prajāpater ṛgbhir juhudhīti*, *yadi kāmayeran: hotaiṣāṃ mriyeteti hotāraṃ mādhyandine savane brūyuh: prajāpater ṛgbhir juhudhīti*, *yadi kāmayerann: udgātaiṣāṃ mriyetety udgātāraṃ tṛtīyasavane brūyuh: prajāpater ṛgbhir juhudhīti*, ..., *yadi kāmayeran: yajamāna eṣāṃ mriyeteti yajamānaṃ brūyuh: prajāpater ṛgbhir juhudhīti*.

Periphrastic Perfect 3 sg. *juhavām cakāra* and 3 pl. *juhavām cakruḥ*—1. 37–38 *tad vai tad agnihotraṃ dvādaśāhaṃ brahma juhavām* (var. lect. *juhuvām*) *cakāra*, tad dvādaśāhaṃ hutvā (var. lect. *hamtvā*) *kīrtiṃ* (the mss. *kīrttir*) *yaśaḥ prajāpatim* (so the mss., read *prajātim* ?) *amṛtaṃ tad udājahāra*, tad vai tad agnihotraṃ dvādaśāhaṃ brahma hutvā (var. lect. *kṛtvā*) *prajāpataye pratyūhya* (var. lect. *pratyūhya*) *svargaṃ lokam abhy uccakrāma* (var. lect. *uccakāma*); tad vai tad agnihotraṃ dvādaśāhaṃ prajāpatir juhavām cakāra, tad dvādaśāhaṃ hutvā

(var. lect. *kṛtvā*) *prajñām medhām mīmāṃsām tapas tad udājahāra, tad vai tad agnihotraṃ dvādaśāhaṃ prajāpatir hutvā* (var. lect. *kutvā*) *devebhyaś ca ṛṣibhyaś ca pratyūhya* (var. lect. *pratyūhya*) *svargam eva lokam abhy uccakrāma* (var. lect. *uccakāmus*); *tad vai tad agnihotraṃ dvādaśāhaṃ devāś ca ṛṣayaś ca juhavām cakrus, tad dvādaśāhaṃ hutvā* (var. lect. *haṃtvā*) *pūrvēbhyo manuṣyebhyaḥ pratyūhya* (var. lect. *pratyūhya*) *svargam u eva lokam abhyuccakramus*; *tad vai tad agnihotraṃ dvādaśāhaṃ brahma juhavām cakāra dvādaśāhaṃ prajāpatir dvādaśāhaṃ devāś ca ṛṣayaś ca, tad dvādaśāhaṃ-dvādaśāhaṃ hutvā* (var. lect. *haṃtvā*) *kāmān nikāmān āpuḥ, kim u ya enaṃ yāvajjivam juhuyāt* (var. lect. *sa juhuyāt*) | (38)...*tad vai tad agnihotraṃ dvādaśāhaṃ eva pūrve manuṣyā juhavām cakruḥ.*

√*hū* (*hvā*): Imperfect 3 pl. *ahvayan*—3. 47 = 51 *hūtiś ca ha khalu vā ete sāmānī pratiśrutiś ca: ho ye ho vā hā ho ity evānenā* (at 51 *evaitenā*) '*ṅgirasō 'hvayan, hā vā o vā ity etena* (at 51 *anena*) *pratyasṛjvaṅś* (the ms. both times *pratyasṛjvaṅś*), *te ha vā ete sāmānī hūtiś caiva pratiśrutiś ca, svargye, svargasya lokasya samaṣṭyai.*

Perfect 3 pl. *upajuhuvire* 3. 81 (see above under √*srj*, S-Aorist 3 Middle *asṛṣṭa*).

√*hr̥*: S-Aorist 1 s. *prāhārṣam*—1. 302 *atho vajro vai nidhanam: vajram evaitad dviṣate bhrātṛvyāya prāhārṣam* (the mss. *prāhāsam* and *prāhārṣam*) *ity eva tad dhyāyet* (the mss. *iti*, omitting the rest which must be supplied from the context).—3 s. *āhārṣit*, 1. 289 (immediately following upon Caland, *Auswahl* § 102, p. 115...*ya evam veda*) *tānīmānī chandāṅsy abruvann: iyaṃ* (i. e. the *gāyatrī*) *vāva naś śreṣṭheyam vīryavattamā yā somam āhārṣid* (an *iti*, wanting in the mss., must be supplied).

Infinitive in -os, *hartoḥ*—2. 388 *īśvarā ha tv anyasmai mūrdhann annādyam* (the ms. *mūrdhānnādyam*) *hartor ya etāsu mūrdhanvatiṣv agniṣṭomasāma kurvantiti, tad anuṣṭubhy eva kār-yaṃ, vāg vā anuṣṭub, annam daśastobham, mukhato vai vāg*

iyam, mukhata eva tad ātmano 'nnādyam dadhate, tasmād anuṣṭubhy eva kāryam.

Desiderative Present 3 s. ājihīṣati—1. 92 tayā pavasva dhāraye (SV. 2. 786 = RV. 9. 49. 2) 'ti saṃgrāmaṃ saṃyatiṣyamāṇasya pratipadam kuryād: yayā gāva ihāgamañ janyāsa upa no gr̥hān (so JB. against gr̥ham of SV. RV. and PB.; the reference to JB. should be added in Bloomfield's Concordance and Bloomfield-Edgerton-Emeneau's Vedic Var. III § 711, p. 355-6) iti. janyā vā eṣa gā ājihīṣati yas saṃgrāmaṃ saṃyatta, ā janyā gā haraty; etām eva pratipadam kurvīta sanim praiṣyan, janyā vā eṣa gā ājihīṣati yas sanim praity, ā janyā gā haraty upainam janyā gāvo namanti ya evaṃ veda. Cf. PB. 6. 10. 19 tayā pavasva dhārayā yayā gāva ihāgamañ janyāsa upa no gr̥ham iti pratipadam kuryād yaḥ kāmayero: 'pa mā janyā gāvo nameyur, vindeta me janyā gā rāṣṭram iti, yad eṣa pratipad bhavaty upainam janyā gāvo namanti vindate 'sya janyā gā rāṣṭram.—3 s. Middle upajihīṣate 1. 285 (see above under √dā. Desiderative).

√hval: Imperfect 3 s. vi...ahvalat—3. 208 etena vai tṛtīyena tryahena devā ūrdhvās svargam lokam āyan, sa eṣām asaṃgr̥hīto vīvāhvalat, tasminn: indras sa dāmane kṛta ojiṣṭhas sa bale hita (SV. 2. 573 = RV. 8. 93. 8) iti balam adadhur, girā vajro na saṃbhṛta (SV. 2. 574 = RV. 8. 93. 9) ity evainam samabharan, sabalo anupacyuta (ibid.) ity evainam sabalam akurvañs, taṃ saṃskṛtya tena svargam lokam āyan.

√hvṛ (hru, hur): Causative Present Participle nom. sg. avahvārayan—1. 79 tūṣṇīm droṇakalaśam adhyūhya tam avahvārayan dakṣiṇā nirūhet.

SAIŚIRIYA-ŚIKṢĀ

edited by

TARAPADA CHOWDHURY, M. A., PH. D.

This edition of the Śaiśirīya-Śikṣā is based on a Devanāgarī copy of a Kerala ms. deposited in the Adyar Library, Madras. The transcript was very kindly lent to me by Prof. Dr. Raghu Vira. The original ms. is reported to be neatly and carefully written, and not very old in appearance, and to contain no colophon giving the name of the copyist or the date or place of writing.

The Śaiśirīya-Śikṣā is concerned with the Śaiśirīya-śākhā of the RV. Śaunaka's Ṛkprātiśākhya, too, professes to deal with the same śākhā (see M. D. Śāstri's ed., Vargadvayavṛtti v. 7). As in the latter, nearly all the instances quoted could be traced to the printed edition of the RV. References thereto have been supplied as far as possible. I have also taken the liberty to introduce accent marks in the citations and the symbol of the elided *a* where necessary,—both of which are absent in the original ms.—, to separate the examples without altering the sandhi forms in which they appear, and to vary the position of the double stroke, marking the conclusion of a verse according to sense.

ABBREVIATIONS

- Am. = Amareśa-Śikṣā
 LŚ = Lomaśi-Śikṣā
 MŚ = Māṇḍūkī-Śikṣā
 Nār. = Nāradiya-Śikṣā
 Pār. = Pārāśari-Śikṣā
 PŚ = Pāṇiniya-Śikṣā
 RPr. = Rkpratiśākhya ed. M. D. Śāstri
 Svar. = Svarāṅkuśa
 YŚ = Yājñavalkya-Śikṣā

All the Śikṣās, except the Māṇḍūkī-Śikṣā, have been quoted from the Śikṣāsaṃgraha, published in the Benares Sanskrit Series. The Māṇḍūkī-Śikṣā is generally quoted from Bhagavaddatta's edition.

हरिः । श्रीगणपतये नमः । अविघ्नमस्तु ॥

ओं गजाननाय श्रीशाय सर्वविघ्नप्रणाशिने ।

नमो गणेशरूपाय विष्णवे दशबाहवे ॥²

जगत्संभूतिसंरक्षासंहारैकविनोदिने ।

नमो भगवते तस्मै चिदानन्दाय विष्णवे ॥

5 मुद्रलो गालवो गार्ग्यः शाकल्यः शैशिरस्तथा ।

पञ्चैते शौनकाः शिष्याः शाखाभेदप्रवर्तकाः ॥³

शैशिरस्य तु शिष्यस्य शाकटायन एव च ॥

सर्वज्ञं सर्वकर्तारमाचार्यं तु प्रणम्य च ।

शैशिरो ऽहं प्रवक्ष्यामि शाखाया लक्षणं विधिम् ॥

10 त्रिषष्टिश्चतुःषष्टिर्वा वर्णाः संभवतो मताः ।

प्राकृते संस्कृते वापि स्वयं प्रोक्ताः स्वयंभुवा ॥⁴

स्वरा विंशतिरेकश्च स्पर्शानां पञ्चविंशतिः ।

यादयश्च स्मृता ह्यष्टौ चत्वारस्तु यमाः स्मृताः ॥⁵

अनुस्वारो विसर्गश्च लकारश्च तथैव च ।

1 Ms. स्वर्त्तुनि-.

2 For the conception cp, Brahmapurāṇa, quoted in Śabdakalpadruma s.v. gaṇeśa.

3 Cp. Viṣṇumitra in Vargadvayavṛtti 7 (RPr.) मुद्रलो गोखलो वात्स्यः शरीरः शिशिरस्तथा । पञ्चैते शाकलाः शिष्याः शाखाभेदप्रवर्तकाः ॥ and Viṣṇupurāṇa

quoted in Śabdakalpadruma s. v. veda: मुद्रलो गोखलुश्चैव वात्स्यः शालीय एव च । शैशिरः पञ्चमश्चासीन्मैत्रेयः सुमहामतिः ॥

4 Ll. 10-11 = PS 3 with v. 1. शंभुमते for संभवतो.

5 Ll. 12-13 = PS 4.

- 15 दुस्पृष्टश्चेति विज्ञेयो नासिक्यं रङ्गमुच्यते ॥^१
 उच्चारणविशेषेणात्राक्षराश्रयमुच्यते ॥
 द्विविधं वर्णजातं हि स्वरो व्यञ्जनमेव च ।
 अकारादिः स्वरो ज्ञेयः कादि व्यञ्जनमुच्यते ॥
 द्विविधश्च स्वरो ज्ञेयो ऽनासिक्यः सानुनासिकः ।^२
- 20 उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरितः प्रचयस्तथा ॥
 कादीनां पञ्च वर्गाश्च स्पर्शा इति हि संज्ञिताः ।
 दुस्पृष्टश्चेति विज्ञेयो डढयोः स्वरमध्ययोः ॥^३
 वर्गाणां प्रथमा वर्णा द्वितीया ऊष्मसंज्ञिताः ।
 हकारवर्ज्याश्चाघोषाः शिष्टं घोषवदुच्यते ॥
- 25 नासिक्याः पञ्चमा वर्णा अनुस्वारस्तथैव च ।
 चत्वारस्तु यमाः प्रोक्ता अव्यक्ताः सानुनासिकाः ॥
 चतस्रो यादयो ऽन्तस्था नासिक्या अप्यरेफिकाः ।
 ऊष्माणः शब्दयश्चैव चत्वार इति कीर्तिताः ॥
 जिह्वामूलीय इत्युक्त उपध्मानीय एव च ।^४
- 30 कपाश्रितोष्मजातौ च विसर्गस्य च संभवौ^५ ॥
 ह्रस्वो दीर्घः प्लुत इति स्वराः कालेन संज्ञिताः ।
 सन्ध्यक्षराणां कालश्च दीर्घः प्लुतो न मात्रिकः ॥
 उच्चारणविशेषेणा[त्रा]क्षराश्रयमुच्यते ॥^६
 व्यञ्जनं त्वर्धमात्रं स्यात् स्वरभक्तिस्तथैव च ।
- 35 संयोगे पादमात्रा स्यात् स्वरभक्तिः प्रकीर्त्यते ॥^७
 ह्रस्वात् परस्त्वनुस्वारस्त्रिपादः परिकीर्तितः ।

1 Ll. 14-15 = PS 5, except b: २क२पौ
 चापि पराश्रितौ, and d: लकारः प्लुत
 एव च ।

2 Ms. द्विविधाश्च स्वरा ज्ञेया नासिक्याः सानु-
 नासिकाः ।

3 Ms. वर्णाश्च.

4 Am. 15cd: द्विस्पृष्टता च विज्ञेया डढयोः
 स्वरमध्ययोः which would be a better
 reading here.

5 Ms. श्वा°.

6 Ms. इत्युक्ता उपध्मानीयमेव च.

7 Ms. संभवाः.

8 Ms. ह्रस्व.

9 The reading appears to be faulty;
 should it be उच्चारणविशेषेणाक्षरमाश्रय
 उच्यते ?

10 Cp. RPr. 1. 33-35.

स च ह्रस्वस्त्रिपादः स्याद् द्वावेतौ सममात्रिकौ ॥

दीर्घात् परस्त्वनुस्वारः पादमात्रः प्रकीर्तितः ।

स च दीर्घः सपादः स्याद् वर्णकालो निगद्यते ॥¹

40 अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा ।

जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च ॥²

अकुहाः कण्ठजाः प्रोक्ता उपध्मानीय ओष्ठजः ।

उपू³ ओष्ठ्यौ विजानीयाद्वो⁴ दन्त्योष्ठ्यस्तथैव च ।

एषे तु कण्ठतालव्यौ ओष्ठौ कण्ठोष्ठौ स्मृतौ ॥

45 स्पर्शानां करणं स्पृष्टमन्तस्थास्वीषदुच्यते ।

स्वराणामूष्मणां चैव विवृतं करणं स्मृतम् ॥

संवृतं चेत्यकारस्य सर्ववर्णो निगद्यते ।

उच्चारणविशेषेणा[त्रा]क्षराश्रयमुच्यते ॥⁵

अनुस्वारे विवृत्यन्ते विरामे चाक्षरद्वये ।

50 ओवर्णे च उवर्णे च पवर्णे च पृथक् पृथक् ॥

ओ औ उवर्ण इत्येषामनुस्वारपवर्गयोः ।

विरामे च विवृतौ च मध्ये च व्यञ्जनद्वये ।

द्विरोष्ठौ तु विगृहीयाद्वकारे त्वधरं तथा ॥⁶

सुऊतयो⁷ (8.47.1-18) भ्रातुः पुत्रान् (10.55.1) धेनुं⁸ सोमः (1.91.20) ।

प्र सुष्टुतिः (5.42.14) यन्मयोभु (5.42.2) उदीरय पुपुष्वान् (10.71.11) ।

मोष्ठवो⁹ असमा बभूवुः (10.71.7) श्वो¹⁰ वोचिमही (1.167.10) त्येतादृशं निदर्शनम् ॥

ओ औ उवर्ण इत्येषां व्यञ्जनस्य च संगतौ ।

सकृदोष्ठौ विगृहीयान्नान्यश्चेन्मध्यगः स्वरः ॥

द्विषो युयोतु यूयुविर् (5.50.3) इत्येतत्तन्निदर्शनम् ॥

1 Cp. RPr, 13. 32-33.

2 Ll, 40-41 = PŚ 13.

3 Ms. ऊवू.

4 Ms. द्वौ.

5 ? Perhaps it is to be emended to उच्चारणविशेषेणाक्षरमाश्रय उच्यते ।

6 Ll. 49, 53 = PŚ 24, except विवृत्यां तु for विवृत्यन्ते.

7 Ms. तेनुं.

8 Ms. पुपुष्वान्.

9 The reading is doubtful. Is it मो-
ध्वय (8. 2. 20) ?

10 Ms. अस्मान् बभुवुश्, but amongst the three occurrences of बभूवुः in RV the above one is the nearest to it.

11 Ms. श्यो.

- 60 कतवा यत्र दृश्यन्ते संधिस्थानेषु नित्यशः ।
 स्ववर्गेण नियुक्ताश्च वीरन्तत्रैव कारयेत् ॥¹
 हिङ्कृण्वती² (1.164.27) तत्ते भद्रं (1.94.4) गां भजन्त (8.4.21) निदर्शनम् ॥
 स्पर्शानां पञ्चमैर्योगे भवन्तीह यमाः स्मृताः ।
 अयःपिण्डेन तत्तुल्यं धनबन्धाः प्रकीर्तिताः ॥³
- 65 सः पल्लिक्तीर् (5.2.4) अग्निर । यज्ञं । पल्लिर् । विज्ञ ।
 धर्मं (5.172.3) आत्मानं । पाप्मा । जगृभ्मा । ऽगृभ्णामित्येतन्निदर्शनम् ॥
 स्पर्शास्त्वपञ्चमाश्चैवमन्तस्थाभिश्च संयुताः ।
 दासपिण्डेन तत्तुल्यं श्रथबन्धाः प्रकीर्तिताः ॥⁴
 शतुं । सख्यम् । अग्रयं । कृच्छ्रं⁵ । क । वज्रं । यज्वा । राष्ट्रयति (6.4.5) ।
 सायौगिर (8.1.33) विद्धिर् (?) । मेढ्रं । वाध्यश्वे (10.69.5, 9, 12) ति निदर्शनम् ॥
 वकारस्तु नकारेण शङ्कारेण च संयुतः⁶ ।
 श्रथबन्धः स विज्ञेयो दुस्पृष्टश्चात्र चोच्यते ॥
 भूरिदान्नः । एवयान्नः (2.34.11) प्रातर्यान्ः (1.45.9) दधिक्राव्णः ।
 ईळे द्यावापृथिवी (1.112.1) मीळहे सतिर् (9.106.12) इत्यत्र तु निदर्शनम् ॥
- 75 संयोगे शषसाः पूर्वे परं चेदनुनासिकम् ।
 ऊर्णापिण्डेन तत्तुल्यं श्रथबन्धाः प्रकीर्तिताः ॥
 अश्नोतु । विष्णुर् । घृतस्नू⁷ (3.41.9) काष्मेवे⁸ (1.116.17) ति निदर्शनम् ॥
 परस्परस्तु संयोगः स्पर्शानां संभवेद्यदि ।
 तत्पूर्वस्य श्रुतिर्नास्ति विरामे व्यञ्जनस्य च ॥⁹

1 Ll. 60-61 are not very clear. Examples and sense suggest कतभा as the right reading for कतवा.

2 Ms. हि कृण्वति.

3 Ll. 63-64 = Am. 176b-177b, except ...चत्वारो ये यमाः स्मृताः । अयःपिण्डेन ते तुल्याः....

4 Ms. पल्लिर्.

5 Ms. दध्मात्मानं, but only धर्मः, and not दध्म, occurs in RV.

6 अगृभ्णाम् does not occur in RV, but

अगृभ्णात् and अगृभ्णन् do.

7 Cp. Am. 178c-179b.

8 कृच्छ्रा only in RV.

9 Is it विद्युः (1. 23, 24) ?

10 Ms. ज-.

11 Ms. संयुतौ.

12 Ms. घृतस्नू.

13 Ms. काष्मेव.

14 Cp. RPr. 6, 17-18 and Am. 187, Ll. 78-81 repeated as ll. 251-252 and 255-257 below.

वाग्देवी । विदकुलाद् । विभ्राड् बृहद् (10.170.1) आरैक् पन्थाम् (1.113.16) ।
यद् घ्नन्^१ (5.31.7) त्रिष्टुब् गांयत्री (10.14.16) अस्माद् । अनुष्टुबिति निदर्शनम् ॥

नकारान्तं पदं पूर्वं यवकारे परे पदे ।

असंयुतं तु विज्ञेयमुभयोर्व्यक्तिरिष्यते ॥^४

संयुतौ यवकारौ चेदकारः परतो यदि ।

85 संयुतं त्वत्र विज्ञेयं नोभयोर्व्यक्तिरिष्यते ॥^५

अनुस्वारस्वराद्यस्तु^६ संयोगादिर्द्विरुच्यते ।

ऊष्मा चेत् प्रथमौ^७ ज्ञेयौ लात् स्पर्शो^८ रपरस्तथा ॥

त्वं [श]अद्धाभी (6.26.6) रथं [स्]स्वस्ति । व[ञ्]ज्रम् । अ[ग्]ग्रम् ।

आ [त]त्वा रथम् (8.68.1) ।

आ [द्]द्वाभ्याम् (2.18.4) ईध्यस्व (?)^{१०} । वि[ब्]भीस् (1.188.5) सहस्[क्]कृत ।

कश्[च्]छन्दसां^{११} (10.114.9) पश्[च्]चात् । सुष् [द्]दुभस् । तिष् [द्]ठन्ति ।

शुल्का (?)^{१२} । कस् [त्]तद् (1.170.1) अस् [त्]ता । दिवस् [प्]परि ।

शुल्[क्]का[य]ं^{१३} । उल् [क्]कामिव (10.68.4) गल् [द्]दया (8.1.20) मर्च्च[य]ति^{१४}

वर्धन्तान्दितं पुनर्यन्ध पूर्वमैर्थश्च (?)^{१५} तदत्र तु निदर्शनम् ॥

यद्यूष्मानुर्पधो युक्तः स चेदन्तस्थया पुनः ।

95 तस्यैव क्रमणं कार्यं [श]श्यावा । [स्]स्वाहा । [श]श्रिये । [ह]ह्ये ॥^{१७}

नटाभ्यां से परे मध्ये तकारः संप्रजायते ।^{१८}

1 Ms. -द्.

2 Ms. यद्घ्नन् (cp. 1, 253, 256).

3 Ms. -प्.

4 Cp. RPr. 6, 23.

5 Cp. ll. 119-120 below.

6 Ms. -न्त, cp. RPr. 6. 1.

7 Ms. -मा, cp. Uvāṭa on RPr. 6. 6:

ऊष्मणः परेषां प्रथमद्वितीयानामेव द्विवचन-
मिष्यते and Pāṇ. 8. 4. 47: शरः खयः.

8 RPr. 6. 5.

9 RPr. 6. 4.

10 ईध्यस्व is the nearest form in RV.

इध्यस्व does not occur.

11 Ms. कछन्दसां.

12 This is out of place here and seems
to be a mistake.

13 Ms. शुल्का, but शुल्काय is the only
form used in RV.

14 Ms. मर्च्चति, which does not occur
in RV.

15 वर्धन्तान्दितं etc. hopelessly corrupt.

16 Ms. -व-.

17 Cp. RPr. 6, 9: वोष्मा संयुक्तोऽनुपधः.

18 RPr. 4. 17.

नतयोर्ले^१ चवर्गे च सवर्णः स्यात् परस्य तु ॥

त एवादुकहेमञ्च वृत्तश्चाकारः श्रूयते ।

आपः क्षिप्तञ्च यच्छब्दं प्रथमोच्चारणलक्षणम् (?)^२ ॥

सैसवान्सन्स्तूयसे (3.22.1) विराट्सघ्राट् (1.188.5) यस्मिँल्लोके (9.113.7) ।

नृञ्जातैर्^३ (5. 15. 2) इति तल्लोकम् । अस्माच्चेति निदर्शनम् ॥

अनन्त्याः प्रथमा वर्णा घोषसंज्ञे परे स्थिते ।

वर्णा द्वितीयानुच्यन्ते उच्यन्ते वर्णवेदिभिः ॥^४

द्वयोः पादुकहेमञ्च वृत्तश्चाकारः श्रूयते ।

105 आपः क्षिप्तञ्च यच्छब्दं द्वितीयोच्चारणलक्षणम् (?)^२

वृ[स्व]षेवृ[स्व]षे^५ (10. 27. 22) संवत्सरं (7. 103. 1) ।

त्वान्त्सारी^६ (1.134.5) तमप्सन्तं^७ (1.100.8) च मत्स्यसुरः^८ (9.65.10) ।

मत्स्यस्यायी (1.175.1) त्येतत्तु निदर्शनम् ॥

यथासौ मत्तमातङ्गः पदात् पदमवक्रमी ।

110 एवं पदं पदस्यान्ते दर्शनीयं^९ पृथक् पृथक् ॥

रलौ स्वराद्^{१०} यत्र पूर्वा ऊष्मसंज्ञे परे स्थिते ।

पूर्वस्वरस्य संभाव्या स्वरभक्तिः प्रकीर्त्यते ॥^{११}

अदर्शि । शीषा^{१२} । अग्निर्होता^{१३} (1.1.5) ससृते^{१४} (2.25.1) च । न जल्लवः^{१५} (8.61.11) ।

शतवल्शो (3.8.11) ऽर्षा णः^{१६} (9.61.15) अर्षेत्तदत्र निदर्शनम् ॥

1 Ms. -ले. For line 97 cp. RPr. 4.

8-11.

2 Hopelessly corrupt.

3-3 Ms. सैसवान्सन्स्तूयसे विराट् सघ्राट्
स्मिँल्लोकेन्तजातैरिति.

4 Read अनन्त्याः प्रथमा वर्णा ऊष्मसंज्ञे परे
स्थिते । वर्णा द्वितीया उच्यन्ते उच्यते वर्णा-
वेदिभिः ॥ ? Cp. RPr. 6. 54: ऊष्मोदयं
प्रथमं स्पर्शमेके द्वितीयमाहुरपदान्तभाजम्.

5 Ms. वृक्षेवृक्षे.

6 Ms. त्वान्त्सारि.

7 Ms. तमस्सन्त.

8 Ms. चमत्सरं.

9 Ms. मत्स्य-

10 Ms. पदपदस्यान्तं दर्शयन्तं; cp. YŚ: 197:

यथा सुमत्तनागेन्द्रः पदात्पादं निधापयेत् ।

एवं पदं पदाद्यन्तं दर्शनीयं पृथक् पृथक् ॥

11 Ms. अल्लुखरा, which can only be a
mistake. Cp. RPr. 6. 46: रेफात्स्वरोप-
हिताद्वयञ्जनोदयादकारवर्णा स्वरभक्तिरुत्तरा,
and YŚ 102, Am. 53.

12 Cp. RPr. 1. 32.

13 Ms. शीषा.

14 Ms. ससृते.

15 Ms. जल्लवः.

16 Ms. र्षाण.

- 115 व्यञ्जनान्तेषु युक्तेषु सैव स्यात् पादमात्रिका ।
 शीर्ष्णः शीर्ष्णः (7.66.15) प्रसस्त्राणः² (5.44.3) तर्ह्यैवैतन्निदर्शनम् ॥
 स्वरभक्तिं प्रयुञ्जानस्त्रीन् दोषान् परिवर्जयेत् ।
 इकारं चाप्युकारं च ग्रस्तदोषं तथैव च ॥³
 यकाररेफावित्येतावृकारेण च संयुतौ ।
 120 ओष्ठौ तत्र न कम्प्येते क्षिप्रमेतत् प्रचक्षते ॥⁴
 प्र कृतान्यृजीषिणः (8.32.1) वज्रयचीषमः⁵ (10.22.2) शम्भृकाणः (1.87.5) ।
 निर्ऋथन् (7.107.14) निर्ऋतेश्चापि निदर्शनमितीदृशम् ॥
 विसर्जनीयस्य यदा कपयोः परतः स्थितिः ।
 न संहितायां भवत ऊष्मजातौ परिग्रहे ॥⁶
 ज्योतिष्कद् (1.50.4) यातं छर्दिष्पाव् (8.9.11) इममञ्जस्पासुभये⁷ (10.92.2) ।
 ह्रविष्कृतं । पथस्पर्ध (6.46.8) इत्यत्र तु निदर्शनम् ॥
 नीचैः स्वरोऽनुदात्तः स्यादुच्चैश्चोदात्त उच्यते ।
 स्वरितं तत्समाहारस्तदैक्यं प्रचयः स्मृतः ॥
 अनुदात्तो हृदि ज्ञेयो मूर्धन्युदात्त उच्यते ।
 130 स्वरितः कर्णमूलीयः सर्वस्मिन् प्रचयस्तथा ॥⁸
 इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति⁹ (10.75.5) निदर्शनम् ॥
 उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरितश्च तथैव च ।
 लक्षणं वर्णयिष्यामि दैवतं स्थानमेव च ॥
 शुक्लमुच्चं विजानीयान्नीचं लोहितमुच्यते ।
 135 श्यामं तु स्वरितं विद्यादग्निरुच्चस्य देवता ॥
 नीचे सोमं विजानीयात् स्वरिते सविता तथा ।
 उदात्तं ब्राह्मणं विद्यान्नीचं क्षत्रियमुच्यते ॥
 वैश्यं तु स्वरितं विद्यादुदात्तं तु भरद्वासुः ।

1 Cp. RPr. 6, 49.

2 Ms. प्रसस्त्राणः.

3 Ms. तर्ह्ये-. RV has तर्हि only once at 10, 129, 2, but that is not followed by एव.

4 Ll. 117-118 repeated below as ll. 186-187.

5 Cp. ll. 84-85 above.

6 Ms. -म.

7 Cp. RPr. 4, 38.

8 Ms. छर्दिष्वापिममञ्ज स्वासुभये.

9 Ll. 129-130 = PS 48 with v. l., b...

उदाहृतः, d सर्वस्थे प्रचयस्तथा.

10 Ms. -ती.

- नीचं गौतममित्याहुर्गार्ग्यं तु स्वरितं विदुः ॥
 140 विद्यादुदात्तं गायत्रं नीचं त्रैष्टुभमुच्यते ।
 जागतं स्वरितं विद्यादेतदेव नियोगतः ॥^१
 मध्ये तु कम्पयेत् कम्पमुभौ पार्श्वौ समौ भवेत् ॥^२
 द्विगुणं वर्णकालाच्च पादः कम्पार्थ इष्यते ॥
 अनुदात्तमुपादाय स्वरितं ह्यवलम्बयेत् ।
 145 पुनर्निहतमागच्छेद् एष कम्पविधिः स्मृतः ॥
 क १ वो ऽश्वा (5.61.2) युजानो ३ ऽस्माभिस् (6.34.2) त्वां ही ३न्द्रे (6.33.2)ति
 निदर्शनम् ॥
 सरङ्गं कम्पयेत् कम्पं रथीवेति निदर्शनम् ॥^४
 उदात्तः पूर्वभागस्तु परभागो निहन्यते ।
 उदात्तकम्प इत्युक्तः कुत्रचिच्चापि दृश्यते ॥
 शची ३ पतिन् (1.106.6) तनु ३ नपाद् (3.29.11) स्थानान्न (10.78.4) निदर्शनम् ॥
 क्रमकाले रथानान्न संहितावन्न कम्पयेत् ।
 नीचस्वरितमेवात्र एष कम्पविधिः स्मृतः ॥
 स्वस्थः प्रशान्तो निर्भीतो वर्णानुच्चारयेद् बुधः ।
 नाभ्याहन्यान्न निर्हन्यान्न गायेन्न च कम्पयेत् ॥
 155 यथैवोच्चारयेद्वर्णान्स्तथैवैतान् समापयेत् ।
 निवेश्य दृष्टिं हस्ताग्रे शास्त्रार्थमनुचिन्तयन् ॥
 सममुच्चारयेद्वर्णान् हस्तेन च मुखेन च ।
 स्वरश्चैव तु हस्तश्च द्वयं तु युगपद् भवेत् ॥
 हस्ताद् भ्रष्टः स्वराद् भ्रष्टो न वेदफलमश्नुते ॥
 160 न करालो न लम्बोष्ठो नाव्यक्तो नानुनासिकः ।
 गद्गदो बद्धजिह्वश्च न वर्णान् वक्तुमर्हति ॥
 प्रकृतिर्यस्य कल्याणी दन्तोष्ठौ यस्य शोभनौ ।

1 Ll. 132-141 = YŚ 1-5 with minor differences, except भारद्वाजमुदात्तकम् for उदात्तं तु भरद्वाजः in line 138.

2 L. 142 = PŚ 30ab.

3 Ms. -त्.

4 L. 147 = PŚ 30cd, but where is the रङ्ग ?

5 रथानान्न contains no कम्प, but न ये ३ राः which immediately follows has it.

- प्रगल्भश्च विनीतश्च स वर्णान् वक्नुमर्हति ॥^१
यथा व्याघ्री हरेत् पुत्रान् दंष्ट्राभिर्न च पीडयेत् ।
165 भीता पतनभेदाभ्यां तद्वद्वर्णान् प्रयोजयेत् ॥^२
संहिता नयते^३ सूर्यं पदानि शशिनः पदम् ।
क्रमो विनयते सूर्यं यत्तत्^४ पदमनामयम् ॥^५
हस्तहीनं तु यो ऽधीते स्वरवर्णविवर्जितम् ।
ऋग्यजुःसामभिर्दग्धो वियोनिमधिगच्छति ॥^६
170 हस्तेनाधीयमानश्च स्वरवर्णान् प्रयोजयेत् ।
ऋग्यजुःसामभिः पूतो ब्रह्मलोकं समश्नुते ॥^७
यथा वाणी तथा पाणी रिक्तं तु परिवर्जयेत् ।
यत्र यत्र स्थिता वाणी पाणिस्तत्रैव तिष्ठति ॥^८
उच्चौ निषादगान्धारौ नीचावृषभधैवतौ ।
175 शेषास्तु स्वरिता ज्ञेयाः षड्जमध्यमपञ्चमाः ॥^९
उदात्तमाख्याति वृषो ऽङ्गुलीनां
प्रदेशिनीमूलनि[वि]ष्टमूर्धा ।
अन्त्ये च मध्ये च स्वरितं धृतञ्च
कनिष्ठिकायामनुदात्तमेव ॥^{१०}
180 आकाशस्था यथा विद्युत् स्फटिके मणिसूत्रवत् ।
एष छेदो विवृत्तीनां यथामात्रविचक्षणः(?) ॥^{११}

1 Ll. 153-163 = YS 21-26 with minor differences, of which is to be noted यथादावुचरेद् वर्णान् for यथैवोच्चारयेद् वर्णान् in line 155

2 Ll. 164-165 = YS 195, PS 25.

3 Ms. -ने.

4 Ms. -त्तं.

5 Ms. -नो-.

6 Ll. 166-167 = YS 30d-31b the latter reading क्रमो ऽपि नयते सूक्ष्मं यत्तत्पदमनामयम् ।

7 Ll. 168-169 = PS 54, YS 40.

8 Ll. 170-171 = YS 44 with प्रयुज्यतः for प्रयोजयेत् and अवाप्नुयात् for समश्नुते. Cp. PS 55.

9 Ll. 172-173 = YS 46, NS 3. 1 which has धार्यते for तिष्ठति in d.

10 Ms. -द्-.

11 Ll. 174-175 = YS 7. Cp. PS 12.

12 Ll. 176-179 = PS 43, with उपान्त-मध्ये for अन्त्ये च मध्ये च in c.

13 Ll. 180-181 = YS 93, with स्फुटिता for स्फटिके and यथा बालेषु कर्त्तरि in d. Cp. also MS 9 6: अत्रमध्ये यथा विद्युद्

- वत्सानुसृतार्धमात्रा तथा वत्सानुसारिणी ।
 पाकवत्युभयोर्ह्रस्वा दीर्घमध्या पिपीलिका ॥^१
 प्र व एको (2.29.5) ऽर्वाञ्चो अद्य (2.29.6) रथं हिरण्यप्रउगम् (1.35.5) ।
 185 धृतवता आदित्याश् (2.29.1) चैतत्तत्र निदर्शनम् ॥
 स्वरभक्तिं प्रयुञ्जानस्त्रीन् दोषान् परिवर्जयेत् ।
 इकारं चाप्युकारं च ग्रस्तदोषं तथैव च ॥^२
 न च स्वरति पूर्वाङ्गे नापराङ्गे कथं चन ।
 न स्वरे न च मात्रायां कथं स्वारो विधीयते ॥^३
 190 पराङ्गस्य तु यत्पूर्वं पूर्वाङ्गस्य तु यत् परम् ।
 उभयार्धार्धसंयोगे स्वारं कुर्याद् विचक्षणः ॥^४
 दुर्बलस्य यथा राष्ट्रं हरेत्त[द्] बलवान् नृपः ।
 दुर्बलं व्यञ्जनं तद्वद्धरेत् बलवान् स्वरः ॥^५
 मात्रिकं वा द्विमात्रं वा स्वर्यते यदिहाक्षरम् ।
 195 तस्यान्ततो ऽर्धमात्रां(?)वै मात्राधिक्यं(?)तथैव सा ॥^६
 ओभावश्च विवृत्तिश्च शषसा रेफ एव च ।
 जिह्वामूलमुपैध्मा च गतिरष्टविधोष्मणः ॥^७
 यद्योभावप्रसंधानमुकारादि परं पदम् ।
 स्वरान्तं तादृशं विद्याद्यदन्यद् व्यक्लमूष्मणः ॥^८
 200 स्वराः कम्पाश्च रङ्गाश्च ये यत्कालाः स्वभावतः ।
 वर्धन्ते प्रोच्यमानास्ते क्षिप्रयत्ने^९ विवर्कुरि ॥

दृश्यते मणिसूत्रवत् ।...यथा बालेषु कर्तरी ॥,
 quoted (without reference) by
 Uvata on RPr. 14. 62.

1 Cp. YŚ 95-97.

2 The same as ll. 117-118 above, =
 YŚ 103.

3 Ll. 188-189=YŚ 105, with नैत-
 त्स्वरितपूर्वाङ्गे for a, and LŚ 3. 1 with
 नैतस्वरितपूर्वाङ्गे for a, and न व्यञ्जने न
 मात्रायां कथं योगो विधीयते for cd.

4 Ll. 190-191=YŚ 106, with उभयो-
 र्धसंयोगे for c. Cp. LŚ 3. 2: स्वरस्यैव

तु पूर्वार्धे व्यञ्जनार्धार्धपश्चिमे । तयोरर्धार्ध-
 संयोगे स्वरं कुर्याद् विचक्षणः ॥

5 Cf. YŚ 111, Nār. 2. 4.4.

6 Ll. 194-195=YŚ 115, which has
 for cd तस्यादितो ऽर्धमात्रा स्याच्छेषं तु
 परतो भवेत्.

7 Ms. -पा-.

8 Ll. 196-197=PS 14, YŚ 143.

9 Ms. -नं सु-.

10 Ll. 198-199=PS 15, YŚ 143.

11 Ms. -न्त्रे.

- यकारस्त्रिविधः प्रोक्तो गुरुर्लघुर्लघूतः ।
 आदौ गुरुर्लघुर्मध्ये पदान्ते च लघूतः ॥^१
 पदादौ च पदादौ च संयोगावग्रहेषु च ।
 205 जः^३शब्द इति विज्ञेयो अन्यत्र य^४ इति स्मृतः ॥^५
 एकमक्षरमेतच्च .....पदान्तवत् ॥
 माधुर्यं च न चाव्यक्तं व्यक्तं च न च पिण्डयेत् ।
 सनाथस्येव देशस्य न वर्णास्संस्कारं गताः ॥^९
 गीती शीघ्री शिरःकम्पी तथा लिखितपाठकैः ।
 210 अनर्थज्ञो ऽल्पकण्ठश्च षडेते पाठकाधमाः ॥^६
 माधुर्यमक्षरव्यक्तं पदव्यक्तं तु सुस्वरम् ।
 धैर्यं लघुसमायुक्तं षडेते पाठके गुणाः ॥^{१०}
 राक्षे(?)ति प्रथमो ज्ञेयः ख्ना(?) इत्यपरो भवेत् ।
 यमास्तत्र निवर्तन्ते श्मशानादिव बान्धवाः ॥^{११}
 215 प्रथमोत्तमवर्गीये वर्गान्त्यैस्सह संगते ।
 नासिक्यं गुरुमुच्चार्य यमस्थानगतं वदेत् ॥
 नादस्तु श्रूयते घोषाद्विरामाद् द्वित्वतस्तथा ।
 अनासिक्यो ऽथ नासिक्यो जायते वर्णरूपतः ॥^{१२}
 दध्यङ् ह्र (1.116.12) परमे व्योमन् (10.129.7) वीर्यं चेति निदर्शनम् ॥
- 1 Ll. 202-203=YŚ 156 with यवर्णः धैर्यं गुरुलघुत्वं च.
 for यकारः.
 2 Ms. प-.
 3,4 Ms. न.
 5 Ll. 204-205=YŚ 150 with यो ऽन्यः रुक्मेति प्रथमो ज्ञेयः
 स य इति स्मृतः for d. सक्थना इत्यपरो भवेत् ।
 6 Ms. -ग-.
 7 Ll. 207-208=YŚ 195 with मधुरं विवद्मन्मा ते^१ तु तृतीयश्च
 चापि नाव्यक्तं सुव्यक्तं न च पीडितम् for ab. जम्भे^१ दध्मश्चतुर्थकः ॥
 8 Ms. -काः.
 9 Ll. 209-210=PS 32, YŚ 196. अपञ्चमैश्वैकपदे संयुक्तं पञ्चमात् परम् ।
 10 Ll. 211-212=PS 33, YŚ 199, which उत्पद्यते यमस्तत्र सोङ्गं पूर्वाक्षरस्य हि ॥
 have for ab...व्यक्तिः पदच्छेदस्तु सुस्वरः पञ्चमाः शषसैर्युक्ता अन्तस्थैर्वापि संयुताः ।
 and for c PS धैर्यं लयसमर्थं च, YŚ यमास्तत्र निवर्तन्ते श्मशानादिव बान्धवाः ॥
 12 Cp. RPr. 6. 39-42.

- 220 नकारस्य पदान्तस्य स्वरे रेफो विधीयते ।
लोपस्त्वाकारपूर्वस्य सशौ तु तचयोः परे^१(?) ॥
सखीर्यान् (4.35.7) उत् पर्णी^२हृतम्^३ (1.184.2) ॥
तादृशं रञ्जयेदङ्गं सर्वं नासिक्यसंगतम् ।
लाक्षारङ्गं यथा तोयं नकाराङ्गस्वरं तथा ।
- 225 सर्वरङ्गं विजानीया[द्] बन्धूरिति^३ निदर्शनम् ॥^{*}
हृदयादुत्थितं रङ्गं कांस्येन समसुस्वरम् ।
मात्रिकं च द्विमात्रं च जघन्वां इति निदर्शनम् ॥
यथा सौराष्ट्रिका नारी तक्रां इत्यभिधीयते(?) ।
एवं रङ्गाः प्रयोक्तव्याः खे अरौ इव खेदया (8.77.3)^६ ॥
- 230 लुप्ते^० नकारे यत् स्वरं रञ्जन्ति शौनकादयः ।
आदिरङ्गमिति^५ प्रोक्तं न त्वा भीरिव विन्दती^३ (10.146.1) ॥
सप्त स्वरान् प्रवक्ष्यामि तेषामेव तु लक्षणम् ।
जात्यः क्षैप्रो ऽभिनिहितस्तैरोव्यञ्जन एव च ॥^{१०}
जात्यः स्वरः सजात्येन श्रुष्ट्यग्रे (8.23.14) क्षैप्र उच्यते ।
- 235 ते^१ ऽवर्धन्ता(1.85.7)भिनिहितस्तैरोव्यञ्जन ऊतये ॥
तिरोविरामो विष्कभिते (6.70.1) प्रश्रुष्टो हीन्द्र गिर्वणः (8.98.7) ।
पादवृत्तः क ई वेद स्वरास्सप्तैवमादयः ॥^{११}
जात्यादिः पादवृत्तान्तः स्वरितश्च स्वरास्त्रयः^{१२}(?) ।

1 Read परयोस्तचोः ?

S Ms. आदिसर्वरंगमिति.

2 Ms. सखिं यालत् पर्णीहृतं.

9 Ll. 230-231=YŚ 218 with स्वरं

3 RV 9. 97. 17 बन्धूरिमां अवरीं इन्दो.

for स्वरं and न चासीदिव विन्दति for d.

4 For ll. 223-225 cp. YŚ 216-217:

10 A line containing the names of the other three svaras has been dropped after this.

यादृशी रक्तवर्णाभा जपायाः कुसुमे ऽथ वा ।

तादृशं रञ्जयेद्वर्णं प्रान्ते नासिक्यमाचरेत् ॥

लाक्षारङ्गं यथा तोयं नकारान्तं पदं तथा ।

सर्वरङ्गं विजानीयाच्छत्रूनि निदर्शनम् ॥

11 Ll. 234-237=Svar. 13-14 (Sāmaśramin's ed. 11-12). For the last line it has पादवृत्तस्य विधातु ता असेति (Sāmaśramin क ई वेद) निदर्शनम्.

5 Cp. PŚ 29, YŚ 194.

6 Ll. 228-229=PŚ 26 which has अभिभाषते in b.

12 स्वराश्रयः ?

7 Ms. लुप्तेपि.

- उदात्तः पूर्वसन्धे^१(?) यो नीचैरभिपदे(?) स्थितः ॥
 240 अनुदात्तः परः शेषः शाकलाद्यैः प्रचोदितः ।
 तस्यैवोदात्तश्रवणं कम्पस्थाने ऽर्धमात्रकम्^२ ॥
 कृत्रिमे(?) तु पदान्ताद्योर्बहुधा ऋजु भिद्यते ।
 लोपागमविकारादि विशेषेण त्वृचि क्रमात् ॥
 यत्र त्रिशत् समाम्नातास्संयोग उपयोगिनः ।
 245 वर्णा ऋग्वेद आचार्यैः स्पर्शान्तस्थोष्मभेदतः ॥^३
 त्रीणि त्रिषु त्रिधातूनि यत् किञ्चिदुपरि श्रुतम् ।
 अन्तरिक्षं पुरीष्यं च एतद्विवृतलक्षणम् ॥
 बहिःश्रितः पृथग्दशश्रवुकद्विषवः बृहन्निषु वर्णयेतत् संवृतलक्षणम् ॥^४
 स्पर्शानां तु सह स्पर्शैः संयोगो यो भवेन्मिथः ।
 250 पूर्वस्य संधृतिर्वक्त्रे न तु तस्येष्यते श्रुतिः ॥
 परस्परं तु संयोगः स्पर्शानां संभवेद्यदि ।
 तत्पूर्वस्य श्रुतिर्नास्ति विरामे व्यञ्जनस्य च ॥^५
 ककुदमान् । यद् घन^६ (5.31.7) भिनङ्गीत्यत्र दार्णस्य(?) संधृतिः ॥
 अग्निः । पलिङ्गीः (5.2.4) श्वघ्नीव । ध्रियन्ते गकघाक्षराः(?) ।
 वाग्देवी । वाक्पूता । विदकुलाद् । विभ्राद् बृहद् (10.170.1) आरैक् पन्थाम्
 (1.113.16) ।
 यद् घन (5.31.7) त्रिष्टुब् गायत्र्य (10.14.16) अर्वाक् ।
 षळ् । अस्माद् । अनुष्टुब् इति निदर्शनम् ॥^७
 स्पर्शास्त्वपञ्चमाश्चैवं स्पर्शानां संभवेद्यदि(?)^८ ।

1 -सन्धौ ?

2 Cp. RPr. 3. 5 अनुदात्तः परः शेषः स
 उदात्तश्रुतिः.

3 Ll. 242-245 are repeated as ll.
 303-306 below.

4 Line 248 is corrupt.

5 Ll. 251-252 appear as ll. 78-79
 above.

6 Ms. यर्दमान्.

7 Ms. घ्री-.

8 Ms. अर्वाषळस्मदनुष्टुबिति. As however
 these are examples of विराम-
 व्यञ्जन, it is easy to see that they
 end respectively in क्, ट्, त्, प् ;
 cp. line 81 above.

9 Ll. 255-257 appear as ll. 80-81
 above.

10 b is evidently wrong. It appears
 to be a mistake for something like
 घोषवन्तः परा यदि.

- स्वतृतीयानवाप्यन्ते (?) पञ्चमे पञ्चमस्तथा ॥
 260 वर्गादिर्यत्पदान्तः स्यात् परयोस्त्रिचतुर्थयोः ।
 स्वतृतीयमवाप्नोति अन्तस्थाभिश्च संयुतः ॥^१
 वर्गाणां प्रथमो वर्णः पञ्चमे सार्ववर्णिके ।
 उदये पञ्चमस्थ(?)^२ स्यान्न चकारः पदान्तगः ॥^३
 अर्वाग् देवा (10.129.6) विभ्राद् बृहत् (10.170.1) बृहद्भिर्वाजैस् (6.1.11)
 त्रिण्डुभिः ।
 अर्वाग्रथं (1.92.16) सम्राड् विभ्वीर् (1.188.5) गोमद् यूयम् । उद्रेभश्च ।
 अर्वाङ् नरा (7.82.8) विरागिमन्त्रावरुणयोः (5.130.5) अममोर्ते (2.30.7) ।
 त्रिककुम्भिवर्षद् (1.121.4) इति चाप्यत्र तु निदर्शनम् ॥
 पदान्तीयाश्च वर्गादेर्हकारो यः परो भवेत् ।
 पूर्वस्यैव चतुर्थो यो हकारस्तं समाप्नुयात् ॥^४
 270 प्रथमं तु हकारश्च तच्चतुर्थमवाप्यते (?) ।
 स्वतृतीयमवाप्नोति पूर्ववर्णस्तथा^५ हि सः ॥^६
 ऋधग्धुवेम (6.49.10) सम्राड्ढन्ता (4.21.10) कद्ध नूनं (1.38.1) त्रिण्डुभिः ।
 चकारो न पदान्तो ऽस्ति अतोऽसौ नोपदिश्यते ॥
 मकारस्य पदान्तस्य रेफोष्मसु परेषु च ।
 275 अनुस्वारो भवत्येव पदमध्यगतेष्वपि ॥^७
 त्वं रथं (1.54.6) तं हिन्वन्ति (9.53.4) त्वं शुक्रस्य (2.9.4) तां सु ते कीर्तिम्
 (10.54.1) ।
 समानोदर्कं षष्ठे ऽहनि । मांसमेकः पिशति (1.161.10) ।
 चक्षूषि । मंहिष्ठो मत्सद् (4.31.2) एतदत्र निदर्शनम् ॥
 स्ववर्गपञ्चमश्चैव स्पर्शेषु विषयेषु च ।

1 Cp. RPr. 4. 2.

8 Ms. -स्या.

2 पञ्चमश्च ?

9 अवाप्नुते would be grammatically right, but cp. अवाप्यन्ते in line 259

3 RPr. 4. 3.

above.

4 The nearest approach in RV is गोमद्यवमत् (8. 93. 3, 9. 69. 3).

10 ततो ?

5 RV 1. 118. 6 उद्रेभं दक्षा.

11 Cp. however Uvata on RPr. 4. 5.

6 Ms. अममोर्ते.

12 Cp. RPr. 4. 15.

7 RPr. 4. 5.

- 280 अन्तस्थासु च ता एव मकारस्य विधिः स्मृतः ॥^१
 अन्त्यस्थाने मकारो ऽयं पूर्वः स्पर्शे पदान्तगः ।
 उदये तत्सवर्णः स्यात् सर्वस्मिन्ननुनासिकः^२ ॥
 इदङ्गवेर (2.28.1) इमाङ्गनामि (10.145.1) तङ् गीर्भिर् (1.143.4) नकिष्टङ्ग-
 न्ति (2.27.83) ।
 य ईश्चकार (1.164.32) तज्जानेस् (3.29.10) तन्त्वा (1.4.9) तान्देवास् । तान्धेनुम्
 (4.42.10) ।
 शन्नस् । त्वम्पवित्रे (9.86.30) वामम्बृहस्पते (1.190.5) चिद्यम्भगम् (7.41.2) ॥
 अन्तस्थासु परास्वेवमन्तस्थां सानुनासिकाम् ।
 रेफं विना समाप्नोति तामेव^३ या परा ततः ॥^४
 र्यै[र्यै]युजम् (2.25.1-5) इमल्लैलोगन् (10.18.13) त[र्वै]र्व (6.48.14)
 इति निदर्शनम् ॥
 नकारो ऽपि लकारे तं लकारं सानुनासिकम् ।^५
 290 यो जिगीर्वां[ल्लै]लक्ष्मादद् (2.12.4) इत्यत्र तु निदर्शनम् ॥
 तकारस्तु पदान्तीयस्तावेव लजयोर्भवेत् ॥^६
 अङ्गादङ्गाङ्गोऽङ्गोऽङ्गोऽङ्गः (10.163.6) यज्जातवेद (10.88.5) इति च ॥
 डनौ यौ तौ पदान्तीयौ हषकारे परे पदे ।
 हषौ शुद्धौ ततो व्याचक्षुद्धार्याकौ(?) डनौ... ॥
 दध्यङ्गा (1.139.9) ऽर्वाङ्ग्वामहे (1.177.2) देवान् हुवेम । महान् ह्यस्य (10.75.9) ।
 वातान् ह्यर्श्वान् (5.58.7) दन् षळक्षम् (10.99.6) इत्यत्र तु निदर्शनम् ॥
 नकारोपधैहकारो यत्र यत्र विभाव्यते ।
 नकारश्रवणं कृत्वा हकारं संधयेत् पुनः ॥
 नकारोपधर्षकारो यत्र यत्र च दृश्यते ।
 300 नकारश्रवणं कृत्वा षकारं संधयेत् पुनः ॥

1 Cp. RPr. 4. 6, 7.

8 Ms. तव.

2 Ms. -कम्.

9 RPr. 4. 8.

3 Ms. या-.

10 Ms. -वां.

4 Ms. तावेव.

11 RPr. 4. 10.

5 RPr. 4. 7.

12 Ms. नकारोवको-.

6 Ms. यं.

13 Ms. ष-.

7 Ms. इमं ल्.

14 Ms. नकारे वष्ट-.

- ऊँकारान्तं पदं पूर्वं हकारे परतः स्थिते ।
 ऊकारश्रवणं कृत्वा हकारं संधयेत् पुनः ॥^२
 कृत्रिमे(?)तु पदान्ताद्योः^३ बहुधा ऋक्षु^४ मिद्यते ।
 लोपागमविकारादि विशेषेण त्वृचि क्रमात् ॥
 305 यत्र त्रिशत् समाम्नाताः संयोग उपजीविनः^५ ।
 वर्णा ऋग्वेद आचार्यैः स्पर्शान्तस्थोष्मभेदतः ॥^६
 टकारान्तार्धकारान्तात्सकारादि परं पदम् ।
 तत्रान्तरे तथौ स्यातां चिरादत्सम्नाद् (1.188.5) ससवान्तसन् (3.22.1) ॥^७
 चञ्जेषु नकारस्य अकारः प्रतिजायते ।^८
 310 मित्रेरुञ्चोदप्रवृद्धो (1.174.6) जहि शूर शत्रूञ्जामिम (6.44.17) ॥
 ऊँकारान्तं पदं पूर्वं सकाराद्युत्तरं यदि ।
 पतेत्तत्र ककारो ऽन्तः प्रत्यङ्[क्] स विश्वे(9.80.3)ति यथा ॥
 ऊशयोस्तु पदान्ताद्योः ककारस्त्वन्तरे भवेत् ॥^९
 अर्वाङ्क शश्वत्तमन् (3.35.6) नच्छत्वं पृथग्भावमिवोच्चरेत् ॥
 315 पदाद्वर्गप्रथमान्ताद्यदि शादि परं पदम् ।
 शकारश्छत्वमाप्नोति^{१०} अर्वाक्छफाचिव (2.39.3) तच्छ्रयोः (1.43.4) ।
 विपादुत्तुदी (3.33.1) त्रिष्टुप्छेष इत्यत्र तु निदर्शनम् ॥
 नकारान्तं पदं पूर्वं शकाराद्युत्तरं यदि ।
 स नकारो अकारः स्याच्च चकारश्चान्तरा भवेत् ॥^{११}
 320 घनेव वज्रिष्[च]छ्नथिह्यमित्रान् (1.63.5) इति निदर्शनम् ॥

1 Ms. न-.

2 Ll. 297-302 appear to be an amplification of ll. 293-294. Cp. ll. 306-319 for examples to the contrary before other ūṣmans.

3 Ms. -द्वोः.

4 Ms. वक्ष.

5 L. 244 has उपयोगिनः for this word.

6 Ll. 303-306 appear as ll. 242-245 above.

7 Ms. -न्त-.

8 Cp. RPr. 4. 17 and line 96 above.

9 Cp. RPr. 4. 9.

10 Ms. न-.

11 Cp. RPr. 4. 16.

12 Ms. पदावगात् प्र-.

13 Ms. च-.

14 Ms. श्व-.

15 RPr. 4. 4.

16 Ms. चकारस्या-.

17 Cp. RPr. 4. 9, 12, 18.

पदान्तस्य विसर्गस्य शषसेषूदयेषु च ।
ततः^१ स्वद्वित्वमाप्नोति प्रकृतिश्च विधीयते ॥
कखयोः परयो[र]स्य कचिदूष्मा भवेत्ततः ॥
ते तु पिण्डकृताः स्पर्शा ये कण्ठ्या(?)स्वरसंयुताः ।
325 सर्वेषां चोदाहरणं पूर्वोक्तं श्रूयतामिदम् ॥
यथा योक्त्रेण संवेष्टय तृणं बध्नन्ति वाहकाः ।
एवं वेष्टय यकारेण वैदिकं पिण्डमुच्यते ॥

वा॒ध्य॒श्च (10.69.5,9,12) सु॒पि॒ड्य (10.115.6) व॒ध्य॒श्च॒स्य (10.69.1) सु॒मि॒त्र्याः
(10.65.3) ।

रा॒न्ध्रा (6.23.6) ज्य॒म्बकं (7.59.12) कृ॒तान्यृ॒जीषि॒णः^२ (8.32.1) स॒ध्य॒न् । घृ॒तृ॒तृ॒श्चै ।
330 तौ॒ध्यः^३ । व॒द्य॒ची॒षम (10.22.2) ए॒ष्य॒का (7.37.4) द्र॒व॒न्नः^४ ।

अ॒श॒ज्व॒यो (5.2.12) रा॒ज्यु॒षसे (1.113.1) ऽस्यृ॒षि॒कृ॒त् (1.31.16) ।
जि॒ह्वा॒ग्री॒य॒फलित॒मृ॒कारद्वय॒संयु॒तम् ।

ए॒की॒कृत्योच्चार॒णीय॒न्नि॒रस॒न्धि व॒र्त्ति॒वर्त्तु॒लम् ॥

प्रा॒न्तर्ऋ॒षयो (9.86.4) नि॒र्ऋ॒त्या (10.186.1) नि॒र्ऋ॒ति । नि॒र्ऋ॒तृ॒थं स॒च॒न्ताम्
(7.104.14) ।

अ॒ग्निः [पूर्वे॒भि]र्ऋ॒षिभि॒र् (1.1.2) आ॒वि॒र्ऋ॒जी॒क (4.38.4) ऋ॒तृ॒तृ॒तु॒पते (10.2.1) ।
गी॒र्भिर्ऋ॒णो[मि] (8.24.6) दु॒र्ह॒णा॒यू॒ष (1.84.16) ज॒र्ह॒णा॒णो । ज॒र्ह॒ण॒न्त (6.17.4) ।
म॒तिर्हृ॒दः^५ (3.39.1) प॒त्नीर्हृ॒षितं (1.103.7) ज्यो॒तिर्हृ॒दयं च नि॒दर्शन॒म् ॥

ह॒कारं प॒ञ्चमै॒र्यु॒क्तम॒न्त॒स्थाभि॒श्च संयु॒तम् ।

उ॒च्चा॒र॒णी॒यमौ॒रस्य॒मे॒वमी॒प्सन्ति ब॒ह्वृ॒चाः ॥^६

हा॒दु॒नि॒श्चै (1.32.13) ह्य॒र्गम्य॒ग्नि (1.35.1) ह्या॒दि॒के ह्या॒दि॒का॒वति (10.16.14) ।
म॒हान्हा॒स्य (10.75.9) ब्र॒ह्म॒ब्र॒ह्मा (9.77.3) ऽह्वा॒ह्ने (10.37.9) ति नि॒दर्शन॒म् ॥

1 Read परः ?

next line.

2 Ms. कृत्यतान्यृ- . Cp. line 121 above.

7 Ms. -णायुजर्ह- .

3 RV 2. 38. 4 has व्यृ १ तूँदर्थः .

8 Ms. मिति हृदं .

4 The vocative does not occur in RV.

9 Ll. 338-339 = PS 16, which has for cd औरस्यं तं विजानीयात् कण्ठ्य-

5 Ms. -षमैष्ट्यकाद्वृत्तः .

माहुरसंयुतम् ॥

6 पूर्वभिः is misplaced in the ms, between निर्ऋतिं and निर्ऋतृथं instead of

10 Ms. -नी .

between अग्निः and ऋषिभिः in the

- स्थानं कालो विकारश्च संवृतं विवृतागमौ ।
 ईषत्स्पृष्टमघोषत्वं स्वरः कम्पस्तथोष्मता ॥
 घोषानासिक्यनासिक्या वर्णधर्मास्तु देवताः ।
 345 यावन्तो यत्र ये धर्मास्तावन्तस्तत्र तान् विदुः ॥
 चतुर्मात्रस्तु षण्मात्रः प्रणवः कीर्त्यते बुधैः ।
 पूर्वं स्वरो परो नादः सममात्रः प्रकीर्तितः ॥
 अनुदात्तः स्वरो ज्ञेय उदात्तो नाद उच्यते ।
 लक्षणं प्रणवस्येदं प्रणवो ब्रह्म कीर्त्यते ॥
 350 तैलधारामिवाच्छिन्नां दीर्घघटानिनादवत् ।
 अवागजं प्रणवस्याग्रं^१ यस्तं वेद स वेदवित् ॥
 त्रिस्थानं च त्रिमात्रं च त्रिब्रह्म च^२ त्र्यक्षरम् ।
 त्रिमात्रादर्धमात्राश्च यस्तं वेद स वेदवित् ॥
 वेदो हि वर्णसंघातो वेदो ब्रह्मेति कीर्त्यते ।
 355 तस्मात्तद्वेदवर्णज्ञो ब्रह्मलोके महीयते ॥
 छन्दः पादौ ज्योतिषं नेत्रयुग्मं
 हस्तौ कल्पः श्रोत्रयुग्मं निरुक्लम् ।
 शिक्षा घ्राणं व्याकरणं तथास्यं
 वेदात्मने विष्णवे ऽस्मै नमो ऽस्तु ॥^३
 360 विष्णुं षडङ्गेन्द्रियमादिदेवं
 वेदात्मानं पुरुषं विश्वरूपम् ।
 संचिन्त्य देवं पठते द्विजो यः
 स याति विष्णोः परमं पदं तत् ॥ ओम् ॥
 इति शैशिरीयशिक्षा समाप्ता ॥

1 Ms. -मा.

2 Cp. PS 41-42.

3 Ms. -म.

पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः बहोतारं मनसानुद्रुत्याहवनीये सप्रहं जुहोति ॥ १ ॥
 खुवेण यूपाहुति जुहोति—उरु विष्णो विक्रमस्व [1. 3. 4/1] इत्येतया ॥ २ ॥ यत्
 स्थाल्यामाज्यं परिशिष्टं तच्च खुवं चाध्वर्युरादत्ते । यत् तक्षणशस्त्रं तत् तक्षा ॥ ३ ॥
 यस्यां दिशि यूपमेष्यन्तो भवन्ति तां दिशं यन्ति ॥ ४ ॥ त एते यूप्या वृक्षाः—
 पौलाशः खादिरो रौहितक इति ॥ ५ ॥ बैल्वं ब्रह्मवर्चसकामः कुर्वीत ॥ ६ ॥ स
 नित्यंकामो ऽनक्षसङ्गं वृधेत् ॥ ७ ॥ यं कामयेताप्रतिष्ठितः स्यादित्यारोहं तस्मै
 वृधेत् । यं कामयेतापशुः स्यादित्यपर्णं तस्मै शुष्काग्रं वृधेत् । यं कामयेत पशुमान्
 स्यादिति बहुपर्णं तस्मै बहुशस्त्रं वृधेत् । प्रतिष्ठितं वृधेत् प्रतिष्ठाकामस्य [6. 3.
 3. 4-5] इति विज्ञायते ॥ ८ ॥ यो दक्षिणावृजं तं वृधेत् । य उदङ्कावृजं तम् ।
 न घूर्णम् । य ऋजुरूर्ध्वशल्को यस्यर्जोः सत ईषदप्रमुपावनतं तं वृधेत् । यः प्राङ्
 वा प्रत्यङ् वोदङ् वोपार्धनतस्तम् ॥ ९ ॥ उपस्पृश्य जपन्ति—अत्यन्यानगाम
 [1. 3. 5a] इति ॥ १० ॥ खुवेणज्यमादाय पर्यणक्ति—देवस्त्वा सविता मध्वानकु
 [1. c. d] इति ॥ ११ ॥ ओषधे त्रायस्वेनम् [1. c. e] इत्योषधिमन्तर्दधाति ॥ १२ ॥
 स्वधिते मेने हिंसाः [1. c. f] इति परशुना हन्ति ॥ १३ ॥ यः प्रथमः शकलः पराप-
 तेर्त् तर्मुपयस्य जानुदग्ने गुल्फदग्ने वा वृधति ॥ १४ ॥ ॥ १ ॥

अथैनं प्राञ्चं प्रवाहयत्युदञ्चं वा—दिवमग्रेण मा लेखीरन्तरिचं मध्येन मा हिंसीः
 [1. c. g] इति ॥ १ ॥ वनस्पते शतवल्शो ^{११}विरोह [1. c. h] इत्याम्रध्वने जुहोति ॥ २ ॥ सहस्र-

1 Db begins with उँ, Gc with हरिः	5980) reads निकामो
ओं शुभं ॥	6 अब missing in DGa.
2 DGa °मेशिष्यंतो	7 Ga °धी°
3 Gbc प°	8 Gc °पतति
4 Gb लो°, Gc रो°	9 DGab तम°
5 † DGbc नित्ये; another Grantha ms.	10 D गुल्फ°
(D. A. V. College, Lahore, No.	11 Ga °बलुशो, Gbc °वलिशो

वल्शां वि वयँ स्हेम [1. c.] इत्यात्मानं प्रत्यभिमुशति ॥ ३ ॥ अन्वग्रमद्भान् कल्पयति—
यं त्वायँ स्वधितिस्तेतिजानः [1. c. i] इति ॥ ४ ॥ एतेनैवाग्रतः परिवासयति ॥ ५ ॥
एकारत्निप्रभृतीनि प्रमाणान्या त्रयस्त्रिंशदरत्नेर्भवन्ति ॥ ६ ॥ त्र्यरत्निवैव चतुर-
रत्निर्वा पालाशो निरूढपशुबन्धयूपो ऽथेतरे सौम्यस्याध्वरस्येत्येकेषाम् ॥ ७ ॥
अथैनं नातिस्थूलं नात्यणुमग्रे ऽणीयाँसमष्टांश्चि करोति ॥ ८ ॥ मूलत उपरमतष्टं
भवति ॥ ९ ॥ अग्रतश्चैषालं पृथमात्रमष्टांश्चि मध्ये संनतम् ॥ १० ॥ यावदुत्तममङ्गु-
लिकाण्डं तावदूर्ध्वं चषालाद् यूपस्यातिरेचयति द्व्यङ्गुलमित्येकेषां त्र्यङ्गुलमित्ये-
केषाम् ॥ ११ ॥ अवतक्षणां स्वरुं कृत्वाशावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति ॥ १२ ॥
सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ १३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १४ ॥ सैषाग्न्यन्वा-
धानस्य स्थानं प्रत्येति ॥ १५ ॥ न पश्चिष्ट्यामग्निं गृहीयादित्यपरम् ॥ १६ ॥ तस्याँ
संस्थितायाँ शाखामाहृत्याग्नेणाहवनीयं वेदिं करोति ॥ १७ ॥ रथेषामात्री प्राची
भवति युगमात्री पुरस्तादक्षमात्री पश्चात् ॥ १८ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात्
तत् कृत्वापरेण यूपावटदेशं शम्ययोत्तरवेदिं परिमिमीते ॥ १९ ॥ ॥ २ ॥

पुरस्तादुदीचीनकुम्बाँ शम्यां निधाय स्फ्येनाभ्यन्तरमुदीचीं लेखां
लिखति—वितायनी मे ऽसि [1. 2. 12a] इति । एवं दक्षिणतः प्राचीम्—तिक्कायनी
मे ऽसि [1. c.] इति । एवं पश्चादुदीचीम्—अवतान्मा नाथितम् [1. c.] इति । एव-
मुत्तरतः प्राचीम्—अवतान्मा व्यथितम् [1. c.] इति ॥ १ ॥ उत्तरस्माद् वेद्यँसादुदञ्चं
प्रक्रमं^५ प्रक्रम्य तथैव शम्यया तूष्णीं चात्वालं परिमिमीते ॥ २ ॥ सावित्रेणाभिमा-
दाय परिलिखति—परिलिखितं रक्षः परिलिखिता अरातयः [1. 2. 5d] इति ॥ ३ ॥
जानुदग्नं खात्वा त्रिवितस्तं^६ वा पुरीषं हरति—विदेरग्निः [1. 2. 12b] इति ॥ ४ ॥
उत्तरवेद्यां निवपति—सिँहीरसिँ महिषारसि [1. c. e] इति ॥ ५ ॥ एवमेव द्वितीयं
हरत्येवं तृतीयम् । यो द्वितीयस्याम् [1. c. d] इति द्वितीयं हरति । यस्तृतीयस्याम्
[1. c.] इति तृतीयम् ॥ ६ ॥ तूष्णीं चतुर्थं^७ हत्वा शम्यामात्रीं प्रथयति—उरु
प्रथस्वोर ते यज्ञपतिः प्रथताम् [1. c. f] इति ॥ ७ ॥ ध्रुवासि [1. c. g] इति सँहृत्याद्भिर-
वोक्षति—देवेभ्यः शुन्धस्व [1. c. h] इति ॥ ८ ॥ यत् प्रोक्षणीनामुच्छिष्येत तद्
दक्षिणत उत्तरवेद्यामेकस्फ्यां निस्सार्योपनिनयेत्—आपो रिषं निर्वहत इति ॥ ९ ॥

1 Ga °वलुशा, Gb °वन्नुशा, Gc °वलिशा

5 Ga संस्थितां, Gc संहितायां

2 DGa अग्रश्च° (to be emended to
अग्राच्च° ?)

6 DGc om. प्रक्रमं

3 G प्र°

7 Ga °तस्ति

4 DGc °ली°

8 Da adds महिरसि

यं द्विष्यात् तं ध्यायेत् ॥ १० ॥ सिकताः प्रकिरति^१—देवेभ्यः शुम्भस्व [1. 2. 12 h]
इति ॥ ११ ॥ उत्तरवेद्या अन्तान् कल्पयति—

विभ्राड् बृहत् पिबतु सोम्यं मध्वायुर्दधद् यज्ञपतावविहृतम् ।

वातजुतो यो अभिरक्षतु^३त्मना प्रजाः पिपतिं बहुधा विराजति ॥

इति ॥ १२ ॥ मध्य उत्तरवेदेः प्रादेशमात्रीं चतुःस्रक्तिमुत्तरनाभिं कृत्वा ॥ १३ ॥ ॥ ३ ॥
वेदिमुत्तरवेदिं च संमृशति—

चतुःशिखण्डे युवती कनीने घृतप्रतीके भुवनस्य मध्ये ।

तयोर्देवा अधिसंवसन्त उत्तमे नाक इह मादयन्ताम् ॥

इति ॥ १ ॥ अथैनां प्रतिदिशं परिक्रामन् प्रोक्षति—इन्द्रघोषस्त्वा वसुभिः पुरस्तात् पातु
[1. c. i] इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ २ ॥ त्वष्टा त्वौ रूपैरुपरिष्ठात् पातु इत्युपरिष्ठात् ॥ ३ ॥
यत् प्रोक्षणीनामुच्छिष्येतेति समानम् ॥ ४ ॥ पूर्वद्युरग्निं प्रणयेदित्येकं प्रोक्षान्तां^५
परिवसेदित्यपरम् ॥ ५ ॥ आहवनीय इधममादीप्य संप्रेष्यति—अग्नये प्रणीयमानायानुब्रूहि
इति ॥ ६ ॥ त्रिरनुक्रायां प्रथमायामिधममादाय सिकता उपयमनीः कृत्वोद्यतहोमं
जुहोति—

यत् ते पावकं चक्रमा कच्चिदागः पूर्वः सन्नपरो यद् भवासि ।

घृतेन त्वं तनुवो वर्धयस्व मा मा हिँसीरधिगतं पुरस्तात् ॥ स्वाहा ॥

इति ॥ ७ ॥ शेषे^६ हुत्वा प्राञ्चो ऽभिप्रव्रजन्ति ॥ ८ ॥ उपर्यग्नौ धार्यमाणे पञ्चगृही-
तेनाज्येन हिरण्यमन्तर्धायोत्तरवेदिं व्याघारयति—सिँहीरसि सपन्नसाही स्वाहा
[1. c. k] इति दक्षिणे ऽँसे । सिँहीरसि सुप्रजावनिः स्वाहा [1. c.] इत्युत्तरस्याँ
श्रोण्याम् । सिँहीरसि रायस्पोषवनिः स्वाहा [1. c.] इत्युत्तरे ऽँसे । सिँहीरस्यादित्यवनिः
स्वाहा [1. c.] इति दक्षिणस्याँ श्रोण्याम् । सिँहीरस्यावह देवान् देवयते यजमानाय स्वाहा
[1. c.] इति मध्ये ॥ ९ ॥ ॥ ४ ॥

भूतेभ्यस्त्वा [1. c. l] इति सुचमुद्गृह्याभित उत्तरवेदिं पौतुद्रवान् परिधीन्
परिदधाति—विश्वायुरसि [1. c. m] इति मध्यम् । ध्रुवक्षिदसि [1. c.] इति दक्षिणम् ।
अच्युतक्षिदसि [1. c.] इत्युत्तरम् ॥ १ ॥ नाभ्याँ संभारान् निवपति—गुग्गुलुँ
सुगन्धितेज्जँ श्वेतामूर्णास्तुकां र्याँ पेत्यस्यान्तराँ शृङ्गे । श्वेतस्याच्छिन्नस्तुकस्य^{११}

1 Gb °न्ति

7-7 Gc om.

2 D °हतं, G °हृतं

8 Ga °लुं

3 G °रक्षति

9 DGa याँ

4 Ga वो, Gb om.

10 Ga °रे

5 G °न्ता

11-11 † Thus Gb; D तस्याँ, Ga तस्या, Gc

6 Ga शेषेण

ते स्याशिरस्तुकस्या

छिन्नस्तुकस्येत्येकेषाम् । —अग्नेर्मस्मासि^१ । अग्नेः पुरीषमसि [1. 2. 12 n] इति ॥ २ ॥
एतेनैवोत्तरत उपयमनीर्निर्वपति यत्राभिजानाति सीद होतः स्व उ लोके [3. 5. 11f]
इति ॥ ३ ॥ तत् संभारेष्वग्निं प्रतिष्ठापयति—

यज्ञं प्रतितिष्ठ सुमतौ सुरोवा औ त्वा वसूनि पुरुधा विशन्तु ।

दीर्घमायुर्यजमानाय कृणवन्नर्धमृतेन जरितारैर्मह्ये ॥ [TB 2. 5. 8. 12]

इति ॥ ४ ॥ निधायोपसमिन्द्रे—यज्ञः प्रत्यष्टात् ॥ मनुष्वत् त्वा निधीमहि मनुष्वत् समिधी-
महि । अग्ने मनुष्वदङ्गिरो देवान् देवायते यज [TB 3. 11. 6. 3,4] इति ॥ ५ ॥ अत्र
सप्तवत्या पूर्णाहुति^२ हुत्वातिमुक्तीर्जुहोति—

अग्निर्यज्ञं नयतु प्रजानन् मैत्रं यज्ञह्नो विदन् ।

देवेभ्यो यज्ञं प्रब्रूतात् प्रप्र यज्ञपतिं तिर ॥ स्वाहा ॥

वायुरादित्यो यज्ञं नयतु प्रजानन् मैत्रं यज्ञह्नो विदन् ।

देवेभ्यो यज्ञं प्रब्रूतात् प्रप्र यज्ञपतिं तिर ॥ स्वाहा ॥^५

इति ॥ ६ ॥ अत्र पूर्णाहुतिमेके समामनन्ति ॥ ७ ॥ ॥ ५ ॥

अत्र बर्हिरादि कर्म प्रतिपद्यते यदि पूर्वैद्युरग्निं प्रणयेत् । अथ यदि
प्रोक्षान्तां परिवसेत् तदानीमेव बर्हिरादि कर्म प्रतिपद्यते ॥ १ ॥ इक्षुशलाके विधृती
आश्ववालं प्रस्तरं बर्हिष्युर्पसंनहति ॥ २ ॥ काश्मर्यमयान् परिधीन् ॥ ३ ॥ त्रयो-
विंशतिदारुमिध्मं करोति ॥ ४ ॥ समानमा पात्राणां प्रयोजनात् ॥ ५ ॥ वसाहोम-
हवनीं^६ द्वितीयां जुह्वं प्रयुनक्ति । पृषदाज्यधानीं द्वितीयामुपभृतं द्वे आज्यस्था-
त्यौ कुम्भीं पशुश्रपण्यां काश्मर्यमय्यौ वपाश्रपण्यौ द्विशलामेकशलां च । हृदय-
शलं स्वरं स्वधितिं^७ रशने सप्तशालामौदुम्बरं मैत्रावरुणदण्डं येन चार्थी भवति
॥ ६ ॥ तत्र य उपभृतो धर्मा ये च ध्रुवायाः पृषदाज्यधान्यामपि क्रियेरन् ॥ ७ ॥
ये सांनाय्य उस्त्रायाः पशुश्रपण्यां वपाश्रपण्योः हृदयशले सप्तशालायामिति
क्रियेरन् ॥ ८ ॥^{१०} सुवधर्माः स्वधितौ पयोधर्माः पशौ ॥ ९ ॥ न प्रणीताः प्रणयति
॥ १० ॥ अग्नीन् परिस्तीर्य हस्तावनिज्य पात्राणि प्रयुज्योलपराजीं^८ स्तीर्त्वा
पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति—यजमान वाचं यच्छ इति ॥ ११ ॥ वाग्यतः पात्राणि

1-1 Gb om.

2-2 Gc om.

3 Ga वसन्तु

4 Gab °था°, Gc missing.

5-5 DGc om.

6 Ga °न्तां

7 DbGc अ°

8 DGa om. सं

9 DbGac °नी-

10 Gb om. sūtra 8.

संमृशति ॥ १२ ॥ प्रोक्षणीनामावृतां प्रोक्षणीः संस्कृत्य ब्रह्माणमामन्त्र्य पात्राणि प्रोक्ष्य हविष्कृता वाचं विसृज्य तत उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति ॥ १३ ॥ समानमा संप्रेषात् ॥ १४ ॥ ॥ ६ ॥

सुवस्वधितौ च सुचश्च संमृडिद पत्नीं संनह्याज्येन दध्ना चोदेहि इति संप्रेषान्तं नमति ॥ १ ॥ समानमाज्यानां निर्वपणात् ॥ २ ॥ आज्यं निरुप्य द्वितीयस्यामाज्यस्थाल्यां दधि निर्वपति ॥ ३ ॥ तस्याज्येनैव कल्पो व्याख्यातः ॥ ४ ॥ अन्यत्राधिभ्रयणात् समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ ५ ॥ चतुर्जुह्वां गृह्णाति चतुरूपभृति ॥ ६ ॥ पञ्चगृहीतं पृषदाज्यम् ॥ ७ ॥ आज्येन दधि संसृज्य महीनां पयो ऽसि [3. 2. 6a] इत्येतैर्मन्त्रैर्यथाप्रकृत्येव ध्रुवायां गृह्णाति ॥ ८ ॥ समानमा सुचां सादनात् ॥ ९ ॥ सुचः सादयेत्वाग्रेण ध्रुवां वेदं सादयित्वा सावित्रेणाश्रिमादायाग्रेणाहवनीयं यूपवटं परिलिखत्यर्धमन्तर्वेद्यर्थं बहिर्वेदि—परिलिखितं रक्षः परिलिखिता अरातयः [1. 2. 5d] इति ॥ १० ॥ उपरसंमितं खात्वा यूपं प्रक्षालयति—

यत् ते शिक्कः परावधीत् तच्चा हस्तेन वास्यौ ।

आपस्तत् [सर्वं] जीवलाः पुनन्तु शुचयः शुचिम् ॥

इति ॥ ११ ॥ यवमतीभिः प्रोक्षणीभिर्यूपं प्रोक्षति—पृथिव्यै त्वा [1. 3. 6a] इति मूलम् । अन्तरिक्षाय त्वा [1. c.] इति मध्यम् । दिवे त्वा [1. c.] इत्यग्रम् ॥ १२ ॥ अवटे शेषमवर्णयति—शुन्धतां लोकः पितृषदनः [1. c. b] इति ॥ १३ ॥ यवो ऽसि यवयास्मद् द्वेषः [1. c. c] इति यवं प्रास्यति ॥ १४ ॥ बर्हिर्ववस्तृणाति—पितृणां सदनमसि [1. c. d] इति ॥ १५ ॥ स्वावेशो ऽस्यग्रेण नेतृणाम् [1. c. e] इति यूपशकलं प्रास्याभिजुहोति—धृतेन यावापृथिवी आपृथेयां [1. 3. 1m] स्वाहा इति ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥

ततः संप्रेष्यति—यूपायाज्यमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ देवस्त्वा सविता मध्वानकु [1. 3. 6/] इति यूपस्याग्रमनक्ति ॥ २ ॥ ऐन्द्रमसि [1. 3. 1q] इति सर्वतः ॥ ३ ॥ चषालमक्त्वा प्रतिमुञ्चति—सुपिप्पलाभ्यस्त्वौषधीभ्यः [1. 3. 6g] इति ॥ ४ ॥ अमुतो ऽर्वाग् यजमानो यूपशकलेनान्तमनक्ति सर्वतः परिमृशन् ॥ ५ ॥ रशनायाः काले त्रिः परिमृशति ॥ ६ ॥ आँजनप्रभृति यूपं यजमानो नोत्सृजत्या परिव्ययणात् ॥ ७ ॥ ततः संप्रेष्यति—उच्छ्रीयमाणायानुब्रूहि इति ॥ ८ ॥ उच्छ्रयति—उद् दिवं स्तभा-

1 D om, the two words,

6 DGc °तृ°

2 DGa om, सं

7 DGa °तृ°

3 D अभि—

8 Gab वाँद्

4 D वाश्या

9 ? D °मृशन्ना, Gac °मृशति, Gb °मृशन्

5 Gb °मप°

10 Gc अ°

नान्तरिक्षं पृण [1. 3. 6 h] इति ॥ ६ ॥ तेते धामान्युश्मसि गमध्ये [1. c. i] इत्यवटे दधाति^१ ॥ १० ॥ अथैनं कल्पयति—विष्णोः कर्माणि पश्यत [1. c. k] इति द्वाभ्याम् ॥ ११ ॥ अग्नेरर्थं प्रत्युपनतं यूपस्य कुर्याद् बहिष्ठाग्निनतम्^२ ॥ १२ ॥ अनाविरुपरं^३ मिनोति ॥ १३ ॥ तं प्रत्यग्निमग्निष्ठां^४ मित्वां प्रदक्षिणं पुरीषेण पर्यूहति—ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिम् [1. c. m] इति ॥ १४ ॥ मैत्रावरुणदण्डेन परिदूहति^५—ब्रह्म दूह क्षत्रं दूह [1. c. n] इति ॥ १५ ॥ उज्जम्भय पृथिवीम् [2. 4. 8f] इत्यपो अनुपरिषिच्य इदं विष्णु-र्विचक्रमे इति सरशनेन पाणिनां यूपमुन्मार्ष्टि^६ ॥ १६ ॥ तद् विष्णोः परमं पदम् [1. 3. 6f] इति यूपस्याग्रमुदीक्षते ॥ १७ ॥ दर्भमय्यौ रशने^७ भवतः—द्विगुणा द्विव्यायामा त्रिगुणा त्रिव्यायामा ॥ १८ ॥ ततः संप्रेष्यति ॥ १९ ॥ ॥ ८ ॥

—परिवीयमाणायानुबूहि इति ॥ १ ॥ नाभिदग्ने मध्यदेशे वा त्रिगुण्या प्रदक्षिणं^{१०} त्रिः परिव्ययति^{१०}—परिवीरसि परि त्वा दैवीर्विशो व्ययन्ताम् [1. 3. 6o] इति ॥ २ ॥ उत्तरमुत्तरं गुणमुत्तमं करोति ॥ ३ ॥ उपान्ते रशनां व्यतिषज्यान्तं प्रवेष्टयति ॥ ४ ॥ समावन्तौ कृत्वाणिमति स्थविमत् प्रवयति—दिवः सूनुरसि इति ॥ ५ ॥ स्वरुमादाय मध्यमे रशनागुणे ऽवगूहत्युत्तमे सर्वेषु वा—अन्तरिक्षस्य त्वा सानाववगूहामि [1. c. p] इति ॥ ६ ॥ अथैनं पशुं स्नापयन्ति—अनङ्गहीनमपन्नदन्तमजं लोहं तूपरं द्विरूपं पीवानम् ॥ ७ ॥ इषे त्वा [1. 3. 7a] इति बर्हिषी आदत्ते ॥ ८ ॥ उपवीरसि [1. c. b] इति स्रक्षशाखां या बहुपर्णा बहुशाखा ॥ ९ ॥ तयोपाकुर्यात् पशुकामस्य ॥ १० ॥ अग्नेण यूपं पुरस्तात् प्रत्यञ्चं शाखया बर्हिभ्यां पशुमुपाकरोति—प्रजापतेर्जायमानाः [3. 1. 4a] इति द्वाभ्याम् । उपो देवान् दैवीर्विशः [1. 3. 7c] इति प्रतिपद्य रेवती रमध्वम् [1. c. g] इन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टमुपाकरोमि इत्यन्तेन ॥ ११ ॥ अग्नेर्जनित्रमसि [1. c. h] इत्यधिमन्थनशकलं निदधाति । वृषणौ स्थः [1. c. i] इति प्राञ्चौ दर्भौ ॥ १२ ॥ उर्वश्यसि [1. c. k] इत्यधरारणिमादत्ते । पुरुषाः [1. c.] इत्युत्तरारणिम् ॥ १३ ॥ घृतेनाक्ते वृषणं दधायाम् [1. c. l] इत्याज्यस्थाल्या बिले ऽनाक्लि ॥ १४ ॥ आगुरसि [1. c. k] इत्यरणी समवधाय संप्रेष्यति ॥ १५ ॥ ॥ ९ ॥

1 Ge वदधाति

7-7 D om.

2 Gab °नितम्

8 Gb पाशेन पाणिना

3 D °रुपरश्, Ga °रुपरम, Gb °रूपपरम

9 D माध्य-

4 † D प्रत्यग्नि...ष्ठा, Ga प्रत्यग्निष्ठाम, Gb

10-10 Ge om.

प्रत्यग्निष्ठमग्निष्ठाम, Ge nncertain.

11 Gb स०

5 DGac मीत्वा

12 DGa om. ब्रह्म

6 The mss. पर्यूहति

—अग्नये मध्यमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ त्रिरनूक्तायां प्रथमायां प्रदक्षिणं त्रिर्मन्थति—गायत्रं छन्दो ऽनुप्रजायस्व [1. 3. 7 m] इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ २ ॥ जात आह—जातायानुब्रूहि इति ॥ ३ ॥ प्रहरिष्यन्—प्रहियमाणायानुब्रूहि इति ॥ ४ ॥ यत्राभिजानाति प्र देवं देववीतये [3. 5. 11 q] इति तदग्रेणोत्तरं परिधिमनुप्रहरति संधिना—भवतं नः समनसौ [1. 3. 7 n] इति ॥ ५ ॥ सुवेणाज्यमादायाभिजुहोति—अग्रावग्निश्चरति प्रविष्टः [1. c. p] इत्येतया ॥ ६ ॥ सावित्रेण रशनामादाय पशोः पाशेन दक्षिण-मर्धशीर्षमभिदधाति—अतस्य त्वा देवहविः पाशेनारभे [1. 3. 8 b] इति ॥ ७ ॥ अथैनं पुरस्तात् प्रत्यञ्चं यूपे नियुनक्ति—धर्षा मानुषान् [1. c. c] इन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टं नियुनज्मि इति ॥ ८ ॥ ये ऽर्वाचीनमेकादशिन्याः पशव आलभ्यन्ते तानुत्तरतो यूपस्य नियुनक्ति दक्षिणत एकादशिनान् ॥ ९ ॥ अथैनमुपरिष्ठात् प्रोक्षति—अद्वयस्त्वौषधीभ्यः [1. c. d] इन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामि [TB 3. 8. 7. 1] इति ॥ १० ॥ पाययति—अपां पेरुरसि [1. 3. 8 e] इति ॥ ११ ॥ अधस्तादुपोक्षति—स्वात्तं चित् सदेवं हव्यमापो देवीः स्वदतैनम् [1. c. f] इति ॥ १२ ॥ ॥ १० ॥

ततः संप्रेष्यति—अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ समानमा ध्रुवासम-ज्जनात् ॥ २ ॥ पुरस्ताद् ध्रुवासमज्जनात् पशुं समनक्ति—सं ते प्राणो वायुना गच्छताम् [1. c. g] इति शिरसि । सं जत्रैरङ्गानि [1. c.] इत्यंसयोः । सं यज्ञपतिराशिषा [1. c.] इति श्रोणयोः ॥ ३ ॥ समानमा प्रवरात् ॥ ४ ॥ प्राकृतेन वरणेन होतारं वृत्वा पुनराश्राव्य मैत्रावरुणं प्रवृणीते^३—मित्रावरुणौ प्रशास्तारौ प्रशास्त्रात् इति ॥ ५ ॥ समानमा प्रयाजेभ्यः ॥ ६ ॥ जुह्वपभृतावादायात्याक्रम्याश्राव्याह—समिद्धयः प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ८ ॥ आश्राव्याश्राव्य प्रेष्यप्रेष्य इत्येवोत्तरेभ्यः संप्रेष्यति ॥ ९ ॥ चतुर्थेचतुर्थ औपभृत् समानयते ॥ १० ॥ सर्वमष्टमे ॥ ११ ॥ दश प्रयाजानिष्ट्वै-कादशायाज्यमवशिनष्टि ॥ १२ ॥ प्रत्याक्रम्य जुह्वा स्वरुस्वधितौ अनक्ति । त्रिः स्वरुं सकृत् स्वधितेरन्यतरां धाराम् ॥ १३ ॥ ताभ्यां पशुं समनक्ति—घृतेनाकौ पशुं त्राये-थाम् [1. c. h] इति ॥ १४ ॥ याक्ता धारा तया पशुं समनक्ति ॥ १५ ॥ तथैर्व हविषः शृतस्यावद्यतीतरया विशास्ति ॥ १६ ॥ यथाकामी विशसन इत्यपरम् ॥ १७ ॥ ॥ ११ ॥

पुनः स्वरुमवगूहति ॥ १ ॥ शमित्रे स्वर्धितिं प्रयच्छन्नाह—एषा ते ऽग्निः प्रज्ञाता-

1 D रस°

2 Ga प्रवरेण

3 Ga वृणीते

4 † Only Gb has the repetition.

5 † Only Gc has धारां, others om.

6 † DGab तथैव

सत् इति ॥ २ ॥ ततः संप्रेष्यति—पर्यग्रे क्रियमाणायानुबूहि इति ॥ ३ ॥ आहवनीया-
दुल्मुकमादायाग्नीध्रः पर्यग्निं करोति पशुं शामित्रदेशं चात्वात्^१ यूपमौहवनीय-
माज्यानीति ॥ ४ ॥ पशुमेव पर्यग्निं करोतीत्येकेषाम् ॥ ५ ॥ पर्यग्नौ क्रियमाणे ऽपा-
व्यानि जुहोति—प्रजानन्तः परिर्हन्ति पूर्वे इति पञ्च ॥ ६ ॥ त्रिः परीत्य निधायोल्मुकं
त्रिः पुनः प्रतिपैर्येति ॥ ७ ॥ यूपान् पशुं प्रमुच्य वपाश्रपणीभ्यामन्वारभेते^६
अध्वर्युर्यजमानश्च ॥ ८ ॥ अन्वारभ्याश्चाव्य संप्रेष्यति—उपप्रेष्य होतर्हव्या देवेभ्यः इति
॥ ९ ॥ यत्राभिजानाति प्रास्मा अग्निं भरत [TB 3. 6. 6. 1] इति तदाहवनीयादु-
ल्मुकमादायाग्नीध्रः पूर्वं प्रतिपद्यते ॥ १० ॥ अन्तरेण चात्वालोत्करावुदञ्चं पशुं
नयन्ति—रेवतीर्यज्ञपतिं प्रियधाविशत [1. 3. 8i] इति ॥ ११ ॥ नाना प्राणो यजमानस्य
पशुना [3. 1. 4h] इत्यध्वर्युर्यजमानमभिमन्त्रयते ॥ १२ ॥ उत्तरत आग्नीध्र
उल्मुकं...^५ ॥ १३ ॥ स शामित्रो भवति ॥ १४ ॥ अपरस्माद् गार्हपत्यादाहरेत्
॥ १५ ॥ निर्मन्थ्यं वा कुर्यात् ॥ १६ ॥ द्वाभ्यां बर्हिर्भ्यां पशुमुपाकरोति ॥ १७ ॥
तयोरन्यतरदाह्रयानार्थं^७ निधाय ॥ १८ ॥ ॥ १२ ॥

दक्षिणेन शामित्रमन्यतरदुपास्यति—समस्य तनुवा भव [1. 3. 8k] इति ॥ १ ॥
तस्मिन् पशुं प्रत्यञ्चमुदीचीनपादं संक्षेपयन्ति ॥ २ ॥ अमायुं कृण्वन्तं संज्ञपयत इत्युक्त्वा
पराडावर्तते ऽध्वर्युः पशोः संक्षेप्यमानात् ॥ ३ ॥ पृषदाज्यमवेक्षमाणावासाते^८
अध्वर्युर्यजमानश्च—

इह प्रजा विश्वरूपा रमन्तामस्मिन् यज्ञे विश्वमृतो जनित्रीः ।

अग्निं कुलायमभिसंवसाना अस्माँ अवन्तु पयसा घृतेन ॥

यासामूधश्चतुर्बिलं मधोः पूर्णं घृतस्य च ।

ता नः पयस्वतीः सन्त्वस्मिन् गोष्ठे वयोवृधः ॥

इति ॥ ४ ॥ संक्षेपे संक्षेपैर्होमं जुहोति—यत् पशुर्मायुमकृत [3. 1. 4i] इति ॥ ५ ॥
पशोः पाशं प्रमुञ्चति ॥ ६ ॥ शमितार उपेतन [1. c. k] इत्येकशूलया पाश उपतृच

1-1 Gb om.

2 Gbc चात्वालं

3 Gb om. यूपं

4 Gbc प्रति°

5 Gb om. प्रति

6 Gbc °रभेते

7 D °त्करा उ°

8 D विमृक्ताति, Ga निमृक्ताति, Gb निमृ-

क्राति, Gc निर्मृद्वाति

9 Thus Ga. D°छयनार्थ, Gb °च्छायनार्थ,

Gc °च्यानार्थ

10 Gc संज्ञा°

11 Gab °सते

12 Gac om. संज्ञप्त

13 D प्रति-

चांत्वाले ऽपास्यैत्युत्करे वा—अदितिः पाशं प्र सुमोक्तु [3. 1. 4l] इति ॥ ७ ॥ यद्यभि-
चरेद् दारुं स्तम्बं वाभिदध्यात्—अरातीयन्तमधरं कृणोमि [1. c.] इति ॥ ८ ॥ पत्न्या-
दित्यमुपतिष्ठते—नमस्त आतान [1. 3. 8m] इति ॥ ९ ॥ अथैनां प्राचीमुदानयति—
अनर्वा प्रेहि [1. c. n] इति ॥ १० ॥ चांत्वाले पत्न्यपो ऽवमृशति—आपो देवीः शुद्धा-
युवः [1. c. o] इति ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

समुत्क्रम्य सहपैत्नीकाश्चात्वाले मार्जयन्ते—शुद्धा वयं परिविष्टाः परिवेष्टारो वो^४
भूयास्म [1. c.] इति ॥ १ ॥ पत्नी पशोः प्राणानाप्याययत्यध्वर्युरभिषिञ्चति ॥ २ ॥
अध्वर्युराप्याययति पत्न्यभिषिञ्चतीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥ वाक् त आ प्यायताम् । प्राणस्त
आ प्यायताम् [1. 3. 9a] इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ४ ॥ या ते प्राणान् शुग् जगाम [1. c. b]
इति ग्रीवासु निनयति ॥ ५ ॥ यत् ते कूरं यदास्थितम् [1. c.] इति समस्तं^५ पशुमा-
प्याययति ॥ ६ ॥ नाभिस्त आ प्यायताम् [1. c. c] इति नाभिम् । पायुस्त आ प्यायताम्
[1. c.] इति पायुम् । शुद्धाश्चरित्राः [1. c. d] इति पादान् ॥ ७ ॥ शमद्भ्यः शमोषधी-
भ्यः [1. c. e] इत्यवशिष्टां अनुपृष्टं^६ निनीय दक्षिणेन नाभिं प्रागग्रं बर्हिर्निदधा-
ति—ओषधे त्रायस्वैनम् [1. c. f] इति ॥ ८ ॥ स्वधिते मैनें हिर्साः [1. c. g] इति बर्हिषि
स्वधितिना तिरश्चीनमाच्छ्रयति ॥ ९ ॥ बर्हिषो ऽग्रमपयम्यं स्थविमल्लोहितेनाङ्क्त्वा-
पास्यति—रक्षसां भागो ऽसि [1. c. h] इति ॥ १० ॥ अप उपस्पृश्य इषे त्वा [1. c. i]
इति वपामुत्खिदति ॥ ११ ॥ देवेभ्यः शुन्धस्व देवेभ्यः शुम्भस्व इति प्रयौति^७ ॥ १२ ॥
घृतेन यावापृथिवी प्रोणर्वार्थाम् [1. c. m] इति वपाश्रपणी प्रोणोति^८ ॥ १३ ॥ ऊर्जे त्वा
इति तनिष्ठ एकशूलयोपतृणति ॥ १४ ॥ अच्छिन्नो रायः सुवीरः ॥ [1. c. n] इन्द्राग्निभ्यां
त्वा जुष्टमुत्कृन्तामि इति परिवासयति ॥ १५ ॥ मुष्टिना शमिता वपोद्धरणमुपसं-
गृह्यास्त आ वपाया होमात् ॥ १६ ॥ वपाश्रपणी पुनरन्वारमेते अध्वर्युर्यजमानश्च
॥ १७ ॥ उर्वन्तरिक्षमन्विहि [1. c. o] इत्यभिप्रव्रज्य ॥ १८ ॥ ॥ १४ ॥

शामित्रे वपां प्रतितपति—प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इति ॥ १ ॥ पुनरुल्लु-
कमादायाग्नीध्रः पूर्वः^{१२} प्रतियद्यते ॥ २ ॥ एवमध्वर्युराहवनीयमभिप्रव्रजति ॥ ३ ॥

1 D च°

2 D पपोह्य° for ऽपास्य°

3 Gbc सप°

4 Gc om. वो

5 DGa समस्त-

6 D °ष्ठाप्रतिष्ठन्

7 D ग्रययणस्य, Gab प्रपयम्य

8 Ga °नाक्ता, Gbc °नाक्त्वा

9 Gb प्रययौति, Gc प्रतियौति

10 Gb प्रोणोथाम्

11 Gc प्रोणवोति

12 Gbc पूर्व

13 Ga एवाध्व°

एवमन्तिमे ऽङ्गारे वपां नितंसयति^१ ॥ ४ ॥ आहवनीय आग्नीध्र उल्मुकमपिसृजति ॥ ५ ॥ अन्तरेण चात्वालोत्करावन्तरेण यूपं चाहवनीयं^२ च वपामत्याहृत्य दक्षिणत उदङ्मुखासीनः प्रतिप्रस्थाताहवनीये वपां श्रपयति ॥ ६ ॥ अधस्ताद् वपाया बर्हिषो ऽग्रमपास्यति^३—वायो वीहि स्तोकानाम् [1. 3. 9p] इति ॥ ७ ॥ सुवेणाज्यमादायाभि-
जुहोति—त्वामु ते दधिरे हव्यवाहम् इति ॥ ८ ॥ अभिजुह्वन्^४ संप्रेष्यति—स्तोकेभ्यो ऽनुब्रूहि इति ॥ ९ ॥ यदा श्रुता श्येती^५ भवत्यथैनौ सांनाय्यवदभिघार्य तथोद्वास्य बर्हिषि स्रक्षशाखायामिति प्रतिष्ठापयति—सुपिप्पाल ओषधीः कृधि इति ॥ १० ॥ प्रयुता द्वेषांसि इति वयाश्रपणीभ्यां प्रमुच्य घृतवतीम् इत्यभिज्ञायोत्तमाय प्रयाजा-
यात्याक्रम्याश्राव्याह—स्वाहाकृतीभ्यः प्रेष्य [6. 3. 9. 5] इति ॥ ११ ॥ वषदकृते जुहोति ॥ १२ ॥ प्रत्याक्रम्य जुह्वा ध्रुवामभिघारयति ॥ १३ ॥ यद्याज्यभागौ करिष्यन् भवत्यथ^६ पृषदाज्यमथ वपाम् । नोपभृतम् ॥ १४ ॥ तत आज्यभागाभ्यां प्रचरति ॥ १५ ॥ यद्याज्यभागौ जुहोति ततः पूर्वं परिवप्यं जुहोति—स्वाहा देवेभ्यः [3. 1. 40] इति ॥ १६ ॥ ततः संप्रेष्यति ॥ १७ ॥ ॥ १५ ॥

इन्द्राग्निभ्यां छागस्य वपाया भेदसो ऽनुब्रूहि इति ॥ १ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य हिरण्य-
शकलमवधाय सर्वा वपामवद्यति ॥ २ ॥ उपरिष्ठाद्धिरण्यशकलं निधायाभि-
घारयति ॥ ३ ॥ सा पञ्चावत्ता भवति ॥ ४ ॥ यद्यपि चतुरवत्सी यजमानः पञ्चा-
वत्तैव वपा भवति ॥ ५ ॥ यदि हिरण्यं न स्यादाज्यात् प्रत्यवद्येत् ॥ ६ ॥ अत्या-
क्रम्याश्राव्याह—इन्द्राग्निभ्यां छागस्य वपाया भेदसः प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वषदकृते जुहोति—
जातवेदो वपया गच्छ देवान् [1. c. n] इत्येतया ॥ ८ ॥ तत उत्तरं परिवप्यं जुहो-
ति—देवेभ्यः स्वाहा [1. c. o] इति ॥ ९ ॥ वपाश्रपणी प्रहरति—स्वाहोर्ध्वनभसं
मारुतं गच्छतम् [1. 3. 9 q] इति प्राचीं द्विशूलां प्रतीचीमेकशूलाम् ॥ १० ॥ अथैने
संस्त्रावेणाभिजुहोति ॥ ११ ॥ पशोश्छिद्रमभिघारयति ॥ १२ ॥ समुपक्रम्य सह-

1 १ D तंसयति, Gb नितहयति, Gc निपति-
तांसयति

2 D °ये

3 Gc प्रमपावहरति, Mahādeva (Hir. p.
427) cites Bhār. with प्रास्यति.

4 Gb °हृत्, Gb अभिजुहुयात्

5 Gab श्येनी. So also the printed Hir.
text and commentary.

6 D तयो°, Gc ततो°. Rudradatta

(Āp. 7. 20. 4), Mahādeva (Hir.
p. 428) cite Bhār. with तथोद्वास्य
and further on omit इति before

प्रतिष्ठापयति

7 Gc om. इति

8 DGa यदा°

9 Gc om. भवत्यथ

10 १ Gab समुत्°

पेलीकाश्चात्वाले मार्जयन्ते—

इदमापः प्रवहतावद्यं च मलं च यत् ।

यच्चाभिदुद्रोहान्तं यच्च शेषे अभीरुणम् ॥

निर्मा मुञ्चामि शपथाज्निर्मा वरुणादुत ।

निर्मा यमस्य पृथ्वीशान् सर्वस्माद् देवकिल्बिषादथो मनुष्यकिल्बिषात्^१ ॥

आपो मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चन्तवैहसः ॥

इति ॥ १३ ॥ हुतायां वपायां वरं ददाति—कन्यामलंकृतामनङ्गाहं तिस्रो वा वत्सतरीः ॥ १४ ॥ ॥ १६ ॥

पशुपुरोडाशस्य पात्राणि प्रक्षाल्य प्रयुनक्ति यान्यौषधकारितानि भवन्ति ॥ १ ॥ पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति—यजमान वाचं यच्छ इति ॥ २ ॥ वाग्यतः पात्राणि संमृशति ॥ ३ ॥ व्रीहिमयं समानदेवतं पशुना पशुपुरोडाशमेकः दशकपालं निर्वपति द्वादशकपालं वा ॥ ४ ॥ हविष्कृता वाचं विसृज्य पशुं विशास्ति ॥ ५ ॥ गुदं मा निर्वर्षीः ॥ वनिष्ठुं मा निर्वर्षीः ॥ अघ्युद्धि^३ क्लोमानं व्रीहानं पुरीततं भेदः समवधातवै इति संप्रेष्यति ॥ ६ ॥ कुम्भ्यां पशुं श्रपयन्ति ॥ ७ ॥ शूलेन हृदयं निहत्य यजुरुत्पूताभिरङ्घ्रिः पुरोडाशं श्रपयति ॥ ८ ॥ स्तीर्णं एव बर्हिषि पिप्रलेपं निनयति ॥ ९ ॥ श्रुते पशौ पशुपुरोडाशेन प्रचरति ॥ १० ॥ इन्द्राग्निभ्यां पशुपुरोडाशस्यानुब्रूहि ॥ इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्य प्रेष्य इति संप्रेष्यति ॥ ११ ॥ अमये ऽनुब्रूहि ॥ अमये प्रेष्य इति स्विष्टकृतः ॥ १२ ॥ उपहृतामिडां मैत्रावरुणपृष्ठा ऋत्विजः प्राश्नन्ति ॥ १३ ॥ मार्जयन्ते ॥ १४ ॥ अत्र पशुपुरोडाशस्य पिप्रलेपफलीकरणहोमौ जुहोति ॥ १५ ॥ कपालानि विमुञ्चति ॥ १६ ॥ जुह्वा पृषदाज्यस्योपहत्य त्रिः पृच्छति ॥ १७ ॥ ॥ १७ ॥

श्रुते हवीः ३ शमितः [6. 3. 10. 1] इति ॥ १ ॥ श्रुतम् इति शमिता त्रिः प्रत्याह ॥ २ ॥ त्रिः प्रच्युते हृदयमुत्तमं करोति ॥ ३ ॥ उत्तरतः परीत्य पृषदाज्येन हृदयमभिघारयति—सं ते मनसा मनः सं प्राणेन प्राणः ॥ [1. 3. 10a] जुष्टं देवेभ्यः ॥ [1. c. 6] इन्द्राग्निभ्यां हव्यं घृतवत् स्वाहा इति ॥ ४ ॥ स्वाहोष्मणो व्यथिष्यै इत्यूष्माणमुद्यन्तमभिमन्त्रयेत् ॥ ५ ॥ यदि पशुं विमथ्नीरन्नेदमेवाभिमन्त्रयेत् ॥ ६ ॥ आज्येन

1 Gbc सप°

and Bhār.

2 Ge om. अथो मनुष्यकिल्बिषात्

4 D om. पशु

3 Richard Garbe's emendation to अघ्युद्धी for all passages of Āp. is unwarranted. His mss. invariably show अघ्युद्धि, just as those of Hir.

5 Gb असुं for उत्तमं

6 ? D °मथ्नीर°, Ga lacuna, Gb पशुमव-
ध्नीर°, Ge ये पशुं विमथ्नीर°

पशुं सांनाय्यवदभिघार्य तथोद्वास्यान्तरेण चात्वालोत्करावन्तरेण यूपं चाहवनीयं च पशुमत्यौहृत्य दक्षिणस्यां वेदिश्रोण्यां पञ्चहोत्रा सादयति ॥ ७ ॥ मन्त्रशाखोत्तर-
बर्हिर्भवति ॥ ८ ॥ तस्या मध्यमङ्गानामवद्यति ॥ ९ ॥ चतसृषूपस्तृणीति—जुहूपभृतोः
समवत्तधान्यां पात्र्यां वसाहोमहवन्याम् ॥ १० ॥ स्रुचि जुहूपभृतोर्हिरण्यशकला-
ववधाय संप्रेष्यति—मनोतायै हविषो ऽवदीयमानस्यानुबृहि [6. 3. 10. 3] इति ॥ ११ ॥
हृदयस्याग्रे ऽवद्यति । अथ जिह्वाया अथ वक्षसो ऽथ सव्यस्य दोष्णो ऽथ पार्श्वयोरथ
यत्नो ऽथ वृक्कयोरथ दक्षिणायाः श्रोणेरथ गुदस्य ॥ १२ ॥ द्विरेकैकस्यावद्यति
॥ १३ ॥ ॥ १८ ॥

अपि वा त्रयाणामेव मुख्यानामनुपूर्वमवदाय यथाकाममुत्तरेषामवद्यति
॥ १ ॥ यूपे मेदो ऽवधाय मेदसा जुह्मं प्रोर्णोति ॥ २ ॥ उपरिष्ठाद्विरण्यशकलं
निधायभिघारयति ॥ ३ ॥ त्र्यङ्गाणि प्रत्यभिघार्योपभृति त्र्यङ्गाणां^{१०} स्विष्टकृते
सकृत्सकृदवद्यति—दक्षिणस्य दोष्णः सव्यायाः श्रोणेर्गुदकाण्डमिति ॥ ४ ॥ पुर-
स्तादेव गुदं द्वैधं कृत्वा स्थविमदुपयद्भ्यो^{११} निदधाति ॥ ५ ॥ अणिमत् त्रैधं करो-
ति ॥ ६ ॥ तस्य मध्यमं जुह्मं द्वैधं कृत्वावदधाति स्थविष्ठमुपभृत्यणिष्ठमिडायाम्
॥ ७ ॥ द्वैधं कृत्वा यूपे मेदो ऽवधाय^{१२} मेदसोपभृतं प्रोर्णोति ॥ ८ ॥ उपरिष्ठाद्वि-
रण्यशकलं निधाय द्विरेभिघारयति ॥ ९ ॥ पात्र्यामिडं समवद्यति हृदयज्जिह्वाया
यत्नो वृक्कयोर्गुदाद् वनिष्ठोः सप्तमात् ॥ १० ॥ अत्रैव दक्षिणां श्रोणिमध्युद्धि क्लो-
मानं महीहानं पुरीततं मेद इत्यन्ववधाय यूपोपसिच्याभिघारयति ॥ ११ ॥ यूपो
वसाहोमं गृह्णाति ॥ १२ ॥ स्वधितिना धारां प्रयौति ॥ १३ ॥ सकृच्चतुरवदानस्य
द्विः पञ्चावदानस्य ॥ १४ ॥ अभिघार्य यानि चावत्तानि यानि चानवत्तानि शृतं
चाशृतं च सर्वं पशुं संनिधायामिमृशति—ऐन्द्रः प्राणो अङ्गेअङ्गे निदेध्यत्^{१५} [1. 3. 10c]
इति ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥

पार्श्वेन वसाहोमं प्रयौति—श्रारस्यमिस्त्वा श्रीणातु [1. 3. 10 ef] इति ॥ १ ॥

1 Da ततथो°, Db ततथो°, Gab तयो°

8 Ga वदाय, Gb वसाय

2 D om. च

9 Ga °नि

3 Gc °मभ्या°

10 Ga °नां

4 Gb °रं

11 G °यद्भ्यो

5 ? Thus DGa. Gb मभ्यङ्गानामवद्यति,

12 Gb वसाय

Gc मध्याभ्यङ्गान्यमवद्यति

13 Gb यदिद्व°

6 Gb °षु विस्तु°

14 G निदध्यात्

7 Gbc द्विर्दि°

15 Ga वपा°

अथैनामेतेनैव पार्श्वेनापिदधाति—स्वाहोष्मणो व्यथिष्ये इति ॥ २ ॥ ततः संप्रेष्यति—
 इन्द्राग्निभ्यां छागस्य हविषो ऽनुब्रूहि^२ ॥ इन्द्राग्निभ्यां छागस्य हविषः प्रेष्य इति ॥ ३ ॥ याज्याया
 अर्धर्चे प्रतिप्रस्थाता वसाहोमं जुहोति—घृतं घृतपावानः पिबत [1. 3. 10 i] इति ॥ ४ ॥
 हुत्वावशिनष्टि ॥ ५ ॥ वषदकृते हविर्जुहोति ॥ ६ ॥ वसाहोमोद्रेकेण दिशः प्रति
 यजति—दिशः स्वाहा प्रतिदिशः स्वाहा^३ [cf. 1. c. m] इत्येतैः प्रतिदिशम् ॥ ७ ॥ स्वाहा
 दिग्भ्यो नमो दिग्भ्यः [1. c. no] इति प्राचीनमन्ततो जुहोति ॥ ८ ॥ अत्र नारिष्ठान्
 हुत्वा जुह्वी पृषदाज्यस्य सकृदुपहृत्याह—वनस्पतये ऽनुब्रूहि इति ॥ ९ ॥ अत्याक्रम्या-
 श्राव्याह—वनस्पतये प्रेष्य इति ॥ १० ॥ वषदकृते जुहोति ॥ ११ ॥ अपुनरतिक्रामन्
 संप्रेष्यति—अग्नये स्विष्टकृते^४ ऽनुब्रूहि इति ॥ १२ ॥ जुह्वामुपभृतं पर्याहृत्याश्राव्याह—
 अग्नये स्विष्टकृते प्रेष्य इति ॥ १३ ॥ वषदकृते जुहोति ॥ १४ ॥ प्रत्याक्रम्यायतने स्रुचौ
 सादयित्वा ॥ १५ ॥ ॥ २० ॥

मेदस्वती^५ होत्रे ऽवान्तरेडामादधाति^६ ॥ १ ॥ मेदसोपस्तृणाति मेदसा-
 दधाति मेदसाभिधारयति^७ ॥ २ ॥ उपहूतायामिडायार्मध्युद्धि^८ होत्रे हरति^९
 वनिष्ठुमग्नीध्रे ॥ ३ ॥ षड्वत्तं संपादयति ॥ ४ ॥ प्राश्नन्ति मार्जयन्ते ॥ ५ ॥ ततः
 संप्रेष्यति—अग्नीदौपयजानङ्गारानाहर ॥ उपयष्टरुपसीद ॥ ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः [2. 6. 9. 1]
 इति संप्रैषादि^{१०} समानमानूयाजेभ्यः ॥ ६ ॥ जुह्वोपभृतावादाय पृषदाज्यं जुह्वी समा-
 नीयीत्याक्रम्याश्राव्याह—देवेभ्यः प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वषदकृते जुहोति ॥ ८ ॥ आश्रा-
 व्याश्राव्य प्रेष्यप्रेष्येत्येवोत्तरेभ्यः संप्रेष्यति^{११} ॥ ९ ॥ शामित्रादङ्गारानाहृत्याग्नीध्र
 उत्तरस्थां वेदिश्रोण्यां निवर्पेति ॥ १० ॥ प्रतिप्रस्थातैकादश गुदकाण्डानि तिर्यग्
 विकृतानि कृत्वा वसाहोमहवर्ण्यां समवधायैकैर्नानूयाजानां वषदकारंवषद-
 कारमनूपयजति—समुद्रं गच्छ स्वाहा [1. 3. 11a] इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ ११ ॥
 अद्भ्यस्त्वौषधीभ्यः [1. c. b] इति प्रतिप्रस्थाता वर्हिषि लेपं निमार्ष्टि ॥ १२ ॥ मनो
 मे हार्दि यच्छ [1. c. c] इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशति ॥ १३ ॥ ॥ २१ ॥

1 Gb °नाभि°

2 Gbc add इत्याक्रम्याश्राव्याह

3 D om. प्रतिदिशः स्वाहा

4 DGc om. जुह्वी

5 Gb om. स्विष्टकृते

6 Gb आ° for प्रत्या°

7 Gb °मादायातिक्रमे

8-8 Gc मेदसाभिधार्य

9 D om. इडायाम्

10 G हरन्ति

11 D °दिः, Ga °प्रेषास्; but Gc सामिध-
माध्रायेति for इति° समानम्

12 Gb जुह्वमुप°

13-13 Gc om.

14 D संप्रेष्य

15 Gb निर्वप°

16 D एकैन् for एकैकेन

एकादशानूयाजानिष्ठा प्रत्याक्रम्य जुह्वा स्वस्मद्भक्त्वा जुह्वा स्वरं जुहोति—यां ते धूमो गच्छत्वन्तरिक्षमर्चिः पृथिवीं भस्मना पृणस्व स्वाहा इति ॥ १ ॥ समानमा पत्नीसंयाजेभ्यः ॥ २ ॥ सर्वा जुहूपभृतो वाजवतीभ्यां व्यूहति ॥ ३ ॥ सर्वासु स्तुचु प्रस्तरमनक्ति ॥ ४ ॥ सूक्तवाकाय सूक्ता प्रेष्यति ॥ ५ ॥ सर्वाः संप्रस्रावयति ॥ ६ ॥ सर्वाः स्तुचः कस्तम्भ्यां सादयति ॥ ७ ॥ जाघन्या पत्नीः संयाजयति ॥ ८ ॥ आज्येन सोमं यजति । आज्येन त्वष्टारम् ॥ ९ ॥ उत्तानाया जाघन्या देवानां पत्नीभ्यो ऽवद्यति । नीच्या अग्नये गृहपतये ॥ १० ॥ चतुश्चनुरवदानस्य पञ्चकृत्वः पञ्चावदानस्य ॥ ११ ॥ नात्रोपस्तरणाभिधारणानि भवन्ति ॥ १२ ॥ उत्तानाया इडां समवद्यति नीच्या अग्नीधे ॥ १३ ॥ जाघनीशेषं पत्न्यध्वर्यवे ददाति । बाहुं शमित्रे ॥ १४ ॥ स ब्राह्मणाय ददाति यद्यब्राह्मणो भवति ॥ १५ ॥ समानमा समिष्टयजुषः ॥ १६ ॥ त्रीणि समिष्टयजूषि जुहोति—यज्ञ यज्ञं गच्छ ॥ [1. 4. 44g] एष ते यज्ञो यज्ञपते ॥ [1. c. h] देवा गातुविदः [1. c. i] इति ॥ १७ ॥ अन्तरेण^१ चात्वालोत्करौ ॥ १८ ॥ ॥ २२ ॥

उपनिष्क्रम्य हृदयशूलेन चरन्ति ॥ १ ॥ शुष्कस्य चार्द्रस्य च संधौ हृदय-शूलमुद्रासयति—शुगसि तमभिशोच यो ऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः [1. 3. 11e] इति ॥ २ ॥ धात्रोधात्रो राजन् ॥ [1. c. f] उदुत्तमं वरुण पाशम् [1. 5. 11k] इत्येताभ्यामादित्यमुपस्थाय चात्वाले मार्जयन्ते—सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु [1. 4. 45g] इति ॥ ३ ॥ समिधः कृत्वा प्रतीक्षमायन्ति^२—एधो ऽस्येधिषीमहि [1. c. k] इत्याहवनीये समिध आधायोपतिष्ठन्ते—अपो अन्वचारिषम् [1. c. l] इति ॥ ४ ॥ एवं पत्नी गार्हपत्ये ऽभ्याधायोपतिष्ठते ॥ ५ ॥ यूपं यजमान उपतिष्ठते—आशासानः सुवीर्यम् [3. 5. 5 h] इत्येतया ॥ ६ ॥ संतिष्ठते पशुबन्धः ॥ ७ ॥ एवमेव षट्सु^३ मासेषु संवत्सरेसंवत्सरे वा पशुना यजेत ॥ ८ ॥ नाहिताग्निं पशुनानीजानं संवत्सरो ऽतीयात् ॥ ९ ॥ यद्यतीयान्मासै^४ ॥ १० ॥ अत्यशिता ह वा एतस्याग्नयो भवन्ति

1-1 Gab om.

2-2 ? Thus DGa. Gb *प्रेष्येति संप्रेष्यति,

Gc सूक्तवाकायानुब्रूहीति प्रेष्यति

3 D om. सं

4 Gbc om. स्तुचः

5 Gb तं सः

6 D अन्तरा

7 ? Thus D. Ga प्रतीक्षमाणायति, Gb lost in a lacuna, Gc *मायति

8 Gc repeats षट्सु

9 ? D यद्यतीयान्मासखादम्, Ga यद्यतीयामासखादस्यादम्, Gb यतीयादमासखादस्यद्, Gc यद्यतीयादमासखाद्

यं आहिताग्निः संवत्सरं पशुनानिष्ट्वा मांसं खादतीति विज्ञायते ॥ ११ ॥ स
यदि भक्षयेदेतया भक्षयेत्—

मनसाग्निभ्यः प्रहिणोमि भक्षं मम वाचा तँ सह भक्षयन्तु ।

अप्रमाद्यन्नमत्तश्चरामि शिवेन मनसा सह भक्षयत ॥

इति ॥ १२ ॥ यद्यादिष्टो भक्षयेदेतं मन्त्रमुक्त्वा भक्षयेदेतं मन्त्रमुक्त्वा भक्षयेत्
॥ १३ ॥ ॥ २३ ॥

^३इति पशुबन्धः सप्तमः प्रश्नः ^३ ॥

---

1 D om. य

2 Gc om.

3-3 Thus Gb. Da षष्ठः प्रश्नः, Db इति

षष्ठः प्रश्नः, Gac om.

चातुर्मास्यैर्यज्यमाणः पञ्चहोतारं मनसानुदृत्याहवनीये सग्रहं जुहोति
 ॥ १ ॥ वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति पार्जन्यं चरुम् ॥ २ ॥ हिरण्यं वैश्वानरे
 ददाति । धेनुं पार्जन्ये ॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ सैषान्वारम्भणीयांस्थानं
 प्रत्येति ॥ ५ ॥ फाल्गुन्यां चैत्र्यां वा प्राचीनप्रवणे वैश्वदेवेन यजते^३ ॥ ६ ॥ दर्श-
 पूर्णमासीक^४ आहवनीयः स्यादित्येकं सौमिक इत्यपरम् ॥ ७ ॥ यदन्यदुत्तरवेद्या
 उपवपनात् सर्वं तत् क्रियते ॥ ८ ॥ आमावास्थ्यं तन्त्रं भवति ॥ ९ ॥ समानमा
 वत्सानामपाकरणात् ॥ १० ॥ आप्यायध्वमग्निना विश्वेभ्यो देवेभ्यो भागम्^५ इति गाः
 प्रस्थापयति ॥ ११ ॥ समानमा बर्हिष आहरणात् ॥ १२ ॥ प्रसूमयं बर्हिर्भवति
 ॥ १३ ॥ तत् त्रेधा संनह्यैकधा पुनः संनहति ॥ १४ ॥ एवं त्रयोविंशतिदारुमिध्मं
 करोति ॥ १५ ॥ समानमा पात्राणां प्रयोजनात् ॥ १६ ॥ पृषदाज्यधानीं द्वितीया-
 मुपभृतं प्रयुनक्ति द्वे आज्यस्थाल्यौ तिस्रश्चरुस्थालीः पालाशं वाजिनपात्रम् ॥ १७ ॥
 समानमा निर्वपणात् ॥ १८ ॥ आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति सौम्यं चरुम् । सावित्रं
 द्वादशकपालं सारस्वतं चरुम् । पौष्णं चरुं मारुतं सप्तकपालम् । वैश्वदेवीमा-
 मिक्षां द्यावापृथिव्यमेककपालमिति ॥ १९ ॥ समानमा फलीकरणात् ॥ २० ॥
 फलीकृतानां तण्डुलानां विभागमन्त्रेण चरव्यानपोद्धरति ॥ २१ ॥ सहेतरान्
 पिनष्टि ॥ २२ ॥ संयुतानां पिष्टानां पौष्णमपोद्धरति ॥ २३ ॥ ॥ १ ॥

समानमा प्रातर्दोहात् ॥ १ ॥ तप्ते प्रातर्दोहे सायंदोहमानीय यँदाकृतामिक्षा
 भवति ॥ २ ॥ अथैनां विस्त्राव्य विवाजिनां^६ कृत्वा द्वयोः पात्रयोर्व्युद्धृत्य^७ वाजि-

- 1 D begins with ॐ, Gb with अथ
 अष्टमः पञ्च आरभ्यते, Gc with हरिः ओं
 शुभमस्तु
- 2 Gb °णीयाया, Gc °णीयायाः
- 3 Db यजेत
- 4 DGa °पौर्ण°

- 5 Gab °मिक
- 6 Gb देवभागम्
- 7 ? Gb पदा°
- 8 DGa वाजिनं
- 9 Gab पात्रयोर्व्युद्धृत्य

नस्यैकदेशेनोपसिच्य प्रज्ञातं वाजिनशेषं निदधाति ॥ ३ ॥ अधिश्रित्य हवींष्या-
प्येभ्यो निनीय तत^१ उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति ॥ ४ ॥ समानमा प्रैषात् ॥ ५ ॥
आज्येन दध्ना चोदेहि इति संप्रैषान्तं नमति ॥ ६ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ ७ ॥
पाशुकान्याज्यानि गृह्णाति ॥ ८ ॥ एतावन्नाना ॥ ९ ॥ पृषदाज्यधान्यामौपभृतानां
मन्त्राणां द्वाभ्यामाज्यं गृहीत्वा महीनां पयो ऽसि [1. 2. 1 h] इति द्विर्दधि गृह्णाति
॥ १० ॥ औपभृतानामेकेनान्तत आज्यम् ॥ ११ ॥ इति वै खलु यदि चैज्यां यजेत
॥ १२ ॥ अथ यदि फाल्गुन्यां संसृष्टमेव गृहीयाद् यथा पशुबन्धे ॥ १३ ॥ समानमा
हविषामुद्वासनात् ॥ १४ ॥ एककपालमुद्वास्याज्येनाभिपूरयति ॥ १५ ॥ आविः पृष्ठं
करोति ॥ १६ ॥ भुर्भुवः सुवः^३ इति हवींष्यासादयति ॥ १७ ॥ उत्करे वाजिनम्
॥ १८ ॥ संवत्सरे पर्यागत एताभिरेव सादयेत् ॥ १९ ॥ आसाद्य हवींषि निर्मन्थ्य-
स्यावृत्ता निर्मन्थ्येन^४ चरति ॥ २० ॥ सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ २१ ॥ समानमा
प्रयाजेभ्यः ॥ २२ ॥ नव प्रयाजान् यजति ॥ २३ ॥ चतुर्थेचतुर्थ औपभृतं समानयते
॥ २४ ॥ सर्वमन्तत उपभृतस्थाने पृषदाज्यमभिघारयति ॥ २५ ॥ समानमा हविषां
प्रदानात् ॥ २६ ॥ उपांशु सावित्रैककपालाभ्यां प्रचरति ॥ २७ ॥ ॥ २ ॥

पौष्णं हुतमनुमन्त्रयते—पूष्णो ऽहं देवयज्यया पुष्टिमान् पशुमान् भूयासम् इति
॥ १ ॥ एवमेव सर्वान् पौष्णाननुमन्त्रयते ॥ २ ॥ आमिक्षया^५ प्रचर्यैककपालं बर्हि-
षदं कृत्वा जुह्वामुपस्तीर्य सर्वमेककपालमवद्यात्रैवाशयमनुपर्यासिच्यभिघार्य
स्रुचा प्रतिष्ठितं जुहोति ॥ ३ ॥ यदि हुतः पर्यावर्तेत प्रत्यादायाभिघार्य पुनर्जुहुयात्
॥ ४ ॥ वरं दत्त्वा स्रुचा कल्पयति न पाणिनेत्येकेषाम् ॥ ५ ॥ अथैनं चतुर्भिर्मास-
नामभिरभिजुहोति—मधवे स्वाहा माधवाय स्वाहा शुक्राय स्वाहा शुक्रये स्वाहा इति ॥ ६ ॥
संवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्ते^६—^७“दिव्यं धामाशास्ते” इति सूक्तवाके होताशास्ते ॥ ७ ॥
प्रहृत्य^८ परिधीन् संप्रेष्यति—वाजिभ्यो ऽनुब्रूहि इति ॥ ८ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य चमसे वा
बर्हिषी विषिञ्चन् वाजिनमानयति ॥ ९ ॥ अनभिधार्यात्याक्रम्याश्राव्याह—वाजिनोप-

1 D om. तत

2 Gab संप्रै°

3 G om. सुवः

4 Gab आसा°

5 D °वृत्ती (Db ति), Gb निर्मन्थ्यावृत्ता

6 Gb निर्मन्थेन

7 D °मा

8 Gac अवयति for अवद्य, Gb lost in a

lacuna.

9 Gbc add इतीडाया आशिषं (Gb इति साधा आशीष्णु) यजमानो जपति । प्रथमजो वत्सो दक्षिणा । पृषदाज्येन नवानुयाजान् यजति । संवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्ते ।

10-10 Gb om.

11 Gb प्रमृत्य

12 DGa अभि° for अनभि°

यज इति ॥ १० ॥ वषट्कृते विषिच्यमानया जुहोति ॥ ११ ॥ अनुवषट्कृते द्वितीयम् ॥ १२ ॥ ऊर्ध्वञ्जुरासीनो होता यजति ॥ १३ ॥ अनोढान् वाजिनो हुत्वावशिनष्टि ॥ १४ ॥ वाजिनोद्रेकेण दिशः प्रतियजति यथा पशुबन्धे ॥ १५ ॥ भक्षन्तं समुपहूय भक्षयन्ति होताग्रे ऽथाध्वर्युरथ ब्रह्माथामीध्रो^१ ऽथ यजमानः ॥ १६ ॥ समशो वा विभज्य ॥ १७ ॥ सर्व^२ एव मिथः कर्मनामभिः समुपह्वयेरन् ॥ १८ ॥ असावुपह्वयस्व इत्यामन्त्रणः । उपहृतः इति प्रतिवचनः ॥ १९ ॥

यन्मे रेतः प्रसिच्यते यन्म आजायते पुनः ।

यद्वा मे प्रतितिष्ठति तेन माममृतं कुरु तेन सुप्रजसं कुरु ॥

तस्य ते वाजिपीतस्योपहृतस्योर्ध्वहृतो भक्षयामि इति ॥ २० ॥ समानमा समिष्टयजुषः ॥ २१ ॥ पाशुकानि^३ समिष्टयजुषि जुहोति ॥ २२ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २३ ॥ त्रेण्या शलल्या विनीय लौहेन क्षुरेणौदुम्बरेण श्मश्रूणि वापयित्वोपपक्षौ नि केशान् वर्तयते^४—ऋतमेव परमेष्ठृतं नात्येति किं चन [TB 1. 5. 5. 1] इति ॥ २४ ॥ एवमेवोत्तरेणोत्तरेण मन्त्रेणोत्तरेषु पर्वसु निवर्तयते^५ ॥ २५ ॥ चतुरो मासो^६ न माँसमश्नाति न स्त्रियमुपैति नोपर्यास्ते जुगुप्सेतानृतात् प्राङ् शेते मध्वश्नाति ॥ २६ ॥ मध्वशनः स्यादित्येकं व्यञ्जनार्थमित्यपरम् ॥ २७ ॥ ऋत्विगे तु जाया-मुपेयादित्येकेषाम् ॥ २८ ॥ एवमेव सर्वेषु चातुर्मास्यान्तरालेषु व्रतं चरति ॥ २९ ॥ ॥ ३ ॥

ततश्चतुर्षु मासेषु वरुणप्रघासैर्यजते ॥ १ ॥ तेषां वैश्वदेवेन कल्पो^७ व्याख्यातः ॥ २ ॥ विकाराननुक्रमिष्यामः ॥ ३ ॥ समानमा वत्सानामपाकरणात् ॥ ४ ॥ मारुत्या आमिक्षायै प्रतिप्रस्थाता वत्सानपाकरोति ॥ ५ ॥ वारुण्या अध्वर्युः ॥ ६ ॥ अग्नेणाहवनीयं द्वे वेदी कुरुतः । उत्तरामध्वर्युर्दक्षिणां प्रतिप्रस्थाता ॥ ७ ॥ संमे प्राची भवतः । पृथमाग्नेण प्रादेशमाग्नेण वा संभिन्ने ॥ ८ ॥ यदेवाध्वर्युः करोति तत्^९ प्रतिप्रस्थाता^{१०} करोति ॥ ९ ॥ अग्नेणापरेण वोत्तरां वेदिं प्रतिप्रस्थाता स्तम्ब-यजुर्हरति ॥ १० ॥ एतेनैवात ऊर्ध्व^{११} संचरते ॥ ११ ॥ समान उत्करो भवति समान

1 D सिच्य°, Ga भिषिच्य°

7 Gc पाशुबन्धकानि

2 Da अनोधान्, Db missing, Ga अनो-
धान्

8 Gc वपति

9-9 D om.

3 Rudradatta (8. 3. 15) cites अमीद्

10 Gbc मासान्

4 DGb सर्वम्

11 D कल्पोत

5 Gb °सधेरन्

12-12 DGa om.

6 DbGb om. उपहृतस्य

13 तत् only in Gc

आग्नीध्रः समानो होता समानो ब्रह्मा ॥ १२ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशो यान्युत्तरस्यां कर्माण्यध्वर्युस्तानि कुर्याद् दक्षिणस्यां प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥ अथैनं ऽनुसंभिनत्ति ॥ १४ ॥ दक्षिणायै वेदेरुत्तरस्याः श्रोत्रेरुपक्रम्य स्फयेनोल्लिखत्योत्तरस्या दक्षिणादँसातं ॥ १५ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वोत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुपवपति न दक्षिणस्याम् ॥ १६ ॥ उभयत्र संभारनिवपनं भवति ॥ १७ ॥ ॥ ४ ॥

पूर्वेद्युरग्नी प्रणयत^१ इत्येकम् । अधिश्रित्य हवींषीत्यपरम् ॥ १ ॥ समानमा बर्हिष आर्भरणात् ॥ २ ॥ द्वे बर्हिषी आर्भरतो द्वाविधमौ ॥ ३ ॥ समानमा पात्राणां प्रयोजनात् ॥ ४ ॥ उभौ पात्राणि प्रयुङ्क्तः^५ ॥ ५ ॥ शमीमय्यः स्रुचो भवन्ति हिरण्मय्यो वा दक्षिणस्य विहारस्य^६ ॥ ६ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ ७ ॥ आग्नेयमष्टाकपालमिति नित्यानि पञ्च संचराणि निरुप्यैन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपति ॥ ८ ॥ तूष्णीं करम्भपात्रेभ्यो यवान् निरुप्य मन्त्रेण मेषप्रतिकृतिभ्यां^९ यवान् निर्वपतः ॥ ९ ॥ मरुद्भ्यः प्रतिप्रस्थाता वरुणायाध्वर्युः ॥ १० ॥ काथमेककपालं निर्वपति ॥ ११ ॥ समानमा फलीकरणात् ॥ १२ ॥ सर्वान् तुषानवभृथाय निदधाति ॥ १३ ॥ मन्त्रेण मेषप्रतिकृतिभ्यां^{१०} यवेभ्यो भर्जनार्थं कपाले उपधत्तः ॥ १४ ॥ तयोरीषदुपतप्ता धानाः कुरुतः ॥ १५ ॥ आवपन्तावधिश्रयणं मन्त्रं^{११} जपतः ॥ १६ ॥ उद्वपन्ताबुद्धासनमन्त्रम् ॥ १७ ॥ भ्रष्टा धाना अभिघार्योद्वासयतः ॥ १८ ॥ काल एवालंकुरुतः ॥ १९ ॥ यत्र क च हविष्यान् भर्जयेदेवमेव कुर्यात् ॥ २० ॥ पिष्टानामावृता धानाः^{१२} पिष्टे ॥ २१ ॥ श्रीमिक्षाया आवृतामिक्षे कुरुतः ॥ २२ ॥ वारुणै^{१३} निष्कासं प्रज्ञातं निदधाति ॥ २३ ॥ ॥ ५ ॥

ऐन्द्राग्रपर्यन्तानि हवींष्यधिश्रित्यामपेषाणां यवानामीषदुपतप्तानां वा प्रतिपूरुषं पत्नी^{१४} करम्भपात्राणि^{१५} करोति यावन्तो यजमानस्य पुत्रपौत्रा भवन्त्येकमतिरिक्तम् ॥ १ ॥ स्त्रीभ्योऽपि प्रतिकरोति ॥ २ ॥ मेषप्रतिकृती^{१६} कुरुतः ॥ ३ ॥ मेषमध्वर्युर्मेष्ठीं प्रतिप्रस्थाता ॥ ४ ॥ स्त्रियाः स्त्रीव्यञ्जनानि कुरुतः^{१७} पुंसः पुंन्य-

1 Gc °रुपनिष्क्रम्य

9 D अधिश्रयण°

2 DGa दक्षिणांसात्

10 Gb °मन्त्रान्

3 Gac प्रणयनम्

11-11 D पिष्टा आ°, Gc om. पिष्टे

4 D आह°

12 Gb om. वारुण, Gc वारुण्या

5 D प्रयुनक्तः

13 DGa om. पत्नी

6 Rudradatta (Āp. 8. 5. 29): शमीमयानि दक्षिणविहारस्येव भारद्वाजः ॥

14 Ga °पात्रं

7 D मेषप्रकृतीभ्यां

15 D °प्रकृती

8 D मेषप्रकृतिभ्यां

16 D कुरुते

अनानि ॥ ५ ॥ अथैनावनेडकीभिलोमशौ कुरुतः ॥ ६ ॥ यद्यनेडकीर्नं विन्देयातां कुशोर्णा एव निश्शेषयतः ॥ ७ ॥ कुम्भीपाक्यौ वा भवतः ॥ ८ ॥ कायमेककपालमधिश्चित्यं हवीँष्याप्येभ्यो निनीयाहवनीय इध्मावादीप्य संप्रेष्यति—अग्निभ्यां प्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहि इति ॥ ९ ॥ ये के च साधारणाः संप्रेष्या^१ अध्वर्युरेव तान् ब्रूयात् ॥ १० ॥ सह्याग्नीं प्रणयतः सह प्रणीता हरतः ॥ ११ ॥ उत्तरस्मिन्नेवाग्नौ प्रणीता आसादयतः ॥ १२ ॥ उत्तरस्मिन् व्रतं विसृजेत ॥ १३ ॥ तत उत्तरौ परिग्राहौ परिगृह्णीतः ॥ १४ ॥ समानमा संप्रैषात् ॥ १५ ॥ यथाधिकरणं संप्रैषं नमति ॥ १६ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ १७ ॥ ॥ ६ ॥

उभौ पाशुकान्याज्यानि गृह्णीतः ॥ १ ॥ एतावन्नाना—पृषदाज्यधान्योरौपभृतानां मन्त्राणामेकेनाज्यं गृहीत्वा महीनां पयो ऽसि [1. 1. 10 i] इति द्विर्दधि गृह्णीतः ॥ २ ॥ औपभृतानां द्वाभ्यामन्तत आज्यम् ॥ ३ ॥ इति वै खलु यदि ध्रावण्यां यजेत ॥ ४ ॥ अथ यद्याषाढ्यां सँसृष्टमेव गृह्णीयातां यथा पशुबन्धे ॥ ५ ॥ समानमा हविषामुद्गासनात् ॥ ६ ॥ ऐन्द्राग्नपर्यन्तानि हवीँष्युद्गास्यामिन्नयोर्मेषप्रतिकृती^५ अवधत्तः ॥ ७ ॥ मारुत्यां मेषमवदधाति वारुण्यां मेषीम् ॥ ८ ॥ ताभ्यां परःशतानि परःसहस्राणि वा शमीपर्णकरीरार्ण्युपवपतः ॥ ९ ॥ करम्भपात्रेष्ववपति ॥ १० ॥ एककपालस्यावृत्तैककपालमुद्गास्योत्तरस्यां^{१०} वेद्यां हवीँष्यासादयति ॥ ११ ॥ दक्षिणस्यां मारुतीं करम्भपात्राणि च ॥ १२ ॥ आमिन्नयोर्मेषप्रतिकृती^१ व्यतिहरतः^{१०} ॥ १३ ॥ मारुत्यां मेषीमवदधाति वारुण्यां मेषम् ॥ १४ ॥ उभौ निर्मन्थ्याभ्यां चरत इत्येकम् । अध्वर्यु^{११}रित्यपरम् ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥

ततः संप्रेष्यति—अग्निभ्यां समिध्यमानाभ्यामनुब्रूहि इति ॥ १ ॥ एवमेव संमार्जने^{१२}.....संप्रैषं संनमति^{१२} ॥ २ ॥ संमृष्ट उत्तरो ऽग्निर्मवत्यसंमृष्टो दक्षिणः ॥ ३ ॥ अथ प्रतिप्रस्थाता पत्नीं पृच्छति—कति ते जाराः इति ॥ ४ ॥ यज्जारं सन्तं न ब्रूयात् प्रियं ज्ञातिं^{१३} रुन्ध्यात् । असौ मे जारः इति निर्दिशेत् । निर्दिश्यैवेनं वरुणपाशेन ग्राहयतीति विज्ञायते ॥ ५ ॥ यावत् आचष्टे तान् वरुणो गृह्णातु इत्युक्त्वा पत्नीमुदानयति—प्रघास्यान् हवामहे [1. 8. 3 b] इति ॥ ६ ॥ ऐषीके शूर्प उपस्तीर्य

1 Gac °कीं न

8 D °स्योत्तर-

2 Gbc repeat अधिश्रित्य

9 D °प्रकृती, Ga om.

3 Gbc संप्रैषा

10 Gbc विपरिहरतो, Ga om.

4 Ga सुसु°

11-11 DGa om.

5 D °प्रकृती

12-12 D द्विवत्प्रैषं संनमति, Ga द्विवत्प्रैषज-

6-6 D om.

मति, Gb द्विवत्संप्रैषं नमति, Gc द्विवत्संप्रैषं

7 D om. करम्भ

संनमति

करम्भपात्राण्योप्याभिघार्य शीर्षन्नधिनिधाय पुरस्तात् प्रत्यङ् दक्षिणे ऽग्नौ यजमानः सह पत्न्या करम्भपात्राणि जुहोति ॥ ७ ॥ यजमानः पुरोऽनुवाक्या-
मन्वाह—मो पू ण इन्द्र [1. c. c] इति ॥ ८ ॥ उभौ पत्नी च याज्याम्—यद् ग्रामे
यदरण्ये [1. c. d] इति ॥ ९ ॥ अपि वाध्वर्युरेव जुहुयात् ॥ १० ॥ अन्वारभेयाता-
मितरौ ॥ ११ ॥ अकन् कर्म कर्मकृतः [1. c. e] इति विपरायन्तौ जपतः ॥ १२ ॥ ततो
दक्षिणमग्निं^१ संमार्ष्टि ॥ १३ ॥ अध्वर्युरेव प्रवरं प्रैवृणीते ॥ १४ ॥ उभौ नवनव
प्रयाजान् यजतः ॥ १५ ॥ आज्यभागाभ्यां प्रचर्य ॥ १६ ॥ ॥ ८ ॥

उपरमति प्रतिप्रस्थाता ॥ १ ॥ अध्वर्युर्हवीं^२षि प्रयच्छति ॥ २ ॥ ऐन्द्राग्नेन
प्रचर्योपरमत्यध्वर्युः ॥ ३ ॥ मारुत्या प्रतिप्रस्थाता^३ वारुण्याध्वर्युः प्रचरति ॥ ४ ॥
पूर्वेणावदानेन मेषीं^४ सहावद्यत्युत्तरेण सह^५ शमीपर्णकरीराणि ॥ ५ ॥ मारुत्या
प्रचर्योपरमति प्रतिप्रस्थाता ॥ ६ ॥ वारुण्याध्वर्युः प्रचरति पूर्वेणावदानेन मेषं
सहावद्यत्युत्तरेण सह^५ शमीपर्णकरीराणि ॥ ७ ॥ एककपालस्यावृतैककपालं
हुत्वोत्तरैश्चतुर्भिर्मसनामभिरभिजुहोति—नभसे स्वाहा नभस्याय स्वाहेषाय स्वाहोर्जाय
स्वाहा इति ॥ ८ ॥ पृथक् स्विष्टकृते जुहुतः । सहेडामवद्यतः ॥ ९ ॥ परिवत्सरीणां
स्वस्तिमाशासे इतीडाया आशीःषु यजमानो जपति ॥ १० ॥ प्रवया इवर्षभो दक्षिणा
॥ ११ ॥ पृषदाज्येन^६ नवानूयाजान् यजतः ॥ १२ ॥ परिवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्ते—
दिव्यं धामाशास्ते इति सूक्तवाके होताशास्ते ॥ १३ ॥ उभौ वाजिनेन प्रचरतः ॥ १४ ॥
आ त्वा विशन्तिवन्दवः ॥ [7. 1. 6. 6]

आ वल्गा^७ धमनीनां^८ रसेन मे रसं पृण^९ ।

तस्य ते वाजिभिर्भक्षकृतस्योपहृतस्योपहृतो भक्षयामि ॥

इति ॥ १५ ॥ ॥ ९ ॥

दक्षिणं वाजिनं भक्षयति^{११}—

वाजिनां भक्षो ऽवतु^{१२} वाजो ऽस्मान् रेतः सिक्कममृतं बलाय ।

स न इन्द्रियं द्रविणं दधातु मा रिषाम वाजिनं भक्षयन्तः ॥

तस्य त उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि इति ॥ १ ॥ उत्तरमुभौ कस्तम्भ्यां^{१३} शुचौ सादयतः

1 Gb om. जुहुयात्

2 D om. प्र

3-3 D om.

4 Ga मेषं

5 D om. सह

6 Gb adds च

7 D गल्पा, Gab गल्भा, Gc गद्धा

8 1 D धमतीनां, Gc यवनीनां

9 D पृणा

10 Gc भक्षं

11 Gab ण्ति

12 D om., Gc वति

॥ २ ॥ अध्वर्युरेव पत्नीः संयाजयति ॥ ३ ॥ उभौ पाशुकानि समिष्टयजूषि जुहुतः
 ॥ ४ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ५ ॥ तुषैश्च वारुण्या निष्कासेन चावभृथमवयन्ति
 ॥ ६ ॥ तत्र कृत्स्नो^१ ऽवभृथः क्रियते यदन्यत्^२ साक्षो ऽध्वमन्त्रादजीषभक्षादिति
 ॥ ७ ॥ तुषा ऋजीषस्य स्थानं प्रतियन्ति ॥ ८ ॥ निष्कास एककपालस्यापि ॥ ९ ॥
 वारुणमेककपालं निर्वपेत् ॥ १० ॥ तस्य निष्कासेन समवदाय^३ प्रचरेत् ॥ ११ ॥
 अपि वा न^४ सौमिको ऽवभृथः ॥ १२ ॥ तूष्णीमेव तुर्षनिष्कासमप्सूपवपेत् ॥ १३ ॥
 अथान्ये वाससी^५ परिधायोदेतः ॥ १४ ॥ काममेते वाससी^६ यस्मै कामयेयातां
 तस्मै दद्याताम् ॥ १५ ॥ प्रत्येत्य निवर्तयते ॥ १६ ॥ व्याख्यातं निवर्तनं^७ तथा
 व्रतचर्या ॥ १७ ॥ ॥ १० ॥

ततश्चतुर्षु मासेषु द्वयहं साकमेधैर्यजते ॥ १ ॥ अग्नये ऽनीकवते पुरोडा-
 शमष्टाकपालं निर्वपति ॥ २ ॥ साकं सूर्येणोद्यता साकं रश्मिभिः प्रचरन्तीत्येके-
 षाम् ॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यो मध्यंदिने चरुम्
 ॥ ५ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ६ ॥ गृहमेधीयस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ ७ ॥ समानमा
 वत्सानामपाकरणात् ॥ ८ ॥ अयजुष्केण गृहमेधीयाय^१ सर्वान् वत्सानपाकरोति
 ॥ ९ ॥ वेदं^२ कृत्वा वेदिं^३ करोति ॥ १० ॥ नात्रेध्माबर्हिर्भवति न प्रणीताः प्रणयति
 ॥ ११ ॥ अग्नीन् परिस्तीर्य^४ हस्ताववनिज्य पात्राणि प्रयुज्योलपराजीः^५ स्तीर्त्वा
 पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति—यजमान वाचं यच्छ इति ॥ १२ ॥ वाग्यतः पात्राणि संमृ-
 शति ॥ १३ ॥ मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यः सर्वासां दुग्धे सायं चरुम् ॥ १४ ॥ पवित्रे
 सर्वा गा दोहयित्वानुत्पूते पयस्यनुत्पूय तण्डुलानावपति ॥ १५ ॥ गार्हपत्ये वान्वा-
 हार्यपचने वा प्रतिवेशमोदनं पचति ॥ १६ ॥ तत उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति
 ॥ १७ ॥ समानमा सं^६प्रेषात् ॥ १८ ॥ नात्रेध्माबर्हिः प्रचोदयति ॥ १९ ॥ समानमा-
 ज्यानां ग्रहणात् ॥ २० ॥ ध्रुवायामेव गृह्णाति ॥ २१ ॥ प्रोक्षणीरभिमन्त्र्य ब्रह्माणमा-
 मन्त्र्य वेदिं प्रोक्ष्य प्रोक्ष्यवशेषं निनीयाग्निमभिमन्त्र्यान्तर्वेदि ध्रुवां^७ स्तुवं सादयति
 ॥ २२ ॥ एषासदत् इति मन्त्रं नमति^८ ॥ २३ ॥ विष्णवसि वैष्णवं धामासि प्राजापत्यम्

1 Gb कृत्स्नेन

2 Ga यद्यत्

3 Gb धं

4 Gac °दायं

5 Gbc om. न

6 Gab तुषं

7-7 DGa om.

8 D °वर्तयतं

9 DGa °मेधीयायाः

10 Gab वेदिं

11 Ga वेदं

12 DGa °जी, Gbc जीं

13 DGa om. सं

14 D संनमति

इत्याज्यमभिमन्त्रयते ॥ २४ ॥ तस्यैनं प्रस्तरं प्रहरति ॥ २५ ॥ एवं स्तीर्णं एव सांतपनस्य बर्हिषि गृहमेधीयेन चरन्तीत्येकेषाम् ॥ २६ ॥ ॥ ११ ॥

अथैनं^३ चरुमुद्रास्य तस्य शरं प्रज्ञातं निधार्य^४ त्रीनोदनानुद्धरति ॥ १ ॥ अनिष्कासितां कुम्भीं निदधाति ॥ २ ॥ अप्रमृष्टं^५ दर्व्युदायुवनम् ॥ ३ ॥ उद्धृतानो-
दनान् पच्छो गायत्र्योत्पूयालंकृत्यासादयति ॥ ४ ॥ निशायां गृहमेधीयेन चरन्ति ॥ ५ ॥ नात्र सामिधेन्यो भवन्ति न प्रयाजानूयाजौ^६ ॥ ६ ॥ वेदेनाहवनीयमुपल्लिप्य
संप्रेष्यति—अग्नीदग्नीन्^७ त्रिः संमृड्ढि इति ॥ ७ ॥ अग्निमेवाग्नीध्रस्त्रिः संमार्ष्टि^८ ॥ ८ ॥
प्रवरं प्रवृत्त्याज्यभागाभ्यां प्रचर्य संप्रेष्यति—मरुद्भयो गृहमेधिभ्यो ऽनुबूहि इति ॥ ९ ॥
जुह्वामुपस्तीर्य सर्वेषामोदनानां^९ द्विर्द्विश्चतुरवदानस्यावधति त्रिस्त्रिः पञ्चावदानस्य
॥ १० ॥ अभिघार्यात्याक्रम्याश्चाव्याह—मरुतो गृहमेधिना यज इति ॥ ११ ॥ वषदकृते
जुहोति ॥ १२ ॥ सर्वेषामोदनानां^{१०} स्विष्टकृते सकृत्सकृदवधति ॥ १३ ॥ सर्वेषा-
मिडांमुपह्वय तामिडां^{११} प्राश्नन्ति ॥ १४ ॥ ऋत्विजो ऽमात्येभ्य ओदनानुपहरन्ति
यावन्तो हविरुच्छिष्टाशा भवन्ति ॥ १५ ॥ अतो ऽन्ये ऽपि प्राश्नीयुर्यदि प्रभूत
ओदनः स्यात् ॥ १६ ॥ प्रतिवेशात् पत्न्यश्नाति गृहमेधीयाद्वा ॥ १७ ॥ इडान्तो
गृहमेधीयः संतिष्ठते ॥ १८ ॥ आज्ञते ऽभ्यञ्जते^{१२} ॥ १९ ॥ अनु वत्सान् वासयति
॥ २० ॥ सुहिता एतां रात्रिं वसन्ति प्रतीता अनवर्तिमुखिनः ॥ २१ ॥ प्रतिवेशा
अपि पचन्ते ॥ २२ ॥ गा अभिघ्नते ॥ २३ ॥ ॥ १२ ॥

कैडिनस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ पराचीनरात्रे ऽग्निहोत्र्याश्चाभिवान्या-
याश्च वत्सौ बध्नन्ति ॥ २ ॥ पुरा प्रातरग्निहोत्रात् पूर्णदर्व्येण चरन्ति ॥ ३ ॥ दर्व्या-
मुपस्तीर्य शरनिष्कासस्य दर्वीं^{१३} पूरयित्वाप्रमृष्टं च दर्व्युदायुवनमन्ववदधाति ॥ ४ ॥
अभिघार्य गार्हपत्ये जुहोति—पूर्णां दर्विं परा पत [1. 8. 46] इति ॥ ५ ॥ एतामनु-
दृत्योत्तरया जुहोति ॥ ६ ॥ ऋषभमाह्वयर्षभस्य रवते जुहोति ॥ ७ ॥ यद्यृषभो न
रूयाद् ब्रह्मा ब्रूयात्—जुहुधि इति ॥ ८ ॥ यस्य रवते जुहोति तं ब्रह्मणे ददाति ॥ ९ ॥
मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः पुरोडाशं सप्तकपालं निर्वपति ॥ १० ॥ साकं सूर्येणोद्यता
साकं रश्मिभिः प्रचरन्तीत्येकेषाम् ॥ ११ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १२ ॥ उदित

1 Gb विस्तीर्णं

2 D प्रच°

3 Ga अथैतं, Gb अतं

4 Ga निदधत्या

5 Gb adds च

6 Ga प्रयाजौ, Gbc प्रयाजा

7 D अग्नीद्, Ga अग्नि, Gbc अग्नीदग्नि

8-8 D om.

9 G °मुपह्वतामिडां

10 D om.

आदित्ये ऽभिवान्यां दोहयित्वा मरुद्भ्यः स्वतवद्भ्यः पुरोडाशं सप्तकपालं निर्वपति ॥ १३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १४ ॥ महाहविषां तन्त्रं प्रक्रमयति^१ ॥ १५ ॥ तेषां वरुणप्रघासैः कल्पो व्याख्यातो ऽन्यत्रावभृथात् ॥ १६ ॥ ॥ १३ ॥

आमिक्षयोर्दक्षिणाद् विहारादिति ॥ १ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ २ ॥ आग्नेयमष्टाकपालमिति नित्यानि पञ्च संचराणि निरूप्यैन्द्राग्नेमेकादशकपालमैन्द्रं चरुं वैश्वकर्मणामेककपालमिति ॥ ३ ॥ समानमा सुच्यदाधारात् ॥ ४ ॥ अग्ने वेद्वात्रं वेदृत्यम् ॥ ऊर्ध्वो अध्वरायास्थात् ॥ अवतां त्वा यावापृथिवी यज्ञे अस्मिन् ॥ भव त्वं यावापृथिवी यज्ञे अस्मिन् ॥ स्विष्टकृदिन्द्राय देवेभ्यो भव ॥ जुषाणो अस्य हविषो घृतस्य वीहि स्वाहा इति सुच्यमाधारयति ॥ ५ ॥ एककपालस्यावृतैककपालं हुत्वोत्तरैश्चतुर्भिर्मसनामभिरभिजुहोति—सहसे स्वाहा सहस्राय स्वाहा तपसे स्वाहा तपस्याय स्वाहा इति ॥ ६ ॥ इदावत्सरीणां स्वस्तिमाशास्ते [TB 1. 4. 10. 2] इतीडाया आशीःषु यजमानो जपति ॥ ७ ॥ प्रथमजो वत्सो दक्षिणा ॥ ८ ॥ इदावत्सरीणां स्वस्तिमाशास्ते [1. c.] दिव्यं धामाशास्ते [TB 3. 5. 10. 5] इति सूक्तवाके होताशास्ते ॥ ९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १० ॥ ॥ १४ ॥

पितृयज्ञस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ दक्षिणपूर्वेणान्वाहार्यपचनं यजमानमार्त्रीं चतुःस्रक्तिं वेदिं करोति ॥ २ ॥ तस्या दिक्षु स्रक्तयो भवन्त्यवान्तरदेशेषु मध्यानि ॥ ३ ॥ अथैनां सर्वतः परिश्रित्योत्तरां स्रक्तिं प्रतिद्वारं करोति ॥ ४ ॥ उद्धननान्तां कृत्वान्वाहार्यपचनादग्निमाहृत्य मध्यतः समादधाति ॥ ५ ॥ एष एतस्मिन् तन्त्रे आहवनीयो भवति ॥ ६ ॥ तत्र ये देवप्रवादा मन्त्रा उभयवत् ते संनस्येरन्—देवानां पितॄणां परिषूतमसि ॥ कर्मणे वाम् ॥ [1. 1. 4a] देवेभ्यः पितृभ्यः शक्यम् इति ॥ ७ ॥ यथाप्रकृत्येव वर्तेरन्नित्यपरम् ॥ ८ ॥ समानमा बर्हिष आर्भेरात् ॥ ९ ॥ समूलं बर्हिर्दात्यमूलं वा ॥ १० ॥ द्राघीयानिधम इध्माद् भवति द्राघीयो बर्हिषो बर्हिः ॥ ११ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ १२ ॥ दक्षिणतः शकटात् प्राचीनावीती निर्वपत्युत्तरतो वा यज्ञोपवीती ॥ १३ ॥ सोमाय पितृमते पुरोडाशं षड्कपालं निर्वपति । पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः । पितृभ्यो ऽग्निष्वात्तेभ्यो ऽभिवान्यायै दुग्धे मन्थम् ॥ १४ ॥ यवमयान्येतानि हवींषि भवन्ति ॥ १५ ॥ प्रोक्षयुद्वेकेण यवानाद्रान् कृत्वा वहन्ति^४ ॥ १६ ॥ समानमा फलीकरणात् ॥ १७ ॥ ॥ १५ ॥

1 Gb सप्तदश°

4 DGb आह°

2 Ga °न्ति

5 Gbc भवन्ति

3 Gb सुच्यमाधारमा°

१ फलीकृतान् तरङ्गुलान् त्रैधं विभज्यान्वाहार्यपचने भर्जनार्थं कपालमुपधाया तस्मिन् तृतीयं तरङ्गुलान् भर्जयन्ति ॥ १ ॥ व्याख्याताः ३ संस्काराः ॥ २ ॥ पिष्टानामावृता धानाः पिषन्ति ॥ ३ ॥ समानमा कपालोपधानात् ॥ ४ ॥ दक्षिणार्धे गार्हपत्यस्य षट् कपालान्युपधायान्वाहार्यपचने धानार्थं कपालमुपदधाति ॥ ५ ॥ नानापात्रेषु हवीँषि संवपति ॥ ६ ॥ उत्पुनाति ॥ ७ ॥ पिष्टेष्वप आनीयाभिवा-
न्यायै दुग्धे मन्थमानयति ॥ ८ ॥ अर्धपात्रं करोति ॥ ९ ॥ पिष्टानि संयुत्येक्षुशला-
कया मन्थं प्रसव्यं दक्षिणाभिमुखो ५ नन्वाँरभमाण उपमन्थति ॥ १० ॥ शला-
कास्थं करोति ॥ ११ ॥ पुरोडाशमधिश्रित्यान्वाहार्यपचने धाना भर्जन्ति ॥ १२ ॥
ता अत्रैव विदह्यमानाः परिशेरत आ हविषामुद्घासनात् ॥ १३ ॥ तत उत्तरं परि-
ग्राहं परिगृह्णाति ॥ १४ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ १५ ॥ दक्षिणार्धे गार्हपत्य-
स्याज्यानि गृह्णाति ॥ १६ ॥ सर्वाणि चतुर्गृहीतानि ॥ १७ ॥ तान्यत्रैव परिशेरत
आ हविषामासादनात् ॥ १८ ॥ समानमा बर्हिषः स्तरणात् ॥ १९ ॥ अग्रे बर्हिर्गृ-
हीत्वा प्रसव्यमग्निं त्रिः स्तृणन् पर्येति त्रिरस्तृणन् प्रतिपर्येति ॥ २० ॥ अया विष्टा जन-
यन् कँवराणि [1. 7. 12/] इत्यूर्ध्वं धारयमाणः सप्रस्तरो भवति ॥ २१ ॥ ॥ १६ ॥

द्वौ परिधी परिदधाति मध्यं चैव दक्षिणार्धं च ॥ १ ॥ नात्र विधृती भवतः
॥ २ ॥ तूष्णीमेव प्रस्तरं न्यस्यति ॥ ३ ॥ एकैकश आज्यानि हवीँषीत्यासादयति
॥ ४ ॥ अग्निमग्रे १० हरन्त्यथोदकुम्भमाज्यान्यथ हवीँषि ॥ ५ ॥ एकैकमलंकरोति ११
वा । एषामेष परिवेष इत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ दक्षिणतः कशिपूपबर्हणमाञ्जनमभ्यञ्जनमि-
त्येकैकश आसाद्य विस्त्रस्य प्राचीनावीतानि यज्ञोपवीतानि कुर्वते ॥ ७ ॥ ततः
संप्रेष्यति—अग्रे देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानुब्रूहि [TB 1. 6. 9. 1] इति ॥ ८ ॥
उशन्तस्त्वाहवामहे [2. 6. 12a] इत्येतां सामिधेनीं त्रिरन्वाह ॥ ९ ॥ स्रुदेवेध्म-
मादधाति त्रैधं वा विभज्य ॥ १० ॥ स्नुवाधारमाघार्यं संप्रेष्यति—अग्नीत् परिधीँश्चा-
ग्निं च त्रिभिः संमृड्ढि इति ॥ ११ ॥ समानमा प्रवरात् ॥ १२ ॥ आश्राव्याह—सीद होतः
[5. 1. 4. 5] इति ॥ १३ ॥ एतावान् प्रवरः ॥ १४ ॥ नार्षेयं १२ वृणीते न होतारम्
॥ १५ ॥ अपबर्हिषश्चतुरः प्रयाजान् यजति ॥ १६ ॥ आज्यभागाभ्यां प्रचर्य विस्त्रस्य

1 Section 16 is missing in D.

7 Gb ख०

2 Gc तरङ्गुलां धाना

8 Gb मध्यमं

3 Gb व्याख्यातारः संस्कारः

9 Gab दक्षिणार्धं

4 Gc दक्षिणामुखे

10 D *मत्र

5 Gc न्वा०

11 Gab *मलंकरो, Gc *मलंकारो

6 Gc शलाकास्थानं

12 D प्रवृ०

यज्ञोपवीतानि प्रार्चानावीतानि कुर्वते ॥ १७ ॥ अत्रैके परिश्रयणं^१ समामनन्ति ॥ १८ ॥ विपरिहरन्त्याज्यानि विपरिहरन्ति हवींषि विपरिक्रामन्त्यृत्विजः ॥ १९ ॥ दक्षिणेन जुह्वमुपभृतं सादयति दक्षिणेनोपभृतं ध्रुवाम् ।^२ दक्षिणेन पुरोडाशं धानाः सादयति^३ दक्षिणेन धानामन्थम् ॥ २० ॥ समानत्र जुह्वर्भवति समानत्र पुरोडाशः समानत्र ब्रह्मा च यजमानश्च ॥ २१ ॥ ॥ १७ ॥

ततः संप्रेष्यति—सोमाय पितृमते ऽनु स्वधा इति ॥ १ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य सर्वेषां हविषां सह स्विष्टकृता द्वे द्वे पुरोऽनुवाक्ये अन्वाहोभे सप्रणवे^४ ॥ २ ॥ षडवत्तं पञ्चावत्तिनामवद्यति पञ्चावत्तं चतुर्वत्तिनाम् ॥ ३ ॥ षडवत्ते मुख्यान्मुख्याद्द्विषो द्विरवद्यति ॥ ४ ॥ पुरोडाशस्यावदाय धानानामवद्यति ॥ ५ ॥ एवं मन्थस्य ॥ ६ ॥ अभिघार्योदङ्ङत्याक्रम्य आ स्वधा [TB 1. 6. 9. 5] इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा [1. c.] इति प्रत्याश्रावयति ॥ ७ ॥ सोमं पितृमन्तं स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ ८ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ ९ ॥ स्वधा नमः [1. c.] इति वषट्करोति ॥ १० ॥ ततः संप्रेष्यति—पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो ऽनु स्वधा इति ॥ ११ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य धानानामवदाय मन्थस्यावद्यति ॥ १२ ॥ एवं पुरोडाशस्य^५ ॥ १३ ॥ अभिघार्योदङ्ङत्याक्रम्य आ स्वधा [1. c.] इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा [1. c.] इति प्रत्याश्रावयति ॥ १४ ॥ पितृन् बर्हिषदः स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ १५ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ १६ ॥ स्वधा नमः [1. c.] इति वषट्करोति ॥ १७ ॥ ततः संप्रेष्यति—पितृभ्यो ऽनुष्वातेभ्यो ऽनु स्वधा इति ॥ १८ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य मन्थादवदाय पुरोडाशस्यावद्यति ॥ १९ ॥ एवं धानानाम् ॥ २० ॥ अभिघार्योदङ्ङत्याक्रम्य आ स्वधा [1. c.] इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा [1. c.] इति प्रत्याश्रावयति ॥ २१ ॥ पितृनग्निष्वात्तान् स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ २२ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ २३ ॥ स्वधा नमः [1. c.] इति वषट्करोति ॥ २४ ॥ ॥ १८ ॥

असमवैदाय प्रचरणमेके समामनन्ति ॥ १ ॥ ततः संप्रेष्यति—अग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृते ऽनु स्वधा इति ॥ २ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य सर्वेषां हविषां दक्षिणा-र्घात् सकृत्सकृच्चतुरवदानस्यावद्यति द्विर्द्विः^६ पञ्चावदानस्य ॥ ३ ॥ अभिघार्योदङ्ङत्याक्रम्य आ स्वधा [1. c.] इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा [1. c.] इति प्रत्याश्रावयति ॥ ४ ॥ अग्निं कव्यवाहनं स्विष्टकृते स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ ५ ॥ ये स्वधामहे

- 1 DGc परिश्रपणं
- 2 Gb सुवां
- 3-3 DGc om.
- 4 DGa प्रणवे
- 5 Ga adds च

- 6 Gb पुरोडाशस्या°
- 7 Gb मन्थस्य
- 8 D अस्मव° Ga अस्मदव°
- 9 DGa द्विः, Gbc द्विः द्विः

इत्यागूर्भवति ॥ ६ ॥ स्वधा नमः [1. c.] इति वषट्करोति ॥ ७ ॥ मन्थस्याग्र
इडामवदायेतरयोरवद्यति । मन्थमिडामवद्यतीत्येकेषाम् ॥ ८ ॥ उपहूतामिडा-
मवघ्रेण भक्षयन्ति होताग्रे ऽथाध्वर्युरथ ब्रह्माथामीध्रो ऽथै यजमानः ॥ ९ ॥ उद-
कुम्भमादाय प्रसव्यमग्निं त्रिः^१ परिषिञ्चन् पर्येति—शुन्धन्तां पितरः इति । त्रिर-
परिषिञ्चन् प्रतिपर्येति—अथा विष्ठा जनयन् कर्कराणि [1. 7. 12 f] इति ॥ १० ॥
हविश्शेषान् संप्रयुत्य त्रीन् पिण्डान् कृत्वा तिसृषु स्रक्किषु निदधाति पश्चाध्यायां
पूर्वाध्यायाम् ॥ ११ ॥ एतद् वा विपरीतम् ॥ १२ ॥ एतत् ते तत ये च त्वामनु
[3. 2. 5g] इत्येतैर्मन्त्रैर्यथा पिण्डपितृयज्ञे ॥ १३ ॥ ॥ १६ ॥

उत्तरस्यां स्रक्त्यां लेपं निमृज्य अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वम् [1. c. r]
इत्युक्तवोदश्च उपनिष्क्रम्या तमितोराहवनीयमुपतिष्ठन्ते^२ समन्य जपन्ति—सुसंदृशं
त्वा वयं मघवन् मन्दिषीमहि [1. 8. 5 c] इति ॥ १ ॥ अक्षन्मामदन्त [1. c. d] इति
गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते ॥ २ ॥ अमीमदन्त पितरः सोम्याः इति परायन्ति ॥ ३ ॥ परेत पितरः
सोम्याः [1. c. f] इति पुनरभिप्रपद्यन्ते ॥ ४ ॥ तूष्णीं दशां वोष्णींस्तुकां वा प्रच्छिद्यो-
पन्यस्यायन्ति—एतानि वः पितरो वासोस्यतो नान्यत् । पितरो मा यूढुम् इति ॥ ५ ॥
आञ्जनप्रभृति गार्हपत्योपस्थानान्तं कर्म क्रियते यथा पिण्डपितृयज्ञे ॥ ६ ॥ अत्रैके
परिषेचनं समामनन्ति ॥ ७ ॥ विस्त्रस्य प्राचीनाधीतानि यज्ञोपवीतानि कुर्वते
॥ ८ ॥ विपरिहरन्ति सुचो विपरिक्रामन्त्यृत्विजः ॥ ९ ॥ व्यपच्छाद्य परिश्रयणं^३
संप्रेष्यति—ब्रह्मन् प्र स्थास्यामः [2. 6. 9. 1] इति ॥ १० ॥ अपवर्हिषौ द्वावनूयाजौ
यजति ॥ ११ ॥ देवौ यज इति पूर्वमनूयाजं संप्रेष्यति । यज इत्युत्तरम् ॥ १२ ॥
सूक्तवाकं प्रति होता निव्ययते ॥ १३ ॥ नात्र पत्न्यन्वास्ते न संयाजयन्ति
न समिष्टयजुर्जुहोति ॥ १४ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १५ ॥ शंयुवन्तेत्येकेषाम्
॥ १६ ॥ ॥ २० ॥

प्रतिपूरुषमेककपालान् निर्वपति यथा करम्भपात्राणि ॥ १ ॥ उत्तरार्धे
गार्हपत्यस्य कपालान्युपधाय श्रपयति^४ ॥ २ ॥ अथैनानभिघार्यानभिघार्य वोद्वा-

1-1 D om.

2 Gab उपमृ°

3 D om. अथ

4 D om. त्रिः

5 Gc om. उप

6 Gb °ते

7 D °श्रपणं

8 Ga °पु°

9 Ga °लं

10 Gb °न्ति

स्य मूते ऽवदधाति । मृतयोर्मूतेषु वा ॥ ३ ॥ कोशापिधानेन हरन्तीत्येकेषाम् ॥ ४ ॥ दक्षिणाग्नेरेकोलमुकं धूमायत्^२ पराचीनं हरति^३ ॥ ५ ॥ उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं गत्वाखूत्कर एकोलमुकर्मुपवपति—यावन्तो गृह्याः स्मस्तेभ्यः कमकरम् [1. 8. 6b] इति ॥ ६ ॥ चतुष्पथ एकोलमुकमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य मध्यमे पलाशपलाशं उपस्तीर्यान्तमे वा सर्वेषामेककपालानां सकृत्सकृत् समवदायाभिधार्य जुहोति ॥ ७ ॥ एष ते रुद्र भागः सह स्वस्त्राम्बिकया तं जुषस्व [1. c. f] स्वाहा इति हुतं यजमानो ऽनुमन्त्रयते ॥ ८ ॥ भेषजं गवे [1. c. g] इति द्वाभ्यां प्रतिपूरुषमेककपालानादाय प्रदक्षिणं चतुष्पथं त्रिः परियन्ति—त्र्यम्बकं यजामहे [1. c. i] इत्येतया ॥ ९ ॥ यदि पतिकामा^४ स्यात् सापि^५ परीयात्—

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धि पतिवेदनम् ।

उर्वारुकमिव बन्धनादितो मुक्षीय मा पतेः ॥

इति ॥ १० ॥ तानूर्ध्वानुदस्य प्रतिलभन्ते ॥ ११ ॥ ॥ २१ ॥

भगः स्थ भगस्य वो लप्सीय इति ॥ १ ॥ परीत्यपरीत्य यजमानायाभि समावपन्ति ॥ २ ॥ पतिकामाया अभि^६ समावपेयुः ॥ ३ ॥ यस्य कस्य^७ पतिकामा स्यादित्येकं यजमानस्येत्यपरम् ॥ ४ ॥ तान् मूते तु^८ कृत्वा परोगोष्ठे वृक्ष आसज्योपतिष्ठन्ते—एष ते रुद्र भागस्तं जुषस्व तेनावसेन परो मूजवतो ऽतीहि ॥ अवततधन्वा पिनाकहस्तः कृत्तिवासाः [1. c. k] इति त्रिरवताम्यन्ति ॥ ५ ॥ अनुपरिषिच्य मार्जयन्ते—सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु [1. 4. 45 g] इति समिधः कृत्वा प्रतीक्षमायन्ति—एषो ऽस्येधिषोमहि [1. c. k] इति ॥ ६ ॥ आहवनीये समिध आधायोपतिष्ठन्ते—अपो अन्वचारिषम्^९ [1. c. l] इति ॥ ७ ॥ एवं पत्नी गार्हपत्य आधायोपतिष्ठते ॥ ८ ॥ प्रत्येत्यादित्यै घृते चरुं निर्वपति ॥ ९ ॥ तस्याग्न्याधेयेन कल्पो व्याख्यातो ऽन्यत्र वरदानात् ॥ १० ॥ अश्वै^{१०} श्वेतमेके समामनन्ति ॥ ११ ॥

1 Gb °त्येके

2 G धूमायत्

3 D हरन्ति

4 Gbc एकं for एकोलमुकं

5 D om. one पलाश, Ga पलाशपर्ण

6 Ga °पु

7 Ga adds न

8 Ga सा, Gc सावि

9 Rudradatta (Āp. 8. 18. 5) and Gb अपि

10 Rudradatta (Āp. 8. 18. 3) and Gbc add च

11 Gbc om.

12 Gb अन्वचार्ष

13 G °पत्येभ्या

सद्यस्काला एता इष्टयो भवन्त्यन्यत्रानीकवतात् क्रैडिनादिति ॥ १२ ॥ ततो निवर्तयते ॥ १३ ॥ व्याख्यातं निवर्तनं तथा व्रतचर्या ॥ १४ ॥ ॥ २२ ॥

ततश्चतुर्षु मासेषु शुनासीर्येण^१ यजते मासि वार्धमासे वा चतुरहे त्र्यहे द्व्यहे वैकाहे वा ॥ १ ॥ तस्य वैश्वदेवेन कल्पो व्याख्यातः ॥ २ ॥ विकाराननुक्रमिष्यामः ॥ ३ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ ४ ॥ आग्नेयमष्टाकपालमिति नित्यानि पञ्च संचराणि निरुप्यैन्द्राग्रं द्वादशकपालं वैश्वदेवं चरुमिन्द्राय शुनासीराय पुरोडाशं द्वादशकपालं वायव्यं पयः सौर्यमेककपालमिति ॥ ५ ॥ प्रातर्दोहेन पयसः कल्पो व्याख्यातः ॥ ६ ॥ एककपालस्यावृत्तैककपालं हुत्वोत्तमेन मासनाम्नाभिजुहोति—यमर्षोऽस्यैहस्पत्याय [त्वा] [1. 4. 14cd] स्वाहा इति ॥ ७ ॥ अनुवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्ते^२ [TB 1. 4. 10. 3] इतीडाया आशीष्णु यजमानो जपति ॥ ८ ॥ द्वादशगवँ सीरँ^३ षड्गवँ वोष्टारौ वोष्टारं वा ॥ ९ ॥ अँनुवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्ते^४ [1. c.] इति सूक्त्रवाके होताशास्ते ॥ १० ॥ एकँ समिष्ट-यजुर्जुहोति ॥ ११ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १२ ॥ तथो निवर्तयते ॥ १३ ॥ व्याख्यातं निवर्तनम् ॥ १४ ॥ संतिष्ठन्ते चातुर्मास्यानि ॥ १५ ॥ ॥ २३ ॥

काम्यानि चातुर्मास्यानि व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ वैश्वदेवेन पशुकामो यजेत ॥ २ ॥ यस्मिन्नस्यतौ भूयिष्ठं पयः स्यादपि वा यदास्य वसन्ते भूयिष्ठं पयः स्यादर्थं वैश्वदेवेन यजेत ॥ ३ ॥ वैश्वदेवेनैव पशुकामो यजेत नेतरैः पर्वभिरां यावत् सहस्रं पशून् प्राप्नुयात् ॥ ४ ॥ सहस्रं पशून् प्राप्येतरैः पर्वभिर्यथाकालं यजेत ॥ ५ ॥ शुनासीर्येण ग्रामकामो यजेत ॥ ६ ॥ वर्ष्यमुदकमन्ववसायैतेनैव प्रजाकामो यजेत पशुकामो यजेतान्नाद्यकामो यजेत प्रतिष्ठाकामो यजेतेति विज्ञायते ॥ ७ ॥ पञ्च सांवत्सरिकाणि व्याख्यास्यामः ॥ ८ ॥ फाल्गुन्यां प्रयुज्य त्रीनृतून् संवत्सरानिष्ट्वा मासं विरमेत् ॥ ९ ॥ चैत्र्यां प्रयुज्य द्वावृतून् संवत्सराविष्ट्वा विरमेत् ॥ १० ॥ तन्त्रं वैश्वानरपार्जन्ये भवतस्तन्त्रं पञ्चहोता ॥ ११ ॥ चातुर्मास्यैरिष्ट्वा सोमेन यजेत ॥ १२ ॥ सोमस्य वा एतद्रूपं यच्चा-

1 D °शौर्येण, Ga °सौर्येण, Gb °सीर्येण

after स्वस्तिमाशास्ते

2 DGc °शासे

5 Gbc ततो

3 D शीरं

6-6 D om.

4-4 Ga दिव्यं धामाशास्ते, Gb missing in a lacuna, Gc adds दिव्यं धामाशास्ते

7 D पर्वभिरच, Ga पर्वभिस

8 Gab °सौर्येण

तुर्मास्यानीति विज्ञायते ॥ १३ ॥ सोमशक्नौ पशुना यजेत । पशुशक्नौ पुनः प्रयोग-
श्चातुर्मास्यानाम् । स त्रिषुत्रिषु संवत्सरेषु मासमुत्सृजेदिति विज्ञायते मास-
मुत्सृजेदिति विज्ञायते ॥ १४ ॥ ॥ २४ ॥

^१इति चातुर्मास्यो ऽष्टमः प्रश्नः^२ ॥

1-1 DGbc om,

2-2 Da सप्तमः प्रश्नः ॥ ७ ॥, Db इति
सप्तमः प्रश्नः ॥ ७ ॥, Gac om., Gb इति
समाप्तश्चातुर्मास्यप्रयोगः ॥ इति भारद्वाज
श्रौते ऋष्टमः प्रश्नः ॥, and further adds:
वर्षे प्रमाथिना मि च श्रावण्यां मासि संयुते ।
ऋद्धे बृहस्पतेस्तस्य वारे द्वादशिसंयुते ॥

शुभयोगे शुभे लग्ने शुभकरणसंयुते ।
चातुर्मास्यक्रतुरिदं सूत्रं व्यासदनुप्रहात् ।
लिखित्वा पुस्तकेच्छैव रामकृष्णार्यशर्मणा ॥
तस्यैव पुस्तकमिदमुदकटनिवासिनः ।
काञ्चिकरिकुले जातो शिवभक्तो भविष्यति ॥
॥ऋष्टमः प्रश्नश्चातुर्मास्यक्रतोः सूत्रं समाप्तम्॥

श्रुतिलक्षणं प्रायश्चित्तं विध्यपराधे विधीयते ॥ १ ॥ एकस्मिन् दोषे श्रूय-
माणानि प्रायश्चित्तानि समभ्युच्चीयेरन्नर्थान्तरत्वात् ॥ २ ॥ जपो होम इज्या च
॥ ३ ॥ दोषनिर्घातानि^१ भवन्ति ॥ ४ ॥ अनन्तरं दोषात् कर्तव्यानि ॥ ५ ॥ निर्हृते^२
दोषे पुनः कृत्स्नं कर्म ॥ ६ ॥ तस्य नावचनात् पुनः प्रयोगः ॥ ७ ॥ यद्यनाहिताग्निः
प्रयायात् तुभ्यं ता अङ्गिरस्तम [1. 3. 14 g] इति गार्हपत्ये जुहुयात् ॥ ८ ॥ पृथगर-
णीष्वग्नीन् समारोप्य प्रयाति ॥ ९ ॥ यैत्रावस्यति तदेतामिष्टिं^३ संस्थापयति
॥ १० ॥ यद्यन्वाहिताग्नेराहवनीय उद्भासयेत् अन्वाग्निरुषसामप्रमुख्यत् [4. 1. 2k]
इत्यन्यं प्रणीय भूः इत्युपस्थायाज्यस्य स्रुवं पूर्णं जुहोति—

यो अग्निं देववीतये हविष्मौ अविवासति ।

तस्मै पावक मृडय स्वाहा ॥

इति ॥ ११ ॥ तत एतामाहुतिं जुहोति—इदं विष्णुर्वि चक्रमे [1. 2. 13 e] इति
॥ १२ ॥ मनसा व्रतोपायनीयं यजुर्जपेत् ॥ १३ ॥ यः कश्चनानुगच्छेदेतदेव प्रणय-
नवर्जम्^४ ॥ १४ ॥ मन्थेद् गार्हपत्यम् ॥ १५ ॥ यथाप्रकृत्यन्वाहार्यपचनम् ॥ १६ ॥
यद्याहिताग्नेरग्निरपक्षीयेदा शम्यःपरासात् तं संभरेत्—

इदं त एकं पर उ त एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व ।

संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रिये देवानां परमे जनित्रे ॥ [TB 3. 7. 1. 3, 4]

इति ॥ १७ ॥ ॥ १ ॥

यदि परस्तरामपक्षीयेदनुप्रयायावस्येत् ॥ १ ॥ ततो ऽग्नये पथिकृते पुरो-
डाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ २ ॥ पथो ऽन्तिकाद् बर्हिंराहरेत् ॥ ३ ॥ अनङ्गान्
दक्षिणा ॥ ४ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ५ ॥ यदि हविषे वत्सा अपाकृता धये-
युर्वायव्यां यवागूं निर्वपेत् ॥ ६ ॥ सा दोहस्य स्थाने स्यात् ॥ ७ ॥ यतरस्मा

1 Ga दोषनिपातार्थानि, Gb दोषनिर्घातार्थानि 4 Gb °वर्जनं

2 D निर्हृते, Ga निर्हृतो, Gb निर्भृते, Gc निगृते 5 DGc °क्षि

3 Gbc स य°

अपाकृता धयेयुरथोत्तरस्मै वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ ८ ॥ यदि सायं दुग्धं हवि-
रार्तिमार्ज्येदिन्द्राय व्रीहीन् निरुप्योपवसेत् ॥ ९ ॥ यत् प्रातः स्यात् तच्छृतं कुर्यात्
॥ १० ॥ अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात् ॥ ११ ॥ तस्य प्रातर्दोहेन समवदायं
प्रचरेत् ॥ १२ ॥ अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ १३ ॥ एतदेव
प्रातर्दोह आर्तिगते प्रायश्चित्तम् ॥ १४ ॥ एतावन्नाना—सायंदोहेनात्र समवदायं
प्रचरेत् ॥ १५ ॥ यस्योभौ दोहावार्तिमार्ज्येयातामैन्द्रं पञ्चशरावमोदनं निर्वपेत्
॥ १६ ॥ तस्योभे देवते यजेताग्निं चेन्द्रं चेत्याशमरथ्यः । अथालेखनः—इन्द्रमेवै-
तस्य यजेत ॥ १७ ॥ नित्य आग्नेयो ऽष्टाकपालः ॥ १८ ॥ अथोत्तरस्मै हविषे
वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ १९ ॥ यस्य व्रत्ये ऽहन् पत्न्यनालम्भुका स्यात् ताम-
परुध्य यजेत ॥ २० ॥ उदकशुल्वं स्तृणीयात् ॥ २१ ॥ ॥ २ ॥

तामिष्टोपह्वयेत —

अमूहमस्मि सा त्वं यौरहं पृथिवी त्वं सामहमृक् त्वम् ।

तावेहि संभवावहै रेतो दधावहै पुंसे पुत्राय वेत्तवै

रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय ॥ [cf. TB 3. 7. 1. 9]

इति ॥ १ ॥ यदि सांनाय्यमग्निहोत्रं वा विष्यन्देत प्राजापत्ययर्चा बल्मीकवपाया-
मवनीय भूः इत्पुपतिष्ठेत् ॥ २ ॥ ततो ऽन्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयाद् यद्यग्निहोत्रम्
॥ ३ ॥ यद्यु वै सांनाय्यमुत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ ४ ॥ यदि
सांनाय्ये ऽग्निहोत्रे वा कीटो ऽवपद्येत मध्यमेन पर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चान्तः-
परिधिं निनयेत् ॥ ५ ॥ ततो ऽन्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयाद् यद्यग्निहोत्रम् ॥ ६ ॥ यद्यु
वै सांनाय्यमुत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ ७ ॥ यद्युद्द्रुतमग्नि-
होत्रमववर्षेत्

मित्रो जनान् कल्पयति प्रजानन् मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम् ।

मित्रः कृष्टीरनिमिषाभिचष्टे सत्याय हव्यं घृतवज्जुहोत ॥ [TB 3. 7. 2. 3, 4]

इति जुहुयात् ॥ ८ ॥ ततो ऽन्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात् ॥ ९ ॥ यदि पूर्वस्यामाहुत्याँ
हुतायामुत्तराहुतिः स्कन्देत् पूर्वा वोत्तरयाभिजुहुयात्—

यत्र वेत्थ वनस्पते देवानां गुह्या नामानि ।

तत्र हव्यानि गामय ॥ [1. c. 5]

इति वानस्पत्ययर्चा समिधमाधाय तूष्णीमेव पुनर्जुहुयात् ॥ १० ॥ ततो ऽन्यां

1 Gab °दायं

4 Gc °तिष्ठते

2 Gc अस्य for अत्र

5 1 D यद्युद्द्रुतं, Gab यद्यमुद्द्रुतं

3 Gab °दायं, Gc संपाद्य

दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात् ॥ ११ ॥ यदि पूर्वस्यामाहुत्याँ हुतायामाहवनीय उद्वायेदन्तमे^१
शकले हिरण्यं निधायाभिजुहुयात्—अग्निर्दारौ दारावग्निरगात् स्वाहा इति ॥ १२ ॥ ॥ ३ ॥

यदि पुरा प्रयाजेभ्यो बहिःपरिध्यङ्गारः स्कन्देत् तँ छुवस्य बुध्नेनाभि-
निदध्यात्—

मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा यजमानस्तमत् ।

नमस्ते अस्त्वायते नमो रुद्र परायते नमो यत्र निषीदसि ॥ [TB 3. 7. 2. 7]

अध्वर्यु मा हिँसीर्यजमानं मा हिँसीः इति यदि पुरस्तात् । ब्रह्माणं मा हिँसीर्यजमानं
मा हिँसीः इति यदि दक्षिणतः । होतारं मा हिँसीः पर्जन्या मा हिँसीर्यजमानं मा हिँसीः
इति यदि पश्चात् । आग्नीध्रं मा हिँसीः पशून् मा हिँसीर्यजमानं मा हिँसीः इति
यद्युत्तरतः ॥ १ ॥ अथैनमनुप्रहरति—

सहस्रशृङ्गो वृषभो जातवेदाः स्तोमपृष्ठो घृतवान् सुप्रतीकः ।

मा नो हासीन्मेधितो नेत् त्वा जहाम गोपोषं नो वीरपोषं च यच्छ ॥ [J. C.]

इति ॥ २ ॥ प्रहृत्याभिजुहुयादित्येकेषाम् ॥ ३ ॥ येन स्कन्देत् तेन प्रहरेत् ॥ ४ ॥
यद्याहिताग्नेरग्निर्मथ्यमानो न जायेत

अग्निं नरो दीधितिभिररण्योर्हस्तच्युतं जनयन्त प्रशस्तम् ।

दूरेदशं गृहपतिमथ जुहोमि ॥

इत्यभिमन्थ यत्रान्यं पश्येत् तत आहृत्याहृत्यं जुहुयात् ॥ ५ ॥ ततोऽत्वरमाणः
पुनर्मन्थेत् ॥ ६ ॥ यद्यन्यं न विन्देदजायै दक्षिणे कर्णे जुहुयात् ॥ ७ ॥ अजस्य तु
ततो नाश्रीयात् ॥ ८ ॥ यद्यजां न विन्देद् ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते जुहुयात्
॥ ९ ॥ ब्राह्मणं तु वसत्यै नापरुन्ध्यात् ॥ १० ॥ यदि ब्राह्मणं न विन्देद् दर्भस्तम्बे
जुहुयात् ॥ ११ ॥ दर्भाँस्तु नाध्यासीत् ॥ १२ ॥ ॥ ४ ॥

यदि दर्भाँ विन्देदप्सु जुहुयात् ॥ १ ॥ अपस्तु न परिचक्षीतेमा भोजनीया
इमा अभोजनीया इत्याश्मरथ्यः । अप्यभोजनीयस्यैतं संवत्सरं परिगृहीयादे-
वाप इत्यालेखनः ॥ २ ॥ अग्निस्तु न पादौ प्रक्षालयतिेत्येकेषाम् ॥ ३ ॥ संवत्सराद-
ग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ ४ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ५ ॥
यद्याहिताग्नेरग्निरग्निर्मथ्यमानः संसृज्येरन् मिथौ वाग्नये विविचय पुरोडाशमष्टा-
कपालं निर्वपेत् ॥ ६ ॥ ततो व्रतपतय ॥ ७ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ८ ॥ यद्याहि-

1 Ga *न्तिमे. Rudradatta (Āp. 9. 2. 8)

cites उत्तमे

2-2 D om.

3 Gb प्रमृ°

4 D आहृत्य विहृत्य, Gc आहृत्य only once.

5 Go होतम्यं

6 Gb नासीत्

ताग्नेरग्निर्गृहान् दहेदग्नये क्षामवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ ६ ॥ ततो व्रत-
पतये ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ११ ॥ अथ यद्यभ्यादाह्नेन सँसृज्येरन् विवि-
चये 'निरुप्य शुचये' निर्वपेत् ॥ १२ ॥ ततो व्रतपतये ॥ १३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते
॥ १४ ॥ अथ यदि वैद्युतेन सँसृज्येरन्नग्नये ऽप्सुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्
॥ १५ ॥ ततो व्रतपतये ॥ १६ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १७ ॥ अथ यदि श्वाग्निना
सूतकाग्निना वा सँसृज्येरन्नग्नये संकुसुकाय^३ पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १८ ॥
ततो व्रतपतये ॥ १९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २० ॥ अथ यदि सर्वाणि संनिपतेयुः
क्षामवतीमन्ततः कुर्यात् ॥ २१ ॥ यद्याग्निहोत्रस्थाली स्रवेत् तामभिमन्त्रयेत्—

गर्भं^४ स्रवन्तमगदमकरग्निरिन्द्रस्त्वष्टा बृहस्पतिः ।

पृथिव्यामवचुश्चोतैतन्नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैः ॥ [TB 3. 7. 3. 6]

इति ॥ २२ ॥ स्कन्नमपो ऽभ्यवहरेत् ॥ २३ ॥ ॥ ५ ॥

यद्यनधिश्चित्तं^५ स्याद् वैष्णव्यानुमन्त्रयेत् ॥ १ ॥ यस्य हविर्निरुप्तं पुरस्ताच्च-
न्द्रमा अभ्युदेति त्रेधा तण्डुलान् विभजेत्—ये मध्यमाः स्युस्तानग्नये दात्रे पुरो-
डाशमष्टाकपालं कुर्यात् । ये स्थविष्ठास्तानिन्द्राय प्रदात्रे दधँश्चरुम् । ये ऽणिष्ठा-
स्तान् विष्णवे शिपिविष्टाय शृते चरुम् ॥ २ ॥ अनिरुप्ताभ्युदिते कतमाभ्यो देव-
ताभ्यो निर्वपेत् । प्राकृतीभ्य इत्याश्मरथ्यो वैकृतीभ्य इत्यालेखनः ॥ ३ ॥ सेयं^६
नासंनयतो विद्यत इत्येकं विद्यत इत्यपरम् ॥ ४ ॥ अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टा-
कपालं निर्वपेद् यो दर्शपूर्णमासर्धाजी सन्नमावास्यां^७ पौर्णमासीं वातिपादयेत्
॥ ५ ॥ पथो ऽन्तिकाद् बर्हिंराहरेत् ॥ ६ ॥ अनङ्गान् दक्षिणा ॥ ७ ॥ सिद्धमिष्टिः संति-
ष्ठते ॥ ८ ॥ अथैकेषां विज्ञायते—वि वा एतस्य यज्ञश्छिद्यते यस्य यज्ञे प्रतत एता-
मन्तरेष्टिं निर्वपति^८ । य एवासावाग्नेयो ऽष्टाकपालः पौर्णमासे^९ यो ऽमावास्यायां
तमग्नये पथिकृते कुर्यात् । तेनैव पुनः पन्थामवैति न यज्ञं विच्छिनत्ति ॥ ९ ॥
अग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद् यद्याहिताग्निः प्रवसन् पर्वाणि माँसं
वाश्रीयात् स्त्रियं वोपेयात् ॥ १० ॥ व्रतभृत^{१०} एके समामनन्ति ॥ ११ ॥ एतामेव

1-1 D om.

2 Gb om. अथ

3 1 D संकुलाय, Ga संकुंडुकाय

4 Ga श्रिते

5 Rudradatta (Āp. 9. 4. 6) cites सो ऽयं

6 D °मासे°, Gb adds मण्ड after °मास

7 Ga °मास्यायां, Gbc add वा

8 Gc °न्ति

9 Gb °मासी, Gc °मास्यां

10 D om. तम्

11 Da शृत, Db घृत (both om. व्रत),

Ga ऋतशृत, Gc व्रतभृती

निर्वपेद् यद्याहिताग्निरश्रु कुर्यात् ॥ १२ ॥ यथा कथा च कुर्यात् प्रायश्चित्तमेव^१
स्यादित्याश्मरथ्यः । अर्तिजमेव कुर्यादित्यालेखनः ॥ १३ ॥ ॥ ६ ॥

यद्यग्निहोत्र्युपसृष्टा निर्षादेत् तामुत्थापयेत्—

उदस्थाद् देव्यदितिर्विश्वरूप्यायुर्यज्ञपतावधात् ।

इन्द्राय कृणवती भागं मित्राय वरुणाय च ॥ [TB 1. 4. 3. 1]

इति ॥ १ ॥ तां दुग्ध्वा ब्राह्मणाय दद्याद् यस्यान्नं नाद्यात् ॥ २ ॥ अथ यदि
स्पन्देतान्यां दुह्यात् ॥ ३ ॥ यदि दुह्यमानं स्कन्देत् तदनुमन्त्रयेत्—

यदद्य दुग्धं पृथिवीमसक्तु यदोषधीरप्यसरद् यदापः ।

पयो गृहेषु पयो अग्नियासु^३ पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयि ॥ [1. c. 3]

इति ॥ ४ ॥ अथैनदद्भिरुपसृजति—समुद्रं वः प्र हिणोमि इत्येतया ॥ ५ ॥ तदेव
यादृक् कीदृग्धृत्वाथान्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयाद् यदि दुग्धं स्कन्देद् यद्यधिश्रितम्
॥ ६ ॥ यदि विष्यन्देतानिदुह्य जुहुयादित्याश्मरथ्यः । तदेव यादृक् कीदृग्धृत्वा-
थान्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयादित्यालेखनः ॥ ७ ॥ यद्युन्नीयमानं स्कन्देद् यद्युन्नीतं
यदि पुरः पराहृतं^५ होमायाभिदुह्य जुहुयादित्याश्मरथ्यः । तदेव यादृक् कीदृग्धृ-
त्वाथान्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयादित्यालेखनः^६ ॥ ८ ॥ यद्युद्धृतस्य स्कन्देद् यत्र
स्कन्देत् तन्निषद्य पुनर्गृह्णीयात् । तदेव यादृक् कीदृग्धृत्वाथान्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहु-
यात् ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥

यदि सकृदुन्नीतं स्कन्देद् यदि द्विर्यदि त्रिर्न तदाद्विरेतेति विज्ञायते ॥ १ ॥
कृत्स्नानामग्निहोत्राणां वादमाश्मरथ्य ऊचे सुववादमित्यालेखनः ॥ २ ॥ यदि
चतुर्थं^८ स्कन्देत् स्थाल्यां शेषमानीय ततश्चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा जुहुयात् । अपि
वाज्यस्य वारुणीमृचमनूच्य वारुण्यर्चा जुहुयात् ॥ ३ ॥ अथैकेषाम्—यदि दुह्य-
मानावभिन्द्यादन्यां निर्णिज्य दोह्या ॥ ४ ॥ यदि दुग्धमन्याभिर्दोह्या । यद्यधिश्रि^{१०}-
तमन्याभिर्दोह्या । यदि विष्यन्देतान्याभिर्दोह्या । यद्युन्नीयमानमन्याभिर्दोह्या ।
यद्युन्नीतं पुनः प्रत्यवनीयान्याभिर्दोह्या^{११} ॥ ५ ॥ यदि प्राचीनं द्वियमाणं प्रजापतेर्विश्व-

1-1 D om.

8 Gc adds च after कीदृक्

2 DGc °चित्तिमेव (D °वा)

9 Gab हि for मि

3 Gb अघ्न्यासु

10 Gbc °भृ°

4 Gbc add च after कीदृक्

11 Gb हि for मि

5 D °हृतं

12 D यदि दुह्य°

6 Gc adds च after कीदृक्

13-13 D om.

7 Gab om, entire sūtra.

श्रुति तन्वाँ^१ हुतमसि स्वाहा इत्यभिमुखेत् । आज्यस्य वारुणीमृचमनूच्य वारुण्यर्चा जुहुयात् ॥ ६ ॥ यदि लोहितं दुह्येतान्यद्वा विवर्णमन्वाहार्यपचनं परिश्रित्य अग्नये रुद्रवते स्वाहा इति जुहुयात् ॥ ७ ॥ यदि शिलिशिला भवेत् समोषामुम् इति ब्रूयाद् यं द्विष्यात् ॥ ८ ॥ यदि सायमाहुतौ स्कन्देदा प्रातराहुतेर्नाशनीयात् । यदि प्रातराहुतौ स्कन्देदा सायमाहुतेर्नाशनीयात् ॥ ९ ॥ ॥ ८ ॥

यस्याग्निहोत्रे ऽधिश्चिते श्वान्तराग्नी धावेद् गार्हपत्याद् भस्मादाय इदं विष्णुर्वि चक्रमे [1. 2. 13e] इति वैष्णव्यर्चाहवनीयाद् ध्वंसयन्नुद्द्रवेत् ॥ १ ॥ भस्मना शुनः पदमपिवपति ॥ २ ॥ एतदेव सूकरैकसृके^३ विद्यात् ॥ ३ ॥ यस्याग्निमुद्धृतं सूर्यो ऽभिनिष्प्रोचेद् दर्भेण हिरण्यं प्रबध्य पूर्वः प्रतिपद्येत ॥ ४ ॥ अन्वङ् ब्राह्मण आर्षेयो बहुविदग्निमुद्धरेत् । अन्वङ्गुग्निहोत्रेणानूद्द्रवेत् ॥ ५ ॥ प्रतिष्ठाप्याग्निमग्निहोत्रमुपसाद्या तमितोरप्राणन्नासित्वा हुत्वा वरं दत्त्वा भूः इत्युपतिष्ठेतेत्याश्मरथ्यः भूर्भुवः सुवः इत्यालेखनः ॥ ६ ॥ अनाश्वानेतौ रात्रिमुपवसति ॥ ७ ॥ श्वो भूते वारुणं दशकपालं निर्वपति चरुमित्येकेषाम् ॥ ८ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ९ ॥ यदि सायमग्निहोत्रस्यर्तुमतिनयेत् दोषा वस्तोर्नमः स्वाहा इति जुहुयात् ॥ १० ॥ एतदेव नित्यमग्निहोत्रमित्याश्मरथ्यः । अथालेखनः—कालसमापादनीयमेवैतेन मन्त्रेण होमं हुत्वा नित्यमग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ ११ ॥ तत्र स एव होमकल्पः ॥ १२ ॥ एतावन्नाना—भूर्भुवः सुवः इति पुरा होतोर्वदेत् ॥ १३ ॥ यदि प्रातरग्निहोत्रस्यर्तुमतिनयेत् प्रातर्वस्तोर्नमः स्वाहा इति जुहुयात् ॥ १४ ॥ एतदेव नित्यमग्निहोत्रमित्याश्मरथ्यः । अथालेखनः—कालसमापादनीयमेवैतेन मन्त्रेण होमं हुत्वा नित्यमग्निहोत्रमुपसाद्या तमितोरप्राणन्नासित्वा वरं दत्त्वा हुत्वा भूर्भुवः सुवः इत्युपतिष्ठते ॥ १५ ॥ तानु गमयित्वाहवनीयमन्यं प्रणयेत्—अन्वग्निरुषसामग्नमख्यत् [4. 1. 2k] इति ॥ १६ ॥ अथैनमभिमन्त्रयते—इहैव क्षेम्य एधि मा प्रहासीन्माममुमासुष्यायणम् इति ॥ १७ ॥ ॥ ९ ॥

ततो मैत्रं चरुं निर्वपेत् सौर्यमेककपालम् ॥ १ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २ ॥ तस्यां संस्थितायां वाग्यतावेतदहरनश्नन्तौ जायापती अग्निमिन्धानावासाते ॥ ३ ॥ द्वयोः पयसा सायमग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ ४ ॥ श्वो ऽग्नये व्रतपतये

1 Gb तन्वाँ, Gc तन्वा

5-5 DGc om.

2 D दुष्पाक्यं

6-6 Gb om.

3 Thus DGc. Ga सूकरैसके, Gb सूकरैरके

7 Gc om.

4-4 D om.

8 D om.

पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ ५ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ६ ॥ यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्यो ऽभ्युदियाच्चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा पूर्वं प्रपिपद्येत ॥ ७ ॥ अन्वङ्ङ् ब्राह्मण आर्षेयो बहुविदग्निमुद्धरेत् । अन्वङ्ङ्ङ्ग्निहोत्रेणानुद्धरेत् ॥ ८ ॥ प्रतिष्ठाप्याग्निमग्निहोत्रमुपसाद्य पुरस्तात् प्रत्यङ्ङ्ङुपविश्यैतेनाज्येन जुहुयात्—

उषाः केतुना जुषतां यज्ञं देवेभिरन्वितम् ।

देवेभ्यो मधुमतमं^१ स्वाहा ॥

इति ॥ ९ ॥ ततो नित्यमग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ १० ॥ तत्र स एव होमकल्पः ॥ ११ ॥ स प्रायश्चित्तो यः प्रातर्ऋतावतिनीतः ॥ १२ ॥ एतावन्नाना—नात्राहवनीयमनुगमयति ॥ १३ ॥ अग्नये ज्योतिष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १४ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १५ ॥ ॥ १० ॥

अथैकेषाम्—यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्यो ऽभिनिम्रोचेदभ्युदियाद् वा मनो ज्योतिर्जुषताम् ॥ [1. 5. 3g] त्रयस्त्रिंशत् तन्तवः [1. 5. 10n] इति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् ॥ १ ॥ यद्यनस्तमिते जुहुयात् पुनरेवास्तमिते हुत्वा भवतं नः समनसौ [4. 2. 5d] इत्युपतिष्ठते ॥ २ ॥ यदि महारात्रे जुहुयात् पुनरेवौषसं हुत्वा पूर्ववदुपतिष्ठते ॥ ३ ॥ यस्यानुदितहोमे ऽभिप्रेते ऽग्निहोत्रमहुतं सूर्यो ऽभ्युदियाद् यद्यन्ते स्यादुन्नीय प्राङ्मुखाद्रवेत् ॥ ४ ॥ ^३स उपसाद्या^३ तमितोरासीत् ॥ ५ ॥ स यदा ताम्येदथ भूः स्वाहा इति जुहुयात् ॥ ६ ॥ यस्याहवनीये ऽनुद्धाते गार्हपत्य उद्धायेदनुगमयित्वाहवनीयं गार्हपत्यस्यावक्षणाणि संनिधाय मन्थेत्—इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः [2. 2. 4. 8] इत्येतया ॥ ७ ॥ अथैनमभिमन्त्रयते—इषे रथ्यै रमस्व सहसे द्युम्रायोर्जे ऽपत्याय [TB1.4.4.8, 9] इति ॥ ८ ॥ आहवनीयं प्रणीयोपसमिन्धे—सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धाताम् ॥ सम्राडसि^४ [1.c. 9] इति ॥ ९ ॥ ततो ऽग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवते ऽष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ११ ॥ एतदेव गार्हपत्ये धारयति ॥ १२ ॥ आहवनीये^५ ऽनुगते प्रायश्चित्तम् ॥ १३ ॥ एतावन्नाना—नात्र गार्हपत्यमनुगमयति । अग्नये ज्योतिष्मते पुरोडाशमष्टादशकपालं निर्वपेन्न तपस्वते ॥ १४ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १५ ॥ ॥ ११ ॥

यदि सायमहुते ऽग्निहोत्रे पूर्वो ऽग्निरनुगच्छेदग्निहोत्रमधिश्चित्योन्नीयाग्निना पूर्वैर्गोर्द्धृत्यान्वङ्ङ्ग्निहोत्रेणानुद्धरेत् ॥ १ ॥ यो ब्राह्मणो बहुवित् सो ऽग्नि-

1-1 Gb om.

2 Gc °ते

3-3 D स उपसाद्या, Gb संसद्या

4 Gab add विराडसि

5 D °नीया-

6 G °हु°

मुद्धरेत् ॥ २ ॥ यत् पुरा धनमदायी स्यात् तद् दद्यात् ॥ ३ ॥ एतदेव प्रातः ॥ ४ ॥ यदि प्रातरहुते अग्निहोत्रे उपरो अग्निरनुगच्छेदनुगमयित्वा पूर्वं मथित्वापर-
मुद्धृत्य जुहुयाद् यदि न त्वरेत् ॥ ५ ॥ अथ यदि त्वरेत् पूर्वमग्निमन्ववसाय ततः
प्राञ्चमुद्धृत्य जुहुयात् ॥ ६ ॥ जामि तु तद् यो अस्य पूर्वो अग्निस्तमपरं करोति
॥ ७ ॥ अन्यत्रैवार्वसायाग्निं मथित्वोद्धृत्य जुहुयात् ॥ ८ ॥ ततो अग्नये तपस्वते
जनद्वते पावकवते ऽष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ ९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १० ॥ यदि
सायमहुते अग्निहोत्रे उपरो अग्निरनुगच्छेत् पूर्वमग्निमन्ववसाय तत एव प्राञ्च-
मुद्धृत्य जुहुयात् ॥ ११ ॥ अथाभिमन्त्रयते—

इत एव प्रथमं जज्ञे ^१अग्निराभ्यो योनिभ्यो ^२अधि जातवेदाः ।

स गायत्र्या त्रिष्टुभा जगत्यानुष्टुभा च देवेभ्यो हव्यं वह नः प्रजानन् ॥

इषे रग्यै रमस्व सहसे शुभ्रायोजे ऽपत्याय इति रमयत्येव । सम्राडसि^३ सुषदा सीद इति
सुषदैवैनं सादयति ॥ १२ ॥ ॥ १२ ॥

सारस्वतौ त्वात्सौ प्रावताम् इति । ऋक्सामे वै सारस्वतावुत्सौ । ताभ्यामेवैनं
प्रावति ताभ्यां समर्धयति^४ ॥ १ ॥ अग्नये ज्योतिष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्व-
पेद् वारुणं यवमयं चरुम् ॥ २ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ३ ॥ अथैकेषाम्—
यद्यहुते अग्निहोत्रे उपरो अग्निरनुगच्छेत् तेभ्य एवावक्षाणेभ्यो मन्थितव्यः ॥ ४ ॥
अथ यदि न तादृशानीवावक्षाणानि स्युर्भस्मनारणी सँस्पश्यं^५ मन्थितव्यः ।
स्वादेवैनं योनेर्जनयतीति विज्ञायते ॥ ५ ॥ ततो अग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवते
ऽष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ ६ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ७ ॥ अथैकेषाम्—यतरो
अग्निरनुगच्छेत् तेभ्य एव दारुभ्यो^६ अधिमन्थितव्यः ॥ ८ ॥ अथ यदि तृणैश्चः
शकैश्चो वा स्याद् भस्मनारणी सँस्पश्यं^७ मन्थितव्यः । स्वादेवैनं योनेर्जनयतीति
विज्ञायते ॥ ९ ॥ ततो अग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवते ऽष्टाकपालं निर्वपेत्
॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ११ ॥ न वानुगतेष्टिं कुर्यात् ॥ १२ ॥ एता एवा-
हुतीर्जुहुयात्—भिन्नाय स्वाहा वरुणाय स्वाहा सूर्याय स्वाहाअग्नये स्वाहाअग्नये व्रतपतये स्वाहा-
अग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवते स्वाहाअग्नये शुचये स्वाहाअग्नये ज्योतिष्मते स्वाहा इति ॥ १३ ॥
व्याहृति^८भिर्जुहोतीत्येकैकशः समस्ताभिश्च ॥ १४ ॥ ॥ १३ ॥

1-1 DGa om.

2 Ga अ°

3 Gb अ°

4 Gbc add स्वराडसि

5 D समुद्धयति

6 All mss. °नि

7 G °स्पृश्य

8 D अवक्षाणेभ्यो

9 D om. एव

10 Ga °ती°

अग्नये तन्तुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद् यस्याग्निहोत्रं विलुप्येत ॥ १ ॥ आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेद् यमन्यस्याग्निषु याजयेयुर्यो वान्यस्याग्निषु यजेत ॥ २ ॥ अग्नये ऽग्निवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद् यस्याग्नावग्निमभ्युद्धरेयुः ॥ ३ ॥ त्रयस्त्रिंशत् तन्तवः [1. 5. 10n] इत्येतया जुहुयाद् यस्याग्निहोत्रे ऽधिश्चिते हविषि वा निरुते पुरुषो वा श्वा वानो वा रथो वान्तराग्नी वीर्यादिति विज्ञायते ॥ ४ ॥ यस्यानो वा रथो वान्तराग्नी^१ वीर्यादित्येकेषाम् ॥ ५ ॥ न कालमवधारयति ॥ ६ ॥ ततो ऽत्रापो ऽन्वति^२षिच्य गामन्वत्यावर्तयेत् ॥ ७ ॥ इदं विष्णुर्वि चक्रमे [1. 2. 13e] इति पदं संलोपयेत् ॥ ८ ॥ अनुगमयित्वाहवनीयमन्यं प्रणयेत्—

यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं हि ते सूर्यस्य रश्मीनन्वाततान ।

तत्र रयिष्ठामनुसंभरैतं सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या ॥ [TB 1. 4. 4. 10]

त्वमग्ने सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः ।

त्वया यज्ञं वितन्वते ॥ [TB 2. 4. 1. 6]

इति ॥ ६ ॥ ततो ऽग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १० ॥ पथो ऽन्तिकाद् बर्हिंराहरेत् ॥ ११ ॥ अनङ्गान् दक्षिणा ॥ १२ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १३ ॥ एतामेव निर्वपेत् स्तोत्रे मूढे^५ ॥ १४ ॥ एतां यस्याग्निनाग्नीन् व्यवेयुः ॥ १५ ॥ एतां जने प्रमीतस्य ॥ १६ ॥ जनयतु^६ खलु प्रमीतस्येति विज्ञायते ॥ १७ ॥ अभिवान्यवत्साया अर्स्यं पयसाग्निहोत्रं जुहुयुरा यावदस्याग्निभिः शरीराणि सँस्पर्शयेयुः ॥ १८ ॥ ॥ १४ ॥

दक्षिणा प्रागग्रैर्दभैरग्नीन् परिस्तृणाति ॥ १ ॥ अधस्तात् समिधं धारयन्नुद्भवति ॥ २ ॥ सोमं पितृमन्तं पूर्वस्यामाहुत्यामुपलक्षयत्यग्निं कव्यवाहनमुत्तरस्याम् ॥ ३ ॥ पात्रनिर्णैर्जनमुदकं दक्षिणा प्रसिञ्चेयुः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणाय यज्ञायुधानि दद्युः ॥ ५ ॥ अपो ऽभ्यवहरेयुरमैव ॥ ६ ॥ पुत्रस्य दष्टत् स्यादायसं च ॥ ७ ॥ यस्याज्यमनुत्पूतं स्कन्देच्छिन्दत् प्राणि दद्यात् ॥ ८ ॥ यद्युत्पूतं यदस्य गृहे^७ चित्रं धनं तद् दद्यात् ॥ ९ ॥ एतदेवैकेषां विपरीतवत्—अनुत्पूते चित्रमुत्पूते छिन्दत् ॥ १० ॥ अथ यदि^८ सुगताँ स्कन्देत् तत् प्राञ्चं प्रादेशं निदध्यात्—भूपतये स्वाहा [2. 6. 6. 3]

1 D वि°

5 Gc जनयितुं

2-2 Rudradatta (Āp. 9. 10. 17) cites

6 D om.

यद्यनो वान्तराग्नी

7 G गृहेषु

3 Ga म्वती°, Gb न्वव°

8 DGc om

4 Ga adds एतां शस्त्रे

इति । भुवनपतये स्वाहा [1. c.] इति दक्षिणाप्राञ्चम् । भूतानां पतये स्वाहा [1. c. 3, 4] इति प्रत्यञ्चम् । भूताय स्वाहा [TB 3. 8. 18. 5] इत्युदञ्चम् ॥ ११ ॥ अथैनत् सँसिञ्चेदित्याश्रमरथ्यः । सं त्वा सिञ्चामि [1. 6. 1a] इत्येतयानुमन्त्रयेतेत्यालेखनः ॥ १२ ॥ भूपतये स्वाहौ भुवनपतये स्वाहौ भूतानां पतये स्वाहा [2. 6. 6. 3, 4] इति स्कन्मनुमन्त्रयेतेत्येकेषाम् ॥ १३ ॥ न किं चन हविरधिकृत्य वदति ॥ १४ ॥ देवां जनमगन् यज्ञस्तस्य माशीरवतु इत्येतैदभिमन्त्रयेतेत्येकेषाम् ॥ १५ ॥ आज्यादनन्तरं वदति ॥ १६ ॥ यदि प्रणीताः स्कन्देयुः आपो हि ष्ठा मयोभुवः [4. 1. 5b] इति तिसृभिर्गृहीत्वा ततं स आपः [TB 3. 7. 11. 2] इत्याहुतिं जुहुयात् ॥ १७ ॥ ॥ १५ ॥

यदि कपालं भिद्येत तत् संदध्यात्—गायत्र्या त्वा शताक्षरया संदधामि इति ॥ १ ॥ अथैनदपो ऽभ्यवहरेत्—अभिज्ञो घर्मो जीरदानुः^१ [1. 5. 10m] इति ॥ २ ॥ तत एतामाहुतिं जुहोति—त्रयस्त्रिंशत् तन्तवः [1. c. n] इत्येतया ॥ ३ ॥ ततो ऽन्यत् कपालं सँस्कृत्य कपालेष्वपिसृजेत्—घर्मो देवां अप्येतु [1. c.] इति वै खलु यदि प्रागुपधानाद् भिद्येत ॥ ४ ॥ अथ यद्युपहितानामेतेनैव मन्त्रेणोपदध्यात् ॥ ५ ॥ यदि कपालं नश्येदाश्विनं द्विकपालं निर्वपेद् द्यावापृथिव्यमेककपालम् ॥ ६ ॥ भार्गवो होता भवति । एकहायनो दक्षिणां ददातीति विज्ञायते ॥ ७ ॥ यथा कर्था^२ च^३ नश्येत् प्रायश्चित्तमेव स्यादित्याश्रमरथ्यः । उपयुक्तानां प्राग् विमोकादित्यालेखनः ॥ ८ ॥ यदि पत्नीः संयाजयिष्यन् कपालमभिजुहुयाद् वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेत् ॥ ९ ॥^४ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १० ॥ एतामेव निर्वपेदमावास्यां पौर्णमासीं वातिपाद्य ॥ ११ ॥ एतां यदनिष्टाग्रयणेन नवमश्नीयात् ॥ १२ ॥ यस्य यमौ जायेयातां गावौ वा पुरुषौ वा वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेत् ॥ १३ ॥ तस्य त्रिष्टुभौ याज्यानुवाक्ये भवतो जगत्यौ वा ॥ १४ ॥ रौद्रं वास्तुमयं चरुं निर्वपेद् यस्य रुद्रः पशून् शमायेत^५ ॥ १५ ॥ तथा निषादस्थपतिं याजयेत् ॥ १६ ॥ कृष्णाजिनं वा कूटं वा कर्णो वा गर्दभो हरिणो वा हरिणपृष्णाका^६ वा

1 DbGbc भूत°

2 Gb adds इति

3 G °न°

4 Gbc om.

5 Gbc °णां

6 D om.

7 Here begins a big lacuna in Gb., ending with ब्राह्मणेभ्यो in section 18, sūtra 6.

8 Gc शमयीत

9 D °मृणाको, Ga °प्रणाका, Gb lacuna, Gc प्रणाका

शफकं दयामाकपात्रौ वा द्वे वा कम्बुशूर्पे दक्षिणेति विज्ञायते ॥ १७ ॥ ॥ १६ ॥

यो ब्रह्मचारी स्त्रियमुपेयात् स रौद्रं गर्दभमालभेत ॥ १ ॥ तस्यावदानैरप्सु प्रचरन्ति ॥ २ ॥ नास्य वपया चरन्ति न पशुपुरोडाशो भवति ॥ ३ ॥ इडान्तो भवति शंयुवन्तो^१ वा ॥ ४ ॥ नैर्ऋतः प्राजापत्यो वा ॥ ५ ॥ यस्य हविः क्षायति तं यज्ञं निर्ऋतिर्गृह्णाति ॥ ६ ॥ यदुच्छिष्टं स्यात् तेन शेषं संस्थापयेत् ॥ ७ ॥ यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्तिः ॥ ८ ॥ यं द्विष्यात् तस्मै तां दक्षिणां दद्यात् ॥ ९ ॥ यथा कथा च क्षायेत् प्रायश्चित्तमेव स्यादित्याश्मरथ्यः । यद्यवदानेभ्यो न प्रभवेदित्यालेखनः ॥ १० ॥ अपो दुष्टं हविरभ्यवहरन्तीति विज्ञायते ॥ ११ ॥ यद्यप्रत्तदैवतं हविर्व्यापद्येतापस्तदभ्यवहृत्यान्यत् तदैवतं हविर्निर्वपेत् ॥ १२ ॥ तत्र खुगादानप्रभृतयो मन्त्रा अभ्यावर्तेरन् ॥ १३ ॥ अथ यदि प्रत्तदैवतमाज्येन शेषं संस्थापयेदित्येकम् । तूष्णीकं हविरभ्युदाहरेदित्यपरम् ॥ १४ ॥ ॥ १७ ॥

अथ यदि सर्वाण्येव हवींषि नश्येयुर्वा दुष्येयुर्वाज्येनैनानि^२ प्रतिसंख्याय तयाज्यहविषेष्टया यजेत ॥ १ ॥ अतो ऽन्यामिष्टिमनुवर्णां तन्वीत ॥ २ ॥ यज्ञेन हि यज्ञस्य प्रायश्चित्तं^३ कुर्वन्तीति विज्ञायते ॥ ३ ॥ कथं दुष्टं हविर्विद्यात् । आर्याणां धर्मज्ञानां धर्मकामानामभोजनीयम् । न तेन देवान् यजेत ॥ ४ ॥ यद्विदुः श्रुतं तद् यमदेवत्यम् । यममेव तद् गच्छतीति विज्ञायते ॥ ५ ॥ संस्थाप्य तद्धविरन्वाहार्यपचने चतुःशरावमोदनं पक्त्वा चतुर्भ्यो ब्राह्मणेभ्यो जीवतण्डुलमिवोपहरेत् ॥ ६ ॥ तत्रापि भार्गव एकः प्राशितृणां स्यात् ॥ ७ ॥ यद्यादिष्टां दक्षिणामन्तरियादुर्वरां प्रतिष्ठितां दद्यात् ॥ ८ ॥ यो ऽदक्षिणेन यज्ञेन यजेत स यज्ञः प्रक्षामः । अनार्युर्यजमानः स्यात् ॥ ९ ॥ उर्वरां सस्यवर्ती^४ दद्यात् ॥ १० ॥ यद्यभागां देवतामावाहयेदाज्येनैनां यथोदां यजेत^५ ॥ ११ ॥ भागिनीमन्तरितां यत्र स्मरेत् तदुपोत्थायावाहयेत् ॥ १२ ॥ यद् वो देवा अतिपादयानि [TB 3. 7. 11. 2] इत्युभयत्राहुतिं^६ जुहुयात् ॥ १३ ॥ ॥ १८ ॥

यदि दैवते वावदाने वा याज्यानुवाक्ये वा विपरिहरेयुर्यदस्य गृहे^७ चित्रं

1 D शफकं

2 Gc पा-

3 D कथं बु°, Ga कथं बु°, Gb lacuna, Gc कथं व°

4 Thus all mss.

5 D °ति

6 Ga °त्तं

7 Gb resumes after the lacuna.

8 Da °मन्तरिवा°, Db °मन्तरिवा°, Ga °मन्तरिधा°, Gc °मन्तर्या°

9 D °वतो

10 D यथावद्, Ga येच्छेद्, Gb यजेत्

11 D इत्यत्रा°, Ga °हुतीं, Gbc °हुतीर्

12 G गृहेषु

धनं तद् दद्यात् ॥ १ ॥ यद्याहुतिं^१ स्कन्देदाग्नीध्रं ब्रूयात् जुहुधि इति ॥ २ ॥ ताँ सोऽञ्जलिना जुहोति—अग्नेस्त्वास्ये जुहोमि मा यजमानो रिषन्मा यज्ञपत्नी मा यज्ञनीः इति । अमुष्यै त्वास्ये जुहोमि इति वा ॥ ३ ॥ यस्यै देवतायै हुतं भवति तस्यै पूर्णपात्रं दद्यात् ॥ ४ ॥ यस्यै देवतायै गृहीतमहुतं स्कन्देद् यस्य वा देवतामन्तरियुर्यदस्य गृहे पुष्कलं धनं तद् दद्यात् ॥ ५ ॥ यद्याहुतिर्विपरिहरेदथैतां प्रायश्चित्तिं जुहुयात्— त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने [2. 5. 12^{wx}] इति ॥ ६ ॥ एते एवान्तरये सर्वत्र विपर्यये च जुहुयात् ॥ ७ ॥ यदि पुरोडाशः सं वा विजेतोद् वा पतेत् तमुद्रास्य बर्हिष्यासाद्यैतेनाभि च^१ घारयेदभि च^१ मन्त्रयेत्—

किमुत्पतसि किमुत्प्रोष्ठाः शान्तः शान्तेरिहागहि ।

अघोरो यज्ञियो भूत्वासीद् सदनं स्वमासीद् सदनं स्वम्^३ ॥

मा हि^१सीर्देवप्रेषित आज्येन तेजसाज्यस्व मा नः किं चन रीरिषः ।

योगक्षेमस्य शान्त्या अस्मिन्नासीद् बर्हिषि ॥

इति ॥ ८ ॥ भूत्वा प्रभवति यजमानो यस्यैतां यज्ञे प्रायश्चित्तिं कुर्वन्तीति विज्ञायते प्रायश्चित्तिं कुर्वन्तीति विज्ञायते^१ ॥ ९ ॥ ॥ १६ ॥

^१इति पूर्वप्रायश्चित्तं नाम नवमः प्रश्नः^१ ॥

1 Gbc om.

2 DbGc om.

3 Gb does not repeat आसीद् सदनं स्वं

4 Ga does not repeat प्रायश्चित्तिं...

5-5 Da अष्टमः प्रश्नः, Db इति अष्टमः प्रश्नः, Gac om.

वसन्ते ज्योतिष्टोमेन यक्ष्यमाणो ब्राह्मणानार्षेयानृत्विजो वृणीते यूनः
स्थविरान् वानूचानाननङ्गहीनानूर्ध्ववाचश्चतुरः ॥ १ ॥ सर्वान् वा चतुरो वृणानो
महर्त्विजो वृणीते ऽध्वर्युं ब्रह्माणं होतारमुद्रातारमिति ॥ २ ॥ आदित्यो देवो दैव्यो
ऽध्वर्युः स मे ऽध्वर्युरस्तु इत्युपांशु दैव्यमध्वर्युं वृत्वा असौ मानुषः इत्युच्चैर्मानुषं वृणीते
॥ ३ ॥ चन्द्रमा देवो दैव्यो ब्रह्मा स मे ब्रह्मास्तु इत्युपांशु दैव्यं ब्रह्माणं वृत्वा असौ मानुषः
इत्युच्चैर्मानुषं वृणीते ॥ ४ ॥ अग्निर्देवो दैव्यो होता स मे होतास्तु इत्युपांशु दैव्यं होतारं
वृत्वा असौ मानुषः इत्युच्चैर्मानुषं वृणीते ॥ ५ ॥ पर्जन्यो देवो दैव्य उद्राता स मे उद्रातास्तु
इत्युपांशु दैव्यमुद्रातारं वृत्वा असौ मानुषः इत्युच्चैर्मानुषं वृणीते ॥ ६ ॥ सदस्यं
महर्त्विजं पञ्चमं कौषीतकिनः समामनन्ति ॥ ७ ॥ स कृताकृतकर्मणामुपद्रष्टा
भवति ॥ ८ ॥ तं वृणीते—आकाशो देवो दैव्यः सदस्यः स मे सदस्यो ऽस्तु इत्युपांशु दैव्यं
सदस्यं वृत्वा असौ मानुषः इत्युच्चैर्मानुषं वृणीते ॥ ९ ॥ आपो देवीर्दैव्या होत्राशंसिन्यस्ता
मे होत्राशंसिन्यः सन्तु इत्युपांशु दैव्यान् होत्राशंसिनो वृत्वा असौ चासौ च मानुषः
इत्युच्चैर्मानुषान् वृणीते ॥ १० ॥ ॥ १ ॥

रश्मयो देवा दैव्याश्चमसाध्वर्यवस्ते मे चमसाध्वर्यवः सन्तु इत्युपांशु दैव्यांश्चमसा-
ध्वर्यून् वृत्वा असौ चासौ च मानुषः इत्युच्चैर्मानुषान् वृणीते ॥ १ ॥ यज्ञोपवीतं कृत्वाप
आचम्य प्राङ् वोदङ् वा तिष्ठन् जपत्यासीनो वा—भूर्भुवः सुवः ॥ आयुर्मे प्रावोचो
वर्चो मे प्रावोचो यशो मे प्रावोचः श्रियं मे प्रावोचः ॥ आयुष्मानहं वर्चस्वी यशस्वी श्रीमानपचितिमान्
भूयासम् ॥ भूर्भुवः सुवः^५ ॥ सर्वं भूयासम् इत्युक्त्वा प्रति वा चष्टे प्रति वा जानीते ॥ २ ॥

1 D begins with ॐ, Gb अथ दशमप्रश्न
आरभ्यते, Gc हरिः ओं शुभमस्तु श्री चि-
दम्बरेश्वराय नमः त्रियै नमः ।

3 Gb स वृत्तो य°
4-4 D प्रांचोदंचो
5 G om,

2 D om. वा

प्रतिज्ञाय देवो देवमेतु सोमः सोममेत्वृतस्य पथा ॥ एभि^१ विहाय^३ दौष्कृत्यम् इत्यभिप्रव्रजति ॥ ३ ॥ पद्मा नामासि सुतिः सोममरणी सोमं गमेयम् इति पन्थानमातिष्ठते ॥ ४ ॥ पितरो भूः इति पितृन् दक्षिणामुख^५ उपतिष्ठते ॥ ५ ॥ अथैनं गृहानोह्याह्वयति^५ ॥ ६ ॥ आच्छाद्य चैनं कुरण्डलिनं करोति ॥ ७ ॥ एकधनं चासै ददाति ॥ ८ ॥ अमावास्यायां दीक्षते पौर्णमास्यां वा ॥ ९ ॥ तस्यापरिमिता दीक्षां संवत्सरपरार्ध्या ॥ १० ॥ न दर्श-पूर्णमासाभ्यामनिष्ट्वा सोमेन यजेत ॥ ११ ॥ नाग्निप्रोमेनानिष्ट्वेतरैः क्रतुभिरिति ॥ १२ ॥ अतिरात्रमेके प्रथमं यज्ञं समामनन्ति ॥ १३ ॥ न रथन्तरं पृष्ठमकृत्वा बृहत् पृष्ठं कुर्वीत ॥ १४ ॥ अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा सुत्यमहर्भवति ॥ १५ ॥ ॥ २॥

प्राचीनवँशं विभितं मिन्वन्ति पुरस्तादुन्नतम् ॥ १ ॥ तस्य प्रतिदिशं द्वाराणि भवन्ति । उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं प्रति पञ्चमं द्वारम् ॥ २ ॥ स्रक्निवारो-कान् कुर्वन्तीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥ तस्मिन् सप्तहोतारं मनसानुद्रुत्याहवनीये सग्रहं जुहोति ॥ ४ ॥ दीक्षणीयायामिष्टिं निर्वपति ॥ ५ ॥ आग्नावैष्णवमेकादशकपालमाग्नावैष्णवं वा घृते चरुम् ॥ ६ ॥ पत्नीसंयाजान्ता दीक्षणीया संतिष्ठते ॥ ७ ॥ यत् प्राग्ग्रीपोमीयात् सर्वं तदुपांशु क्रियते ॥ ८ ॥ नात्रान्वाहार्यो भवति ॥ ९ ॥ उत्तरेण प्राग्वँशं परिश्रिते यजमानः केशश्मश्रु वापयते ॥ १० ॥ तस्य दक्षिणं गोदानमुनक्ति — आप उन्दन्तु जीवसे [1. 2. 1 a] इति ॥ ११ ॥ त्रेया शलल्या विनीय त्रीणि दर्भपिञ्जलान्यूर्ध्वाग्राण्युपनियच्छति — ओषधे त्रायस्वैनम् [1. c. b] इति ॥ १२ ॥ स्वधिते मैत्रं हिंसाः [1. c. c] इति स्वधितिनाधिनिदधाति ॥ १३ ॥ देवश्रूतानि प्र वपे [1. c. d] इति प्रवपति ॥ १४ ॥ स्वस्त्युत्तराण्यशीय [1. c. e] इत्येतं मन्त्रं यजमानो जपति ॥ १५ ॥ श्मश्रूण्येवांग्रे वापयते^{११} ऽथोपपक्षावथ केशानिति विज्ञायते ॥ १६ ॥ औदुम्बरेण दन्तधावनेन दतो धावन्तं लोहितमनागमयन्^{१२} ॥ १७ ॥ दन्तान् प्रक्षाल्याभ्यन्तरं नखानि कारयते ॥ १८ ॥ सव्यस्याग्रे कनिष्ठिकातः । अथ दक्षिणस्य ॥ १९ ॥ हस्त्यान्यग्रे ऽथ पद्यानि ॥ २० ॥ यज्ञोमशमवकावलं^{१३} तीर्थं तस्मिन् स्नाति ॥ २१ ॥ स्थावराः संतता भवन्ति ॥ २२ ॥ ॥ ३ ॥

1 G स प्र

7 DGa दीक्षिता

2 1 D एमीति, Ga एमीरि

8 Gb °रा°

3 D विदाय

9 D °पिंजला°, Ga °पिंजला°, Gb °पुंजिला°

4 Gb दक्षिणाभिमुख

10 G om. एव

5 1 Thus Ga. Da °कायति, Db °ह्वयति,

11 Gb वपते

Gb गृहानो ऽभ्यानोहयति

12 Ga °मनभिगमयन्

6 D °ताद्

13 Gb °मवकावलम्

कुरण्डे स्नातीत्येकेषाम् ॥ १ ॥ शङ्खिनि^१ हृदे हिरण्यमवधाय आपो अस्मान्
मातरः शुन्धन्तु [1. 2. 1/] इति स्नात उद्गाहते—उदाभ्यः शुचिरा पूत एमि [1. c.]
इति ॥ २ ॥ अप आचम्य क्षौमं वासो ऽहतमन्तरं परिधत्ते—सोमस्य तनूरसि तनुवं
मे पाहि [1. c. g] इति ॥ ३ ॥ सोमस्य नीविरमि इति नीवीमनुपरिकल्पयते ॥ ४ ॥
यदस्य प्रति प्रियमन्नं तदश्नाति—ऊर्गसि [1. 8. 15i] इति ॥ ५ ॥ सर्पिर्मिश्रं दधि
मधु चाभ्युपसेकमाशितो भवति कनीयःकनीयः ॥ ६ ॥ अत ऊर्ध्वं व्रतयति ॥ ७ ॥
महीनां पयो ऽसि [1. 2. 1h] इति दर्भपिञ्जीलाभ्यां नवनीतं संयुत्य त्रिः पराची-
नमभ्यङ्क्ते—वर्चोधा असि वर्चो मयि धेहि [1. c.] इति ॥ ८ ॥ मुखमग्रे ऽनुलोमम-
ङ्गानि ॥ ९ ॥ स्वभ्यक्तो भवति ॥ १० ॥ त्रैककुदेनाञ्जनेनाङ्क्ते । यदि त्रैककुदं
नाधिगच्छेद् येनैव केनाञ्जनेनाञ्जीत ॥ ११ ॥ सतूलया शरेपीकया दर्भपीकया
दर्भपिञ्जलेन वा दक्षिणं पूर्वमनिधावमानः वृत्रस्य कर्नानिकामि चक्षुष्या असि चक्षुर्मे
पाहि [1. c. i] इति त्रिर्दक्षिणं द्विरुत्तरम् ॥ १२ ॥ ॥ ४ ॥

अथैनमेकविंशत्या दर्भपिञ्जीलैः सप्तभिस्सप्तभिर्मन्त्रैः पवयति—चित्प-
तिस्त्वा पुनातु^{१२} वाक्पतिस्त्वा पुनातु^{१३} [1. c. k] इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १ ॥ अच्छिद्रेण पवित्रेण
[1. c.] इत्येतं मन्त्रं सर्वत्रानुषजति ॥ २ ॥ द्विरूर्ध्वं नाभेरुन्मार्ष्टि सकृदवाङ्
॥ ३ ॥ पवमानः सुवर्जनः [TB 1. 4. 8. 1] इत्येतमनुवाकं पाठ्यमानो जपति ॥ ४ ॥
यद् देवा देवहेडनम् [TB 2. 4. 4. 8] इति च पूतः । तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कं
पुने तच्छक्रेयम् [1. 2. 1/] इति चैतन्मन्त्रम् ॥ ५ ॥ आ वो देवास ईमहे [1. c. m]
इति पूर्वया द्वारा प्राग्वंशं प्रविश्यापरेणाहवनीयमतिक्रम्य दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहव-
नीयमभिमन्त्रयते—इन्द्राग्नी यावापृथिवी [1. c. n] इत्यनुवाकशेषेण ॥ ६ ॥ तस्यैष
एव संचरो भवत्या सुत्यायाः ॥ ७ ॥ अत्रैके दीक्षणीयामिष्टिं^{१०} समामनन्ति ॥ ८ ॥
यद् दीक्षणीयाया ध्रौवमाज्यं^{१३} ततः सुवेण चतस्रो दीक्षाहुतीर्जुहोति—आकूत्यै
प्रयुजे ऽग्नये स्वाहा [1. 2. 2a] इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ९ ॥ सुचा पञ्चमीम्—आपो देवावृहतीर्विश्व-
शंभुवः [1. c. b] इति ॥ १० ॥ चतुर्गृहीतेन सुचं पूरयित्वा द्वादशगृहीतेन वा पूर्णाहुतिं
जुहोति—विश्वे देवस्य नेतुः [1. c. c] इत्येतया ॥ ११ ॥ विलावकाशं कृत्वा जुहोती-

1 ? All mss. °नी-

2 Ga नीवि°

3 DbGb om. परि

4 Ga °पिञ्ज°, Gb °पुंजा°

5 D om. अनु

6 Gb adds च after केन

7 G °षि°

8 Gb °पु°

9 G °त्तमम्

10 Ga °पिञ्ज°, Gb °पुंजा°

11 D does not repeat सप्तभिः

12-12 Gb om.

13 Ga ध्रुवायामाज्यं

त्येकेषाम् ॥ १२ ॥ कृष्णाजिनस्य दक्षिणं पूर्वपादं परिधीन्यति द्वे वा समीची
॥ १३ ॥ मांससंहिते कृत्वान्तर्वेदि^१ कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्य शुक्लां
च कृष्णां चं राजिं^२ यजमानः संमृशति—ऋक्सामयोः शिल्पे स्थः [1. 2. 2 d] इति
॥ १४ ॥ भसत्तो जान्वक्त आरोहति—इमां धियं शिद्धमाणस्य ॥ [1. c. e]
सुत्रमाणम् [1. 5. 11 f] इति द्वाभ्याम् ॥ १५ ॥ ॥ ५ ॥

आरूढो जपति—इमां सु नावमारुहम् [1. c. u] इत्येताम् ॥ १ ॥ विष्णोः शर्मा-
सि शर्म यजमानस्य शर्म मे यच्छ [1. 2. 2 g] इत्यंसं प्रोर्णुते ॥ २ ॥ नक्षत्राणां मातीका-
शात् पाहि [1. c. h] इत्युष्णीषेण शिरो वेष्टयते ॥ ३ ॥ स शिरो वा प्रोर्णुते यथा
सुष्ठु ॥ ४ ॥ पत्न्याः शिरसि कुम्बकुरीरं^३ कल्पयति ॥ ५ ॥ जालं कुरीरमित्या-
चक्षते ॥ ६ ॥ कृष्णानां जीवोर्णानां भवतीति विज्ञायते ॥ ७ ॥ अथैनां क्षौमेण
वाससा प्राचीनमात्रं^४ परिधापयति ॥ ८ ॥ ऊर्ध्ववास्यं ब्रुवते ॥ ९ ॥ यजमानमन्य-
तरतःपाशया मौञ्ज्या मेखलया त्रिवृता पृथ्व्या मध्यतः संनहति—ऊर्गस्याङ्गिरसी
[1. c. f] इति ॥ १० ॥ उत्तरेण नाभिं निष्टक्यं ग्रन्थिं कृत्वा दक्षिणतो नाभेः पर्यू-
हते ॥ ११ ॥ योक्त्रेण पत्नीं^५ संनहति यथा दर्शपूर्णमासयोः—सं त्वा नह्यामि
[3. 5. 6 a] इत्येतया ॥ १२ ॥ अथास्मै त्रिवलिं पञ्चवलिं वा कृष्णविषाणां प्रद-
क्षिणावर्तो प्रयच्छति—इन्द्रस्य योनिरसि मा मा हिंसीः [1. 2. 2 i] इति ॥ १३ ॥ तामे-
तेनैव मन्त्रेणावध्नाति ॥ १४ ॥ तया वेदेर्लोष्ठमुद्धन्ति—कृष्यै त्वा सुसस्यायै [1. c. k]
इति ॥ १५ ॥ सुपिप्पलाभ्यस्त्वौषधीभ्यः [1. c. l] इति शिरसि कण्डूयते यदास्य कण्डू-
यति ॥ १६ ॥ विषाणे विष्यैतं ग्रन्थिं यदस्य गुल्फितं^६ हृदि मनो यदस्य गुल्फितम्^७ इत्यङ्गेषु
॥ १७ ॥ अथास्मा औदुम्बरं दीक्षितदण्डं प्रयच्छति मुखेन संमितम्—ऊर्ध्वसदसि
वानस्पत्यः सुयुम्नो युम्नं यजमानाय धेहि इति ॥ १८ ॥ यः कश्च यज्ञियो वृक्षः फलप्रहि-
स्तस्य कार्य इत्येकेषाम् ॥ १९ ॥ तं प्रतिगृह्णाति—सूपस्था अथ देवो वनस्पतिः
[TB 2. 6. 15. 1] इति ॥ २० ॥ ॥ ६ ॥

चमसं व्रतप्रदानमभिमन्त्रयते—उरुव्यचा असि जनधाः सपन्नो मा पाण्यस्य यज्ञस्यो-
द्वः इति ॥ १ ॥ अथाङ्गुलीर्न्यञ्चति ॥ २ ॥ स्वाहा यज्ञं मनसा [1. 2. 2 n] इति द्वे ।
स्वाहा द्यावापृथिवीभ्याम् [1. c.] इति द्वे । स्वाहोरोरन्तरिक्षात् [1. c.] इति द्वे । स्वाहा

1 D °दी

2-2 Gb DaGa राजिं, Gb च राजीं

3 D कुंभ°, Ga कुकुरीरं, Gb कुहकुरीरं

4 G कुम्बरीर°

5 G °त्रा

6 D गुल्फिदं, Ga गुल्फदं, Gb गुल्फिदं

7 Da गुल्फिदं, Db गुल्फिदं, Ga गुल्फदं

8-8 D सुयुम्नं, Gb सुयुम्नो

9-9 D प्रतिप्रस्थाता

यज्ञं वातादारभे [1. 2. 2 n] इति मुष्टीकरोति ॥ ३ ॥ अथैनं संभारयजूंषि वाचयति—
अग्निर्धनुर्भिः इति ॥ ४ ॥ ततो वाचं यच्छत्या नक्षत्राणामुदयात् ॥ ५ ॥ यदि पुरा
नक्षत्रेभ्यो वाचं विसृजेद् वैष्णवीमाग्नावैष्णवी^१ सारस्वती^२ बार्हस्पत्यामित्यनूच्य
पुनरेव वाचं यच्छेत् ॥ ६ ॥ त्वमग्ने व्रतषा असि [1. 1. 14n] इति ब्रूयाद् यदि मुष्टी
वाचं वा विसृजेत्^३ ॥ ७ ॥ अथैनमावेदयति—अदीक्षिष्टायं ब्राह्मणो ऽसावमुष्य^४ पुत्रो
ऽमुष्य पौत्रो ऽमुष्य नप्तमुष्याः पुत्रो ऽमुष्याः पौत्रो ऽमुष्या नप्ता इति त्रिरुपांशु त्रिरुचैः
॥ ८ ॥ यः कश्चन दीक्षते ब्राह्मण इत्येवैनमावेदयेत् ॥ ९ ॥ अपराद्धे दीक्षते ॥ १० ॥
यं कामयेत तपस्वी स्यादिति तं प्रातर्दीक्षयेत् ॥ ११ ॥ उत्थाय कृष्णाजिनं प्रति-
मुञ्चति ॥ १२ ॥ स एतद् व्रतं चरति—न मांसमश्नाति न स्त्रियमुपैति नोपर्यास्ते
जुगुप्सेतानृतात् ॥ १३ ॥ परिह्वालं मानुषीं वाचं वदति चनसितं विचक्षणं वानुष-
जन् ॥ १४ ॥ चनसितेति ब्राह्मणमामन्त्रयीत । विचक्षणेति राजन्यवैश्याविति
विज्ञायते ॥ १५ ॥ ब्राह्मणेन चैव क्षत्रियेण वा वैश्येन वा संभाषेत ॥ १६ ॥ तत
एवैनमनुप्रयुज्येरन् ॥ १७ ॥ यद्येनं शूद्रेण संवाद उपपद्येतैतेषामेवैकं ब्रूयादिमनु-
विचक्षेवेति ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥

न पुरा सोमस्य कयादपोर्णवीत ॥ १ ॥ न पुरा दक्षिणाभ्यो नेतोः कृष्ण-
विषाणमवचृतेत् ॥ २ ॥ कृष्णविषाण्या कण्डूयते ॥ ३ ॥ अपिगृह्य स्मरते ॥ ४ ॥
अमेभ्यं दृष्ट्वा जपति—अबद्धं मनो दरिद्रं चक्षुः सूर्यो ज्योतिषां श्रेष्ठो दीक्षे मा मा हासीः
[3. 1. 1. 2] इति ॥ ५ ॥ अभिवृष्यमाणो जपति—उन्दतीर्बलं धत्तौजो धत्त बलं धत्त
मा मे दीक्षां मा तपो निर्वधिष्ट [1. c. 3] इति ॥ ६ ॥ न दीक्षितविमितात् प्रवसेत् ॥ ७ ॥
नैनमन्यत्र दीक्षितविमितात् सूर्यो ऽभ्युदियान्नास्तमियात् ॥ ८ ॥ दक्षिणत आह-
वनीयमभ्यावृत्य शयीत ॥ ९ ॥ न न्यङ् शयीत नोत्तानः । नाग्नेरपपर्यावर्तेत ।
यथर्तु स्मरते । यथर्तु निष्कामतीति विज्ञायते ॥ १० ॥ यथाकालं ब्रुवते ॥ ११ ॥
न निष्ठीवेन्न दतो धावेन्न दिवा विचारं कुर्यान्न मूत्रम् ॥ १२ ॥ यदि कुर्याच्छ्रायायां
कुर्यात् ॥ १३ ॥ अपो मुञ्चामि न प्रजामँहोमुचः स्वाहाकृताः पृथिवीमाविशत इति मूत्रं^३ वि-
सृजति ॥ १४ ॥ न पचति न ददाति न कांचनाहुतिं जुहोति ॥ १५ ॥ अन्यत्र
सोमाङ्गेभ्यः कर्शेदात्मानं यावदस्य कृष्णाजिनान्न छिद्येत ॥ १६ ॥ एवं दण्डात्
॥ १७ ॥ ॥ ८ ॥

यद्यन्यत्र कृष्णाजिनादासीत देवां जनमगन् यज्ञस्तस्य माशीरवतु इत्येतर्दभि-

1-1 D om,

अन्वावपेयुः in sūtra 9 of section 10 D

2 G सावमुष्यायणोमुष्य

is missing.

3 From here onwards till सक्तूनस्मा

4 Gb इत्येतेनद°

मन्त्रयेत् ॥ १ ॥ नास्य नाम गृहीयात् । न पापं कीर्तयेत् । नैनमभिवदेत् । दीक्षित
 एवाभिवदेत् ॥ २ ॥ नास्यान्नमद्यादाग्नीषोमीयात् ॥ ३ ॥ कामँ सँस्थिते ऽग्नीषोमीये
 हुतायां वा वपायां क्रीते वा राजनि ॥ ४ ॥ अपि वादित एव यज्ञार्थमुत्कल्प्य
 दीक्षेत ॥ ५ ॥ अथेतरतो भुञ्जीरन् ॥ ६ ॥ तान्येतानि व्रतान्यूर्ध्वं दीक्षणीयायां^१
 प्रक्रामन्ति ॥ ७ ॥ अथेमानि द्रव्योपयोगानि यथैतत् कृष्णविषाणया कण्डूयनं
 कृष्णाजिन आसनं दण्डधारणमिति ॥ ८ ॥ पयोव्रता पत्नी ब्रह्मचारिणी भवति
 ॥ ९ ॥ एष्टी स्थ इति चतस्रो ऽङ्गुलीरुत्सृजति ॥ १० ॥ दुग्धे व्रते नक्षत्रं दृष्ट्वा व्रतं
 कृणुत [6. 1. 4. 4] इति वाचं विसृजति ॥ ११ ॥ जागर्त्येतां रात्रिम् ॥ १२ ॥
 यवागू राजन्यस्य व्रतमामिक्षा वैश्यस्य पथो ब्राह्मणस्य ॥ १३ ॥ तान्येतानि दैक्षा-
 णि व्रतानि ॥ १४ ॥ सर्वेषां त्वेवोपसत्सु स्तनविभागः ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥

गार्हपत्ये यजमानस्य व्रतं श्रपयति दक्षिणाग्नौ पत्न्यगारे^२ ॥ १ ॥ याग्निहो-
 त्रस्य प्रायश्चित्तिः सा व्रतस्य ॥ २ ॥ तदु हैके पय एव व्रतयन्ति ॥ ३ ॥ तदु तथा
 न कुर्यात् ॥ ४ ॥ पयस्येव यवागू^३ श्रपयित्वा व्रतयेत् ॥ ५ ॥ यद्यल्पं स्यादन्यां
 दुग्ध्वा श्रपयित्वा व्रतयेत् ॥ ६ ॥ यदि पथो न विद्येताप्सेव श्रपयित्वा व्रतयेत्
 ॥ ७ ॥ यदि दधीयादेतदेवासौ दधि कुर्यात् ॥ ८ ॥ यद्यन्नीयाद् धाना अस्मा^४
 अन्वावपेयुः सक्तूनस्मा अन्वावपेयुर्धृतमस्मा अन्वानयेयुः । अप्यन्ततः पिप्पला-
 न्येव^५ व्रतयेदग्निहोत्रस्याविच्छेदायेति विज्ञायते ॥ ९ ॥ अपरेणाहवनीयं व्रतमत्या-
 हृत्य प्रयच्छति ॥ १० ॥ अथैनमाह—ब्रह्म व्रतय व्रतमुपैहि^६ इति ॥ ११ ॥ नादीक्षिता
 दीक्षितं व्रतयन्तं पश्यन्ति ॥ १२ ॥ दैवी धियं मनामहे [1. c.] इति हस्ताववनेनिकि
 ॥ १३ ॥ ये देवा मनोजाता मनोयुजः [1. c. 5] इति मध्यरात्रे व्रतयति ॥ १४ ॥ व्रत-
 यित्वाप आचामति—

शिवाः पीता भवथ यूयमापो ऽस्माकं योनावुदरे सुरेवाः ।

ह्रावतीरनमीवा अनागसः शिवा नो भवथ जीवसे ॥

इति ॥ १५ ॥ उपोदयं व्रतप्रदो वाचं यमयति—अग्नीन् ज्योतिष्मतः कुरु^७ । दीक्षित
 वाचं यच्छ । पत्नि वाचं यच्छ इति ॥ १६ ॥ ॥ १० ॥

1 Ga °याः

2 Ga पत्न्या

3 Ga °युं

4 Gb om.

5 D resumes with घृत°

6 Ga पत्नान्येव, Gb फत्नान्येव

7 G °पेहि

8 D कुरु

उद्यन्तमादित्यमुपतिष्ठते—

याः पशूनामृषभे वाचो अग्ने^१ ता अग्ने^१ सूर्यः शुक्रो अग्ने ता वः प्रहिणोमि ।

यथाभागमत्र शिवो नस्ताः पुनरायन्तु वाचः ॥

इति ॥ १ ॥ उदित आदित्ये दुग्धे व्रते^२ व्रतं कृणुत [6. 1. 4. 4] इति वाचं
विस्मृजति ॥ २ ॥ एवं मध्यंदिने व्रतयति ॥ ३ ॥ अधिवृत्तसूर्ये व्रतप्रदो वाचं
यमयति ॥ ४ ॥ अग्नीन् ज्योतिष्मतः कुरुत । दीक्षित वाचं यच्छ । पत्नि वाचं यच्छ
इत्येवमेवात ऊर्ध्वम् ॥ ५ ॥ मध्यरात्रे मध्यंदिने व्रतयति ॥ ६ ॥ एवमुपोदयम्
॥ ७ ॥ अधिवृत्तसूर्ये व्रतप्रदो वाचं यमयति ॥ ८ ॥ न सुत्येऽहनि व्रतं विद्यत
इत्येकं विद्यत इत्यपरम् ॥ ९ ॥ स्वप्स्यन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते—अग्ने त्वं सु जागृहि
वयं सु मन्दिषीमहि [1. 2. 3 c] इति ॥ १० ॥ प्रबुध्य जपति—त्वमग्ने व्रतपा असि
[1. c. d] इति प्रतिपद्य विश्वे देवा अभि मामाववृत्रन् [1. c. e] इत्यन्तेन ॥ ११ ॥ त्वमग्ने
व्रतपा असि [1. c. d] इति ब्रूयात् स्वप्स्यन् सुप्त्वा वा प्रतिबुध्य यदि वा
दीक्षितवाचोऽवावदेत् ॥ १२ ॥ एष एवात ऊर्ध्वं^३ संवेशनप्रतिबोधानां^४ कल्पो
भवति ॥ १३ ॥ पूषा सन्या सोमो राधसा [1. c. e] इति ॥ १४ ॥ ॥ ११ ॥

सनीहारान्^५ संशास्ति ॥ १ ॥ ते यल्लभन्ते तत् प्रतिगृह्णाति—देवः सविता
वसोर्वसुदावा ॥ रास्वेयत्सोमा भूयो भर्तु ॥ सा पृथान् पूर्या वि राधि माहमायुषा ॥ चन्द्रमसि मम
भोगाय भव [1. c. efgh] इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ २ ॥ सावित्रेणान्यत् प्रतिगृह्णाति
॥ ३ ॥ द्वादशाहं दक्षिणार्थं^६ भिक्षते^७ ॥ ४ ॥ वायवे त्वा [1. c. i] इति नष्टामनुदिशति
॥ ५ ॥ वरुणाय त्वा [1. c.] इत्यप्सु मग्नार्म^८ ॥ ६ ॥ निर्ऋत्यै त्वा [1. c.] इत्यवसन्नाम्
॥ ७ ॥ रुद्राय त्वा [1. c.] इति महादेवह[ता]म् ॥ ८ ॥ इन्द्राय त्वा इति मेष्क^९हतां
या वा संशीर्येत ॥ ९ ॥ मरुद्भयस्त्वा इति हृदिनीहताम् ॥ १० ॥ इन्द्राय त्वा प्रसहने
इति यां सेना अमीत्वरी विन्देत ॥ ११ ॥ यमाय त्वां इत्यविज्ञाते ॥ १२ ॥ यद्यनुदि-
ष्टामधिगच्छेन्न गोषु चालयेत्^{१०} ॥ १३ ॥ अथ यदि प्रधास्येत् पृथगरणीष्वग्नीन्
समारोप्य रथेन प्रयायात् ॥ १४ ॥ यदि रथो न विद्येत^{११} रथाङ्गमादाय प्रयायात्—

1-1 Gb om.

2 Gb om.

3 Gb om. वा

4 G °बोधनानां

5 D °नीहारं, Ga °निहारं, Gb °नीहारात्

6 Gb भार

7 G °र्ध

8 DGa भिद्यते

9 D मग्नीं

10-10 D om.

11 Ga मेष्क°, Gb मेष्क°

12 G चारयेत्

13 G विन्देत

भद्रादभि श्रेयः प्रेहि [1. 2. 3m] इति ॥ १५ ॥ आहवनीयमभिमन्त्रयते ॥ १६ ॥
देवीरापो ऽपां नपात् [1. c. k] इत्यपो ऽतिगाहते ॥ १७ ॥ अच्छिन्नं तन्तुं पृथिव्या अनु
गेषम् [1. c. l] इति लोष्टं विमृद्नँस्तरति ॥ १८ ॥ सिकता लोष्टं वा मध्ये पारे च
न्यस्यति—पृथिव्या सं भव [1. 3. 5g] इति ॥ १९ ॥ अथ यदि नाव्यास्तरेदरणीश्च
रथं चादाय तरेत् ॥ २० ॥ यदि रथो न विद्येत रथाङ्गमादाय तरेत् ॥ २१ ॥ ॥ १२ ॥

क्षत्रियं याचित्वोदकान्ते देवयजनमध्यवस्यति यदुदीचीनंप्राचीनप्रवणम्
—एदमगन्म देवयजनं पृथिव्याः [1. 2. 3o] इति ॥ १ ॥ न वा देवयजनं याचेत् ॥ २ ॥
आदित्यमेवैतेन मन्त्रेणोपतिष्ठेत—सक्षेदं पश्य विधर्तरिदं पश्य नाकेदं पश्य ॥ रमतिः
पनिष्ठर्तं वर्षिष्ठममृता यान्याहुः सूर्यो वरिष्ठो अक्षभिर्विभात्यनु यावापृथिवी देवपुत्रे [TB 3. 7.
7. 1] इति ॥ ३ ॥ न पुरस्ताद् देवयजनमात्रमभ्यतिरिच्येत ॥ ४ ॥ आदित एवैके
देवयजनस्याध्यवसानं समामनन्ति ॥ ५ ॥ पुरो हविषि देवयजने याजयेदिति
काम्यानि देवयजनानि ब्राह्मणव्याख्यातानि भवन्ति ॥ ६ ॥ कौत्सात् सोमं
विक्रीणातीति विज्ञायते ॥ ७ ॥ शूद्रादित्येकेषाम् ॥ ८ ॥ उत्तरवेद्यां वोपरवाणां
काल आनडुहं लोहितं चर्म प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्य तस्मिन् राजानं
न्युप्योत्तरत उदकुम्भं निधाय संप्रेष्यति—सोमविक्रयिन्^१ सोमं शोधय [6. 1. 9. 1]
इति ॥ ९ ॥ परिश्रिते सोमविक्रयी राजानं विचिनोति ॥ १० ॥ न विचीयमानस्यो-
पद्रष्टारो भवन्ति ॥ ११ ॥ ॥ १३ ॥

प्रायणीयायास्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ तत्रैतानि न^२ क्रियन्ते—अग्न्यन्वा-
धानं व्रतोपायनं पत्नीसंनहनमन्वाहार्य इति ॥ २ ॥ ये के च सोम इष्टिपशुबन्धाः
सर्वेष्वेवैतानि न^३ क्रियन्ते ॥ ३ ॥ उदवसानीयायामनूबन्ध्यायां व्रतोपायनं पत्नी-
संनहनमिति क्रियन्ते ॥ ४ ॥ सर्वाण्युदवसानीयायां क्रियन्ते ऽन्यत्रान्वाहार्यात्
॥ ५ ॥ तत्रैषो ऽत्यन्तप्रदेशः—यत् किं च प्रतते तन्त्रे हविरागच्छति यानि कृतानि
न तानि पुनः क्रियन्ते यथा पशुपुरोडाशे प्रयाजानूयाजा यानि चान्यान्येवैरूपा-
णि भवन्ति ॥ ६ ॥ अदित्यै प्रायणीयं चरुं निर्वपति ॥ ७ ॥ पयसि श्रुतो भवति
॥ ८ ॥ समानमा सादनात् ॥ ९ ॥ उद्धृत्य चरुं षड्भोजसादयति ॥ १० ॥ एतस्यामेव
स्थाल्यां मेक्षणे^४ निष्कासमिति प्रज्ञातं निदधाति ॥ ११ ॥ सप्तदश सामिधेन्यो
भवन्ति ॥ १२ ॥ समानमाज्यभागाभ्याम् ॥ १३ ॥ चतुर आज्यभागान् यजति—

1 D निमनणस्त°, Ga विमृणणस्ते°, Gb

विमृणणस्त°

4 D °यीन्

5 D om.

2 All mss. °नं

6 Gb मेक्षणं

3 Gb रो°

पथ्याँ स्वस्ति पुरस्तादग्निं दक्षिणतः सोमं पश्चात् सवितारमुत्तरतः ॥ १४ ॥ हवि-
षादिति मध्ये ॥ १५ ॥ शंयुवन्ता प्रायणीया संतिष्ठते ॥ १६ ॥ अत्रैके राज्ञो निवपनं
समामनन्ति ॥ १७ ॥ यत् प्रायणीयाया ध्रौवमाज्यं ततो जुह्वां चतुर्गृहीत्वा दर्मेण
हिरण्यं निष्ठक्यं बद्ध्वावदधाति—इयं ते शुक तनूरिदं वर्चः [1. 2. 4a] इति ॥ १८ ॥
एषा सोमक्रयणी भवति—अकूटा चेदकर्णा काणा श्रोणा सप्तशफारुणा पिङ्गा-
ह्येकहायनी द्विहायनी वा। या शुण्ठाधीलोधकर्णी तथा षोडशिनः सोमं क्रीणा-
तीति विज्ञायते ॥ १९ ॥ ॥ १४ ॥

तामीक्षमाणो जुहोति—जूरसि धृता मनसा [1. c. b] इति ॥ १ ॥ अपरं
चतुर्गृहीतं गृहीत्वा शुक्रमस्यमृतमसि [1. c. d] इति हिरण्यं घृतादुद्धरति ॥ २ ॥
वैश्वदेवं हविः [1. c.] इत्याज्यमभिमन्त्रयते ॥ ३ ॥ प्रमुच्य हिरण्यमादित्यमुपतिष्ठते—
सूर्यस्य चक्षुरारुहम् [1. c. e] इति ॥ ४ ॥ सोमक्रयणीमभिमन्त्रयते—चिदसि मनासि
[1. c. f] इति प्रतिपद्य इन्द्राय सोमम् [1. c. m] इत्यन्तेन ॥ ५ ॥ अथास्या दक्षिणेन
पदा दक्षिणानि षट् पदान्यनुक्रामति—वस्यसि रुद्रासि [1. 2. 5a] इत्येतैर्मन्त्रैः
॥ ६ ॥ सप्तमं पदमभिनिगृह्णाति—बृहस्पतिस्त्वा सुप्ते रणवतु [1. c. b] इति ॥ ७ ॥
तस्मिन् हिरण्यमुपास्यैतच्चतुर्गृहीतं जुहोति—पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्ना जिघमि देवयजन
इडायाः पदे घृतवति स्वाहा [1. c. c] इति ॥ ८ ॥ यावद् घृतमनुविस्तरं^१ तावत् स्फ्येन
परिलिखति—परिलिखितं रत्नः परिलिखिता अरातयः [1. c. d] इति ॥ ९ ॥ एवमेव
कृष्णविषाणयानुपरिलिखति ॥ १० ॥ यावत्स्मृतं स्थाल्यां संवपति—अस्मे रायः
[1. c. f] इति ॥ ११ ॥ त्वे रायः [1. c.] इत्यध्वर्युर्यजमानाय प्रयच्छति ॥ १२ ॥ तेते
रायः [1. c.] इति यजमानः पत्न्यै ॥ १३ ॥ पदं प्रदीयमानमध्वर्युरभिमन्त्रयते—
माहँ रायस्पोषेण वि योषम् [1. c. i] इति ॥ १४ ॥ सोमक्रयण्या पत्नीं^२ संख्या-
पयति—सं देवि देव्योर्वशया पश्यस्व [1. c. g] इति ॥ १५ ॥ पद उदपात्रमुपनिन-
यति^३—उन्नमय पृथिवीम् [2. 4. 10. 3] इति ॥ १६ ॥ पदे सहिरण्यौ पाणी प्रक्षाल्य
गार्हपत्यस्य शीते भस्मनि पदतृतीयमुपवपति ॥ १७ ॥ एवमाहवनीये तृतीयम्^४
॥ १८ ॥ तृतीयमक्षोपाञ्जनायावशिनष्टि ॥ १९ ॥ तत् पत्नी गृहेषु निधत्ते ॥ २० ॥
सहिरण्येन पाणिनादित्यमुपतिष्ठते ॥ २१ ॥ ॥ १५ ॥

देव सूर्य सोमं केष्यामस्तं ते प्रब्रूम । ऋतून् कल्पय^५ यथादेवतम्^६ इति ॥ १ ॥ अत्रैके^६
राज्ञो निवपनं समामनन्ति ॥ २ ॥ शकटेन राज्ञो ऽन्तिकं यान्ति—अग्निं पन्थामग-

1 D °विवृतं

4 Gb कल्पयति । दक्षिणाः कल्पय

2 Da °मुपवथति, Db °मुपवसथति

5 Gb यथर्तुदेवतम्

3 G om.

6 D om. एके

स्महि [1. 2. 9c] इति ॥ ३ ॥ उद्धृतपूर्वफलकं भवति ॥ ४ ॥ अभितो राजानं वि-
मुच्य मुखेन प्रतिष्ठाप्याभिमन्त्रयते—अँशुना ते अँशुः पृच्यताम् [1. 2. 6a] इति
॥ ५ ॥ उत्तरेण राजानं चर्मणि द्विगुणं क्षौमं प्राचीनग्रीवदशमुत्तरदशं वास्तीर्य
तस्मिन् सहिरण्येन पाणिना राजानं मिमीते—अभि त्वं देवं सवितारम् [1. c. b] इति
॥ ६ ॥ एकयैकयोर्तेसर्गं मिमीते ॥ ७ ॥ सर्वास्वङ्गुष्ठमुपनिगृह्णाति ॥ ८ ॥ यथा प्रथमं
न तथा पञ्चमं तथैवोत्तमम् ॥ ९ ॥ पञ्चकृत्वो यजुषा मिमीते पञ्चकृत्वस्तूष्णीम्
॥ १० ॥ प्रजाभ्यस्त्वा [1. c. c] इत्यवशिष्टमुपैसमूह्य वाससो ऽन्तान् समुच्चित्य
क्षौमेणोष्णीषेणोपनहति—प्राणाय त्वा [1. c.] इति । व्यानाय त्वा [1. c.] इत्यनु-
श्रुन्थति^३ ॥ ११ ॥ विस्त्रस्यावेक्षते—प्रजास्त्वमनु प्राणिहि प्रजास्त्वामनु प्राणन्तु [1. c.]
इति ॥ १२ ॥ सोमविक्रयिणो राजानं प्रत्तं यजमानो ऽभिमन्त्रयते—एष ते गायत्रो
भाग इति मे सोमाय ब्रूतात् [3. 1. 2. 1] इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १३ ॥ तत आह—सोमविक्रयिन्
कथ्यस्ते सोमाः^३ इति ॥ १४ ॥ कथ्याः^३ इत्याह ॥ १५ ॥ सोमकथी तं क्रीणाति—सोमं
ते क्रीणाभ्यूर्जस्वन्तं पयस्वन्तं वीर्यावन्तमभिमातिषाहम् ॥ [1. 2. 7a] गवा ते क्रीणानि
[6. 1. 10. 1] इति ॥ १६ ॥ सा व्याख्याता ॥ १७ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इति
सोमविक्रय्याह ॥ १८ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इत्यध्वर्युः ॥ १९ ॥ ॥ १६ ॥

हिरण्येन क्रीणाति—शुकं ते शुक्रेण क्रीणामि [1. 2. 7a] इति ॥ १ ॥ भूय
एवातः सोमो राजार्हति इति सोमविक्रय्याह ॥ २ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इत्यध्वर्युः
॥ ३ ॥ अजया क्रीणाति—तपसस्तनूरसि [1. c. c] इति ॥ ४ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति
इति सोमविक्रय्याह ॥ ५ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इत्यध्वर्युः ॥ ६ ॥ धेन्वा
क्रीणाति । ऋषभेण क्रीणाति । अनडुहा क्रीणाति । मिथुनाभ्यां क्रीणाति ।
वाससा क्रीणाति ॥ ७ ॥ दशभिः संपादयत्यपरिमितैर्वा ॥ ८ ॥ त्रिभिः क्रीणातीति
विज्ञायते ॥ ९ ॥ चतुर्भिरेके समामनन्ति—गवा हिरण्येनाजया वाससेति ॥ १० ॥
अप्येकयैकविंशतिदक्षिणस्य सोमं क्रीणीयात् ॥ ११ ॥ अकूटा चेदकर्णा काणा
श्रोणा सप्तशफारुणा पिङ्गाद्व्येकहायनी कल्याणगवी स्यादित्येके समामनन्ति
॥ १२ ॥ त्रिंशता सहस्रदक्षिणस्य सोमं क्रीणीयात् ॥ १३ ॥ शतेन वाजपेयस्य
॥ १४ ॥ द्वाभ्यां राजसूयस्य । सहस्रेणाश्वमेधस्येति विज्ञायते ॥ १५ ॥ सोमविक्र-
यिणो हिरण्यमपादाय शुक्लामूर्णास्तुकां यजमानाय प्रयच्छति—असे ज्योतिः
[1. c. e] इति ॥ १६ ॥ तां काले यजमानो दशापवित्रस्य नाभिं कुरुते ॥ १७ ॥
वलक्ष्याः पवित्रं कार्यममोतं कार्यमिति विज्ञायते ॥ १८ ॥ कृष्णामुपग्रथ्नाति—

1 DGa do not repeat एकया

3-3 D उद्यनत्विति

2 D om. उप

4 After एकया Ga adds एव

इदमहं सर्पाणां दन्दशूकानां ग्रीवा उप प्रथ्नामि [6. 1. 10. 4] इति ॥ १६ ॥ तथा सोम-
विक्रयिणं विध्यति—सोमविक्रयिणि तमः [1. 2. 7e] इति ॥ २० ॥ सोमक्रयणाननु-
दिशति—स्वान भ्राज [1. c. h] इत्यनुवाकशेषेण ॥ २१ ॥ ॥ १७ ॥

सोमविक्रयिणो राजानमपादत्ते—स्वजा असि स्वभूरस्यसै कर्मणे जात ऋतेन
त्वा गृह्णाम्यृतेन नः पाहि इति ॥ १ ॥ क्रीते सोमे ऽपोर्युते ॥ २ ॥ यजमानो मैत्रावरु-
णाय दण्डं प्रयच्छति ॥ ३ ॥ श्वःसुत्यायां मैत्रावरुणाय^१ दण्डं प्रयच्छतीत्येके-
षाम् ॥ ४ ॥ आह्वियमाणं राजानं यजमानो ऽभिमन्त्रयते—मित्रो न एहि सुमित्रधाः
[1. c. f] इति ॥ ५ ॥ यजमानस्योरौ दक्षिण आसादयति—इन्द्रस्योरुमा विश दक्षिण-
मुशन्नुशन्तं स्योनः स्योनम् [1. c. g] इति ॥ ६ ॥ पृच्छति यजमानो ऽध्वर्युम्—अध्व-
र्यवाशक्नुवै इति ॥ ७ ॥ आशकाम इत्यध्वर्युः ॥ ८ ॥ कथंमाशक्नु इति यजमानः ॥ ९ ॥
विष्णुं^३ सोममकृणमहि^३ बृहती^३ छन्दो^३ स्युत्थाय^३ यजुषि वि पर्वता अजिहत सुतरुणा अपो
अवचारिषम् इत्यध्वर्युर्निर्यच्छति ॥ १० ॥ यजमानः सोमक्रयणीमावर्तयति—रुद्र-
स्त्वावर्तयतु [1. 2. 4n] इत्यनुवाकशेषेण ॥ ११ ॥ तामन्यया गवा परिक्रीय यज-
मानस्य गोष्ठे विसृजति ॥ १२ ॥ पृषता वरत्राकाण्डेनावक्षायं सोमविक्रयिणं
नाशयन्ति ॥ १३ ॥ लोष्ट्रैर्घ्नन्तीत्येकेषां लकुटै^६ रित्येकेषाम् ॥ १४ ॥ ॥ १८ ॥

आदाय राजानमध्वर्युरुत्तिष्ठति—उदायुषा स्वायुषा^१ [1. 2. 8a] इति ॥ १ ॥
हरति—उर्वन्तरिक्षमन्विहि [1. c. b] इति ॥ २ ॥ शकटस्य नीडे^२ कृष्णाजिनं प्राची-
नग्रीवमुत्तरलोमास्तृणति—अदित्याः सदो ऽसि [1. c. c] इति ॥ ३ ॥ तस्मिन्
राजानमासादयति—अदित्याः सद आ सीद [1. c. d] इति ॥ ४ ॥ अथैनं वाससा
पर्यानहति—वनेषु व्यन्तरिक्षं ततान [1. c. f] इति ॥ ५ ॥ उदु त्वं जातवेदसम् [1. c. g]
इति सौर्यर्चा कृष्णाजिनं प्रत्यानहति ॥ ६ ॥ उस्त्रावेतं धूर्षहौ [1. c. h] इत्यनङ्वा-
हावुपाजति ॥ ७ ॥ धुरावभिमृशति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ८ ॥ वारुणमसि
[1. 2. 10d] इति शकटमाखिदति ॥ ९ ॥ वरुणस्त्वोत्तभ्रातु इत्युपस्तभ्नोति^{१०} ॥ १० ॥
वारुणमसि [1. c.] इति योक्त्रपाशं परिहरति ॥ ११ ॥ वरुणस्य स्कम्भनमसि
[1. 2. 8i] इति शम्यामवदधाति ॥ १२ ॥ प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशः [1. c. /] इति
बलीवर्दमभिदधाति ॥ १३ ॥ एवमेवोत्तरमनङ्गाहं युनक्ति ॥ १४ ॥ हरिणी पलाश-

1-1 D om.

2 Gb कत°

3 DaGb °कम्महि, Db °पुम्महि, Ga °कम्महि

4 Gb बृहस्पति°

5 Gb °छन्दांस्युक्ता

6 G अध्वर्यु for अध्वर्युः

7 Ga लकुडै°

8 Gb om.

9 Gb नीले

10 Gb °भ्राति

शाखे शमीशाखे वा बिभ्रन् सुब्रह्मण्योऽन्तरेषेऽवसर्पति ॥ १५ ॥ ततः संप्रेष्यति—
सोमाय राज्ञे क्रीताय प्रोक्ष्यमाणायानुब्रूहि । ब्रह्मन् वाचं यच्छ । सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय इति
॥ १६ ॥ त्रिरनूक्तायां प्रथमायाम् ॥ १७ ॥ ॥ १६ ॥

अभिप्रयाति—प्र च्यवस्व भुवस्पते [1. 2. 9a] इति प्रतिपद्य यजमानस्य स्वस्त्य-
यन्यसि [1. c. b] इत्यन्तेन ॥ १ ॥ प्राञ्चोऽभिप्रयाय प्रदक्षिणमावर्तते ॥ २ ॥ अपि
पन्थामगस्महि [1. c. c] इत्युत्तरेण राजानमध्वर्युर्यजमानश्चातिक्रामतः ॥ ३ ॥
अग्नीषोमीयेण कर्णगृहीतेन राजानमोह्यमानं यजमानः प्रतीक्षते—नमो मित्रस्य
वरुणस्य चक्षसे [1. c. d] इति ॥ ४ ॥ अग्नीन् प्रज्वलयन्ति ॥ ५ ॥ आहवनीये
महदभ्यादधाति ॥ ६ ॥ अध्वर्यव आसन्दीमुद्गृह्णन्ति ॥ ७ ॥ अरन्निमात्र-
शीर्षणानूच्या नाभिदग्नपादा मौञ्जविवयन्यौदुम्बरी भवति ॥ ८ ॥ तत्रैषो
ऽत्यन्तंप्रदेशः—यत्र क च बहून् कर्तृंश्चोदयेदध्वर्यव एव तत् कुर्युः । यत्र द्वौ
प्रतिप्रस्थाता तत्र द्वितीयः स्यात् ॥ ९ ॥ अग्रेण प्राग्वंशं वारुणमसि [1. 2. 10d]
इति शकटमासिदति ॥ १० ॥ उदगीषमवस्थापयति ॥ ११ ॥ वरुणस्त्वोत्तभ्रातु
इत्युत्तभ्रोति^१ ॥ १२ ॥ वारुणमसि [1. c.] इति योक्त्रपाशं विचृन्तति^२ ॥ १३ ॥
वरुणस्य स्कम्भनमसि [1. 2. 9e] इति शम्यामुत्खिदति ॥ १४ ॥ उन्मुक्तो वरुणस्य पाशः
[1. c. g] इत्यभिधानीं मुञ्चति ॥ १५ ॥ वरुणस्यर्तसदनिरसि इति दक्षिणेनाहवनीय-
मासन्दीं प्रतिष्ठापयति ॥ १६ ॥ दक्षिणोऽविमुक्तोऽनङ्गान् भवति सव्यो
विमुक्तः ॥ १७ ॥ ॥ २० ॥

अथातिथ्यायास्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ इक्षुशलाके विधृती आश्ववालं
प्रस्तरं बर्हिष्युपसंनहति । कार्पमयान् परिधीनिध्मे ॥ २ ॥ द्वाविंशतिदारुमिध्मं
करोति ॥ ३ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ ४ ॥ अन्वारब्धायां पत्न्यामातिथ्यं निर्व-
पति ॥ ५ ॥ पत्न्या वा हस्तेन ॥ ६ ॥ अग्रेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वा [1. 2. 10a]
इत्येतैर्मन्त्रैः पञ्चकृत्वो गृह्णाति ॥ ७ ॥ सर्वेषु सावित्रं जुष्टं चानुषजेदित्येकं
त्रिष्वेवेत्यपरम् ॥ ८ ॥ वैष्णवो नवकपालः पुरोडाशो भवति ॥ ९ ॥ वैष्णवा
एवात ऊर्ध्वं निगमा भवन्ति ॥ १० ॥ हविष्कृता वाचं विस्ृज्य तथैवोत्तरमनङ्गाहं
विमुञ्चति ॥ ११ ॥ वारुणमसि [1. c. d] इति राज्ञो वासोऽपादत्ते ॥ १२ ॥ वरुणो
ऽसि धृतव्रतः [1. c.] इति राजानम् ॥ १३ ॥ अङ्घ्रिद्वपत्रः प्रजा उपावरोहोऽश्विनशतीः^४ स्योनः
स्योनाः^५ । सोम राजन् विश्वास्त्वं प्रजा उपावरोह विश्वास्त्वां प्रजा उपावरोहन्तु इत्युपहृत्याहरन्ति

1 D °न्तः

4 Gb उन्मु°

2 G °भ्राति

5-5 G om.

3 Ga विसृजति

—उर्वन्तरिक्षं वीहि इति ॥ १४ ॥ पूर्वया द्वारा प्राग्वंशं प्रपादयति—या ते धामानि हविषा^१ यजन्ति [1. 2. 10 b] इति^२ ॥ १५ ॥ ॥ २१ ॥

अपरेणाहवनीयमतिक्रम्यासन्धां कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तृणाति—अदित्याः सदो ऽसि [1. c. c] इति ॥ १ ॥ तस्मिन् राजानमासादयति—अदित्याः सद आ सीद [1. c.] इति ॥ २ ॥ अथैनं वाससा परिश्रयति—वरुणो ऽसि धृतव्रतः [1. c. d] इति ॥ ३ ॥ अथैनं वारुण्यर्चा परिचरति—

एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तं नमस्या धीरममृतस्य गोपाम् ।

स नः शर्म त्रिवरुथं वियँसद् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ [TB 2.5.8.4,5] इति ॥ ४ ॥ ततः संप्रेष्यति—राजानं चाग्निं चान्तरेण मा गात^३ इति ॥ ५ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ ६ ॥ चतुर्गृहीतान्याज्यानि गृह्णाति ॥ ७ ॥ चतुर्होत्रातिथ्यमासाद्य संभारयजूषि व्याख्याय निर्मन्थ्यस्यावृता निर्मन्थ्येन चरति ॥ ८ ॥ सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ ९ ॥ समानमा प्रयाजेभ्यः ॥ १० ॥ चतुर्थे सर्वमौपभृत् समानयति ॥ ११ ॥ नात्रोपभृतमभिधारयति ॥ १२ ॥ इडान्तातिथ्या संतिष्ठते ॥ १३ ॥ सर्वं पुरोडाशमुपह्वयेतेत्येकं निरवद्येदित्यपरम् ॥ १४ ॥ ॥ २२ ॥

^४इति दशमः सोमप्रश्नः ॥

1 Gb यजुषा

2 D om.

3 DGa गत

4 Gb adds इडां after पुरोडाशं

5 Mark that there is no repetition of the final clause.

6-6 D प्रथमः, Ga om., Gb इति भारद्वाज-सूत्रे दशमः (सोमप्रश्नः) प्रश्नः ॥

प्रवर्ग्यं^१ संभरिष्यन्नुदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे पौर्णमास्याम-
मावास्यायां वा तूष्णीं^२ कार्टिकीं^३ समिधमाधाय युजते मनः इति चतुर्गृहीतं
जुहोति यद्यदीक्षितो भवति ॥ १ ॥ अथ यदि दीक्षितः कार्टिकीमेवैतया समिध-
मादध्यात् । न जुहुयाद् यजुरेव वेदेदित्यपरम् ॥ २ ॥ ततो ऽभिमादत्ते स्वादिरी-
मौदुम्बरीं वैणवीं वैकङ्कतीं वा ॥ ३ ॥ तस्यास्तत् प्रमाणं यदाग्निः ॥ ४ ॥
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे इत्यभिमादाय ब्रह्माणमामन्त्रयते—उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते इति
॥ ५ ॥ उपोत्तिष्ठति^४ ब्रह्मा ॥ ६ ॥ उभावुत्तरमर्धं च जपतः ॥ ७ ॥ आददते
कृष्णाजिनम् ॥ ८ ॥ अनुनयन्त्यजां पुच्छुगलामश्वं वृषाणमिति ॥ ९ ॥ अश्व-
प्रथमाः प्राञ्चो ऽभिप्रव्रजन्ति—प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः इति ॥ १० ॥ अपि वाँस्यैते संभाराः
परिश्रिते ऽभ्युदाहता भवन्ति ॥ ११ ॥ अग्नेणाहवनीयं मृत्खनः पूर्वःपूर्व इतरः
॥ १२ ॥ उत्तरेण मृत्खनं कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्य द्यावापृथिवी
अभिमन्त्रयते—मृत्खनं वाँ देवी द्यावापृथिवी अनु मे मँसाताम्^५ इति ॥ १३ ॥ मृत्खने
ऽभिया प्रहरति—ऋध्यासमद्य मखस्य शिरः इति^६ ॥ १४ ॥ मखाय त्वा ॥ मखस्य त्वा
शीर्ष्णे इति तूष्णीं कृष्णाजिने निवपति ॥ १५ ॥ एवमेव द्वितीयं^७ तृतीयम् ॥ १६ ॥
तूष्णीं चतुर्थं यावतीं मृदं प्रवर्ग्यपात्रेभ्य आप्तां मन्यते ॥ १७ ॥ ॥ १ ॥

ततो वराहविहितमभिमन्त्रयते—इत्यत्र आसीः इति^८ ॥ १ ॥ समानमत

1 Ga begins with ओं, Gb with श्रीः ॥

अथ एकादशः प्रश्नः

2 D adds वा

3 Gb कांड°

4-4 D om.

5 D °ग्री°

6 Gb उपोत्तिष्ठन्जपति

7 D चा°

8 Gb चा°

9 Ga मासाथाम्, Gb मसाथाम्

10 G adds हरति

11 G adds हरति एवं

12 Gb adds समानमासीरिति

ऊर्ध्वम् ॥ २ ॥ ततो वल्मीकवपाम्^१—देवीर्वप्रीः इति ॥ ३ ॥ समानमत ऊर्ध्वम् ॥ ४ ॥ ततः पूतीकान्—इन्द्रस्यौजो ऽसि इति ॥ ५ ॥ समानमत ऊर्ध्वम् ॥ ६ ॥ कृष्णाजिनलोमान्यजलोमानि च संसृज्य अभिजा असि प्रजापते रेतः इति ॥ ७ ॥ समानमत ऊर्ध्वम् ॥ ८ ॥ अथैनानश्वेनावघ्रापयति—आयुर्वेहि प्राणं धेहि इति ॥ ९ ॥ अथैनानजयाभिदोहयति—मधु त्वा मधुला करोतु इति ॥ १० ॥ अभिदोह-
नमेके ऽवघ्रापणात्^३ पूर्व^५ समामनन्ति ॥ ११ ॥ बहव आर्याः परिगृह्य हरन्ति ॥ १२ ॥ उत्तरेण विहारमुद्धते ऽवोक्षिते सिकतोपोसे परिश्रिते निवर्धति ॥ १३ ॥ अथैनां मदन्तीभिरुपसृजति—मधु त्वा मधुला करोतु इति ॥ १४ ॥ ये^५ चोखासं-
सर्जनाः संभारा यच्चान्यं दृढार्थमुपार्धं मन्यते ॥ १५ ॥ तत्रैषो ऽत्यन्तप्रदेशः—
यत् किं च प्रवर्ग्य उदककृत्यं मदन्तीभिरेव तत् क्रियते ॥ १६ ॥ नैनं स्त्री प्रेक्षते
न शूद्रः ॥ १७ ॥ न कुर्वन्नभिप्राण्यात् ॥ १८ ॥ अपहाय मुखमनभिप्राणन् वेणुना
करोति ॥ १९ ॥ न प्रवर्ग्य चादित्यं च^७ व्यवेयात्^८ ॥ २० ॥ यत्र क च विप्रक्रान्ते
प्रवर्ग्य आदित्यो ऽस्तमियात् कृतान्तादेव विरमेत् । श्वोभूते शर्षं^९ समाप्नुयात्
॥ २१ ॥ संप्रोच्चार्य मृदं पिण्डं करोति—मखस्य शिरो ऽसि इति ॥ २२ ॥ यज्ञस्य पदे
स्थः इत्यङ्गुष्ठाभ्यां निगृह्य महावीरं करोति प्रादेशमात्रमपरिमितं वा वायव्या-
कृतिं व्युद्धि पञ्चोद्धि वा ॥ २३ ॥ गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि इति प्रथमम् । त्रैष्टु-
भेन इति द्वितीयम् । जागतेन इति तृतीयम् ॥ २४ ॥ अपि वा सर्वैरेकैकम् ॥ २५ ॥
उपबिलं रात्रां करोति—मखस्य रात्रासि इति ॥ २६ ॥ अदितिस्ते बिलं गृह्णातु इति
वेणुपर्वणा बिलं करोति यावद् दैवताय सौविष्टकृतायाग्निहोत्राय भक्षायाप्तं
मन्यते ॥ २७ ॥ ॥ २ ॥

तृतीयवेलां प्रतिनयति ॥ १ ॥ उत्तरतः सिकतासु प्रतिष्ठापयति—सूर्यस्य
हरसा श्राय ॥ मखो ऽसि इति ॥ २ ॥ एवमेव द्वितीयं प्रतिष्ठापयत्येवं^{१०} तृतीयम् ॥ ३ ॥
तूष्णीमितराणि ॥ ४ ॥ एतस्या एव मृदो दोग्ध्रे करोति हस्त्योष्ठे प्रसेचनवती
यथा क्षुगदण्डैवम् ॥ ५ ॥ वर्षीय आध्वर्यवं हसीयः प्रतिप्रस्थानम् ॥ ६ ॥ एतस्या
आज्यस्थाली^६ रौहिणकपाले च परिमण्डले घोटप्रकारे ॥ ७ ॥ घर्मेष्टकां कुला-

1 D °षायां for °वपां

2 DGa पूति°

3 DGb °प्राणात्

4 Ga °धा°

5 Ga ये के

6 Gb om. च

7 Da वेयाद्, Db वेद्याद्, G व्यपेयाद्

8 D om.

9 ? Thus Da. Db °न्नाय, Ga °ग्नोम्लाय,

Gb° ग्नोन्नाय

10 DGa प्रतिष्ठाप्यैवं; Gb adds एव after एवं

यिनीमिति^१ यदि सान्निचित्यो भवति ॥ ८ ॥ अथैनं श्रद्धणीकरणैः श्रद्धणीकुर्वन्त्य-
हतचण्डातकैर्गवीभुक्तैः क्लीतैकाभिर्वैष्णुपर्वभिराज्येनेति ॥ ९ ॥ अथैनां धूपनकाले
वृष्णो ऽश्वस्य शक्रद् गार्हपत्ये प्रदीप्य प्रथमकृतं महावीरं शफाभ्यां परिगृह्य
धूपयति—वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि इति ॥ १० ॥ एवमेव द्वितीयं धूपयत्येवं तृतीयम्
॥ ११ ॥ तूष्णीमितराणि ॥ १२ ॥ शफाभ्यामेवात ऊर्ध्वं महावीरानादत्ते ॥ १३ ॥
अग्रेण गार्हपत्यमवटं खात्वा लोहितपचनीयैः संभारैरवस्तीर्य तत्र प्रथमकृतं
महावीरमुपावहरति—अर्विरसि इति ॥ १४ ॥ शोचिरसि इति द्वितीयम् । ज्योतिरसि
तपो ऽसि इति तृतीयम् ॥ १५ ॥ तूष्णीमितराण्यन्ववधाय लोहितपचनीयैः संभारैः
प्रच्छाद्य गार्हपत्ये मुञ्जानादीप्योपोषति—अर्चिषे त्वा इति पुरस्तात् । शोचिषे त्वा
इति दक्षिणतः । ज्योतिषे त्वा इति पश्चात् । तपसे त्वा इत्युत्तरतः ॥ १६ ॥ ॥ ३ ॥

अपि वा सर्वैः सर्वतः ॥ १ ॥ पच्यमानानुपचरति—अभीमं महिना दिवम्
इत्येतयोत्तरया वा ॥ २ ॥ सर्वाण्युपचारणानि मन्त्रवन्ति भवन्ति ॥ ३ ॥ पक्षेण
सिद्धयै त्वा इति धृष्टी आदायाध्वर्युः प्रथमकृतं महावीरमुद्गासयति—दिवस्त्वा
सवितोद्वपु इति ॥ ४ ॥ उत्तरतः सिकतासु प्रतिष्ठापयति—अपच्यमानः पृथिव्यामाशा
दिशा आपृण इति ॥ ५ ॥ अथैनमन्वीक्षते—सूर्यस्य त्वा चक्षुषान्वीक्षे इति ॥ ६ ॥ एव-
मेव द्वितीयमुद्गासयत्येवं तृतीयम् ॥ ७ ॥ तूष्णीमितराणि ॥ ८ ॥ अथैनान् सिक-
ताभिः प्रदक्षिणं पर्यूहति—इदमहममुमासुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि इति
॥ ९ ॥ विशा इति राजन्यस्य । पशुभिः इति वैश्यस्य ॥ १० ॥ अथैनान् प्रभूतेना-
जापयसा कृणुति—गायत्रेण त्वा छन्दसा कृणुति इत्येतैर्मन्त्रैस्त्रिभिस्त्रिभिरेकैकम्
॥ ११ ॥ अपि वा सर्वैरेकैकम् ॥ १२ ॥ अथैनान् कृष्णाजिन उपनह्यासजति—देव
पुरश्चर सध्यासं त्वा इति ॥ १३ ॥ उपरिष्ठात्काल एष मन्त्रो भवतीत्यपरम्
॥ १४ ॥ ॥ ४ ॥

प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यन्तः संवृण्वन्ति द्वाराणि ॥ १ ॥ परिश्रयन्ति पत्न्याः
॥ २ ॥ पश्चाद्धोतोपविशति । पुरस्तादध्वर्युः । दक्षिणतो ब्रह्मा यजमानः प्रस्तोता
च । उत्तरत आग्नीध्रः प्रतिप्रस्थाता च ॥ ३ ॥ मदन्तीरुपस्पृश्य प्रथमेनानुवाकेन
शान्तिं कृत्वोत्तरेण विहारं दर्भान् संस्तीर्य तत्रैतान् महावीरानुपावहरति—
देव पुरश्चर सध्यासं त्वा इति ॥ ४ ॥ उपरिष्ठात्काल एष मन्त्रो भवतीत्यपरम् ॥ ५ ॥
अत्रैव सर्वं परिघर्म्यमुपावहरति ॥ ६ ॥ औदुम्बरीं^३ सम्राडासन्दीं^४ नितराम्

१ D om. इति

३ D तरत्रैः, Gb अत्रैः

२ D क्लि०

॥ ७ ॥ राजासन्ध्या वर्षीयसीमेके समामनन्ति ॥ ८ ॥ मौञ्जीभी रज्जुभिरेकसरा-
भिर्युताम् ॥ ९ ॥ चतस्र औदुम्बरीः सुचः ॥ १० ॥ तासां द्वे अनिष्टुब्धे ॥ ११ ॥
अनिष्टुब्धयोर्वर्षीयस्युपयमनी हसीयसी प्रोक्षणीधानी ॥ १२ ॥ औदुम्बरौ सुवौ ।
औदुम्बरौ शफौ महावीरसमितावस्क्यौ । औदुम्बरी धृष्टी । औदुम्बरी मेथी ।
त्रीनौदुम्बरान् मयूखान् । षडौदुम्बरान् शकलान् ॥ १३ ॥ त्रयोदश वैकङ्कतान्
परिधीन् कार्टेकीं च समिधम् ॥ १४ ॥ प्रभूतानि घर्मेन्धनानि खादिराण्यौ-
दुम्बराणि वैकङ्कतानि कार्श्र्मर्यमयाणि वा ॥ १५ ॥ त्रीणि कार्णाजिनानि धवि-
त्राणि येषां शुक्लकृष्णलोमानि स्युः ॥ १६ ॥ वैणवा दण्डा बाहुमात्रा भवन्तीति
विज्ञायते ॥ १७ ॥ औदुम्बरदण्डानीत्यपरम् ॥ १८ ॥ द्वौ रुक्मौ रजतसुवर्णौ
॥ १९ ॥ शतमानौ^३ भवतः ॥ २० ॥ मौञ्जौ वेदौ । तयोरन्यतरः परिवासितः
॥ २१ ॥ मौञ्जीमभिधानीं मौञ्जे निदाने त्रीणि मौञ्जानि विशाखदामानि ॥ २२ ॥
द्वयान् मुञ्जप्रलवान्प्रतिशीर्णाग्रान् ॥ २३ ॥ रौहिण्योः पिष्टान्यफलीकृतानाम्
॥ २४ ॥ खरेभ्यः सिकताः ॥ २५ ॥ मौञ्जे पवित्रे^४ ॥ २६ ॥ दर्भमये इत्यपरम्
॥ २७ ॥ ॥ ५ ॥

तूर्णी प्रोक्षणीधान्यां प्रोक्षणीः संस्कृत्य ब्रह्माणमामन्त्रयते—ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण
प्रचरिष्यामः ॥ होतर्धर्ममभिष्टुहि ॥ अग्नीद् रौहिणौ पुरोडाशावधिश्रय ॥ प्रतिप्रस्थातर्विहर ॥
प्रस्तोतः सामानि गाय इति ॥ १ ॥ ब्रह्मा प्रसौति—यजुर्गुह्यं सामभिराकृषम् इत्युपांशूक्त्वा
ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत इत्युच्चैः ॥ २ ॥ अपि वा प्रचरत इत्युच्चैः सर्वमन्यदुपांशु ॥ ३ ॥
प्रसूतो ब्रह्मणा सर्वं परिघर्म्यं प्रोक्षति ॥ ४ ॥ यमाय त्वा मखाय त्वा इत्येतैर्मन्त्रैस्त्रिः
प्रोक्षति ॥ ५ ॥ अभिपूर्वं प्रोक्षति ॥ ६ ॥ प्रोक्षितानि व्यायातयतीति विज्ञायते
॥ ७ ॥ अथैतां सम्राडासन्दीमन्नेणाहवनीयं पर्याहृत्य पुरस्ताद् राजासन्ध्याः
प्रतिष्ठाप्य तस्यां कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्य तस्मिन्नप्रचरणीयौ
महावीरावुपावहरति—देव पुरश्चर सध्यासं त्वा इति ॥ ८ ॥ उपरिष्ठात्काल एष मन्त्रो
भवतीत्यपरम् ॥ ९ ॥ अथैतां मेथीं मयूखान् विशाखदामानीत्यादायाग्रेण होतारं
जघनेन गार्हपत्यं दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणेन दक्षिणं द्वारं मेथीं^५ निहन्ति
होतुः समीक्षायै ॥ १० ॥ एतस्यैव द्वारस्य पूर्वस्या द्वार्याया दक्षिणतो वत्साय
शङ्कुं निहन्ति ॥ ११ ॥ एतस्मै वापरस्यै द्वार्यायै दक्षिणतो ऽजाया उत्तरतो

1 Gb °व्यू°

2 Ga कांड°

3 Gb शतमानस्य क्रतो

4 G adds इत्येकं

5 D दक्षिणा

6 D मेथीं, Ga मेधिं, Gb मेधीन्

ऽभ्यन्तरं बर्कराय ॥ १२ ॥ तेषु विशाखदामानि व्यायातयति ॥ १३ ॥ तैरेनान् काले बध्नन्ति ॥ १४ ॥ ततः खरानुपवपति ॥ १५ ॥ उत्तरेण गार्हपत्यमेकमुत्तरेणाहवनीयमेकम् ॥ १६ ॥ उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं प्रत्युच्छिष्टखरं बाह्यतो निष्पेचनवन्तम् ॥ १७ ॥ एवं व्यायातितान्येव भवन्त्योद्वासनात् ॥ १८ ॥ ॥ ६ ॥

एतस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता दर्विहोमसंस्कारेणाज्यस्थाल्यामाज्यं संस्करोति ॥ १ ॥ नैतस्य संस्कारो विद्यत इत्यपरम् ॥ २ ॥ अधिश्रयत्याग्नीध्रो रौहिणौ पुरोडाशौ तूष्णीमुपचरितौ ॥ ३ ॥ शफाभ्यां महावीरं परिगृह्य वेदेनापरिवासितेन भस्म संमार्ष्टि—देव पुरश्चर मध्यासं त्वा इति ॥ ४ ॥ स्तुवेणाहवनीये सप्तैकादश वा प्राणाहुतीर्जुहोति—प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहा इति ॥ ५ ॥ अथैनमाज्येनानक्ति—देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु इति ॥ ६ ॥ अपरस्मिन् खरे राजतं रुक्मं निधाय पृथिवीं तपसन्नायस्व इति प्रतिष्ठाप्य महावीरमन्यस्मै वा प्रदाय द्वयान् मुञ्जप्रलवानादाय दक्षिणेषामग्राणि गार्हपत्ये प्रदीपयति—अर्चिषे त्वा इति ॥ ७ ॥ तेषामग्रैरुत्तरेषां मूलानि—शोचिषे त्वा इति ॥ ८ ॥ तेषां मूलैर्दक्षिणेषां मूलानि—ज्योतिषे त्वा इति ॥ ९ ॥ तेषां मूलैरुत्तरेषामग्राणि—तपसे त्वा इति ॥ १० ॥ तान् व्यत्यस्तानुपरि रुक्मे निदधाति—अर्चिरसि शोचिरसि इति ॥ ११ ॥ दक्षिणानुत्तरान् करोतीति विज्ञायते ॥ १२ ॥ तेषूपरिष्ठान्महावीरं प्रतिष्ठापयति—संसीदस्व मह्यं असि इति ॥ १३ ॥ अथैनमाज्येनाभिपूरयति—अञ्जन्ति यं प्रथयन्तः इति ॥ १४ ॥ अध्यधि महावीरमसंसृशन् यजमानः प्राञ्चं प्रादेशं धारयमाणो जपति—अनावृष्या पुरस्तात् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ १५ ॥ मनोरश्वासि भूरिपुत्रा इत्युत्तरतः पृथिवीमभिमृशति ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥

भिद्ध्यै त्वा इति धृष्टी आदायाध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता च गार्हपत्यादुदीचो ऽक्कारान् निरूहतः—तपो ष्वमे अन्तरां अमित्रान् इति ॥ १ ॥ तैरेनं प्रदक्षिणं पर्यूहतः—चितः स्थ परिचितः इति ॥ २ ॥ अथैनं त्रयोदशभिर्वैकङ्कतैः परिधिभिः परिधत्तः—मा असि इति प्राञ्चावध्वर्युर्निदधाति ॥ ३ ॥ प्रमा असि इत्युदञ्चौ प्रतिप्रस्थाता ॥ ४ ॥ एवमेवोत्तरैरुत्तरैर्मन्त्रैः परिधत्तः पूर्वेण पूर्वेणाध्वर्युरुत्तरेणोत्तरेण प्रतिप्रस्थाता ॥ ५ ॥ अध्वर्युरेव दक्षिणतस्त्रयोदशं निदधाति—अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसि इति ॥ ६ ॥ अथैनं सौवर्णेन रुक्मेणापिदधाति—दिवं तपसस्त्रायस्व इति ॥ ७ ॥ अथैनमभिमन्त्रयते—आभिर्गार्भिः इति तिसृभिः ॥ ८ ॥ ततो धवित्राण्यदत्ते—गायत्रमसि इति प्रथमम् । त्रैष्टुभमसि इति द्वितीयम् । जागतमसि इति तृतीयम् ॥ ९ ॥

तैरेन त्रिरूर्ध्वमुपवाजयति—मधु मधु इति ॥ १० ॥ तेषामेकं प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छ-
त्येकमाग्नीध्राय ॥ ११ ॥ आग्नीध्रप्रथमास्त्रिः प्रदक्षिणमूर्ध्वं धून्वन्तः परियन्ति
॥ १२ ॥ अथैनं पर्युपविशन्ति—पुरस्तादध्वर्युर्दक्षिणतः प्रतिप्रस्थातोत्तरत आग्नीध्रः
॥ १३ ॥ अव्यतिषङ्गं धून्वन्तः प्रणवैः संराधयन्त इन्धानाः समञ्जन्त आसते
॥ १४ ॥ प्रज्वलिते रुक्ममपादस इति विज्ञायते ॥ १५ ॥ यत्राभिजानाति याभिर्वर्तिकां
प्रसिताममुञ्चतम् इति तदध्वर्युर्महावीरमामन्त्रयते—दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणाः
इत्यनुवाकेन ॥ १६ ॥ यत्राभिजानाति अप्रस्वतीमश्विना वाचमस्मे इति तदुपोत्तिष्ठन्न-
ध्वर्युराह—रुचितो घर्मः इति ॥ १७ ॥ ततो ऽध्वर्युप्रथमास्त्रिरनभिधून्वन्तः प्रति-
परियन्ति ॥ १८ ॥ धवित्राण्यादाय प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति ॥ १९ ॥ तत् प्रतिप्रस्था-
ताग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य सम्राडासन्धां निदधाति ॥ २० ॥ यथालोकमवस्थाय
सर्वं ऋत्विजो यजमानश्चाधीयन्तो महावीरमेवञ्चन्ते—अपश्यं गोपाम् इति ॥ २१ ॥
अनुवाकशेषं तु प्रतिप्रस्थाता परिश्रिते पत्नीं वाचयति—त्वष्टीमती ते सपेय इति
॥ २२ ॥ ॥ ८ ॥

ततः संप्रेष्यति—अमीद् रौहिणौ पुरोडाशावासादय इति ॥ १ ॥ अनिष्टुब्धयोः
सुचोरुपस्नीर्णाभिघारितौ पुरोडाशावासादयति ॥ २ ॥ दक्षिणं परिधिसंधिमन्वे-
कमुत्तरं परिधिसंधिमन्वितरम् ॥ ३ ॥ सावित्रेण रशनामादाय पूर्वया द्वारो-
पनिष्क्रम्य त्रिरुपांशु घर्मदुग्धमाह्वयति—इड एह्यदित एहि सरस्वत्येहि इति ॥ ४ ॥
प्रत्येत्य दोग्ध्रे निदाने इत्यादाय दक्षिणा द्वारोपनिष्क्रम्य त्रिरुच्चैः असावेह्यसावेहि
इति यथानामा भवति ॥ ५ ॥ अदित्या उष्णीषमसि इति रशनया घर्मदुग्धमभिदधाति ।
वायुरस्यैडः इति वत्सम् ॥ ६ ॥ पूषा त्वोपावसृजतु इत्युपावसृजति ॥ ७ ॥ यस्ते स्तनः
शशयः इति घर्मदुग्धमभिमन्त्रयते ॥ ८ ॥ उक्ष घर्मं^३ शि^१ष इति निदाय वत्समुपसीदति—
बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु इति ॥ ९ ॥ दानवः स्थ पेयवः इति स्तनान् संमृशति ॥ १० ॥
वर्षीयसि दोग्ध्रे दोग्धि—अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व इति ॥ ११ ॥ तूष्णीं
प्रतिप्रस्थाता हृषीयस्यजाम् ॥ १२ ॥ अग्नीध्रे पयसी प्रदाय पूर्वावतिद्रुत्य शफो-
पयमानाददाते—गायत्रो ऽसि इति प्रथमम् । त्रैष्टुभो ऽसि इति द्वितीयम् । जागतमसि
इत्युपयमनं प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥ यत्राभिजानाति उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते इति तदाग्नीध्र
उपोत्तिष्ठति ॥ १४ ॥ यत्राभिजानाति उपद्रव पयसा गोधुगोषम् इति तत् पय आहरति
॥ १५ ॥ आह्वियमाणमभिमन्त्रयते—सहोर्जो भागेनोपमेहि इति ॥ १६ ॥ इन्द्राश्विना
मधुनः सारघस्य इति महावीरे गोपय आनयति ॥ १७ ॥ स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये

वृष्टिवनये जुहोमि इत्यूष्माणमुद्यन्तमभिमन्त्रयते ॥ १८ ॥ मधु हविरसि इत्यजापयः
॥ १९ ॥ ॥ ६ ॥

अजापयस एके पूर्वमानयनं समामनन्ति ॥ १ ॥ यावापृथिवीभ्यां त्वा परि-
गृह्यामि इति शफाभ्यां महावीरं परिगृह्य वेदेन परिवासितेन भस्म प्रमृज्य प्रति-
प्रस्थातोपयमनेनोपयच्छति—अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि इति ॥ २ ॥ देवानां त्वा
पितृणामनुमतो भर्तुः^१ शक्यम् इत्युद्यम्य हरति—तेजो ऽसि तेजो ऽनुप्रेहि इति ॥ ३ ॥
गच्छन्ननवानं पञ्च वातनामानि व्याचष्टे—समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा इति ॥ ४ ॥
अपान्य पञ्चोत्तराणि—अग्रे त्वा वसुमते स्वाहा इति ॥ ५ ॥ एतस्मिन् काले प्रति-
प्रस्थाता दक्षिणं रौहिणं श्रुत्वा प्रतिष्ठितं जुहोति—अहज्योतिः केतुना जुषतां सुज्यो-
तिर्जुषतां स्वाहा इति ॥ ६ ॥ दक्षिणातिक्रामन्नध्वर्युर्ब्राह्मणमीक्षते—विश्व आशा दक्षिण-
सद् इति ॥ ७ ॥ विश्वान् देवानयाडिह इति होतारम् ॥ ८ ॥ स्वाहाकृतस्य घर्मस्य इति
घर्ममभिमन्त्र्याश्राव्य प्रत्याश्राविते संप्रेष्यति—घर्मस्य यज इति ॥ ९ ॥ वषट्कृते
जुहोति—अश्विना घर्मं पातम् इति ॥ १० ॥ अनुवषट्कृते द्वितीयम्—स्वाहेन्द्रावट् इति
॥ ११ ॥ हुतं यजमानो ऽनुमन्त्रयते—घर्ममपातमश्विना इत्यनुवाकशेषेण ॥ १२ ॥
अथैनमुपर्याहवनीये धारयन् श्रुतदध्नाभिपूरयति ॥ १३ ॥ विक्षरन्तमभिमन्त्रयते
—इषे पीपिहूजे पीपिहि इति ॥ १४ ॥ अथैनं दिशो ऽनुप्रहावयति^२—त्विष्ये त्वा इति
पुरस्तात् । युन्नाय त्वा इति दक्षिणतः । इन्द्रियाय त्वा इति पश्चात् । भूत्यै त्वा
इत्युत्तरतः ॥ १५ ॥ प्रत्याक्रैम्योपयमने शेषमानीयान्तर्वेद्युपयमनं निधाय पूर्वस्मिन्
खरे राजतं रुक्मं निधाय तस्मिन् महावीरं प्रतिष्ठापयति ॥ १६ ॥ ॥ १० ॥

—धर्मासि सुधर्मामेन्यस्मे ब्रह्माणि धारय इति ॥ १ ॥ क्षत्राणि धारय इति राजन्यस्य ।
विशं धारय इति वैश्यस्य ॥ २ ॥ नेत् त्वा वातः स्कन्दयात् इति यद्यभिचरेत् ॥ ३ ॥
अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरस्तं गच्छ इति ब्रूयाद् यं द्विष्यात् ॥ ४ ॥ अत्र
प्रतिप्रस्थाता पूर्ववदुत्तरं रौहिणं जुहोति ॥ ५ ॥ उपयमने ऽञ्जन् शकलानादधाति
—पूष्णे शरसे स्वाहा इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ ६ ॥ षष्ठं शकलं सर्वेषु लेपेष्वक्तवानन्वी-
क्षमाण उदञ्चं निरस्यति—रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा इति ॥ ७ ॥ अप उपस्पृशति ॥ ८ ॥
पुरस्ताद् रौहिणहोमाच्छकलानेके समामनन्ति ॥ ९ ॥ तूष्णीं काण्टकीं^३ समि-
धमाधाय तूष्णीमग्निहोत्रं जुहोति ॥ १० ॥ भूः स्वाहा इति वा ॥ ११ ॥ उपयमने
शेषं सर्वं समुपह्वय भक्षयन्ति । होताग्रे ऽथाध्वर्युरथ ब्रह्माथ प्रतिप्रस्थाताथाग्नीध्रो
ऽथ यजमानः ॥ १२ ॥ सर्वे प्रत्यक्षम् । अपि वा यजमान एव प्रत्यक्षमवधेणेतरं

1 D om. ऽनु

मिति

2 Da *न्ति, Db प्रवावयन्ति, Gb प्रवाहय-

3 D प्रक*

॥ १३ ॥ हुतं हविर्मधु हविः इति भक्षयित्वोपयमनं प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति^१ ॥ १४ ॥
तत् प्रतिप्रस्थातोच्छिष्टखरे मार्जयित्वान्तर्वेद्युपयमनं निधाय तस्मिन् राजत-
सुवर्णौ रुक्माववधाय मदन्तीरानीयोत्तमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा^२ निनीयाप
उपयमने^३ सर्वे परिघर्म्यं^४ समवधाय संप्रेष्यति ॥ १५ ॥ ॥ ११ ॥

घर्माय ससाधमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ आ यस्मिन् सप्त वासवाः इत्यभिज्ञायाग्रेणाह-
वनीयं पर्याहृत्य सम्राडासन्ध्यां सादयति—स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः इति प्रातः ।
स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्यः इति सायम् ॥ २ ॥ यत्राभिजानाति अद्धि तृणमग्निये विश्वदानीम्
इति तद् गामवसृजति ॥ ३ ॥ एवमेव सायंप्रातः प्रवर्ग्येण प्रचरति ॥ ४ ॥ ज्युप-
सत्के षट्त्वं षडुपसत्के द्वादशकृत्वो द्वादशोपसत्के चतुर्विंशतिकृत्वः ॥ ५ ॥
एतावन्नाना—उत्तरेण मन्त्रेण सायं रौहिणं जुहोति । अपीपरो माहो रात्रियै मा
पाहि इति सायम् ॥ ६ ॥ कार्द्विकीं^५ समिधमादधाति ॥ ७ ॥ अपीपरो मा रात्रिया अहो
मा पाहि इति प्रातः ॥ ८ ॥ अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा इति सायमग्निहोत्रं जुहोति
॥ ९ ॥ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा इति प्रातः ॥ १० ॥ सँसृष्टहोमं वा ॥ ११ ॥
अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति ॥ १२ ॥ नोक्थ्ये प्रवृज्यात् ॥ १३ ॥ विश्वजिति सर्वपृष्ठे
प्रवृणक्ति ॥ १४ ॥ न प्रथमे^६ यज्ञे प्रवृज्यात् ॥ १५ ॥ प्रवृज्याद् वा ॥ १६ ॥ यो
ऽनूचानः श्रोत्रियस्तस्य प्रवृज्यात् ॥ १७ ॥ प्रवृज्याद् दुर्ब्राह्मणस्य ॥ १८ ॥
ब्रह्मवर्चसकामस्येत्येकेषाम् ॥ १९ ॥ तं प्रवृज्य संवत्सरं न माँसमश्नीयान्न
रामामुपेयान्न मृन्मयेन पिबेन्नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत् ॥ २० ॥ तेज एव तत्
सँश्यतीति विज्ञायते ॥ २१ ॥ ॥ १२ ॥

प्रवर्ग्यमुद्वासयिष्यन्नजामग्नीध्रे ददाति—पष्ठौर्ही ब्रह्मणे । धेनुं होत्रे ।
रुक्मावध्वर्यवे ॥ १ ॥ समोप्यापरं खरं पूर्वस्मिन् खरे निवपति ॥ २ ॥ अथैताँ
सम्राडासन्दीमुत्तरेणाहवनीयं प्रतिष्ठाप्य तस्यौ सर्वपरिघर्म्यं^४ समवदधाति ॥ ३ ॥
औदुम्बर्याँ^७ सुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये तिस्र आहुतीर्जुहोति—घर्म या ते
दिवि शुक् इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ४ ॥ अपि वा प्रतिप्रस्थाता त्रीन् संनखान् शलाकामुष्टी-
नादाय तेषामेकमाहवनीये प्रदीप्यास्यदग्ने धारयति । तमध्वर्युरभिजुहोति—घर्म
या ते दिवि शुक् इति ॥ ५ ॥ तस्मिन्नपरं प्रदीप्याहवनीये पूर्वं प्रहृत्य नाभिदग्ने

1 Gb प्रचरति

2 Gb ततः

3-3 D निनीयापात्रैपयमने, Gb निनायाप
उपयमने

4 G रात्र्यै

5 Gb कांड°

6 G प्रथम-

7 Ga मृगम्°

धारयति । तमध्वर्युरभिजुहोति—धर्म या ते ऽन्तरिक्षे शुक् इति ॥ ६ ॥ तस्मिन्नपरं प्रदीप्याहवनीये पूर्वं प्रहृत्य जानुदग्ने धारयति । तमध्वर्युरभिजुहोति—धर्म या ते पृथिव्यां शुक् इति ॥ ७ ॥ आहवनीय एवैनमनुप्रहरति ॥ ८ ॥ एतस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता परिश्रिते पत्नीमुदानयति—अनु नो ऽद्यानुमतिः इति ॥ ९ ॥ अनुमते त्वम् इत्युपनिष्क्रामन्ति ॥ १० ॥ आहरन्ति मेधीम् । अनुहरन्ति मयूखान् । आददते खरौ ॥ ११ ॥ दक्षिणत उच्छिष्टखरं परिहरति ॥ १२ ॥ अथैतस्याः सम्राडासन्धा द्वावन्तर्वेदि पादौ द्वौ बहिर्वेदि प्रतिष्ठाप्य संप्रेष्यति—प्रस्तोतः सामानि गाय इति ॥ १३ ॥ सह पत्न्या त्रिः साम्नो निधनमुपयन्ति ॥ १४ ॥ अर्धाध्वे द्वितीयम् । अपरेणोत्तरवेदिं तृतीयम् ॥ १५ ॥ दिवस्त्वा परस्पायाः इति प्रथमे ऽभि-प्रव्रजन्ति । ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः इति द्वितीये । प्राणस्य त्वा परस्पायाः इति तृतीये ॥ १६ ॥ ॥ १३ ॥

अथैतां सम्राडासन्दीमुत्तरेणोत्तरवेदिं प्रतिष्ठाप्य संप्रेष्यति—प्रस्तोतर्वाषाह्रं साम गाय ॥ इष्टाहोत्रीयं साम गाय इति ॥ १ ॥ इष्टाहोत्रीयस्य साम्नो निधनमुपयन्ति न वार्षाहरस्य ॥ २ ॥ यद्युपरिष्ठात् परिषिञ्चेत् तत्र वार्षाहरं चोदयेत् ॥ ३ ॥ उदकुम्भमादाय प्रदक्षिणमुत्तरवेदिं त्रिः परिषिञ्चन् पर्येति—बल्युरसि शंयुधायाः इति ॥ ४ ॥ त्रिरपरिषिञ्चन् प्रतिपर्येति—शं च वक्षि परि च वक्षि इति ॥ ५ ॥ चतुः-क्षकिर्नाभिश्चतस्य इत्युत्तरवेदिमभिमृश्योत्तरेणोत्तरनाभिं खरौ न्युप्यानुव्यूहति—सदो विश्वायुः इति ॥ ६ ॥ मार्जालीयदेश उच्छिष्टखरं निवपति—अप द्वेषो अप हारः इति ॥ ७ ॥ अप उपस्पृश्योत्तरेणोत्तरनाभिं खरे हिरण्यं निधाय तस्मिन् प्रचरणीयं महावीरमुपावहरति । पूर्वापरौ दक्षिणोत्तरौ वा ॥ ८ ॥ अथैतस्मिन् प्रचरणीये गोपय आनयति—महीनां पयो ऽसि विहितं देवत्रा इति ॥ ९ ॥ ज्योतिर्भा असि वनस्पतीनामोषधीनां रसः इति मधु ॥ १० ॥ वाजिनं त्वा वाजिनो ऽवनयामः इति दधि ॥ ११ ॥ एवमेव द्वितीयं पूरयत्येवं तृतीयम् ॥ १२ ॥ अपि वाज्यमेव प्रथम आनयेन्मधु द्वितीये दधि तृतीये ॥ १३ ॥ घर्मैतत् ते अन्नमेतत् पुरीषम् इति दध्ना मधुमिश्रेण यान्यासेचनवन्ति तानि पूरयति ॥ १४ ॥ अभ्युक्षतीतरायतिरिक्तायै ॥ १५ ॥ आदित्याकृतिं करोति ॥ १६ ॥ ॥ १४ ॥

अथ पुरुषाकृतिं चिकीर्षेत् ॥ १ ॥ अत्रैवेतरानुपावहृत्य शिरसो रूपं करोति ॥ २ ॥ उपरिष्ठान्मौञ्जवेदमर्पच्छिन्नाग्रं शिखायै रूपम् ॥ ३ ॥ हिरण्यशकलावाज्य-

1 Db मेवीम्, Ga मेधीम्

2 Gb साम

3 D om.

4 D om. अति

5 Ga adds यदि

6 Gb अप्रति° for अप्र°

सुवौ वाद्यो रूपम् ॥ ४ ॥ सुवौ नासिकयो रूपम् ॥ ५ ॥ दोग्धे कर्णयो रूपम् ॥ ६ ॥ प्रोक्षणीधानीं मुखस्य रूपम् ॥ ७ ॥ आज्यस्थालीं ग्रीवाणां रूपम् ॥ ८ ॥ धृष्टीं जत्रूणां रूपम् ॥ ९ ॥ शफावंसयो रूपम् ॥ १० ॥ रौहिणहवन्यौ बाह्वो रूपम् ॥ ११ ॥ दशौदुम्बरीः समिधो ऽङ्गुलीनां रूपम् ॥ १२ ॥ प्राचीं मेथीं^१ पृष्टीनां रूपम् ॥ १३ ॥ अभितो धवित्रे पार्श्वयो रूपम् ॥ १४ ॥ मध्ये तृतीयमुरसो रूपम् ॥ १५ ॥ मध्य उपयमनमुदरस्य रूपम् ॥ १६ ॥ तस्मिन् सर्वं^२ रज्जुमयं समवदधा-
त्यान्त्राणां रूपम् ॥ १७ ॥ पश्चादग्निं तिरश्चीं^३ श्रोण्यो रूपम् ॥ १८ ॥ अभितः
शङ्कू सक्थ्यो रूपम् ॥ १९ ॥ मध्ये तृतीयं मेढ्रस्य रूपम् ॥ २० ॥ रौहिणकपाले
पाण्यो रूपम् ॥ २१ ॥ दशौदुम्बरीः समिधो ऽङ्गुलीनां रूपम् ॥ २२ ॥ रौहिण-
पिष्टशेषमभिध्वंसयति मज्जानां रूपम् ॥ २३ ॥ उपरिष्ठान्मौञ्जवेदं^४ विस्त्रस्य
निदधाति स्नानां रूपम् ॥ २४ ॥ अवकाभिर्धूपतृणैरिति प्रच्छादयति मांसस्य
रूपम् ॥ २५ ॥ दध्ना मधुमिश्रेणावोक्षति लोहितस्य रूपम् ॥ २६ ॥ कृष्णाजिनेन
प्राचीनग्रीवेणोत्तरलोम्ना प्रच्छादयति त्वचो लोम्नां रूपम् ॥ २७ ॥ उपरिष्ठात्
सम्राडासन्दीं विस्त्रस्य निदधाति । साम्राज्यस्य रूपं करोति ॥ २८ ॥ ॥ १५ ॥

उत्तरवेद्यामुद्वासयेत् तेजस्कामस्योत्तरवेद्यामन्नाद्यकामस्य ॥ १ ॥ पुरो वा
पश्चाद्वोद्वासयेत् ॥ २ ॥ नदीद्वीप उद्वासयेत् ॥ ३ ॥ यदि नदीद्वीप उद्वासयेन्न
परिषिञ्चेत् ॥ ४ ॥ यं द्विष्याद् यत्र स स्यात् तस्यां दिश्यौदुम्बर्यां^५ शाखाया-
मुद्वासयेत् ॥ ५ ॥ इदमहममुर्ध्वो^६मुग्रायणस्य शुचा प्राणमपिदहामि इति शुचैवास्यं^७ प्राणम-
पिदहति ॥ ६ ॥ ताजगार्तिमार्जुतीति विज्ञायते ॥ ७ ॥ यत्र दर्भा उपदीकसंतता
स्युस्तद्वोद्वासयेद् वृष्टिकामस्य ॥ ८ ॥ उत्तरवेद्यामुत्तरकल्पं ब्रुवते ॥ ९ ॥ नैनमुद्वा-
सितं वयसि पर्यासीरन्नाग्नेः प्रणयनात् ॥ १० ॥ अत्रैके परिषेचनं^८ समामनन्ति
॥ ११ ॥ अथैनमुपतिष्ठन्ते—रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्वः इति प्रतिपद्य सह प्रजया सह
रायस्पोषेण इत्यन्तेन ॥ १२ ॥ मार्जालीयदेश उच्छिष्टखरे मार्जयन्ते—सुमित्रा न आप
ओषधयः सन्तु इति ॥ १३ ॥ उद् वयं तमसस्परि इत्यादित्यमुपस्थाय उदु त्वं चित्रम् इति
द्वाभ्यां गार्हपत्ये हुत्वोपतिष्ठन्ते—इममू षु त्वमस्मभ्यम् इति ॥ १४ ॥ ॥ १६ ॥

यदि घर्मेः स्कन्देत् अस्कान् द्यौः पृथिवीम् इति द्वाभ्यामेनमभिमन्त्रयते^९ ॥ १ ॥
यदि घर्मेण चरत्सु विद्युदापतेत् या पुरस्ताद् विद्युदापतत् इत्येतैर्यथालिङ्गं जुहुयात्

1 D मुख-

2 D मेथी, Ga °धि, Gb °थी

3 G °मौजं

4 DGa om. अमुष्य

5 D om. एवास्य

6 Gb °येत

॥ २ ॥ अथ यदि सर्वतः सर्वा जुहुयात् ॥ ३ ॥ अथैतानि घर्मप्रायश्चित्तानि जुहोति—प्राणाय स्वाहा ॥ पृष्णे स्वाहा इत्यनुवाकाभ्याम् ॥ ४ ॥ घर्मैष्टकासुपदधाति—उदस्य शुष्माद् भानुः इत्यनुवाकेन ॥ ५ ॥ कुलायिनीम्—यास्ते अग्ने आर्द्रा योनयः इत्यनुवाकेन ॥ ६ ॥ संचितमग्निमैडिक्याभिमृशति—अग्निरसि वैश्वानरो ऽसि इत्यनुवाकेन ॥ ७ ॥ भूर्भुवः सुवः इति सर्वप्रायश्चित्तानि ॥ ८ ॥ यदि महावीरः पथेत ऊर्ध्व ऊ षु ण ऊतये इति द्वाभ्यामेनमुच्छ्रयेत् ॥ ९ ॥ यदि भिद्येत विधुं दद्राणम् इति संधाय यानि दृढार्थे संश्लेषणानि तैरेनमभिदिह्येदन्यन्माषेभ्यो माँसाच्च—यद्वेते चिदभिप्रिषः इति ॥ १० ॥ यद्यप्रचरणीयः संपद्येतान्यस्मै स्थानमपिदध्यात् ॥ ११ ॥ यदि घर्ममतिपरीयुः । न वा प्रतिपरीयुः ॥ १२ ॥ पूनरूर्जा ॥ सह रथ्या इत्येताभ्यामेनं प्रतिपरीयुः ॥ १३ ॥ ॥ १७ ॥

अथैतानि घर्मे व्यथिते प्रायश्चित्तानि जुहोति—मा नो घर्म व्यथितो विव्यथो नः इत्यष्टौ ॥ १ ॥ यदि घर्मेण चरत्स्वादित्यो ऽस्तमियादपरस्यां द्वारि दर्भेण हिरण्यं प्रबध्य उद् वयं तमसस्परि इत्युपस्थाय उदु त्वं चित्रम् इति द्वाभ्यां गार्हपत्ये हुत्वा प्रवृज्य श्वो भूत आदित्यमुपतिष्ठते—वयः सुपर्णाः इत्येतया ॥ २ ॥ दधि घर्मे भक्षयन्ति—भूर्भुवः सुवः इत्यनुवाकेन ॥ ३ ॥ यदि घर्मधुग् दोहनकाले नागच्छेदन्यां दुग्ध्वा प्रवृज्य ताँ सुत्यायां ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ ४ ॥ यदि घर्मदुधि पयो न स्याद् दत्तेश्चतुर्थं पादँ स्तनं कृत्वा पिन्वयेत् ॥ ५ ॥ यदि दधि दुहीत बार्हस्पत्यँ शँसेद् यदि पय आश्विनँ सोदर्कम् ॥ ६ ॥ यदि लोहितं दुह्येतान्यद् वा विवर्णमन्त्राहार्यपचनं परिश्रित्य अग्नये रुद्रवते स्वाहा इति जुहुयात् ॥ ७ ॥ यदि निषीदेद् धातुर्ऋग्भ्यां जुहुयात् ॥ ८ ॥ यद्यमेध्यमयज्ञियं वाभ्युपविशेद् वारुण्यर्चा जुहुयात् । आग्नेय्या वा ॥ ९ ॥ यद्येनां वयो ऽभिविन्निपेद् वायव्यर्चा जुहुयात् ॥ १० ॥ यद्युद् वा पतेत् प्र वा मीयेत सं वा शीर्येत शार्दूलो वा हन्यादर्कक्षीरमजाक्षीर आश्वतोत्य प्रचरेत् ॥ ११ ॥ ॥ १८ ॥

अथातः सुत्यायां प्रवृज्जनम् ॥ १ ॥ यदि पुरस्तादरुणा स्यादथ प्रवृज्यः ॥ २ ॥ उपकाश उपव्युषं समयाविषित उदितानुदित उदिते वा ॥ ३ ॥ प्रातः संगवे वा ॥ ४ ॥ माध्यंदिने वा पवमाने स्तुते ॥ ५ ॥ सकृदेवाग्नीध्रे प्रवृज्य इति विज्ञायते ॥ ६ ॥ तान्येतानि प्रवृजनान्यौपसदैः प्रवृजनैर्विवृज्येरन् ॥ ७ ॥ व्याख्याता घोरास्तन्त्रः ॥ ८ ॥ अरण्ये ऽनुवाक्यश्च गण उत्तरौ चानुवाकौ ॥ ९ ॥ यदि घर्मेण चरत्स्वेकसृक् उत्तिष्ठेत् वि गा इन्द्र विचरन् स्पाशयस्व इत्येनमभिमन्त्रयेत्

॥ १० ॥ उभयत आदीप्योल्लुमुकमस्मै प्रत्यस्येत्—अग्ने अग्निना संवदस्व इति ॥ ११ ॥
अथैनमभिमन्त्रयते—सकृत् ते अग्ने नमः इत्यनुवाकशेषेण ॥ १२ ॥ यदि गृध्रः
सलावृकी भयेडको दीर्घमुख्यलूको भूतोपसृष्टः शकुनिर्वा वदेदसृङ्मुखः यदेतत् ॥
यदीषितः ॥ दीर्घमुखि ॥ इत्थादुलूकः ॥ यदेतद् भूतान्यन्वाविश्य ॥ प्रसार्य सक्थ्यौ इत्येतैर्य-
थालिङ्गमभिमन्त्र्योल्लुमुकप्रत्यसनादि समानम् ॥ १३ ॥ ॥ १६ ॥

यदि धर्मधुक् किमीणां स्यात् अत्रिणा त्वा किमे हन्मि इत्यनुवाकेनास्याः
किमीन् हन्यात् ॥ १ ॥ अपि वा सार्वत्रिकमेवैतत् प्रायश्चित्तं क्रियते २ ॥ २ ॥
यमभिचरेत् तस्य लोहितमवदानं जुहुयात्—आहरावथ श्वेतस्य इत्यनुवाकेन ॥ ३ ॥
यमभिव्याहरिष्यन् स्यात् त्रिरात्रावरं ब्रह्मचर्यं चरित्वा गत्वैनमभिव्याहरेत्—
ब्रह्मणा त्वा शपामि इत्यनुवाकेन ॥ ४ ॥ यं द्विष्यात् तस्य गोष्ठं गत्वा स्वजमोषर्धां
निखनेत्—उत्तुद शिमिजावरि इत्यनुवाकेन ॥ ५ ॥ अपि वा गोष्ठस्यैव दक्षिणां द्वारः
स्थूणां विचालयेत् ॥ ६ ॥ यद्युद्राता पुरुषसाम न गायेत् स्वयमेवाध्वर्युरुद्रायेत्
—भूर्भुवः सुवः इत्यनुवाकेन ॥ ७ ॥ ॥ २० ॥

अथातो ऽवान्तरदीक्षां व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ पर्वण्युदगयन आपूर्य-
माणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे ऽपराह्णे केशश्मश्रु वापयित्वा प्राचीं वोदीचीं वा दिशमुप-
निष्क्रम्य खिले ऽञ्जुदिर्दर्शे ऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य पूर्ववदुपाकृत्य मदन्तीरु-
पास्पृश्य प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा चतस्र औदुम्बरीः समिधो घृतान्वक्ता
आदधाति—पृथिवी समित् इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ २ ॥ अथ देवता उपतिष्ठते—अग्ने व्रतपते
व्रतं चरिष्यामि इति ॥ ३ ॥ अथैनं सर्वेषामनुवाकानां प्रभृतिभिर्भिव्याहरयति
प्रथमोत्तरयोर्वा ॥ ४ ॥ उत्तमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा ततः संमीलति वाचं च
यच्छति ॥ ५ ॥ अथास्याहतेन वाससा शिरः संमुखं वेष्टयित्वास्तमिते ग्रामं
प्रपादयति ॥ ६ ॥ वाग्यत एतां रात्रिं तिष्ठत्यास्ते वा ॥ ७ ॥ श्वो भूते खिले
ऽञ्जुदिर्दर्शे ऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्याथास्य षट्पत्यमभिविदर्शयति ॥ ८ ॥
सप्ततयमित्येके । अग्निमादित्यमुदकुम्भमश्मानं वत्सं महानश्वाम् । हिरण्यं सप्तमम्
॥ ९ ॥ अपि वादितस्त्रीण्यभिविदर्शयेत् ४ ॥ १० ॥ यथोपपातमितराण्यभिविदर्श-
यति ॥ ११ ॥ तत आदित्यमुपतिष्ठते—वयः सुपर्णाः इत्येतयान्नैतद् वासो गुरवे
दत्त्वा ॥ १२ ॥

१ Db किमिणा, Ga कृमीणा, Gb कृमिणा

४ D °नि°

२ DGa क्रियेत

५ Gb °यति

३ D प्रभृतीर°

अथास्य ब्रह्मचर्यमधि ॥ १३ ॥ नित्ये ॥ १४ ॥ न नक्तं भुञ्जीत । यदि भुञ्जीतापज्वलितं भुञ्जीत ॥ १५ ॥ न मृण्मयं प्रतिधयीत ॥ १६ ॥ न स्त्रिया न शूद्रेण वा संभाषेत ॥ १७ ॥ न चक्रीवदारोहेत् ॥ १८ ॥ नोपानहौ न छत्रं धारयीत ॥ १९ ॥ न समाजमीक्षेत हर्म्याणि न शवं नान्तावसायिनम् ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥

अष्टम्यः पर्वाणि चोपवसति वाग्यतः ॥ १ ॥ न च संविशेत् ॥ २ ॥ संवत्सरमेतद् व्रतं चरेत् ॥ ३ ॥ एतस्मिन्नेव संवत्सरे ऽधीयीत ॥ ४ ॥ यद्येतस्मिन् संवत्सरे नाधीयीत यावदध्ययनमेतद् व्रतं चरेत् ॥ ५ ॥ संवत्सरस्य पुरस्तात् खिले ऽछदिर्दर्शे ऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य पूर्ववद् विसृज्यावृत्तैर्मन्त्रैः समिध आधायावृत्तैर्देवता उपस्थायात्र गुरवे वरं दत्त्वा केशश्मश्रु वापयते ॥ ६ ॥

अथास्य स्वाध्यायमधि ॥ ७ ॥ नित्ये ॥ ८ ॥ नानुत्सृष्टाध्यायो ऽधीयीत न नक्तं नाभिदोषमब्रह्मचर्यमापद्य न मांसं खादित्वा न केशश्मश्रु वापयित्वा न लोमानि कारयित्वा न नखानि न दतः प्रक्षाल्य ॥ ९ ॥ नाङ्गो नाभ्यक्तो नार्द्रो नार्द्रे नानवपृष्ठे न हरितयवान् प्रेक्षमाणः ॥ १० ॥ न ग्रामस्य पशोरन्ते नारण्यस्य नापां नाभ्रे न छायायां न पर्यावृत्त आदित्ये ॥ ११ ॥ नाशृतमुत्पतितं न लोहितं दृष्ट्वा न हर्म्याणि न शरीराणि न शवं नान्तावसायिनम् ॥ १२ ॥ खिले ऽछदिर्दर्शे ऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्यापरेणाग्निं दर्भेष्वासीनो दर्भान् दूर्वान् धारयमाणः पराचीनमधीयीत ॥ १३ ॥ वरं वा दत्त्वोपामने ? ॥ १४ ॥ अध्येष्यमाणः प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वाधीयीत ॥ १५ ॥ अधीत्य चोत्तमेन ॥ १६ ॥ अनुवाकेनाधीयमानो नान्या वाचो वदेत् ॥ १७ ॥ यत्र क्व च शान्तिं कृतं पश्येत् पुनरेव शान्तिं कृत्वाधीयीत ॥ १८ ॥ प्रवर्ग्यायोपनिष्क्रम्य नाप्रविश्यान्यदधीर्यातान्यदधीयीत ॥ १९ ॥ ॥ २२ ॥

^२इत्येकादशः प्रवर्ग्यप्रश्नः^३॥

यदातिथ्याया ध्रौवमाज्यं तत् कँसे चमसे वा पञ्चगृहीतं तानूनपञ्च
समवद्यति^१—आपतये त्वा गृह्णामि [1. 2. 10 f] इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १ ॥ तद् यजमानसप्त-
दशा ऋत्विजः संमृशन्ति यजमानपञ्चमा वा महर्त्विजः—अनाधृष्टमस्यनाधृष्ट्यं देवाना-
मोजो ऽभिशस्तिषा अनभिशस्तेन्यम् [1. c. g] इति ॥ २ ॥ अतु मे दीक्षा^३ दीक्षापतिर्मन्यताम्
[1. c. h] इति यजमानो ऽवैमृशति ॥ ३ ॥ तद् यजमानस्त्रिरवजिघ्रेत्—प्रजापतौ
त्वा मनसि जुहोमि [3. 1. 2. 2] इति ॥ ४ ॥ अपि वान्वहमेकैकस्मिन् व्रते प्रतिनयेत्^५
॥ ५ ॥ ततः संप्रेष्यति—अग्नीन्मदन्त्यापाः^३ इति ॥ ६ ॥ मदन्ति देवीरमृता ऋतावृधः
इत्याग्नीध्रः ॥ ७ ॥ ताभिराद्रव इत्यध्वर्युः ॥ ८ ॥ मदन्तीभिर्माज्यित्वा विस्त्रस्य
राजानं सहिरण्यैः पाणिभिराप्याययन्ति ये तानूनपञ्च समवमृशन्ति—अंशुरंशुस्ते
देव सोमा प्यायताम् [1. 2. 11 a] इति प्रतिपद्य स्वस्ति ते देव सोम सुत्यामशीय [1. c. b]
इत्यन्तेन ॥ ९ ॥ दक्षिणे वेद्यन्ते प्रस्तरे निहवते ॥ १० ॥ दक्षिणानुत्तानान् पाणीन्
कृत्वा सव्यान् नीचः—एष्टा रायः प्रेषे भगाय [1. c. c] इति ॥ ११ ॥ ततः संप्रेष्यति—
सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय इति ॥ १२ ॥ एवमेव सर्वासु सुब्रह्मण्यासु संप्रेष्यति ॥ १३ ॥
सुब्रह्मण्यायां यजमानं वाचयति—सासि सुब्रह्मण्ये तस्यास्ते पृथिवी पादः । सासि सुब्रह्मण्ये
तस्यास्ते ऽन्तरिक्षं पादः । सासि सुब्रह्मण्ये तस्यास्ते द्यौः पादः । सासि सुब्रह्मण्ये तस्यास्ते दिशः
पादः । परोरजास्ते पञ्चमः पादः । सा न इषमूर्जं धुक्ते तेज इन्द्रियं ब्रह्मवर्चसमन्नाथम् [TB 3. 7.
7. 12, 13] इति ॥ १४ ॥ एवमेव सर्वासु सुब्रह्मण्यासु यजमानं वाचयति
॥ १५ ॥ ॥ १६^६

ततो ऽवान्तरदीक्षामुपैति ॥ १ ॥ दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते—
अग्ने व्रतपते त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि [1. 2. 11 d] इति ॥ २ ॥ संतरां मेखलां
समायच्छते ॥ ३ ॥ संतरां मुष्टिं कर्षते ॥ ४ ॥ तप्तव्रतो भवति ॥ ५ ॥ मदन्तीभि-

1 DGa begin with ॐ

4 DGb वि०

2 Gb समवद्य

5 Ga प्रतिनिधत्ते

3 DGa om,

6 Gb ॥ २३ ॥

मार्जयते ॥ ६ ॥ या ते अग्ने रुद्रिया तनूः [1.2.11 e] इति व्रतयति ॥ ७ ॥ यदातिथ्याया बर्हिस्तदुपसदां तदग्नीषोमीयस्य ॥ ८ ॥ तदेव प्रस्तरपरिधीति विज्ञायते ॥ ९ ॥ प्रवर्ग्येण प्रचर्योपसदस्तन्त्रं प्रक्रमयति । उपसदा वा पूर्वम् ॥ १० ॥ तत्स्तीर्णमेव बर्हिर्भवति ॥ ११ ॥ तत्परिहिताः परिधयः ॥ १२ ॥ दशदारुमिधं करोति ॥ १३ ॥ वेदं कृत्वाग्नीन् परिस्तीर्य हस्ताववनिज्य पात्राणि प्रयुज्योलपराजी^१ स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति—यजमान वाचं यच्छ इति ॥ १४ ॥ वाग्यतः पात्राणि संमृशति ॥ १५ ॥ प्रोक्षणीः^२ संस्कृत्य ब्रह्माणमामन्त्र्य पात्राणि प्रोक्ष्य हविष्कृता वाचं विसृज्य बर्हिषो दर्भानेव स्तम्बयजुर्हरति^३ ॥ १६ ॥ स्फ्यं स्तब्ध्वा संप्रेष्यति—प्रोक्षणीरासादयेधमर्मुपसादय सुवं च सुचश्च संमृद्ध्यज्येनोदेहि इति ॥ १७ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ १८ ॥ ध्रुवायामेव गृह्णाति ॥ १९ ॥ प्रोक्षणीरभिमन्त्र्य ब्रह्माणमामन्त्र्येधं वेदिं च प्रोक्ष्य प्रोक्ष्यवशेषं निनीयाग्निमभिमन्त्र्य पूर्वमाधारसमिधमाधायान्तर्वेदि ध्रुवा सादयित्वा सुवं सादयति । एषासदत्तं इति मन्त्रं संनमति ॥ २० ॥ विष्णवसि^४ वैष्णवं धामं प्राजापत्यम् इत्याज्यमभिमन्त्रयते ॥ २१ ॥ ॥ २२^५

अग्नेण ध्रुवां वेदं सादयित्वा सामिधेनीभ्यः संप्रेष्यति ॥ १ ॥ नव सामिधेन्यो भवन्ति ॥ २ ॥ स्रौवमाधारमाधार्य संप्रेष्यति—अग्नीर्त् परिधींश्चामि च त्रिभिः संमृडिह इति ॥ ३ ॥ समानमा प्रवरात् ॥ ४ ॥ आश्राव्याह—सीद होतः इति ॥ ५ ॥ एतावान् प्रवरः ॥ ६ ॥ यत्राभिजानाति—घृतवतीमध्वर्यो सुचमास्यस्व [2. 5. 9. 6] इति ध्रुवार्यां गृह्णात्यष्टगृहीतं जुह्वां चतुर्गृहीतमुपभृति ॥ ७ ॥ गृह्णन् संप्रेष्यति—अमये ऽनुब्रूहि इति ॥ ८ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह—अग्निं यज इति ॥ ९ ॥ वषट्कृते ऽर्धं जुह्वा जुहोति ॥ १० ॥ अपुनरतिक्रामन् संप्रेष्यति—सोमायानुब्रूहि इति ॥ ११ ॥ आश्राव्याह—सोमं यज इति ॥ १२ ॥ वषट्कृते सर्वं^{११} जुहोति ॥ १३ ॥ अत्रैव तिष्ठन् संप्रेष्यति—विष्णवे ऽनुब्रूहि इति ॥ १४ ॥ जुह्वामौपभृतं पैर्यासिच्याश्राव्याह—विष्णुं यज इति ॥ १५ ॥ वषट्कृते^{१३} प्रत्याक्रम्य सुवेणोपसदं जुहोति—या ते अग्ने ऽयाशया तनूः [1. 2. 11 /] इत्येताम् ॥ १६ ॥ यदि पुरो युध्येयुरयः प्रथमायामवधाय

1 DGa °जी

8 Gb ॥ २४ ॥

2 Gb प्रोक्षणीनामावृता प्रोक्षणीः

9 Gb अमये अनुग्रहीत for अग्नीत्

3 Gb °यजुर्भिरिति

10 G °यां

4 Gb इध्माबर्हिर् for इध्मम्

11 Gb om.

5 Gb एतावद्

12 Gb विप०

6 Ga विष्णुरसि

13 Gb adds जुहोति

7 G धामासि

जुहुयाद् रजतं मध्यमायाँ हरितमुत्तमायामिति विज्ञायते ॥ १७ ॥ यदि संग्रामं^१ युध्येयुरित्येकेषाम् ॥ १८ ॥ उपसदँ हुत्वा तथैव राजानमाप्याययन्ति तथा निह्ववन्ते^२ ॥ १९ ॥ उपसदा चरन्ति ॥ २० ॥ ततः संप्रेष्यति—अग्नीद् देवपत्नीर्व्याचक्ष्व सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय इति ॥ २१ ॥ अपरेण गार्हपत्यमुपविश्याग्नीध्रो देवपत्नी-
र्व्याचष्टे—सेनेन्द्रस्य इत्येतमनुवाकमाह्वयति ॥ २२ ॥ सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्याम् ॥ २३ ॥ संतिष्ठत उपसत् ॥ २४ ॥ ॥ ३ ॥^३

स्वपराह्ण आपराह्णिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां^४ प्रचरन्ति ॥ १ ॥ अयाशया-
मेव जुहोति ॥ २ ॥ एतावन्नाना—याः प्रातर्याज्याः स्युस्ताः सायं पुरोऽनु-
वाक्याः कुर्यात् । याः पुरोऽनुवाक्यास्ता याज्याः ॥ ३ ॥ सव्यानुत्तानान् पाणीन्
कृत्वा निह्ववन्ते क्षिदणान्नीचः ॥ ४ ॥ चतुस्तनं मध्यरात्रे व्रतयति ॥ ५ ॥
जागर्थ्येतां रात्रिम् ॥ ६ ॥ सुपूर्वाह्णे पौर्वाह्णिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरन्ति
॥ ७ ॥ रजाशयामत्रोपसदं जुहोति ॥ ८ ॥ संस्थितायामुपसदि महावेदिं
विमिमीते—

विमिमे त्वा पयस्वतीं देवानां धेनुं सुदुघामनपस्फुरन्तीम् ।

इन्द्रः सोमं पिबतु क्षेमो अस्तु नः ॥ [TB 3. 7. 7. 13]

इति ॥ ९ ॥ अग्रेण प्राग्वंशं त्रीन् प्राचः प्रक्रमान् प्रक्रम्य शङ्कुं निहन्ति ॥ १० ॥
स वेदेः पश्चार्ध्यः शङ्कुः ॥ ११ ॥ ततः षट्त्रिंशतं प्राचः प्रक्रमान् प्रक्रम्य
शङ्कुं निहन्ति ॥ १२ ॥ स यूपावटयः शङ्कुः ॥ १३ ॥ पश्चार्ध्याच्छङ्कोः पञ्चदश
दक्षिणा प्रक्रमान् प्रक्रम्य पञ्चदशोत्तरतस्तच्छङ्कुं निहन्ति ॥ १४ ॥ ते श्रोणी
भवतः ॥ १५ ॥ यूपावटयाच्छङ्कोर्द्वादश दक्षिणा प्रक्रमान् प्रक्रम्य द्वादशोत्तरत-
स्तच्छङ्कुं निहन्ति ॥ १६ ॥ तावँसौ भवतः ॥ १७ ॥ अथैनमक्षण्या प्रमाणेन
प्रमार्य स्पैन्धया पर्यातनोति । अन्वातनोति पृष्ठयाम् ॥ १८ ॥ अथैनौ स्फ्येन
विघनेन पश्वा परशुनेति कुर्वन्ति ॥ १९ ॥ ॥ ४ ॥^५

अथैनानां दर्शपौर्णमासिकेन संस्कारेण संस्करोति यदन्यत् संनमनात्

1 Gb adds ह्वेत्यपरेण गार्हपत्यमुपविश्या-
ग्नीध्रो दधे

2 D निह्ववते, Ga निह्वन्तेय, Gb निह-
वन्तोय

3 Gb ॥ २५ ॥

4 D om,

5 Gb om. प्र

6-6 1 D अथैनं मक्षण्याया प्रमाणेन प्रमाणेन,

Ga °क्षिण्याया..., Gb अथैनं मक्षरा-
या प्रमाणेन प्रमाणे

7 Da स्य°, Ga स्व°

8 Gb ॥ २६ ॥

9 Ga °पूर्ण°

॥ १ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वापरेण यूपावटदेशं शम्ययोत्तरवेदिं परिमिमीते ॥ २ ॥ शम्यामार्त्री युगमार्त्री वा । सर्वतो वा दशपदाम् ॥ ३ ॥ एता-
मुत्तरस्माद् वेद्यंसादुदञ्चं प्रक्रमं प्रक्रम्य शङ्कुं निहन्ति ॥ ४ ॥ स चात्वालो
भवति ॥ ५ ॥ अपरेण चात्वालं द्वादशसु प्रक्रमेषु तावत्युदगुत्करः ॥ ६ ॥ अपरे-
णोत्करं च षट्स्वाग्नीध्रः ॥ ७ ॥ अन्तरेण चात्वालोत्करौ संचरो भवति ।
अन्तरेण चात्वालं चाग्नीध्रं चेत्येकेषाम् ॥ ८ ॥ यत् किं च वेदिमन्ववहरिष्यन्
स्याद् एतेनैवान्ववहरेत् ॥ ९ ॥ उत्तरवेद्या आवृतोत्तरवेदिमुपोष्य प्रोक्षन्तं^१
कृत्वौदुम्बरशाखाभिश्छन्नां परिवासयति ॥ १० ॥ त्रिस्तनं मध्यंदिने व्रतयति
॥ ११ ॥ स्वपराङ्घ्र आपराङ्घ्रिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरन्ति^२ ॥ १२ ॥ रजाश-
यामेव जुहोति ॥ १३ ॥ द्विस्तनं मध्यरात्रे व्रतयति ॥ १४ ॥ सुपूर्वाङ्घ्रे पौर्वाङ्घ्रि-
कीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरन्ति ॥ १५ ॥ हराशयामत्रोपसदं जुहोति ॥ १६ ॥
तदानीमेवापराङ्घ्रिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरन्ति ॥ १७ ॥ हराशयामेव जुहोति
॥ १८ ॥ एकस्तनं मध्यंदिने व्रतयति ॥ १९ ॥ संतिष्ठन्त उपसदः ॥ २० ॥ ॥ ५ ॥^३

प्रवर्ग्यमुद्गास्याग्नेरावृताग्निं प्रणीयामिक्षायै दधिघर्मायेति वत्सानपाकरोति
॥ १ ॥ मित्रावरुणाभ्याम् इत्यामिक्षायामुपलक्ष्येद् इन्द्रं दधिघर्मे ॥ २ ॥ अथाध्वर्यवो
महावेदिकं बर्हिः प्रभूतमाहरन्ति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ३ ॥ तत उत्तरं परिग्राहं
परिगृह्णाति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ४ ॥ न परिगृहीतमभिचरन्त्या प्रोक्षणात्
॥ ५ ॥ प्रोक्षणीनामावृता प्रोक्षणीः संस्कृत्य ब्रह्माणमामन्त्र्य^{१०} बर्हिरिति त्रिः^{११}
प्रोक्षति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ६ ॥ अथैतद् बर्हिः सर्वस्यां^{१२} वेद्यां स्तृणन्ति
यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ७ ॥

आ घा ये अग्निमिन्धते स्तृणन्ति बर्हिरानुषक् ।

येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ [TB 2. 4. 5. 7]

इत्येतामेके स्तरणी^{१३} समामनन्ति ॥ ८ ॥ अपरेण वेदिमभितः^{१३} प्राग्वंशं हविर्धानं
समावर्तयन्ति—प्रक्षालिते विषितग्रन्थिनी नद्धयुगे अवहितशम्ये छदिष्मती^{१४}

1 D om.

2 G om.

3 D °न्वाहरेत्

4 D °न्तां

5 Gb om.

6 Db °ति

7 D °मा°

8 Gb ॥ २७ ॥

9 Ga मित्रावरुणम्, Gb मित्रावरुणामिन्द्रम्

10 Gb adds वेदिं

11 D om. अथ

12 D सर्वस्यामया, Ga सर्वस्यां महा-

13 D माहितः, Ga वेदिमाहितः

14 ? Thus Gb, DGa छदिष्ठ

200

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.